НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАНЬКО Денис Григорович

УДК : 340.113 (073)

ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕХНОЛОГІЇ ТА АЛГОРИТМИ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень
Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Д. Г. Манько

Науковий консультант:
ДУДЧЕНКО Валентина Віталіївна,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Одеса – 2020

АНОТАЦІЯ

Манько Д. Г. Технології та алгоритми юридичної діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020.

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і подано нове вирішення важливої наукової задачі, що полягає в обґрунтуванні та розкритті сутності юридичних технологій та алгоритмів, визначення ролі зазначених категорій у процесі правового регулювання і юридичній діяльності та становлення нового наукового напряму в юридичній науці – юридичної креативістики, яка передбачає дослідження природи правових актів, аналіз та розробку механізмів підвищення їх якості та вдосконалення порядку формалізації права.

Визначено методологічний арсенал, застосування якого надає можливість розкрити природу і сутність алгоритмів та технологій юридичної діяльності. В якості домінуючого, було обрано інтегративний тип праворозуміння. Із сукупності проаналізованих різновидів інтегративного праворозуміння, найбільш важливими в контексті дослідження юридичних алгоритмів і технологій здійснення юридичної діяльності були обрані: реалістичний позитивізм Р. А. Ромашова; комунікативна теорія права А. В. Полякова; лібертарна теорія В. С. Нерсесянца; ціннісно-нормативна теорія права Ю. М. Оборотова.

Встановлено, що розкриття сутності та осягнення духу права пов’язано з необхідністю всебічного аналізу першопричин його виникнення, формування, формалізації та використання в реальному житті. Право – це не тільки «те що є», але й «те що діє». На нашу думку, саме

існування права пов’язано лише з одним фактором – служіння людині. Але не слід зводити право виключно до суб’єктивних прав. Це складний і багатобарвний соціальний регулятор, всебічне дослідження якого надає суспільству вкрай необхідні алгоритми впорядкування відносин і вирішення конфліктів.

Сучасне розуміння права має враховувати невід’ємний взаємозв’язок форми вираження в письмових актах (існування) та ідей, положень і принципів (сутність), а також віру в ефективність права. Поряд із зазначеним, вихідними засадами сучасного розуміння права мають бути постулати людиноцентризму, до яких, на нашу думку, слід відносити: не буде людей – не буде права; одній людині у всесвіті право не потрібно; у світі лише матеріальних речей людина відчуває самотність і «пустоту»; людині для комфортного існування необхідні не тільки впорядкована сукупність приписів які встановлюють моделі поведінки, але й духовні, нематеріальні орієнтири та інші люди.

Слушною з наукової точки зору є думка, що право є тим, за відсутності чого наступає соціальний хаос. Право невід’ємно від людини. Без людини не існує права, бо лише вона розуміє, формалізує та підпорядковує свою поведінку або порушує право. Безумовно, право є альтернативою безладу та соціальному хаосу, оскільки виражає осмислену людиною модель бажаної поведінки. При чому бажаної не лише для себе, а й для інших осіб. Відтак, невід’ємною умовою ефективності дії права є наявність технологічно досконалих юридичних алгоритмів та віри у ефективність права.

Обґрунтовано, що юридична діяльність є особливим видом соціальної практики. Вона пов’язана з такими складовими, як юридична освіта, аналітичне мислення, знання чинного законодавства, розуміння процедурно-процесуальних особливостей провадження юридичної справи.

Ефективність такої діяльності заснована на знанні умов встановлення фактичних обставин справи та їх належного оформлення, якісної правової

кваліфікації та здатності до юридичного конструювання з урахуванням розуміння технологій вирішення юридичної справи та створення правових актів.

Юридичну діяльність слід розуміти як різновид правової діяльності, яка здійснюється індивідуальними та колективним суб’єктами права з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів суб'єктів у відповідності до вимог права. Юридична діяльність класифікується на практичну, наукову та освітянську.

В процесі дослідження характерних ознак юридичної діяльності, було запропоновано додатково виділяти й такі ознаки: відповідність юридичним технологіям; процедурно-процесуальну форму здійснення юридичної діяльності; публічний та приватний рівні здійснення юридичної діяльності; спеціалізоване матеріально-технічне забезпечення здійснення юридичної діяльності.

Встановлено, що за своєю суттю формалізація права складається із сукупності процедур, що мають своєю метою: по-перше, піднести бажаний порядок врегулювання суспільних відносин до належного (обов’язкового) порядку, а по-друге, виразити результати таких процедур у конкретних, загально визнаних формальних символах. Формалізація права – це заснована на високому рівні правової культури професійна діяльність компетентного суб’єкта, результатом якої є прийняття правового акту.

Правовий акт є зовнішнім виразом процесу і результату розгляду юридичної справи, а його юридична композиція та юридичні технології, які були використані під час створення, є складовими компонентами формалізації. Змістовно-формальний характер юридичної композиції відображає бажану форму правового акту, своєю чергою юридичні технології визначають правила, методи та прийоми, які слід використовувати під час його створення. Від якості зазначених положень

залежить майбутня ефективність правового акту, а відповідно – його вплив на процеси правового регулювання суспільних відносин.

Обґрунтовується, що юридичний алгоритм є відображенням динаміки дії права. Його ціннісний потенціал зумовлюється такими характеристиками, як визначеність, послідовність, цілеспрямованість, зобов'язуюче волевиявлення (імперативність, а в окремих випадках рекомендаційний характер), пов'язаність із правовими актами. Поряд із наведеним, правову природу юридичного алгоритму розкриває ще й той факт, що в його основі завжди знаходиться певний імператив. Це завжди зобов'язуюче волевиявлення. Навіть коли суб'єкту надається можливість вибору варіанту поведінки, сама така можливість має бути передбачена нормою права.

Юридичні алгоритми отримують вираз не лише в законах, а й у багатьох інших правових актах: правозастосовних (приміром, у резолютивній частині рішення суду чітко вказується, хто та що має зробити), правореалізаційних (приміром, у преамбулі та предметі договору чітко визначаються сторони, їх місце у договірних зобов'язаннях і основна модель їх поведінки), правоінтерпретаційних (приміром, у науково-практичних коментарях законодавства, при дослідженні тексту конкретної норми надається вичерпне тлумачення кола суб'єктів і варіантів встановленої для них поведінки). Своєю чергою слід враховувати, що не кожен вид правового акту може містити юридичний алгоритм – приміром, норми-принципи, норми-дефініції та інші види спеціалізованих (нетипових) норм права. Відтак ми можемо стверджувати, що юридичні алгоритми застосовуються у переважній більшості актів м'якого *(soft law)* та жорсткого *(hard law)* права, а саме в таких, які є самостійними регуляторами суспільних відносин і містять в собі динамічну диспозицію.

Композиційно юридичний алгоритм викладається у формі юридичної конструкції та є різновидом соціально значущого припису у праві.

Встановлено нетотожність таких терміно-понять, як юридичний алгоритм *(legal algorithm)*, алгоритми права *(algorithms of law)*, технологічні алгоритми у праві *(technology algorithms in law)*.

Юридичний алгоритм *(legal algorithm)* – це закріплена у правовому акті юридична конструкція зобов'язуючого волевиявлення, якою чітко регламентується: хто, в якому порядку та що має зробити або утриматися від дій, або обсяг позбавлень чи наділень певними цінностями такої особи.

Доведено, що процесуальні та процедурні норми відображають динаміку закону. Вони є пов'язаними між собою, але не тотожними поняттями, які підпорядковані третьому поняттю – юридичному алгоритму, і являють собою різні ступені вираження певної якості – здійснення (втілення в життя) права.

Незалежно від характеру (послідовності) здійснення правових приписів, будь це дія чи бездіяльність (як у випадку з алгоритмом дотримання заборони), в основі такого здійснення лежить юридичний алгоритм (регламентована правовим актом послідовність діянь).

Юридичний алгоритм є вихідним початком, основою конструювання процедурно-процесуального механізму права та алгоритмів дотримання юридично-значимої бездіяльності, яка виявляється в дотриманні норм права.

Відповідно, юридичний алгоритм є формою вираження легальної активності суб'єктів права. Дана правова категорія дозволяє адекватно відобразити природу динаміки втілення в життя правових актів та наблизитися до виявлення особливостей юридичної діяльності.

Під юридичними технологіями слід розуміти науково обґрунтовану інформацію про ефективне використання правового інструментарію задля досягнення результату, який має юридичне значення. Це сукупність прийомів, способів і методів, які не лише отримують вираження у правових актах і всебічне обґрунтування в юридичній науці, але й саме вони

зумовлюють форму, порядок та особливості здійснення юридичної діяльності щодо створення правових актів.

Аналіз теоретичних розробок сучасної юриспруденції вказує на наявність певного термінологічного конфлікту, а саме: ототожнення змістовного навантаження понять «юридична техніка» та «юридична технологія». Юридична техніка та юридична технологія є пов'язаними, але не тотожними поняттями. Вони є невід'ємними складовими створення правових актів, але кожне з них має свою особливість. Техніка – це продукт, а технологія – це способи та правила створення такого продукту, використання його в соціумі. Юридична технологія «історично виростає» з юридичної техніки.

Враховуючи соціальні тенденції та обґрунтовані в сучасній юридичній науці положення, вважаємо теоретично доцільним розуміння юридичної техніки як сукупності юридично-технічного інструментарію (засобів), який слід використовувати при створенні та вдосконалені письмових правових актів, своєю чергою, юридичні технології є сукупністю науково-обґрунтованої інформації (правил, способів, методів, концепцій та ін.) щодо використання юридичного інструментарію при створенні правових актів і здійсненні юридичної діяльності.

Використовуючи в якості критерія характер здійснення діяльності, всю сукупність юридичних технологій можна класифікувати на дві великі групи: юридичні технології формалізації права та юридичні технології окремих видів юридичної діяльності.

Юридичні технології формалізації права, своєю чергою, класифікуються на: 1) позитивні – метою яких є створення якісного правового акту; 2) негативні – метою яких є пошук помилок у правових актах.

Юридична креативістика є синтезом знань, умінь та правил відносно компонування форми і змісту правових актів, їх застосування у юридичній

діяльності, глибині інноваційного та креативного мислення суб'єктів їх створення.

Юридична креативістика вивчає загальні явища правової реальності, а саме – питання створення, інтерпретації, впорядкування та втілення у життя правових актів. Перш за все юридичних документів – правових актів, у яких фіксується результат юридично значущої дії. А відтак ми можемо констатувати взаємозв'язок із такими юридичними науками, як теорія держави і права, кримінальний процес, адміністративний процес, цивільний процес, конституційний процес та ін. У циклі наук загальнотеоретичної юриспруденції юридична креативістика відіграє роль системоутворювальної дисципліни, спрямованість якої орієнтовано на момент створення правових актів.

Юридична креативістика має спільний з іншими юридичними науками об'єкт дослідження – державно-правову реальність, але відрізняється власним предметом досліджень – загальні закономірності сучасного правового мислення та порядку використання певних правил, способів та методології мистецтва створення, втілення у життя та обслуговування правових актів під час здійснення правової діяльності компетентними суб'єктами права.

Юридична креативістика орієнтована на дослідження не лише мистецтва створення юридичних документів, але й технології здійснення юридичної діяльності щодо їх прийняття, обнародування, тлумачення та здійснення.

Обґрунтовується необхідність виділення у загальнотеоретичній юриспруденції, в якості самостійного, поняття «правокреатор». Правокреатор *(law creator)* – фізична особа, юрист (професійного та/або наукового рівня правосвідомості), який створює тексти письмових правових актів із використанням юридичних технологій та на основі креативного правового мислення.

Ключові слова: алгоритм права, дія права, жорстке право, м'яке право, правова процедура, правовий акт, правокреатор, правотворення, процедурно-процесуальний механізм права, сучасне право, технологічні алгоритми у праві, формалізація права, юридична діяльність, юридична композиція, юридична креативістика, юридична техніка, юридичний алгоритм, юридичний інструментарій, юридичний процес, юридичні технології.

SUMMARY

Manko D.G. Technologies and algorithms of legal activity. – Manuscript.

Dissertation for a Doctors Degree in Law. Specialty 12.00.01 – Theory and History of the State and Law; History of Political and Legal Studies. – National University "Odessa Law Academy", Odessa, 2020.

The dissertation research provides a theoretical generalization and a new solution to an important scientific problem, which is to substantiate and reveal the essence of legal technologies and algorithms, determine the role of these categories in the process of legal regulation and legal activity and the formation of a new scientific direction in legal science. involves studying the nature of legal acts, analysis and development of mechanisms to improve their quality and improve the formalization of law.

The methodological arsenal is defined, the application of which provides an opportunity to reveal the nature and essence of algorithms and technologies of legal activity. An integrative type of legal understanding was chosen as the dominant one. From the set of analyzed types of integrative legal understanding, the most important in the context of the study of legal algorithms and technologies of legal activity were selected: realistic positivism RA Romashov; communicative theory of law AV Polyakov; libertarian theory of VS Nersesyants; value-normative theory of law Yu. M. Oborotov.

It is established that the disclosure of the essence and comprehension of the spirit of law is associated with the need for a comprehensive analysis of the root causes of its emergence, formation, formalization and use in real life. Law is not only "that which is," but also "that which acts." In our opinion, the very existence of law is connected with only one factor – service to man. But the right should not be reduced to subjective rights alone. It is a complex and multicolored social regulator, a comprehensive study of which provides society with much-needed algorithms for regulating relations and resolving conflicts.

The modern understanding of law must take into account the inalienable relationship – the forms of expression in written acts (existence), ideas, provisions and principles (essence) and belief in the effectiveness of law. Along with the above, the basic principles of modern understanding of law should be the postulates of anthropocentrism, which, in our opinion, should include: there will be no people – there will be no law; one person in the universe does not need the right; in the world of only material things man feels loneliness and "emptiness"; a person for a comfortable existence needs not only an orderly set of prescriptions that establish patterns of behavior, but also spiritual, intangible landmarks and other people.

From a scientific point of view, it is reasonable to think that law is what in the absence of which social chaos ensues. The law is inseparable from man. Without man there is no law, because only he understands, formalizes and subordinates his behavior or violates the law. Of course, the law is an alternative to disorder and social chaos, as it expresses a meaningful model of desired behavior. And desirable not only for themselves but also for others. Therefore, an integral condition for the effectiveness of the law is the presence of technologically advanced legal algorithms and belief in the effectiveness of the law.

It is substantiated that legal activity is a special type of social practice. It is associated with such components as: legal education, analytical thinking,

knowledge of current legislation, understanding of procedural features of legal proceedings.

The effectiveness of such activities is based on knowledge of the conditions for establishing the facts of the case and their proper design, quality legal qualifications and ability to legal design, taking into account the understanding of technologies for resolving legal cases and creating legal acts.

Legal activity should be understood as a type of legal activity carried out by individual and collective subjects of law in order to obtain a legal result, meet the legitimate needs and interests of subjects in accordance with the requirements of law. Legal activity is classified into: practical, scientific and educational.

In the process of studying the characteristic features of legal activity, it was proposed to additionally highlight such features as: compliance with legal technologies; procedural form of legal activity; public and private levels of legal activity; specialized logistical support for legal activities.

It is established that, in essence, the formalization of law consists of a set of procedures that have their purpose: first, to raise the desired order of public relations to the proper (mandatory) order, and secondly, to express the results of such procedures in specific, generally accepted formal symbols. Formalization of law is a professional activity of a competent subject based on a high level of legal culture, the result of which is the adoption of a legal act.

A legal act is an external expression of the process and outcome of a legal case, and its legal composition and legal technologies that were used during its creation are components of formalization. The substantive and formal nature of the legal composition reflects the desired form of the legal act, in turn, legal technologies determine the rules, methods and techniques that should be used during its creation. The quality of these provisions depends on the future effectiveness of the legal act, and accordingly – its impact on the processes of legal regulation of public relations.

It is substantiated that the legal algorithm is a reflection of the dynamics of the law. Its value potential is determined by such characteristics as certainty, consistency, purposefulness, binding expression of will (imperative, and in some cases recommendatory nature), connection with legal acts. Along with the above, the legal nature of the legal algorithm is also revealed by the fact that it is always based on a certain imperative. It is always a binding expression of will. Even when the subject is given the opportunity to choose a course of action, such a possibility itself must be provided for by law.

Legal algorithms are expressed not only in laws, but also in many other legal acts: law-enforcement (for example, in the operative part of the court decision clearly indicates who and what to do), law-enforcement (for example, in the preamble and subject of the contract clearly define the parties, their place in contractual obligations and the basic model of their behavior), legal interpretation (for example, in scientific and practical comments on the legislation, in the study of the text of a particular rule provides a comprehensive interpretation of the range of subjects and options for their behavior). In turn, it should be borne in mind that not every type of legal act may contain a legal algorithm - for example, rules-principles, rules-definitions and other types of specialized (atypical) rules of law. Thus, we can say that legal algorithms are used in the vast majority of soft law and hard law, namely those that are independent regulators of public relations and contain a dynamic disposition.

Compositionally, the legal algorithm is presented in the form of a legal construction and is a kind of socially significant prescription in law.

The non-identity of such terms as legal algorithm, algorithms of law, technological algorithms in law has been established.

A legal algorithm is a legal construction of a binding will expressed in a legal act, which clearly regulates: who, in what order and what should do or refrain from actions, or the amount of deprivation or endowment of certain values of such a person.

It is proved that procedural and procedural norms reflect the dynamics of the law. They are interconnected, but not identical concepts, which are subject to the third concept - the legal algorithm, and are different degrees of expression of a certain quality - the implementation (implementation) of law.

Regardless of the nature (sequence) of the implementation of legal requirements, whether it is an action or inaction (as in the case of the algorithm of compliance with the prohibition), the basis of such implementation is a legal algorithm (regulated by the legal act sequence of actions).

The legal algorithm is the starting point, the basis for constructing a procedural mechanism of law and algorithms for compliance with legally significant inaction, which is manifested in compliance with the law.

Accordingly, the legal algorithm is a form of expression of legal activity of legal entities. This legal category allows to adequately reflect the nature of the dynamics of implementation of legal acts and to approach the identification of features of legal activity.

Legal technologies should be understood as scientifically based information on the effective use of legal tools to achieve a result that has legal significance. It is a set of techniques, methods and techniques that are not only expressed in legal acts and a comprehensive justification in legal science, but also they determine the form, procedure and features of legal activities for the creation of legal acts.

Analysis of theoretical developments in modern jurisprudence indicates the existence of a certain terminological conflict, namely: the identification of the content of the concepts of "legal technique" and legal technology. Legal techniques and legal technology are related but not identical concepts. They are an integral part of creating legal acts, but each of them has its own characteristics. Technology is a product, and technology is the ways and rules of creating such a product, its use in society. Legal technology "grows historically" from legal techniques.

Given the social trends and sound in modern legal science, we consider it theoretically appropriate to understand legal techniques as a set of legal and technical tools (tools) that should be used in the creation and improvement of written legal acts, in turn, legal technology is a set of scientifically sound information (rules, methods, techniques, concepts, etc.) on the use of legal tools in the creation of legal acts and legal activities.

Using as a criterion the nature of the activity, the whole set of legal technologies can be classified into two major groups: legal technologies of formalization of law and legal technologies of certain types of legal activities.

Legal technologies of formalization of law, in turn, are classified into: 1) positive – the purpose of which is to create a quality legal act; 2) negative – the purpose of which is to find errors in legal acts.

Legal study of law creation is a synthesis of knowledge, skills and rules regarding the composition of the form and content of legal acts, their application in legal activities, the depth of innovative and creative thinking of the subjects of their creation.

Legal study of law creation studies the general phenomena of legal reality, namely the question of creation, interpretation, ordering and implementation of legal acts. First of all, legal documents – legal acts in which the result of a legally significant action is recorded. Thus, we can state the relationship with such legal sciences as: the theory of state and law, criminal procedure, administrative process, civil process, constitutional process, etc. In the cycle of sciences of general theoretical jurisprudence, legal study of law creation plays the role of a system-forming discipline, the orientation of which is focused on the moment of creation of legal acts.

Legal study of law creation has a common object of study with other legal sciences - state and legal reality, but differs in its own subject of study - the general laws of modern legal thinking and the use of certain rules, methods and

methodologies of art, creation and implementation of legal acts during carrying out legal activities by competent legal entities.

Legal study of law creation is focused on the study not only of the art of creating legal documents, but also the technology of legal activities for their adoption, publication, interpretation and implementation.

The necessity of allocation in general theoretical jurisprudence, as an independent, concept – "law creator" is substantiated. Law creator – a natural person, lawyer (professional, and / or scientific level of legal awareness) who creates texts of written legal acts using legal technologies and on the basis of creative legal thinking.

Key words: algorithm of law, action of law, hard law, soft law, legal procedure, legal act, law creator, law-making, procedural mechanism of law, modern law, technological algorithms in law, formalization of law, legal activity, legal composition, legal study of law creation, legal technique, legal algorithm, legal tools, legal process, legal technologies.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографії:

1. Манько Д. Г. Юридична техніка й технології : курс лекцій. Херсон : Олді-плюс, 2013. 204 с.
2. Манько Д. Г. Легалізація в механізмі дії права : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2014. 232 с.
3. Манько Д. Г. Юридичні технології та алгоритми формалізації права у вимірі юридичної діяльності : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 280 с.

Статті у фахових (у тому числі в міжнародних) виданнях:

4. Манько Д. Г. Щодо визначення поняття юридичної техніки і технології. *Держава і право. Юридичні і політичні науки* : збірник наукових праць /

Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2010. Випуск 50. С. 93–98.

5. Манько Д. Г. Щодо широкого розуміння категорії застосування права. *Публічне право*. К.: «Атіка», 2011. № 1. С. 130–135.
6. Манько Д. Г. Легітимація і легалізація юридичної особи. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. Одеса : Юридична література, 2012. Вип. 63. С. 85–92.
7. Манько Д. Г. Легализация как феномен правовой жизни современного общества. *Юридичний вісник*. Одеса : Юридична література. 2013. № 1. С. 18–23.
8. Манько Д. Г. Легалізаційна діяльність як вид юридичної діяльності. *Публічне право. Науково-практичний юридичний журнал*. 2013. № 9. С. 283–288.
9. Манько Д. Г. Технології формалізації права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2013. Вип. № 5. С. 18–21.
10. Манько Д. Г. Законотворчество и правоотношения по его осуществлению: теоретико-правовой анализ. *Юридичний Вісник*. № 3. О.: Юрид. літ., 2013 р. С. 24–31.
11. Манько Д. Г. Технологический механизм права и его соотношение с юридической деятельностью. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2013. Вип. 6–2. Том 1. С. 40–44.
12. Манько Д. Г. Природа людиноцентриського розуміння права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2015. Вип. № 17. Том 1. С. 15–18.
13. Манько Д. Г. Структура юридичного алгоритму та його відображення у правових актах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного*

університету. Серія «Юриспруденція» : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2017. Вип. № 25. С. 4–8.

14. Манько Д. Г. Юридичні технології: поняття та особливості співвідношення із суміжними категоріями. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2019. Вип. № 37. С. 6–12.
15. Манько Д. Г. Юридична креативістика: поняття та місце в системі юридичних наук. *Правові новели*. 2019. № 7. Том 2. С. 13–20.
16. Манько Д. Г. Діджиталізація правового регулювання: технологічні алгоритми та електронні документи. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2020. № 1. С. 18–23.
17. Манько Д. Г. Юридична діяльність технології та алгоритми здійснення. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 2 (volume 1). С. 97–101.
18. Манько Д. Г. Юридический алгоритм как основа процедурно-процессуального механизма права. *Евразийский юридический журнал*. Москва. 2013. № 10 (65). С. 119–125.
19. Manko D. G. Methodological basis of the research of legal algorithms. *Theoretical and practical problems of the legal regulation of social relations : collective monograph* / V. V. Abroskin, S. S. Andreichenko V. V. Bondar, G. V. Chebotareva, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 190–207. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-177-3/190-207
20. Manko D. G. Features of legal procedures of legalization business procedures in Ukraine and China: legal analysis. *Juridical scholarly discussions as a factor for the sustainable development of legal doctrine and legislation* : collective monograph / S. S. Andreichenko, G. V. Chebotareva, L. V. Didenko, O. S. Kizlova, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 121–135. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-181-0/121-135
21. Manko D. G. Juridical activity as a special area for the application of juridical algorithms. *New tasks and directions for the development of juridical science*

in XXI century : collective monograph / S. S. Andreichenko, G. V. Chebotareva, A. V. Denysova, L. V. Didenko, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 159–174. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-178-0/159-174

22. Anatolii Kryzhanovskyi, Denys Manko, Olena Sierykh, Natalia Atamanova, and Antonina Zghama. General Theoretical Aspects of Legal Development. *Journal of Advanced Research in Law and Economics.* 2019. Volume X. ISSUE 7(45). Winter. P. 2047–2054. DOI: 10.14505/ jarle.v10.7(45).15. Available from: http://journals.aserspublishing.eu/jarle/index.
23. Manko D. Legal technologies of maintenance of legal acts in Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 4. P. 37–40.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

24. Манько Д. Г. Легализация информационного пространства в сети Интернет. *Сучасні проблеми соціогуманітарних та фундаментальних наук :* матер. наук. конф. професорсько-викладацького складу, студентів магістрів та аспірантів (м. Одеса, Міжнародний гуманітарний університет, 19 травня 2011 р.). О.: Фенікс, 2011. С. 62–65.
25. Манько Д. Г. «Узаконение» или «отмывание»: к вопросу о видах легализационной процедуры. *Гуманізація у сфері кримінальної юстиції: сучасний стан та перспективи розвитку :* матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 18 лютого 2011 р.). О., 2011. С. 52–55.
26. Манько Д. Г. Легалізація іноземних заробітчан в Україні. *Науковий вісник Міжнар. гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. № 2. С. 9–13.
27. Манько Д. Г. Процедурно-процесуальний механізм права як форма здійснення юридичної діяльності. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : збірник / Міжнар. гуманіт. ун-т. Одеса, 2012. Вип. 16. С. 64–67.

28. Манько Д. Г. Особливості історичного розвитку інституту легалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. № 3. С. 11–18.
29. Манько Д. Г. Віртуальне буття електронного документу: питання теорії та практики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. № 4. С. 13–17.
30. Манько Д. Г. Особливості методології юридичної техніки й технології. *Розвиток методології сучасної юриспруденції* : III Міжд. наукова конференція пам'яті професора О. В. Сурилова (м. Одеса, 12 квітня 2013 р.) / відп. ред. Ю. М. Оборотов; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2013. С. 124–127.
31. Манько Д. Г. Особливості технології логічного тлумачення правових актів. *Право і держава в дослідженнях молодих науковців* : матер. VI наук.-практ. конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Одеса, 22–23 березня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. С. 28–31.
32. Манько Д. Г. Юридическая техника и технологи в аспекте формализации права. *Духовні засади сучасного правоґенезу – IX Прибузькі юридичні читання* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Миколаїв, 2013. С. 61–63.
33. Манько Д. Г. Щодо визначення предмету навчальної дисципліни «Проблеми теорії держави і права». *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 6–7 лютого 2015 р.). / оргком.: А. А. Березовський, Т. О. Анцупова, О. С. Кізлова, Н. А. Орловська, Д. В. Кравцов, Є. Л. Стрельцов; Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2015. С. 15–18.

34. Манько Д. Г. Дія права та механізм дії права: загальнотеоретичний аналіз. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету.* Одеса : Фенікс, 2015. Вип. 23. С. 74-77.
35. Манько Д. Г. Щодо визначення складу суб'єктів формалізації права. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та право-застосування*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 23–24 жовтня 2015 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2015. С. 18–21.
36. Манько Д. Г. Право, свобода і справедливість: співвідношення та роль у соціальному регулюванні. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 26–27 лютого 2016 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2016. С. 12–18.
37. Манько Д. Г. Технології здійснення правозастосовної діяльності. *Приватне право в умовах глобалізації: на шляху до ренесансу українського права* : збірник наукових праць / за ред. І. Г. Оборотова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 157–162.
38. Манько Д. Г. Технології проведення правової експертизи юридичних документів. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : Фенікс, 2016. Випуск 25. С. 63–67.
39. Манько Д. Г. Юридично-технічні аспекти Другого статуту Великого князівства Литовського 1566 р. *Україна. Євроінтеграція. Інтермаріум: історія і сучасність* : матер. Міжнар. наук. конфер. (Одеса, 28–29 жовтня 2016 р.). / ред. кол.: А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, О. С. Кізлова; Міжнародний гуманітарний університет. Миколаїв, 2016. С. 75–80.
40. Манько Д. Г. Класифікація видів юридичних алгоритмів. *Юридична наука в умовах євроінтеграції України та Молдови: сучасні орієнтири правового розвитку* : матеріали Міжнародної наукової конференції

(м. Кишинів, 24–25 березня 2017 р.) / com. org.: V. Bujor (preşedinte) et al. Chişinău : S. n., 2017. С. 33–36.

41. Манько Д. Г. Методологічні засади дослідження юридичного алгоритму. *Чорноморські наукові студії* : матеріали III Міжнародної мультидисциплінарної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2017. С. 22–25.
42. Манько Д. Г. Імперативний припис у праві: аспекти природи юридичного алгоритму. *Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 8–9 вересня 2017 р.). Одеса, 2017. С. 15–20.
43. Манько Д. Г. Запровадження європейських демократичних цінностей в Україні: окремі технології та алгоритми. *Україна. Євроінтеграція. Інтермаріум: історія і сучасність* : матеріали II Міжнародної наукової конференції (Одеса, 27–28 жовтня 2017 р.) / ред. кол.: С. В. Ківалов, А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська; Міжнародний гуманітарний університет. Миколаїв, 2016. С. 23–26.
44. Манько Д. Г. М'яке право та його роль у реалізації інвестиційних проектів. *Торгово-економічна і гуманітарна співпраця між Україною і Китаєм у контексті проекту «Один пояс – один шлях»* : матер. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 22 січня 2018 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2018. С. 6–7.
45. Манько Д. Г. Персоніфікація як складовий елемент структури юридичного алгоритму. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 2–3 березня 2018 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2018. С. 5–10.
46. Манько Д. Г. Модель поведінки як складовий елемент структури юридичного алгоритму. *Юридична наука нового часу: традиції та*

вектори розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 9 березня 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса : «Гельветика», 2018. С. 12–14.

47. Арабаджи Н. Б., Манько Д. Г. Юридичні технології адвокатської діяльності в системі цінностей права. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : «Гельветика», 2018. № 28. С. 4–7.
48. Манько Д. Г. Спеціальні методи юридичної діяльності щодо створення правових актів. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : «Гельветика», 2018. Вип. 29. С. 4–7.
49. Манько Д. Г. Взаємозалежність правових систем в умовах глобалізації та інтеграції: позитивний та негативний аспекти. *Євроінтеграція: польський досвід і українські перспективи* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12 квітня 2019 р.). / за ред. А. Ф. Крижановського; уклад.: Н. М. Крестовська, С. І. Цуркану. Одеса : «Гельветика», 2019. С. 14–16.
50. Манько Д. Г. Юридична аргументація: поняття та технології здійснення. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : «Гельветика», 2018. Вип. № 30. С. 21–23.
51. Манько Д. Г. Юридична креативність: поняття та складові елементи. *Чорноморські наукові студії* : матеріали VI Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції (м. Одеса, 15 травня 2020 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2020. С. 70–72.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ 2
ВСТУП 25

РОЗДІЛ 1. АЛГОРИТМИ І ТЕХНОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДВАЛИНИ РОЗУМІННЯ 40

1.1. Методологічні засади дослідження юридичних алгоритмів і технологій формалізації права у вимірі юридичної діяльності .. 40
1.2. Природа і призначення сучасного права в аспекті розуміння та моделювання юридичних алгоритмів 64
1.3. Юридична діяльність як особлива сфера застосування технологічного арсеналу права 82
1.4. Алгоритми формально-юридичного визнання та особливості їх співвідношення із дією права та юридичною діяльністю 99

РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ АЛГОРИТМ ЙОГО РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ПРИ СТВОРЕННІ ПРАВОВИХ АКТІВ 119

2.1. Правовий акт і його юридична композиція в аспекті формалізації права 119
2.2. Поняття, структура та правова природа юридичного алгоритму 144
2.3. Види юридичних алгоритмів, які використовуються в процесі створення правових актів 163
2.4. Юридичний алгоритм як системоутворююча складова процедурних і процесуальних норм 179

РОЗДІЛ 3. ЮРИДИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ЯКІСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Юридичні технології: сучасне розуміння, структура та складові елементи 196

3.2. Юридичні технології в законотворчій діяльності 218
3.3. Юридичні технології створення правових актів у правозастосовній і правореалізаційній діяльності 252
3.4. Юридичні технології в електронному документообігу 281
3.5. Юридичні технології обслуговування нормативно-правових актів 296

РОЗДІЛ 4. ЮРИДИЧНА КРЕАТИВІСТИКА ЯК НОВИЙ НАУКОВИЙ НАПРЯМ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ 315
4.1. Поняття та складові елементи юридичної креативістики її роль у юридичній науці і освіті 315
4.2. Сучасне правове мислення та правова аргументація як вихідні засади юридичної креативістики 335
4.3. Мова права та категоріальний апарат юридичної креативістики 360
4.4. Етично-культурні вимоги та особливі компетентності суб'єктів правотворення 382

ВИСНОВКИ 400
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 414
ДОДАТКИ 452

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стрімкий розвиток сучасного суспільства, глобалізація, інтеграція та діджиталізація, підвищення значення форми права, процедур його створення і реалізації, зумовлюють необхідність перегляду багатьох традиційних положень юридичної науки.

У зазначеному аспекті особливої актуальності набуває проблематика, пов’язана зі сферою знань, яку традиційно йменують «юридична техніка». По-перше, потребує вдосконалення її методологічний інструментарій і категоріальний апарат. Наразі ми можемо констатувати відсутність єдності в науковому розумінні навіть таких базових понять, як «юридична техніка» та «юридична технологія». В юридичній науці зазначені поняття або ототожнюються, або протиставляються одне одному, але, по суті, традиційні підходи до їх розуміння не відповідають вимогам сучасного рівня розвитку суспільних відносин і потребують вдосконалення. По-друге, не менш актуальними є питання, пов’язані із системою способів та засобів підвищення якості юридичної діяльності, а відтак удосконалення та додаткової розробки потребують принципи, правила та методи її організації та здійснення.

Належне впорядкування суспільних відносин у сучасній державі забезпечується ефективним правовим регулюванням, запорукою якого є наявність не лише встановлених державою правил поведінки та нормативно закріплених прав і свобод, а й ефективного механізму їх реалізації та забезпечення захисту. Суб’єкти права повинні чітко усвідомлювати, що вони мають робити та в якій послідовності. Своєю чергою, використовуючи юридичні технології, має бути створений якісний і зрозумілий правовий акт, в якому отримають вираження соціально значущі приписи. Саме у таких актах закріплюються юридичні алгоритми, які фіксують порядок і

послідовність здійснення юридичної діяльності та/або юридично значимих діянь різними суб'єктами права.

Алгоритми та технології юридичної діяльності є одними із найважливіших складових формування правової реальності. Від того, наскільки якісно створено правовий акт, залежить його майбутня ефективність і цінність у процесах врегулювання соціальних відносин.

Враховуючи зазначені положення, дисертаційне дослідження спрямовано на з'ясування трьох вихідних компонентів: по-перше, філософського, а саме – наближення до розуміння природи права із урахуванням: а) незгоди із концепцією, що право є лінійною системою і що його першоелементом є норма (на нашу думку – віра в ефективність права); б) переконання, що головною метою права є врегулювання суспільних відносин, а відтак основою дії права є процедурно-процесуальний механізм його створення, втілення у життя та обслуговування; в) розуміння того, що ефективність, валідність і дієвість сучасного права залежить від якісної регламентації юридичних алгоритмів і досконалого, науково обґрунтованого механізму їх втілення у життя, захисту й обслуговування; г) доведення, що право, з точки зору його компонентів і зв'язків між ними, є різомою – нелінійною формою існування сукупності цінностей, яка зберігаючи своє сутнісне призначення може змінювати свій «дух і букву» відповідно до потреб суспільства. По-друге – методологічного, а саме – збагачення категоріального апарату юриспруденції новими та вдосконаленням існуючих понять і категорій, такими як юридичний алгоритм, алгоритми права, технологічні алгоритми у праві, юридична креативістика, креативність юридичного мислення, юридичні технології, технології формалізації права, динамічна та статична диспозиція, модель поведінки і персоніфікація, процедурно-процесуальний механізм права, правовий акт, сучасне право тощо. По-третє – прикладного, а саме: а) загальнотеоретичний аналіз та обґрунтування порядку застосування на

практиці юридичних технологій створення, обслуговування, впорядкування та втілення у життя правових актів; б) вдосконалення методики навчання та змістовного наповнення юридичних дисциплін, орієнтованих на формування у студентів компетенцій у сфері мистецтва, створення і втілення у життя правових актів.

Науково-теоретичну основу дослідження технологій і алгоритмів юридичної діяльності склали праці як вітчизняних, так і закордонних вчених різних галузей науки.

Філософські засади дослідження було сформовано на підставі аналізу наукових ідей таких вчених, як Р. Алексі, І. Бентама, Г. Д. Бермана, Ж. Л. Бержеля, Г. Гарта, Г. В. Ф. Гегеля, Г. Гроція, Ю. Габермаса, Р .Ф. Ієринга, І. Канта, Г. Кельзена, Л. Й. Петражицького, А. В. Полякова, Р. А. Ромашова, Ю. Н. Харарі та інших філософів і мислителів.

Загальнотеоретичним підґрунтям дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних вчених: С. С. Алексєєва, В. К. Бабаєва, С. В. Бобровник, О. Б. Венгерова, В. В. Дудченко, Л. І. Заморської, М. С. Кельмана, М. І. Козюбри, Н. М. Крестовської, А. Ф. Крижановського, Л. Г. Матвєєвої, О. Г. Мурашина, В. С. Нерсесянца, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, С. Г. Стеценка, Ю. С. Шемшученка.

Важливе значення для всебічного розкриття предмету дослідження мали праці: В. М. Баранова, Т. О. Дідича, В. Н. Карташова, Т. В. Кашаніної, Д. А. Керімова, С. П. Кравченка, Г. І. Муромцева, І. І. Оніщука, П. Сандевуара, І. Д. Шутака (при аналізі питань, пов’язаних із обґрунтуванням вихідних засад юридичної техніки і юридичних технологій); В. М. Горшеньова, С. Д. Гусарева, Р. Давіда, Т. М. Дашковської, А. Е. Жалінського, В. М. Протасова, О. Д. Тихомірова (при аналізі питань, пов’язаних зі встановленням особливостей природи юридичної діяльності); Л. М. Борисової, К. В. Горобця, О. В. Куціпак, О. Г. Лукянової,

В. П. Плавича, Н. М. Пархоменко, І. В. Патерило, Р. І. Радейко, О. О. Середи, В. М. Тертишника, І. В. Шалінської (при дослідженні юридичних алгоритмів).

Водночас слід відзначити, що у вітчизняній юриспруденції відсутнє комплексне загальнотеоретичне дослідження юридичних технологій, юридичних алгоритмів, алгоритмів права, технологічних алгоритмів у праві та їх ролі у правовому регулюванні, яке б відповідало актуальним потребам держави та враховувало вимоги сучасного суспільства.

Усе це зумовлює актуальність загальнотеоретичного аналізу широкого кола питань щодо сутності й правової природи юридичних технологій і алгоритмів, поняття та ролі юридичної креативістики в організації та якісному здійсненні юридичної діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» у контексті теми «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий і культурний вимір» на 2016–2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також плану науково-дослідницької роботи кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» – «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України» на 2016–2020 рр.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в розкритті сутності юридичних технологій і алгоритмів, встановленні ролі зазначених категорій у процесах правового регулювання та узагальненні їх значення для суспільства, обґрунтуванні нового наукового напряму в юридичній науці – юридичної креативістики, який засновується на креативності сучасного правового мислення і орієнтований на дослідження природи створення правових актів, підвищення їх якості та вдосконалення порядку формалізації права.

Для досягнення зазначеної мети вирішувалися такі *завдання*:

визначити методологічні засади дослідження юридичних алгоритмів і технологій формалізації права у вимірі юридичної діяльності;

розкрити зміст, природу і призначення сучасного права в аспекті розуміння та моделювання юридичних алгоритмів;

охарактеризувати юридичну діяльність як особливу сферу застосування технологічного арсеналу права;

визначити особливості юридичних алгоритмів процедур легалізації, встановити співвідношення зазначених процедур із дією права та юридичною діяльністю;

ідентифікувати природу правового акту, розкрити особливості його юридичної композиції в аспекті формалізації права;

встановити поняття, структуру і правову природу юридичних алгоритмів, встановити їх співвідношення із алгоритмами права та технологічними алгоритмами у праві;

охарактеризувати види юридичних алгоритмів, які використовуються в процесі створення правових актів;

розкрити роль юридичних алгоритмів як системоутворюючих складових існування процедурних і процесуальних норм;

проаналізувати підходи до сучасного розуміння юридичних технологій, охарактеризувати їх структуру та складові елементи;

визначити особливості юридичних технологій у законотворчій діяльності України;

охарактеризувати юридичні технології створення правових актів у правозастосовній і правореалізаційній діяльності;

показати специфіку ролі юридичних технологій електронного документообігу в процесах діджиталізації сучасної держави;

визначити юридичні технології обслуговування нормативно-правових актів;

охарактеризувати сучасне правове мислення та інноваційну юридичну аргументацію в контексті формування юридичної креативістики;

розкрити поняття й особливості співвідношення юридичної креативістики та її складових елементів;

визначити роль і призначення юридичної креативістики в сучасній юридичній практиці, науці й освіті.

Об'єктом дослідження є юридична діяльність у її практичному, науковому та освітянському аспектах.

Предметом дослідження є технології та алгоритми юридичної діяльності.

Методи дослідження обумовлюються предметом, метою та завданнями дисертаційного дослідження. Враховуючи сучасні тенденції розвитку юридичної науки, науково-дослідною програмою дослідження було обрано інтегративний тип праворозуміння із урахуванням особливостей таких його складових напрямів, як реалістичного позитивізму, комунікативної теорії права, лібертарної теорії права та ціннісно-нормативної теорії права.

Науковим базисом дослідження стали принципи: історизму, об'єктивності, плюралізму, додатковості та міждисциплінарності.

Базуючись на зазначених принципах, у процесі встановлення сутності юридичних алгоритмів і юридичних технологій було використано наступні методологічні підходи: ідеал-реалістський, герменевтичний, ціннісний, діяльний (діяльнісний), системний та антропологічний.

У відповідності до заявлених принципів і підходів, у процесі розкриття сутності та соціальної природи юридичного алгоритму і технологій юридичної діяльності застосовувалися наступні групи методів: загальні методи пізнання, загальнонаукові методи, міждисциплінарні методи, спеціально-наукові методи юридичних наук.

Із сукупності загальних методів пізнання було використано: метод дескрипції для опису юридичного алгоритму шляхом відображення в певному загальнозрозумілому знаковому вигляді інформації відносно його сутності та форми; метод порівняння для встановлення тотожності або відмінності між юридичним алгоритмом і такими поняттями, як норма права, правовий акт, модель поведінки, формальне вираження припису та ін.; метод узагальнення для визначення загального поняття юридичного алгоритму та юридичних технологій із урахуванням усіх їх властивостей і ознак.

Серед загально-наукових методів пізнання особливу увагу було приділено діалектичному методу, який зумовлює об'єктивний, всебічний і конкретний розгляд юридичного алгоритму з урахуванням притаманних йому зав'язків і виявленням взаємозалежності форми й сутності.

Слід враховувати, що повнота наукового дослідження юридичних алгоритмів і юридичних технологій пов'язана також із використанням на всіх етапах таких загальнонаукових методів, як аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, аналогія.

Застосовувалися також і міждисциплінарні методи, зокрема: соціологічний метод при встановленні конкретних соціальних фактів і вимог до створення юридичних алгоритмів; статистичний метод для кількісної характеристики випадків використання юридичних алгоритмів у диспозиціях норм права у правовій системі України; конкретно-історичний при вивченні специфіки виникнення, розвитку та особливостей використання юридичних алгоритмів і юридичних технологій при соціальному регулюванні.

Водночас у дослідженні було використано наступні спеціально-наукові методи юридичних наук: герменевтичний метод – для дослідження особливостей розуміння та тлумачення юридичного алгоритму в різні історичні періоди, з урахуванням підходів різних шкіл розуміння права;

формально-догматичний метод – при аналізі положень правових актів щодо встановлення композиції юридичного алгоритму та порядку його відображення; порівняльно-правовий – для зіставлення юридичних понять, явищ і процесів щодо фіксації юридичних алгоритмів у правових актах, а також для зіставлення юридичних технологій створення таких актів, що існують одночасно у різних країнах, аналізу особливостей організації та здійснення юридичної діяльності.

Аналізуючи методологію дослідження, окремо слід зупинитися на спеціально-наукових методах юридичної креативістики (в тексті дисертації буде надано визначення поняття юридичної креативістики), завдяки застосуванню яких були охарактеризовані особливості формалізації права, порядку компонування юридичної композиції письмових правових актів, механізмів їх створення та використання. До зазначених належать методи: юридичного аналізу, юридико-логічної концентрації, юридичного конструювання.

Нормативно-правовою основою дисертації є Конституція України, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України, міжнародні правові акти, законодавство зарубіжних країн.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані, матеріали преси та інтернет-ресурсів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше на дисертаційному рівні проведено загальнотеоретичне дослідження технологій та алгоритмів юридичній діяльності, сформульовано новий науковий напрям – «юридична креативістика». Новизну дослідження конкретизовано у таких положеннях:

уперше:

обґрунтовано та запроваджено в категоріальний апарат загальнотеоретичної юриспруденції поняття *юридичного алгоритму (legal algorithm),* під яким слід розуміти закріплену в правовому акті юридичну

конструкцію зобов'язуючого волевиявлення, якою чітко регламентується: хто, в якому порядку та що має зробити або утриматися від дій, або обсяг позбавлень чи наділень такої особи певними цінностями;

сформульовано поняття *алгоритм права (algorithm of law)* – правова категорія, яка відображає теоретичне узагальнення тенденцій, котрі впливають на формування напрямів правового розвитку, окремі положення яких закріплюються у нормативно-правових актах та відповідають наступним ознакам: 1) затребуваність суспільством із урахуванням перспектив розвитку; 2) наукова обґрунтованість доцільності закріплення у праві; 3) регламентація правом;

визначено поняття *технологічного алгоритму у праві (technology algorithms in law)* – сукупність техніко-технологічних продуктів (електронні документи, електронний підпис, комп'ютерні програми, пошукові бази даних, електронні реєстри, електронні площадки вирішення спорів, юридичні боти та інше), які використовуються в юриспруденції;

встановлено структуру юридичного алгоритму, яка складається із наступних елементів: персоніфікації, моделі поведінки та змістовного зв'язку, що утворюють логічну послідовну цілісність, в якій сформульовано порядок діянь суб'єкта права;

проведено класифікацію юридичних алгоритмів і встановлено такі їх види: *за характером правового регулювання*: а) загальні юридичні алгоритми – положення, які містяться в законах; б) спеціальні юридичні алгоритми – положення, які містяться в правозастосовних або правореалізаційних актах; *за формою правової активності суб'єктів права:* а) юридичні алгоритми, які втілюються в життя завдяки дії; б) юридичні алгоритми, які втілюються в життя завдяки юридично-значущій бездіяльності; з*алежно від типу правових норм*: а) юридичні алгоритми, виражені в матеріальних правових нормах; б) юридичні алгоритми, виражені в процедурно-процесуальних правових нормах; *за процедурно-*

процесуальними особливостями прояву в соціальній діяльності: а) процесуальні юридичні алгоритми; б) юридичні алгоритми, пов'язані з процесом процедур; в) юридичні алгоритми самостійних правових процедур; *за формою вираження:* а) письмові юридичні алгоритми – зафіксовані в текстах письмових правових актів; б) усні юридичні алгоритми – виражені в офіційно визнаній формі алгоритми словесного виконання правових норм – приміром, усний наказ, усне попередження та ін.; в) конклюдентні юридичні алгоритми – виражені в офіційно визнаній формі акти невербального або символічного виконання правових норм; *за особливістю забезпечення виконання та формою припису*: а) жорсткі – алгоритми, які мають юридично зобов'язальну форму; б) м'які – алгоритми, які мають рекомендаційний характер;

визначено поняття *юридичної креативістики* – вчення, система знань про особливості сучасного правового мислення і мистецтво створення, впорядкування, тлумачення, обслуговування та втілення в життя правових актів;

обґрунтовано вихідні засади юридичної креативістики, а саме: 1) *наука (науковість)* – це особливість світогляду, правового мислення та системи впорядкованих знань, пов'язаних із мистецтвом створення правових актів; 2) *право (право-відповідність)* – це обов'язкове використання законодавчо регламентованої інформації щодо порядку створення, обслуговування та втілення в життя правових актів обов'язковою умовою встановлення відповідності духу і принципам права; 3) *мова (мовно-досконалість)* – це спосіб і форма виразу теоретичної моделі в реальному правовому акті;

запропоновано спеціальні методи юридичної креативістики, а саме: *юридичний аналіз* – вивчення й осягнення фактичних обставин юридичної справи шляхом аналізу*; юридико-логічна концентрація* – вироблення оптимального шляху досягнення мети щодо правового врегулювання

виниклих фактичних обставин завдяки застосуванню синтезуючих операцій*; юридичне конструювання* – компонування та формалізація порядку вирішення виниклих фактичних обставин у тексті конкретного правового акта;

удосконалено:

категоріально-понятійний апарат загальнотеоретичної юриспруденції в контексті встановлення співвідношення між термінами: *юридична техніка* – сукупність юридично-технічного інструментарію (засобів), який слід використовувати при створенні та вдосконалені письмових правових актів; *юридична технологія* – сукупність науково-обґрунтованої інформації (правил, способів, методів, концепцій та ін.) щодо використання юридичного інструментарію при створенні правових актів і здійсненні юридичної діяльності;

поняття «*сучасне право»*, під яким слід розуміти орієнтовану на регулювання суспільних відносин різому (структурно-системна сукупність, цілісність) приписів справедливого обмеження свободи, засновану на вірі індивідів у наявність у них природніх можливостей (прав, свобод) і обов'язків, як пов'язаних із державою, так і не маючих державного характеру;

поняття «*правовий акт»*, під яким слід розуміти діяння або результат діяння уповноваженого суб'єкта права, яке виражено в офіційно визнаній формі та має юридичне значення. Правові акти отримують вираз у письмовій, усній або конклюдентній формі;

визначення *правової діяльності* – різновид соціальної діяльності, яку здійснюють компетентні особи з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів суб'єктів у відповідності до вимог права. Правова діяльність класифікується на юридичну діяльність та юридично значущу діяльність осіб, які володіють компетентною правосвідомістю;

поняття «*процедурно-процесуальний механізм права»* – як регламентовану нормами права форму здійснення юридичної діяльності та окремих юридично значимих дій уповноваженими суб'єктами права, пов'язану із втіленням у життя певного порядку, послідовності вирішення юридичної справи;

визначення поняття «*юридичний інструментарій»* – як систему загально-соціальних і спеціально-юридичних засобів, використання яких забезпечує реалізацію завдань юридичної науки і практики;

визначення поняття *«правокреатор» (law creator)* – фізична особа (має професійний або науковий рівень правосвідомості), яка створює тексти письмових правових актів із використанням юридичних технологій та на основі креативного правового мислення;

набули подальшого розвитку:

положення щодо розуміння диспозиції правової норми, яка в залежності від характеру припису може бути двох типів: статична диспозиція – містить характеристику статусу, визначення поняття, принципи та ін., і динамічна диспозиція – містить послідовний порядок поведінки суб’єкта;

уявлення про правотворення як форму виникнення і буття права в широкому правовому полі, соціального процесу, який охоплює такі складові, як усвідомлення доцільності врегулювання суспільних відносин правом і діяльність спеціально уповноважених суб’єктів щодо прийняття (внесення змін чи скасування) правових актів. Правотворення відбувається як щодо правотворчості, так і поза правотворчістю: у правосвідомості, конкретних правовідносинах, правомірній поведінці, правових теоріях і т. ін.;

вихідні засади розуміння формалізації права як заснованої на високому рівні правової культури професійної діяльності компетентних суб’єктів, результатом якої є письмовий правовий акт. Формалізація права

пов'язана з використанням технологій створення, впорядкування, тлумачення й обслуговування письмових правових актів за допомогою певних юридично-технічних засобів;

питання класифікації юридичних технологій формалізації права, а саме, виділення: 1) позитивних технологій – метою яких є створення якісного правового акту; 2) негативних технологій – метою яких є пошук помилок у правових актах;

положення щодо розуміння юридичної діяльності, під якою слід визначати різновид правової діяльності, що здійснюється індивідуальними (носії професійної та наукової правосвідомості) та колективними суб'єктами права з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів суб'єктів у відповідності до вимог права, в практичній, науковій та освітянських сферах.

Практичне значення одержаних результатів. Дисертація має теоретико-прикладний характер, а її висновки й пропозиції становлять науковий та практичний інтерес і можуть бути використані:

у науково-дослідницькій сфері – для подальшого вивчення численних теоретико-методологічних проблем юридичної креативістики, створення необхідної теоретичної бази та поглиблення уявлень щодо способів, правил і методів підвищення якості правових актів;

у правотворчості – в процесі вдосконалення нормотворчих, правозастосовних, правоінтерпретаційних процедур з урахуванням особливостей позитивних і негативних юридичних технологій формалізації права;

у навчальному процесі – при підготовці та проведенні занять з навчальних дисциплін «Теорії держави та права», «Проблеми теорії держави та права», «Методологія юридичної науки», «Юридична креативістика», а також у процесі підготовки навчальної та навчально-методичної літератури із зазначених курсів;

у практичній юридичній діяльності – у процесах підготовки та використання різноманітних видів юридичних документів.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на розширеному засіданні кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія». Її положення, висновки та пропозиції доповідалися на конференціях: «Сучасні проблеми соціогуманітарних та фундаментальних наук» (м. Одеса, 19 травня 2011 р.); «Гуманізація у сфері кримінальної юстиції: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 18 лютого 2011 р.); «Розвиток методології сучасної юриспруденції: III Міжнар. наукова конференція пам'яті професора О. В. Сурилова» (м. Одеса, 12 квітня 2013 р.); «Право і держава в дослідженнях молодих науковців» (м. Одеса, 22–23 березня 2013 р.); «Духовні засади сучасного правоґенезу. IX Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 29–30 листопада 2013 р.); «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 6–7 лютого 2015 р.); «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Запоріжжя, 23–24 жовтня 2015 р.); «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 26–27 лютого 2016 р.); «Україна. Євроінтеграція. Інтермаріум: історія і сучасність» (м. Одеса, 28–29 жовтня 2016 р.); «Юридична наука в умовах євроінтеграції України та Молдови: сучасні орієнтири правового розвитку» (м. Кишинів, 24–25 березня 2017 р.); «Чорноморські наукові студії» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); «Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні» (м. Одеса, 8–9 вересня 2017 р.); «Україна. Євроінтеграція. Інтермаріум: історія і сучасність» (Одеса, 27–28 жовтня 2017 р.); «Торгово-економічна і гуманітарна співпраця між Україною і Китаєм у контексті проекту "Один пояс – один шлях"» (м. Одеса, 22 січня 2018 р.); «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави» (м. Одеса, 2–3 березня 2018 р.);

«Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку» (м. Одеса, 9 березня 2018 р.); «Євроінтеграція: польський досвід і українські перспективи» (м. Одеса, 12 квітня 2019 р.); «Чорноморські наукові студії» (Одеса, 15 травня 2020 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні положення й пропозиції дисертаційного дослідження викладено в 51 наукових працях, з яких 3 – індивідуальні монографії; 20 статей у наукових фахових виданнях, з яких 7 публікацій у виданнях іноземних держав; 24 публікації в інших виданнях, з яких 18 статей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (377 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 460 сторінок, у тому числі список використаних джерел – 38 сторінок та додатки – 9 сторінок.

РОЗДІЛ 1.
АЛГОРИТМИ І ТЕХНОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДВАЛИНИ РОЗУМІННЯ

1.1. Методологічні засади дослідження юридичних алгоритмів і технологій формалізації права у вимірі юридичної діяльності

Розкриття сутності та правової природи юридичних алгоритмів і юридичних технологій пов'язано з необхідністю встановлення чіткого методологічного інструментарію, визначення термінів, понять і категорій, застосування яких забезпечить повноту та всебічність їх наукового осмислення.

На думку Ю. М. Оборотова, «…питання наповнення методології юриспруденції концептуальними ідеями, принципами, підходами, методами, прийомами, вибудування зв'язків концептуального й інструментального рівня, твердження особливостей методологізації дослідницької діяльності у сфері права і держави, – все це становить актуальне завдання нової корекції комплексу методологічних проблем з просуванням до сучасного бачення методології юриспруденції» [1].

Фактично, нам необхідно визначити той шлях, яким буде розвиватися дослідження обраної проблеми. З цього приводу Г. Гегель вважав, що «…пізнання котиться уперед, від змісту до змісту. Насамперед цей поступальний рух характеризується тим, що він починається з простих визначень і що наступні визначення стають дедалі багатшими і конкретнішими, оскільки результат містить у собі свій початок, і подальший рух цього початку збагатив його (початок) новою визначеністю. В абсолютному методі поняття зберігається у своєму інобутті, загальне – у

[1] Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. С. 8.

своєму відокремленні, у судженні та реальності; на кожнім щаблі подальшого визначення загальне підносить вище всю масу свого попереднього змісту і не тільки нічого не втрачає внаслідок свого діалектичного поступального руху, не тільки нічого не залишає позаду, але й несе з собою все набуте, збагачується й ущільняється усередині себе» [2].

Вірне методологічне планування засад дослідження є запорукою послідовного вивчення означеної проблеми, досягнення мети та найбільш повного розкриття встановлених завдань.

М. Г. Братасюк обґрунтовує, що «…методологія правознавства, його окремих складових знаходиться у нерозривному зв'язку з домінуючими в суспільстві принципами правової доктрини, яка по суті й виконує функцію вихідних начал праворозуміння, закладає основи правового пізнання дійсності. За цих обставин аналіз методології правових досліджень юридичної діяльності насамперед необхідно пов'язувати з ідеями позитивізму, антропології, соціології, аксіології права тощо, які притаманні сучасному стану правничої методології» [3].

П. М. Рабінович методологію юридичної науки (у вузькому розумінні) визначає як «…систему підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ» [4].

Своєю чергою Н. М. Оніщенко, аналізуючи методологію теорії держави і права, зазначала, що остання, будучи системною сукупністю особливих пізнавальних методів, засобів і прийомів вивчення держави й права, закономірностей їх виникнення та розвитку, базується на певних, притаманних їй принципах дослідження державно-правової дійсності [5].

---

[2] Гегель Г. В. Ф. Философия права / пер. с нем. М.: Мысль, 1980. С. 92.

[3] Братасюк М. Ціннісний підхід до права в контексті сучасної правничої методології. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 11. С. 3–7.

[4] Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*. К., 2001. Т. 3. С. 618–627.

[5] Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 38.

С. С. Сливка зазначає: «…під методологією слід розуміти набуті установки, сформовані погляди, певну точку зору і взагалі світогляд, який можна реалізувати за допомогою певних методів, підходів та засобів» [6].

На окрему увагу заслуговує визначення методології теорії держави і права, сформульоване О. Ф. Скакун: «…це система загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів пізнання права і держави, реалізованих на основі знань про закономірності їх застосування за допомогою сукупності юридичних понять і категорій, а також вчення про теоретичні основи їх пізнавального використання [7].

Згідно з науковою позицією М. С. Кельмана, методологія – «…це вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника у процесі пізнання ним досліджуваних явищ» [8].

Розкриваючи сутність методології права, Д. А. Керімов писав, що «…методологія, як сукупність підходів, принципів і методів, забезпечує правильне застосування понять і категорій у пізнанні, повинна відображати специфіку процесу пізнання, орієнтувати суб'єкта пізнання на те, як його необхідно вести: які та в якій послідовності необхідно здійснювати процедури, які сторони досліджуваного – джерел права, необхідно вивчати, а від яких можна абстрагуватись, яким чином слід застосовувати в пізнанні теоретико-понятєвий апарат, тим самим визначати найдоцільніший шлях досягнення об'єктивної істини» [9].

Методологію юриспруденції можна розглядати під вузьким і широким кутом зору. При застосуванні широкого підходу ми можемо встановити, що методологія – це не лише система принципів, підходів і методів, але й система знань про їх призначення та особливості

---

[6] Сливка С. С. Філософія права: методологічне осмислення. *Право України*, 2011. № 8. С. 62.

[7] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. С. 8.

[8] Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01. Л., 2013. С. 44.

[9] Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. М.: Аванта+, 2001. С. 70.

застосування. Своєю чергою, у вузькому значенні методологія відображує сукупність принципів, підходів і методів, які застосовуються в процесі пізнання державних і правових явищ.

У цьому підрозділі поняття методології розглядається у вузькому сенсі й охоплює систему принципів, підходів, концепцій і методів, які використовуються задля визначення й обґрунтування поняття і правової природи юридичних алгоритмів та юридичних технологій.

Визначившись із розумінням методології нам слід вирішити наступну проблему – щодо виділення домінуючого підходу пізнання. Загальновідомо, що в науці обґрунтовано два фундаментальних підходи пізнання: матеріалістичний та ідеалістичний. Відтак і нам слід встановити, в якому контексті вибудовувати алгоритм дослідження та які вихідні засади зумовили формування напрямів наукових розробок.

Вироблення та систематизація теоретичних знань про сутність юридичних алгоритмів і юридичних технологій заснована на ідеалістичному підході до розуміння буття. У автора не виникає сумнівів, що першоелементом буття є дух, свідомість і мислення, але зазначені категорії мають бути осмислені у нерозривному зв’язку із фізичною природою, матерією, формою. В основі державно-правових явищ знаходяться установки та віра людей у те, що «людина має право» – право на життя, свободу, власність, честь, гідність тощо… Вся сукупність природніх прав людини є відображенням найважливіших ціннісних вірувань суспільства: у справедливість, свободу, порядок, комфортність співіснування у соціумі. Але ця система вірувань у сучасних вимогах має бути формалізованою, закріпленою та забезпеченою обов’язковістю виконання, або мати механізм, за яким можна використати технології аналогічного вирішення нового виду правового конфлікту на основі вже існуючої моделі.

Наступним важливим кроком на шляху визначення методологічних засад дослідження вбачається необхідність обґрунтування того типу праворозуміння, який відповідає духу дослідження і вбачається найбільш доцільним задля розкриття його предмету.

Враховуючи сучасні тенденції юридичної науки щодо пошуку розуміння права, на нашу думку, саме інтегративний тип праворозуміння є таким «належним» шляхом дослідження. Інтегративне праворозуміння має необхідний потенціал не тільки для розкриття природи права, але й для встановлення взаємодії між «живим правом», «правом у житті», «правом у текстах». Такий тип дозволяє синтезувати правову ідею і зміст права, форму права, правову комунікацію та відносини.

Також необхідно зазначити, що у дослідженні, в процесі характеристики типу праворозуміння, використовується та надається перевага саме терміну «інтегративне праворозуміння», а не терміну «інтегральне праворозуміння». Така позиція обґрунтовується на підставі етимології понять «інтегративність» та «інтегральність», де перше означає певне об'єднання частин у ціле завдяки синтезу вихідних положень та аналізу відмінностей, а друге відображає нерозривну зв'язаність частин, які формують ціле.

Водночас авторське розуміння та пізнання предмету, аналіз вихідних положень дослідження здійснювалися у відповідності до духу постмодерністської методології юридичної науки.

Слід погодитися з Ю. М. Оборотовим, та М. І. Козюброю, що «…намагання запровадження засад філософії постмодернізму до юридичних досліджень із розумінням плюралістичності як постулювання множинності світів, онтологічного різноманіття "початків" світу дістали свого вияву і в розумінні інших компонентів основ юридичної науки,

зокрема у питанні праворозуміння» [10]. «Тип праворозуміння при цьому, виходячи із необхідності урахування відносності знання до позанаукових цінностей і орієнтацій суб'єкта, починає визначатися як зумовлений світоглядною позицією суб'єкта пізнання образ права» [11].

У зазначеному аспекті слід враховувати обґрунтовану Ю. М. Оборотовим наукову позицію відносно того, що «…наявність широкого спектру поглядів на право (типів праворозуміння) визнається прямим та необхідним наслідком використання некласичної методології і методології постмодернізму, за якого характерним є визнання "мозаїки" існуючого правового світу… Необхідно виробити інтегративне праворозуміння, в межах якого об'єднанню підлягатимуть окремі аспекти буття права, забезпечуючи тим самим синтез тих складових права, які позначаються різними, конкурентними науковими теоріями. Внаслідок такої інтеграції право має постати як багатоєдна структура, а праворозуміння – як відображення аксіоматичних характеристик правової реальності» [12].

Своєю чергою П. М. Рабінович наголошує: «…створення інтегративної теорії права має відбуватися навколо певного єдиного концептуально-змістовного ядра, певного світоглядно-філософського стрижня, які слід відшукати, а апріорне постулювання поняття права при цьому визнається неприпустимим» [13].

Певним чином розвиваючи запропоновані Ю. М. Оборотовим і П. М. Рабіновичем підходи до інтегративного праворозуміння, ми можемо припустити, що таким «концептуально-змістовним ядром» «мозаїки

---

[10] Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. *Проблеми філософії права.* 2003. Том 1. С. 41.

[11] Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівень. *Право України*. 2010. № 4. С. 14.

[12] Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права. *Право України*. 2010. № 4. С. 49–55.

[13] Рабінович П. Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми. *Юридична Україна*. 2003. № 1. С. 21.

існуючого правового світу» є аксіологічна складова права. Саме завдяки унікальним цінностям права і тотожності базових правових цінностей ми можемо визначити його соціальне призначення, наблизитися до розуміння його сутності та природи.

Слід зазначити, що ідея інтегративної юриспруденції сформувалася приблизно в 60-х роках XX століття в США. Науковцями, які обґрунтували вихідні положення та соціальну цінність зазначеного типу розуміння права, слід вважати Джерома Холла та Гарольда Бермана. Основною ідеєю інтегративної юриспруденції вони виділяли можливість/необхідність, задля наближення до розуміння природи права, інтегрування в рамках єдиної правової теорії вихідних постулатів ціннісного, нормативного та соціального буття права. Зокрема Джером Холл зазначав, що право – «…це тип соціальної дії, процес, в якому норми, цінності та факти зростаються й актуалізуються» [14].

Н. М. Крестовська, аналізуючи сучасні різновиди інтегративного (інтегрального) праворозуміння представників пострадянського простору, зазначає, що сьогодні стає можливим виділення: реалістичного позитивізму Р. А. Ромашова; комунікативної теорії права А. В. Полякова; діалогічної теорії права І. Л. Честнова; лібертарної теорії В. С. Нерсесянца та інституціональної теорії В. О. Четверніна; природно-позитивіської теорії права В. М. Шафірова; соціально-натуралістичної юриспруденції О. М. Костенка; потребової теорії П. М. Рабіновича; ціннісно-нормативної теорії права Ю. М. Оборотова [15].

Враховуючи думку А. М. Ковтонюка, що «…інтегративний тип праворозуміння… покликаний за допомогою нового, некласичного підходу до наукової раціональності побачити право як цілісне інтерсуб'єктне явище

[14] Hall J. Integrative Jurisprudence. N.Y. 1961. P. 8.

[15] Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 235–238.

і еклектично не об'єднати, а синтезувати теоретично вагомі моменти, що напрацьовані конкуруючими науковими теоріями» [16], можна наполягати, що виділені різновиди інтегративного праворозуміння не протирічать, а навпаки, доповнюють універсальне сприйняття та розуміння права, а відтак виступають необхідними складовими в процесі пізнання юридичних алгоритмів і технологій здійснення юридичної діяльності в рамках основного (принаймні в контексті дослідження) інтегративного типу праворозуміння.

Враховуючи несуттєву відмінність у розумінні між західними та пострадянським науковими дослідженнями відносно вихідних положень різновидів інтегративного праворозуміння, саме останні стали основою для формування авторського розуміння права та, відповідно, конструювання подальшого шляху наукових розробок.

Із сукупності наведених різновидів інтегративного праворозуміння, найбільш важливими в контексті дослідження юридичних алгоритмів і технологій здійснення юридичної діяльності вбачаються: реалістичний позитивізм Р. А. Ромашова; комунікативна теорія права А. В. Полякова; лібертарна теорія В. С. Нерсесянца; ціннісно-нормативна теорія права Ю. М. Оборотова.

Аналізуючи обґрунтоване Ю. М. Оборотовим ціннісно-нормативне праворозуміння, слід зазначити, що право має сприйматися як система, в якій функціонують як норми, так і цінності.

Ціннісно-нормативне праворозуміння пропонує під правом розуміти «…історично сформовану, морально обсновану і релігійно вивірену, легалізовану ціннісно-нормативну систему, розраховану на загальне визнання (легітимацію) і відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані

[16] Ковтонюк А. М. Основні концепції права в інтегративній юриспруденції. *Університетські наукові записки.* 2007. № 4. С. 32–37.

рішення і державний примус для попередження та вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності» [17].

Ціннісно-нормативний підхід насамперед дозволяє розкрити аксіологічні складові юридичних алгоритмів і технологій, встановити морально обґрунтовані й релігійно вивірені засади формування процедур поведінки людей та інших суб'єктів права.

Як підкреслює Ю. М. Оборотов, «…центральними ідеями ціннісно-нормативного праворозуміння виступають, по-перше, конфліктне призначення права, і по-друге, необхідність збереження існуючої соціальної цілісності. Смислова характеристика права і професія юриста завжди пов'язані з можливостю попередження виникнення конфліктних ситуацій, а при їх виникненні – оптимального вирішення. Так само як метою права з моменту його виникнення в стародавньому суспільстві до наших днів є забезпечення цілісності людського існування від роду й племені в давнину, до сім'ї та держави в сучасному житті» [18].

Але в зазначеному аспекті цілком слушним є зауваження К. В. Горобця, який зазначає: «…вироблене в рамках ціннісно-нормативного праворозуміння поняття права є актуальним тільки тоді, коли право розуміється як ціннісно-нормативна система національного рівня, тобто залежна від традицій, культури, релігії, моралі тощо конкретної соціальної спільності. Важко сперечатися з тим, що сучасне міжнародне право, транснаціональне право, інтегративне і глобальне право також виступають системами ціннісно-нормативного типу, а тому на них наведена дефініція не розповсюджується» [19].

---

[17] Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс : учеб. / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : «Фенікс», 2011. С. 56–57.

[18] Там само. С. 57–58.

[19] Горобец К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс : монография. Одесса : «Фенікс», 2013. С. 49.

Слід зауважити, що ціннісно-нормативне праворозуміння підтверджує доцільність правового плюралізму, обґрунтовуючи необхідність співіснування в рамках права цінностей і соціально значущих правових приписів.

Аналізуючи концепцію реалістичного позитивізму, ми можемо виділити наступні складові елементи розуміння права: загальнозначущість і результативність правових норм; основна мета правового впливу – забезпечення соціальної стабільності, безпеки та розвитку; функціональна структура – правові норми, суспільні відносини, на врегулювання яких спрямовано норми права, гарантії реалізації та результатів, отриманих за допомогою правового впливу. В рамках зазначеної концепції право розуміється як «сукупність формальних джерел» [20].

Положення, які отримали обґрунтування в рамках концепції реалістичного позитивізму, дозволяють розкрити природу результату правового впливу, а відтак тих завдань, які мають бути сформульовані в юридичному алгоритмі, а також тих правил, вимог і принципів, які мають використовуватися в юридичних технологіях.

З точки зору комунікативної теорії, право – це заснований на соціально визнаних і загальнообов'язкових нормах комунікативний порядок відносин, учасники якого мають взаємозумовлені правомочності й обов'язки.

Важливим твердженням, сформульованим у рамках цієї теорії, є те, що право як специфічна комунікація може існувати без держави, держава ж без права існувати не може. А. В. Поляков, який є автором комунікативної теорії права, цілком слушно зазначає, що «…поряд із державним існує недержавне право, яке має всі ознаки права, але водночас текстуальні та

[20] Ромашов Р. А. Реалистический позитивизм как интегративный тип современного правопонимания. *Університетські наукові записки НАУК-МА*. 2007. № 4 (24). С. 19.

функціональні особливості. До недержавного права слід відносити: корпоративне, спортивне, церковне і міжнародне право» [21].

Комунікативна теорія права не лише розкриває сутність відносин між суб'єктами, порядок здійснення яких відображається в юридичних алгоритмах, але й обґрунтовує необхідність використання «недержавного права» в процесі регулювання відносин у суспільстві. При аналізі положень «недержавного» (на нашу дуку, більш вдалим є термін «м'якого права»), ми теж можемо встановити використання саме юридичних алгоритмів і технологій задля забезпечення належного шляху комунікації та організації юридичної діяльності.

Особливе місце в аспекті визначення методологічних засад дослідження юридичних алгоритмів і технологій здійснення юридичної діяльності посідає лібертарна (лібертарно-юридична) теорія права, розроблена В. С. Нерсесянцем. Зазначена теорія дуже вдало обґрунтовує взаємовідношення форми та змісту права, виводячи в якості центрального стрижня свободу і формальну рівність.

В. С. Нерсесянц визначав право як «…відповідну вимогам принципу формальної рівності систему норм, встановлених або санкціонованих державою і забезпечених можливістю державного примусу. Право – це загальна і необхідна форма свободи людей, а свобода (її буття і реалізація) в соціальному житті можлива і дійсна лише як право і в формі права» [22].

Не викликає сумніву, що обов'язковою умовою здійснення якісної юридичної діяльності є формально виражений у тексті правового акту юридичний алгоритм, який не тільки має бути створеним у відповідності до базових юридичних технологій, але й не протирічити ідеям справедливості, свободи, формальної рівності. Відтак запропоновані В. С. Нерсесянцем

[21] Поляков А. В. Общая теория права : курс лекций. СПб. : Юридический центр пресс, 2001. С. 327.

[22] Нерсесянц В. С. Философия права : учебник для вузов. М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. С. 34.

філософсько-теоретичні конструкти дозволяють встановити критерії взаємовідносин між «буквою» і «духом» соціально значущих приписів.

Визначившись із типом праворозуміння, необхідно охарактеризувати ті методологічні складові, які використовувалися в процесі дослідження юридичних алгоритмів і технологій здійснення юридичної діяльності. У зазначеному аспекті цілком слушним вбачається проведення аналізу принципів, підходів і методів, завдяки застосуванню яких слід розкривати характерні ознаки юридичних алгоритмів і технологій здійснення юридичної діяльності, ідентифікувати їх місце у правовій реальності.

Першим базовим принципом, з якого слід починати дослідження, вбачається *принцип історизму*. Сутність юридичного алгоритму та технологій юридичної діяльності можна встановити за умови розгляду особливостей його виникнення, формування та використання в конкретних історичних умовах і взаємозв'язках. Систематизовані данні стосовно історичного генезису юридичного алгоритму як історичного явища дозволяють відобразити всю повноту його соціальної природи, розкрити причинно-наслідкові зв'язки історичного розвитку розуміння цього значимого інструмента формального вираження соціально значущих приписів.

Як зазначає Н. М. Оніщенко, ґрунтуючись на принципі історизму логічне дослідження права розкриває історичну повторюваність і загальні принципи їх розвитку. Тому будь-яке дослідження права у своїй основі повинно ґрунтуватися на єдності історичного й логічного. Логічне визначає принципи підходу до історичного, оскільки дозволяє встановити час виникнення права, відмежувати нормативно-правові акти від звичаїв, релігійних і моральних норм [23].

[23] Оніщенко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. С. 110.

Своєю чергою, для встановлення особливостей взаємозв'язку юридичного алгоритму та юридичних технологій із системою державно-правових явищ слід застосовувати *принцип об'єктивності*. Використання зазначеного принципу забезпечує не тільки правильне розуміння характеру відносин між суб'єктом і об'єктом у процесі пізнання, але й неупередженість та деідеологізацію дослідження. Аналізу мають підлягати ціннісні ознаки й характеристики досліджуваного явища з обов'язковим урахуванням здобутків цивілізаційного розвитку суспільства. Крім того, об'єктивність дослідження включає такі елементи, як сучасне суспільство та правова реальність, врахування яких дозволяє отримати істині уявлення відносно ролі й місця юридичного алгоритму в системі регулювання суспільних відносин.

Враховуючи сучасні тенденції розвитку юридичної науки, її збагачення різноманітним знанням, особливу увагу слід приділяти *принципу плюралізму*. Сутність зазначеного принципу полягає в необхідності застосування різноманітних методів, концепцій і підходів з метою отримання всебічного розуміння юридичного алгоритму та технологій юридичної діяльності, їх виникнення, розвитку і перспектив існування. Чим більша кількість критеріїв аналізу застосовується, тим вірогіднішими будуть висновки. Вбачається неможливим узагальнити та сформулювати визначення на підставі однорідних показників, отриманих у результаті дослідження аспекту досліджуваного явища лише під одним кутом зору. Необхідно враховувати максимальну кількість існуючих поглядів на розглядаєму проблему, використовувати сукупність існуючих підходів і методів з метою отримання повного та збалансованого результату.

Принципи дослідження формують певний базис, на підставі якого мають бути сформульовані загальні підходи та конкретні методи проведення досліджень з урахуванням тенденцій сучасної юридичної науки.

Наступним елементом, який є складовим у методології дослідження, є методологічний підхід. Слід зазначити, що відносно визначення методологічного підходу в сучасній юриспруденції існує певна дискусія.

А. Ф. Крижановський характеризує підходи як «...ракурси (в самому широкому розумінні) дослідницького бачення, а отже – і певні мисленні проекції предмета пізнання, які кристалізують наукову стратегію осягнення права і правових явищ, тобто визначення в загальних рисах вектора і мети наукового дослідження, а також – його основних етапів і складових» [24].

На думку В. С. Бігуна, методологічний підхід є категорією більш загальною ніж метод, він виробляється до проблеми на основі певних теоретичних тез, припущень чи понять, з метою пошуку оптимального метода наукового пошуку. Водночас обраний дослідником підхід визначає вибір конкретних методів дослідження та вирішення проблеми [25].

Своєю чергою Г. О. Дубов зазначає, що «…розуміння місця методологічного підходу в структурі методології юридичних досліджень є досить суттєвим. По суті, за першого варіанту методологічний підхід виявляється підпорядкованим картині світу та філософським основам, які не включаються до його змісту, а представляють собою самостійні компоненти методології. У другому ж випадку методологічний (наукознавчий) підхід охоплює всі основи науки, повною мірою включаючи їх компоненти до свого змісту, являючи собою певний тип системи методології, побудованої виходячи із визначених онтологічних і гносеологічних засад. На нашу думку, саме використання другого варіанту розуміння поняття методологічного підходу дозволяє будувати юридичні дослідження, виходячи з позицій принципів плюралізму та додатковості, уникаючи при цьому еклектичного поєднання різнорідних початків та ідей, що погано

[24] Крижановський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія / Одес. нац. юрид. акад. Одеса : Фенікс, 2006. С. 23.

[25] Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. К., 2011. С. 51.

узгоджуються між собою, в силу чого не відповідають вимогам, які висуваються до наукових теорій. Наведений висновок видається очевидним виходячи із того, що узгодження всіх без винятку компонентів основ науки є необхідною умовою для напрацювання адекватного методологічного інструментарію, уникнення застосування пізнавальних засобів, ідеалів і норм дослідження, що виходять із взаємовиключних онтологічних підстав. Саме завдяки визначеності щодо дисциплінарної онтології (картини світу) та філософських основ досліджень, що має здійснюватися в межах окремих підходів, видається можливим здійснення цілісного пізнання досліджуваної дійсності, виходячи із заданих філософсько-світоглядних і ціннісних орієнтацій» [26].

Не менш вдалим є визначення, сформульоване А. О. Фальковським, відповідно до якого підхід є «…формою органічного поєднання світоглядно-філософської спрямованості з методичним інструментарієм, що використовується в певній галузі дослідження» [27]. З цих позицій сутність підходу не вичерпується простою сукупністю методів (методикою), а включає також компоненти найбільш загального порядку, що входять до основ юридичної науки.

Базуючись на зазначених принципах, у процесі встановлення сутності юридичних алгоритмів і юридичних технологій слід використовувати різноманітні методологічні підходи, зокрема: ідеал-реалістський, герменевтичний, ціннісний, діяльний (діяльнісний), системний та антропологічний.

Ідеал-реалістський підхід ґрунтується на комплементарно-цілісній концепції пізнання права, яка своєю чергою синтезує ідеї (метафізика),

[26] Дубов Г. О. Становлення методології юридичних досліджень: особливості радянського та сучасного етапів : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2014. С. 165.

[27] Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. «Філософія права». Одеса, 2011. С. 7.

факти (позитивізм) і оцінки (аксіологія), а також є спробою зрозуміти дійсне поєднання цих найважливіших правових сфер.

На думку В. В. Дудченко, «…у методології ідеал-реалістського синтезу долається протистояння метафізики і позитивізму, що дозволяє пізнавати правову реальність без її догматизації, у всій повноті. Такий підхід приводить нас до ідеї "нормативного факту". Саме в цій ідеї складність права знаходить свій кульмінаційний пункт, а сам феномен права стає доступним для розуміння. Водночас через вирішення проблеми "нормативних фактів" можливо по-новому вирішувати більшість нагальних проблем сучасної теорії права (проблеми джерел права і визначення права за його джерелом, антиномій у сфері права, ролі організації і примусу, проблеми співвідношення публічного і приватного права, соціального права, юридичного плюралізму та ін.)». На основі зазначеного науковець формулює ідеал-реалістське поняття права як «…систему, порядок імперативно-атрибутивних норм, які набувають легітимності, дієвості й соціальної гарантії ефективності через нормативні факти» [28].

Застосування ідеал-реалістського підходу дозволяє не лише розкрити світоглядно-ідеологічні фактори еволюції права, але й визначити значущість його форм, особливостей їх створення та реалізації.

Герменевтичний підхід ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, які можуть мати форму як нормативно-правових, так і інших правових документів; також не менш значимим вбачається дослідження наукових праць вчених. У рамках герменевтичного підходу створюється можливість розкриття особливостей взаємодії суб'єктів суспільних відносин з приводу не тільки створення юридичного алгоритму, але й порядку його реалізації. Така модель

[28] Дудченко В. В. Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2007. С. 5.

відповідає завданням правового регулювання і дозволяє розкрити елементи соціальної природи досліджуваного явища.

З цього приводу В. В. Дудченко пише, що «…предмет герменевтики права охоплює тлумачення концепту права, основних правових понять, норм права і юридичних фактів з метою з'ясування їхнього сенсу» [29].

Ціннісний підхід дозволяє розкрити певну систему цінностей, завдяки аналізу яких стає можливим визначення місця і ролі юридичного алгоритму в правовій реальності. Ціннісний аналіз юридичного алгоритму має базуватися на урахуванні таких загальносоціальних потреб і інтересів, як соціальна справедливість, свобода, обов'язок, впорядкованість, формальна визначеність, забезпеченість з боку держави тощо. Використання ціннісного підходу дозволяє надати оцінку ефективності юридичного алгоритму, встановити його призначення в регулюванні суспільних відносин.

Діяльний підхід, на думку С. Д. Гусарева, це – «…гармонійна сукупність установок, прийомів, ансамблів і методів, серед яких метод діяльності вважається провідним, а інші стосовно нього виконують обслуговуючу роль. Цей підхід дозволяє сконцентрувати увагу дослідника не тільки на проблемі власне діяльності, а й на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими знаходиться діяльність. Вивчаються аспекти включення конкретного виду діяльності до системи вищого рівня або віднесення її до певного типу соціальної діяльності тощо (соціальне значення, обумовленість станом розвитку суспільних відносин, функціональне призначення діяльності або функції суб'єкта діяльності, взаємозв'язок функціонального призначення та структури, характеристика стану, визначення критеріїв ефективності, перспективи розвитку, взаємодії)» [30].

---

[29] Дудченко В. В., Аракелян М. Р., Завальнюк В. В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2014. С. 55.

[30] Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. К., 2007. С. 64.

Діяльний підхід слід застосовувати при встановленні співвідношення між юридичними алгоритмами та юридичною діяльністю, при визначенні та застосуванні технологій їх створення і здійснення.

Системний підхід дозволяє провести всебічний аналіз складових частин цілого, які знаходяться в органічній єдності та взаємодії. Система конструюється як організована упорядкованість елементів, заснована на їх взаємних зв'язках і взаємодії. При використанні методології системного підходу досліджуються статичні, структурні, динамічні компоненти та властивості, їх внутрішні та зовнішні прояви, генетичні та функціональні зв'язки, особливості взаємодії з зовнішнім середовищем. Системний підхід у дослідженні юридичного алгоритму дозволяє визначити його внутрішню структуру, механізм та особливості дії окремих його компонентів як між собою, так і у взаємодії з іншими складовими правової реальності (правовою нормою, правовими актами та ін.).

Антропологічний підхід у методології дослідження технологій та алгоритмів юридичної діяльності використовується як один із системоутворюючих. Антропологія розуміється як наука про походження та еволюцію людини. Що стосується юридичної антропології, яку називають ще антропологією права, то вона вивчає процеси юридизації людського буття, зумовлені конкретними історичними типами цивілізацій. У результаті цього виявляються закономірності, які роз'яснюють основні моменти, пов'язані з правовим життям людства. Юридична антропологія у своїх дослідженнях ґрунтується на аналізі усних і письмових пам'яток права з одного боку, і практиці суспільного життя – з іншого.

Так, на думку В. С. Нерсесянца, «…юридична антропологія є наукою про людину як про соціальну істоту в її правових проявах, вимірюваннях, характеристиках. Вона вивчає правові форми суспільного життя людей, від старовини до наших днів. До її предметної сфери входять правові системи, а в цілому – весь комплекс правових явищ (усі правові форми в широкому

розумінні цього слова – правові норми, відносини, ідеї й уявлення, інститути, процедури, способи регуляції поведінки, захисту порядку, вирішення конфліктів тощо), які складаються в різних співтовариствах (первісних, традиційних, сучасних), у різних етносів (народів, націй), у різні епохи і в різних регіонах світу. Дане положення має принципове значення при вивченні правових систем, правових традицій та їх різноманіття» [31].

Своєю чергою В. С. Бігун пропонує наступні визначення правової антропології: «1) багатодисциплінарна сфера знань про взаємовідношення людини та права; 2) розвинутий історично, під впливом багатьох дисциплін, комплексний міждисциплінарний, багатофункціональний науково-практичний напрям дослідження (та навчальна дисципліна) філософсько-антропологічних і етнічних (етнологічних, етнографічних) питань співвідношення людини та права, втілений у двох фундаментальних напрямах – філософсько-правовій антропології і правовій етнології, які виявляються у підходах до бачення людини як цілісного феномену в її одиничному та множинному проявах, при яких увага акцентується на людському вимірі й гуманістичній природі права (та правового) різноманітних суспільств і культур, таким чином сприяючи їх пізнанню, порівнянню, концептуалізації, вирішенню актуальних проблем й осмисленню місця феноменів людини та права в світі» [32].

Певним чином розвиваючи погляди В. С. Бігуна, А. П. Кравченко зазначає, що антропологію права слід розглядати «…як вчення: а) про граничні підстави права як одного із способів людського буття; б) про право в житті людей, у людському бутті, покликане дати світоглядне пояснення права, його сенсу та призначення, обґрунтувати право з точки зору

[31] Нерсесянц В. С. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина : предисловие. *Рулан Н. Юридическая антропология* : учебник для вузов / пер. с франц.; отв. ред. В. С. Нерсесянц. М.: НОРМА, 2000. С. 2.

[32] Бігун В. С. Правова антропологія. До питання про дослідження людини в праві. *Часопис КУП*. 2002. № 2. С. 16.

сучасного людського буття та наявної в ньому системи цінностей; в) що вивчає смисл права, його сутність і поняття, засади та місце у світі, його цінності та значущість, роль у житті людини, суспільства й держави, долях народів і людства; г) про сенс права, тобто про те, які універсальні причини його породили й заради яких універсальних цілей людина встановлює право; ґ) покликане пояснити підвалини права, що кореняться в глибинах культури, тобто в широкому значенні – пізнати людину завдяки розумінню права» [33].

На думку В. В. Завальнюка, «…антропологічний підхід до дослідження людини, культури й суспільства розглядають із погляду основних напрямків антропологічного знання – фізичної, філософської, соціальної та культурної антропології або просто з погляду людського виміру досліджуваних явищ. Антропологічний підхід до дослідження людини в даному контексті пов'язаний з дослідницькою точкою зору. У зміст антропологічного підходу включаються вибір об'єкта й предмета, методології й методів пізнання людини, культури й суспільства. Антропологічний підхід корисний для подолання етноцентристського погляду на соціальний розвиток людини і суспільства, його використання є необхідно передумовою налагодження зв’язків між цивілізаціями, правовими системами, державами і людьми, що представляють різні правові культури. Антропологічні знання є значною цінністю для сучасного механізму дії права, оскільки антропологія виступає певним ядром раціоналізації та ідеологізації культури. Юридична антропологія є продуктом діяльності людини, оскільки надає можливість вивчити певні суспільні процеси і впливати на них, а також використовувати її потенціал у формуванні правової реальності [34].

[33] Кравченко А. П. Антропологічний принцип у філософії права : монографія. Х., 2007. С. 9.

[34] Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 311.

Цілком слушно В. Н. Шаповал зазначає, що «…людина є не об'єктом, а суб'єктом соціальних дій, що через неї і для неї відбуваються всі навколишні трансформації, що вона – не механізм і не фактор, а істота, яка має розум і вільну волю, то така позиція буде більш сприятливою для розуміння сенсу права, удосконалення людини і суспільства [35].

Неможливо розглядати право окремо від людини, адже сутність права нерозривно пов'язана з фундаментальними засадами людського життя та співжиття [36].

У зазначеному аспекті слід погодитися з позицією Т. О. Подковенко, яка обґрунтовує, що «…буття людини в світі права – ось що виступає надійним показником цивілізованості будь-якої правової системи. Обґрунтувати якісно нову парадигму правової науки під силу тільки такій методології, яка з одного боку не протистоїть ідеям та принципам суспільного життя, що перевірені тисячолітнім досвідом поколінь, а з іншого боку – прагне формувати нові пізнавальні інструменти та теоретичні дослідження… Прийшов час інтенсивної гуманізації нашої правової системи. Теоретично це досягаєтеся тим, що у предметне поле юридичної науки інтегрується людина як особистість, а право розглядається не просто як механічний регулятор суспільних відносин, що виконує свою інструментальну функцію управління суспільством через чітко встановлені дозволи та заборони, а як важливий феномен правової реальності, що виконує людинотворчу функцію» [37].

Практичне застосування антропологічного підходу зумовлює здійснення антропологічної інтерпретації правових норм, заснованої на гуманістичних принципах, що своєю чергою приводить нас до розкриття

---

[35] Шаповал В. Н. Антропологічні виміри розвитку філософії права в Україні. *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С. 130.

[36] Антропологія права : навч. посіб. / В. І. Кушерець, В. М. Кравець, С. О. Мосьондз та ін.; за ред. В. І. Кушерця. К.: Знання України, 2011. С. 5.

[37] Подковенко Т. О. Антропологічний підхід до права як основа юридичної науки. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 34.

парадигм юридичної антропології, до яких слід відносити: парадигму людини як центру права і критерію соціально-нормативного регулювання, парадигму правового розвитку, парадигму структурної функціональності правового середовища людини [38].

У подальшому дослідженні юридичних алгоритмів та юридичних технологій антропологічний підхід буде конкретизовано в рамках людиноцентриського праворозуміння.

Враховуючи положення та засади, сформульовані в принципах і підходах, стає можливим визначити сукупність методів, завдяки застосуванню яких розкривається природа юридичного алгоритму.

М. С. Кельман зазначає, що метод – це найбільш широкий, загальний підхід до вивчення того чи іншого і природного, і суспільного явища, із застосуванням якого можна досягти успіху в кожній галузі науки. Методологічна культура юриста – це його світоглядна зрілість, соціологічна грамотність, правова інформованість і професійна майстерність [39].

Ґрунтуючись на заявлених принципах і підходах у процесі розкриття сутності та соціальної природи юридичного алгоритму і технологій юридичної діяльності, слід використовувати наступні групи методів: загальні методи пізнання; загальнонаукові методи; міждисциплінарні методи [40]; спеціально-наукові методи юридичних наук.

Із сукупності загальних методів пізнання слід використовувати: *метод дескрипції* для опису юридичного алгоритму шляхом відображення в певному, загальнозрозумілому знаковому вигляді, інформації відносно його сутності й форми; *метод порівняння* для встановлення тотожності або відмінності між юридичним алгоритмом і такими поняттями, як норма

[38] Пучков О. А. Юридическая антропология и развитие науки о государстве и праве: теоретические основы : дисс. … д-ра юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург, 2001. С. 22.

[39] Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. К.: Кондор, 2006. С. 663.

[40] Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 30.

права, правовий акт, модель поведінки, формальне вираження припису та ін.; *метод узагальнення* для визначення загального поняття юридичного алгоритму та юридичних технологій із урахуванням усіх їх властивостей і ознак.

Із сукупності загально-наукових методів пізнання особливу увагу слід приділяти *діалектичному методу*, який зумовлює об'єктивний, всебічний і конкретний розгляд юридичного алгоритму з урахуванням притаманних йому зав'язків і виявленням взаємозалежності форми й сутності.

Слід враховувати, що повнота наукового дослідження юридичних алгоритмів і юридичних технологій пов'язана також із використанням на всіх етапах таких загальнонаукових методів, як аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, аналогія.

Із сукупності міждисциплінарних методів слід використовувати: *соціологічний метод* при встановленні конкретних соціальних фактів і вимог створення юридичних алгоритмів; *статистичний метод* для кількісної характеристики випадків використання юридичних алгоритмів у диспозиціях норм права в правовій системі України; *конкретно-історичний* при вивчені специфіки виникнення, розвитку та особливостей використання юридичних алгоритмів і юридичних технологій при соціальному регулюванні.

Водночас у дослідженні необхідно використовувати спеціально-наукові методи юридичних наук: *герменевтичний метод* – для дослідження особливостей розуміння та тлумачення юридичного алгоритму в різні історичні періоди та з урахуванням підходів різних шкіл розуміння права; *формально-догматичний метод* – при аналізі положень правових актів щодо встановлення композиції юридичного алгоритму та порядку його відображення; *порівняльно-правовий* – для зіставлення юридичних понять, явищ і процесів щодо фіксацій юридичних алгоритмів у правових актах та юридичних технологій створення таких актів, що існують одночасно у

різних країнах, аналізу особливостей організації та здійснення юридичної діяльності.

Аналізуючи методологію дослідження, окремо слід зупинитися на характеристиці спеціально-наукових методів юридичної креативістики (в наступних підрозділах буде надано визначення поняття юридичної креативістики), а саме: *юридичного аналізу, юридико-логічної концентрації та юридичного конструювання*.

Необхідно зауважити, що основою для виділення зазначених методів послугував аналіз теоретичних розробок – як сучасних науковців, так і представників юридичної науки минулих часів, зокрема значну роль відіграли дослідження відносно основних прийомів юридичної техніки, проведені Рудольфом фон Ієрингом [41].

Підсумовуючи, слід зауважити, що визначений методологічний інструментарій використовується для встановлення порядку створення якісних юридичних алгоритмів, у відповідності до існуючих юридичних технологій, вимог суспільства та положень законодавства. Зазначений тип праворозуміння, принципи, підходи та методи наукового пізнання відображають вихідні методологічні засади дослідження юридичних алгоритмів та юридичних технологій у сучасному праві, формують основу для отримання всебічної та повноцінної інформації щодо їх правової природи і соціального призначення.

[41] Рудольф фон Иеринг. Юридическая техника. / Сост. А. В. Поляков. М.: Статут, 2008. С. 41.

1.2. Природа і призначення сучасного права в аспекті розуміння та моделювання юридичних алгоритмів

Розкриття сутності та осягнення духу права пов'язано з необхідністю всебічного аналізу першопричин його виникнення, формування, формалізації та використання в реальному житті. Право – це не тільки «те що є», але й «те що діє». Більш того, саме існування права пов'язано лише з одним фактором – служіння людині. Але не слід зводити право лише до суб'єктивних прав. Це складний і багатобарвний соціальний регулятор, всебічне дослідження якого надає суспільству вкрай необхідні алгоритми впорядкування відносин і вирішення конфліктів.

О. В. Гарник зазначав: «Духовно-практичний спосіб освоєння світу припускає не тільки знання про світ, але включає в себе емоційно-почуттєве переживання людиною навколишньої дійсності, а також духовне перетворення світу людиною відповідно до своїх ідеалів, інтересів, сподівань. Саме таким – духовно-практичним способом освоєння світу і постає світогляд» [42].

Світогляд включає в себе ще й особистісне ставлення до цього світу, його переживання та оцінки з позиції певних цінностей (свободи, справедливості, рівності, інтересу, переконань, потреб та ін.).

Свого часу німецький філософ І. Кант наголошував: «…вищою, кінцевою метою просування людства шляхом поступового "морального самовдосконалення", шляхом поступового усвідомлення гідності людини як вищого і єдиного принципу "ідеального законодавства" є досягнення людьми своїх вищих ідеалів – свободи, справедливості, рівності тощо. При цьому абсолютна формально-правова рівність будь-якого індивіда будь-якому іншому індивіду сама по собі забезпечить повне розкриття всіх

[42] Гарник О. В. Вступ до філософії права. Дніпропетровськ : ДДУ, 1999. С. 23.

“природних” задатків і здібностей кожної людини. Право є метою суспільства, яке знаходиться у цивілізованому стані. Право виступає для людей вищим принципом, з якого мають виходити всі максими, які стосуються суспільства» [43].

Іншими словами це означає, що головною проблемою суспільства є пошук кінцевої формули організації суспільних відносин, за допомогою якої може бути встановлено такий правопорядок, що максимально відповідає правам і свободам людини.

На думку В. В. Дудченко, «…центральною складовою фундаментальної юриспруденції виступають філософсько-правові доктрини, в рамках яких здійснюється інтерпретація права та держави як особливих форм буття людини та специфічних соціальних інститутів. Існування різних традицій філософсько-правової думки зумовлює їх акцентування на різних аспектах правової реальності» [44].

Поняття права являє собою сукупність цілого ряду абстрактних визначень, які виробляються в результаті вивчення всіх його сторін і проявів. Отже, не лише є можливими, але й необхідні різні визначення права і поняття права не зводиться до жодного з них. Поряд із визначеннями, що фрагментарно характеризують право, наука і практика потребують загального визначення поняття права.

У зазначеному аспекті слід враховувати висновки постмодерністського трактування правової реальності, яке визначає таке явище, як «різомне середовище», що володіє іманентним потенціалом самоорганізації. «Розгляд права як цілісності є перспективним з використанням для такого його розгляду поняття різоми, яке якраз фіксує позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності. Різома, на

[43] Кант И. Метафизика нравов в двух частях. Часть первая. Метафизические начала учения о праве / Соч.: в 6-ти т. М., 1965. Т. 4. Ч. 2. С. 142.

[44] Дудченко В. В., Капустіна Н. Б., Горобець К. В. Сучасні філософсько-правові доктрини : навчально-методичний посібник. Одеса : Фенікс, 2018. С. 3.

відміну від структури, не боїться розриву. У різоми в принципі немає ні початку, ні кінця, тільки середина, з якої вона росте і виходить за її межі» [45].

Відтак, центрування до людини є цілком природнім розвитком ідеї розуміння права. Бо, на нашу думку, саме людина виступає тією «золотою серединою» з якої «росте» право.

Поряд із зазначеним М. І. Козюбра наголошує, що «…обґрунтованими виглядають позиції тих авторів (переважно зарубіжних), які центральним елементом системи права вважають не знеособлену (“знелюднену”) норму, а людину, хоч і використовують при цьому усталене поняття “суб’єкт права”, намагаючись звільнити його від нашарувань догматизму, надмірної раціональності і статичності» [46].

Саме тому вирішення питання, пов'язаного з формулюванням визначення права, має суттєве значення для подальшого дослідження правових явищ, виявлення закономірностей і перспектив розвитку права, а також для розвитку відповідної правової теорії в цілому.

Розглядаючи процес виникнення та розвитку права, О. А. Котенко вказує: «…право історично виникло як класове явище і виражало насамперед волю і інтереси економічно панівних класів. Якщо звичаї містилися у свідомості і поведінці людей, то правові норми почали оформлятися письмово для всезагального ознайомлення. В такій спосіб формуються відповідні джерела права. Правові норми складалися переважно трьома основними шляхами: 1) переростанням мононорм (первісних звичаїв) в норми звичаєвого права; 2) наявною правотворчістю держави, яка виражалась у спеціальних документах, що містили юридичні норми, нормативних актах (законах, указах тощо); 3) наявним прецедентним правом, яке складалося з конкретних рішень (прийнятих

[45] Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. С. 15.

[46] Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. С. 143.

судовими або адміністративними органами) та набували характер зразків, еталонів для вирішення інших аналогічних справ» [47].

У будь-якого народу правом первісно вважається те, що фактично тривалий час і постійно повторюється або здійснюється усіма як таке. Звідси й виникають звичаєві норми, і водночас самі вони стають уже авторитетними велінням суспільства, тобто правовими нормами. Іншим прикладом «живого права», яке фактично уже діє в суспільстві, є договори.

Певною мірою продовжуючи зазначені положення, В. В. Дудченко констатує: «…концепція оновленого пізнання права виходить із необхідності відмежування від суто позитивістського підходу. В процесі пізнання сутності права особливе місце посідають природно-правові підходи. Адже знаменними здобутками природно правових учень є: обстоювання незалежності права від визнання чи не визнання з боку держави; виявлення онтологічного місця права; телеологічний підхід; зв'язок ідеї справедливості з принципом договору» [48].

Право є унікальною системою подолання етноцентричного погляду на життя та світ, встановлення відносин і правових контактів із людьми, що є представниками різних правових культур і правових систем, з умовою збереження останніми традицій та національної ментальності.

Право є природним явищем, притаманним «людині-розумній», певному народу та людству в цілому. Воно виступає характеристикою, засадою віднесення живої істоти до соціального кола. Праву людина має підкорятися, лише вона його розуміє, змінює, здійснює та використовує для організації свого існування.

Як зазначає В. В. Дудченко, «…право є особливо складним соціальним феноменом на підставі антиномічності його структури. У межах

[47] Котенко О. А. До питання про генезис правового розвитку. *Державо і право* : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. К., 2010. Випуск 50. С. 76.

[48] Дудченко В. В. Подальший розвиток природно-правової концепції в українській юриспруденції. *Держава і право* : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. К., 2010. Випуск 50. С. 759.

цієї структури співіснують автономія і гетерономія, суще і ціннісне, факт і норма, ідеальні (метафізичні) й реальні (позитивні) елементи, стабільність і рухливість, порядок і новаторство, примус і переконання, соціальні потреби і соціальні ідеали, досвід і наукові конструкції та, нарешті, логічні поняття і моральні цінності. Усі подібні протиставлення у сфері права істотні й, не з'ясувавши їхньої сутності, неможливо досягти адекватного бачення феномена права в цілому» [49].

Ю. М. Оборотов визначає: «…право – це історично сформована, морально обґрунтована і релігійно вивірена, легалізована ціннісна нормативна система, розрахована на всезагальне визнання (легітимацію) і відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані рішення і державний примус для попередження й вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності» [50].

Як вказує М. І. Козюбра, «…первісний генезис права корениться не в державі, а в реальному житті, в природних, невідчужуваних правах людини, право виникає не одночасно з державою, а передує їй. За певних соціальних передумов воно може існувати без держави і поза державою» [51].

Приймаючи до уваги результати колективного дослідження, яке було проведено на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського національного університету імені Івана Франка, слід зазначити, що в стародавні часи терміном «право» найчастіше позначалися поняття: про свободу людини; про справедливість; настанови стосовно людської поведінки; настанови щодо здійснення такої поведінки суб'єктів, яка вважається справедливою; про зважування інтересів різних учасників

[49] Дудченко В. В. Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2007. С. 178.

[50] Оборотов Ю. М. Праворозуміння як аксіологічне начало (постулат права). *Право України*. 2010. № 4. С. 54.

[51] Козюбра М. І. Загальнотеоретичне правознавство *:* стан та перспективи. *Право України*. 2010. № 1. С. 35.

суспільного життя. У новій і новітній історії людства термін «право» використовувався також і для позначення понять про певні інтереси тих чи інших суб'єктів соціуму, особливі почуття й емоції, вимоги суб'єктів стосовно отримання певних цінностей [52].

Тобто сучасне розуміння права має враховувати невід'ємний взаємозв'язок – форми вираження в реальних письмових актах (*існування*), та ідеї, положення і принципи (*сутність*). Але поряд із зазначеним, вихідними засадами сучасного розуміння права є постулати людиноцентризму, до яких, на нашу думку, слід відносити: не буде людей – не буде права; одній людині у всесвіті право не потрібно; людині, для комфортного існування у соціумі, необхідно встановлювати справедливі моделі поведінки; дієвість права заснована на вірі людини у його ефективність.

У зазначеному контексті цілком слушною є думка В. М. Шафирова, який пише: «…сьогодні як ніколи потрібно таке бачення права, для якого мірою всіх речей дійсно виступає благополуччя соціально-правового життя кожної конкретної людини і громадянина. Мова йде не просто про облік, повагу інтересів особистості, а про людський вимір права. А це вже зовсім інший підхід, що виражає принципово інший погляд на право. Він ґрунтується не на протиставленні різних концепцій права, а на їх інтеграції. Єдність і взаємодія всіх позитивних сторін різних теорій (і особливо природно-правової та юридичної позитивізму) на основі людського виміру дозволяє обґрунтовувати нове якісне явище – природно-позитивне право. Причому поняття «природно-позитивне право» однаковою мірою має як наукове, загальносвітоглядне, так і безпосередньо практичне, операціональне значення.

[52] Дудаш Т. І. Правоназви як закономірний прояв праворозуміння. Права людини: соціально-антропологічний вимір : колективна монографія. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія І. Дослідження та реферати.* Вип. 13. Львів : Світ, 2006. С. 91.

Сутність права обумовлена природою людини, її прагненням до свободи, самовизначення. Свобода, своєю чергою, виражається в правах і свободах. Тому основне, глибинне в праві – права і свободи людини. Вільна людська особистість також неможлива без прав і свобод, як без серця, нервової системи, легенів і т. п. Ось чому право (права і свободи) не нав'язані й не можуть бути нав'язаними ніким ззовні, включаючи державу» [53].

Своєю чергою С. І. Алаіс підкреслює, що «…сутність права виявляється не в його інтегративному визначенні, а в його інтегративному розумінні. Таке розуміння права відображає цілісність його якостей не просто у вигляді переліку різноманітних дефініцій, а в запереченні їх протидії та визнанні їх взаємозбагачення» [54].

З іншого боку, один із видатних представників реалістичної школи прави зазначав, що «…метою права є мир, засобом досягнення цієї мети – боротьба. Боротьба за право є обов'язком особистості перед самою собою, власною честю і гідністю. Основним у пізнанні права має стати поняття мети, а не причини. Сформульована мета потребує вибору засобів її реалізації. Встановлення мети і вибір засобів – справа свобідної особистості» [55].

У цьому контексті В. С. Нерсесянц цілком слушно зауважував, що «…право у життєдіяльності суспільства і людини виступає і як основа його самотворення в історії, і як форма реалізації творчості людини, і як гарантія свободи й відмежування від варварства та несправедливості. Аналіз природи правових цінностей, а також виявлення цінності права в цілому, дає можливість перейти до обґрунтування права як форми свободи і до розгляду свободи як правової цінності, тим більше, що якоїсь іншої форми виразу

[53] Шафиров В. Человекоцентристский подход к пониманию права. *Право України*. 2011. № 1. С. 101.

[54] Алаіс С. І. Проблема праворозуміння в основних школах права : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2003. С. 73.

[55] Иеринг Р. Борьба за право / пер. Лойко В. И. М.: Изд-во Вестника знания (В. В. Битнера). 1912. С. 3.

свободи в суспільному житті, окрім правової, людство до цього часу ще не винайшло» [56].

Свобода є однією із найвизначніших людських цінностей, вона є основою для осягнення усякої іншої цінності. Порушення певної міри свободи викликає у людини незадоволення, відчуття несправедливості та бажання відновити порушене.

Треба розуміти, що свобода завжди є не тільки можливістю вибору, але й (що дуже важливо) фактичним вибором. З цього приводу М. Бердяєв зазначав: «Визначення свободи як вибору є ще й формальним визначенням свободи. Це лише один із моментів свободи. Дійсна свобода виявляється не тоді, коли людина повинна обрати, а тоді, коли вона зробила вибір. Звідси ми приходимо до нового визначення свободи, свободи реальної. Свобода є внутрішньою, творчою енергією людини. Через неї людина може творити зовсім нові форми життя, нове життя суспільства і світу. Але було б помилково при цьому розуміти свободу як внутрішню причинність. Свобода знаходиться поза причинними відносинами, тобто свобода не припускає причинних пояснень, тому що сама є причиною» [57].

Але що таке свобода людини у своєму максимумі? Це необмежена можливість мріяти про діяння та необмежена варіативність діянь. У зазначеному аспекті абсолютна свобода – це анархія, хаос можливостей.

У цьому зв’язку треба враховувати, що людина як вид може існувати та розвиватися лише в певному соціальному колі (винятки є лише підтвердженнями правила). Тож уявіть собі, що кожна людина стане використовувати цей хаос можливостей. Що станеться? Відповідь проста – абсолютна криза. Фактично, ніхто нічого не отримає. Відтак виникає важливе завдання – узгодити індивідуальні свободи таким чином, щоб

[56] Нерсесянц В. С. Ценность права как триединства свободы, равенства и справедливости. *Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление*. М.: Институт государства и права РАН, 1996. С. 5.

[57] Бердяєв Н. А. Царство Духа и царство кесаря. М.: «Республика», 1995. С. 325.

кожна людина почувалася комфортно у соціумі, а для цього необхідний ефективний механізм упорядкування свободи. І саме таким механізмом, певною цілісністю, є право.

Відтак, що таке право? Сучасна юриспруденція фіксує множинність визначень права – від порівняння із системою норм до ототожнення з правами людини.

Слушною, з наукової точки зору, є думка, що право є тим, за відсутності чого наступає соціальний хаос. Право є тим, що невід'ємно від людини. Без людини не існує права, бо лише особа розуміє, формалізує, підпорядковує свою поведінку або порушує право. Безумовно, право є альтернативою безладу та соціальному хаосу, оскільки виражає осмислену людиною модель бажаної поведінки. При чому бажаної не тільки для себе, а й для інших осіб.

У Біблії сказано: «Люби свого ближнього, як самого себе» [58]. Використовуючи цей постулат у сфері соціальних відносин ми можемо перефразувати його: «Поступай таким чином, як би ти хотів, щоб поступили відносно тебе». Відтак, формалізоване в тексті «Святого письма» Боже Слово є нічим іншим, як правилом, нормою, соціально значущим приписом, який відображує природу права. При чому, тут є і природна складова – Боже Слово, або як альтернатива – «вища» морально-ідеологічна цінність, і позитивістка складова – текст Біблії (або іншого релігійного тексту), а також суб'єкт і модель соціальної комунікації.

Певним чином, запропоноване бачення відображує людиноцентриську модель праворозуміння, замкнуту на людині. Але таке замкнення не передбачає переваги індивідуальних особливостей, мотивів і цінностей перед суспільними. Навпаки, це відповідна об'єктивним законам існування парадигма конструювання відносин у соціумі. Вона не містить

[58] Св. Евангелие от Матфея. URL: https://www.bibleonline.ru/bible/lut/40/22/

егоїстичного бажання абсолютизації суб'єктивних прав безвідносно до інших суб'єктів, але чітко сформоване альтруїстичне прагнення до комфортного співіснування.

Ґрунтуючись на наведених положеннях, ми приходимо до розуміння співвідношення людини і права, яке отримує вираз у словосполученнях: «людина-у-праві» та «право-у-людині».

У зазначеному аспекті слід враховувати нетотожність правової та юридичної людини. Так, на думку Д. А. Гудими, «…правова людина – це людський індивід, якому з огляду на його природу притаманні вроджені правові якості (природні, невід'ємні, основоположні права). А юридична людина – це людський індивід, який у процесі соціалізації здатний сприймати, реалізовувати та трансформувати право як спеціально-соціальне (державно-вольове, юридичне, «позитивне») явище, що є елементом сформованої у певному суспільстві культури» [59].

Розуміння сутності права як справедливої міри свободи дозволяє індивіду відчувати себе повноцінною істотою. Право, фіксуючи межі свободи, встановлює напрями поведінки. Однак поведінки не будь-якої, а лише тієї, що не зашкоджує свободі інших. А відтак, для цього індивіда зовсім не важливо те, яким чином було врегульовано подібні відносини у минулому, для нього має значення те, як вони впорядковані зараз.

У зазначеному аспекті слід погодитися із твердженнями С. І. Алаіс відносно того, що «…сучасному суспільству необхідна остаточна переорієнтація праворозуміння: від розуміння права лише як сукупності приписів держави до вивчення сутності права як складного багатоаспектного явища, що має різноманітні форми прояву, існує в численних формах буття. Серед них: вроджені можливості людини (природні, невід'ємні, невідчужувані права), індивідуальна та суспільна

[59] Гудима Д. А. Людина правова та юридична: спроба антрополого-герменевтичного аналізу. *Актуальні проблеми держави і права.* 2009. Вип. 50. С. 277.

правосвідомість, правовідносини, що виявляються в діях і поведінці людей, правові звичаї, правові канони, правові прецеденти та правові доктрини, нормативно-правові договори, національні і міжнародні нормативно-правові акти» [60].

Але існування різноманіття форм права не має бути тим, що обмежує реалізацію та втілення в життя свобод індивідів, визначаючи «єдиний можливий порядок». Ці форми є лише можливими, але не виключними варіантами. Вони відображають лише певні алгоритми, такі, що є затребуваними, але спрямованість людини до забезпечення власних прав і свобод зумовлює подальший їх розвиток.

На думку А. Ф. Крижановського, «…прагнення сучасної людини до свободи значно перевищує можливості звичних регулятивних механізмів підтримання необхідного для цілісності соціуму балансу між свободою і справедливістю. А правові потреби сучасної людини помітно випереджають розвиток "правової інфраструктури", яка і забезпечує наше правове благополуччя. І саме в правопорядку як в "останній" (що вельми умовно) іпостасі буття права і виявляється реальна якість правового життя. …. "локалізація" глобальних проблем посилює відчуття взаємозалежності існування людської цивілізації у всіх її теперішніх територіальних координатах, необхідність розбудови системи впорядкування на основі зовсім нового співвідношення загальнолюдського і національного» [61].

Розуміння права як міри свободи та обґрунтованої моделі поведінки суб'єктів суспільного життя, що об'єктивно зумовлені розвитком суспільства, підтверджується висловлюванням І. Канта, що «…свобода і є те єдине первісне право, властиве кожній людині на підставі належності до людського роду» [62].

---

[60] Алаіс С. І. Вказана праця. С. 113.

[61] Крижановський А. Ф. Сучасний правопорядок: контури теорії. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юрид. л-ра, 2009. № 49. С. 34.

[62] Кант И. Метафизика нравов. Сочинение в 6 томах. М., 1965. Т. 4. Ч. 2. С. 20.

Але що є сучасним правом? Правила поведінки, які існують у поточному часовому континуумі, чи певні якісно відмінні норми, які відображають нагальні потреби сучасного суспільства? Та й узагалі, чи лише норми характеризують право? Відповідь однозначна – ні. Сучасне право – це в тому числі й сукупність соціально значущих приписів, які встановлюють порядок врегулювання найбільш важливих відносин у суспільстві, і віра в наявність певних цінностей, принципів.

Розвиваючи зазначені положення та розкриваючи аксіологічний аспект права в сучасних умовах слід враховувати обґрунтовані І. В. Патеріло положення, що право, «…як ніякий інший соціальний інститут, залишається гарантованим носієм свободи людей, визначником її меж, а головне – способом її перетворення на творчу, цілеспрямовану суспільну активність, мета якої – реалізувати основоположні цінності й ідеали сучасної цивілізації (цивілізаційні цінності нового тисячоліття), пов’язані, окрім усього іншого, з протиборством права і насильства. Завдяки аксіологічній складовій сучасного права у ньому, як у явищі глобального масштабу, дедалі більше концентруються оптимальні юридичні засоби, властиві юридичним системам розвинутих демократичних країн. Такого роду «правова конвергенція», яка об’єктивно виявляється й у правовому просторі України, базується на всеосяжному переломі у розвитку людської цивілізації, на розвитку й утвердженні нею послідовно демократичного типу суспільних відносин, а відтак і сучасного громадянського суспільства, центром і сенсом існування якого є людина, її гідність і високе становище в соціальній системі, її невід’ємні права і свободи» [63].

Наведені положення характеризують сучасне право як цілісність соціально значущих приписів і положень, які відповідають духу постмодерністського соціуму, уявленням про свободу і справедливість.

[63] Патерило І. В. Право як ціннісна категорія : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. С. 29.

Вони отримують формальне вираження та є дієвим механізмом не лише закріплення, але й захисту та втілення у життя прав і свобод сучасного індивіда.

Вказане підкреслює необхідність подальшого розвитку юридичного осмислення зазначених категорій. Вони зумовлюють динаміку як теоретичного рівня осмислення права, так і особливостей його ролі у впорядкуванні суспільних відносин.

З цього приводу С. І. Максимов зазначав, що «…як будь-який феномен культури, право являє собою єдність двох основних вимірів: смислового і предметного» [64].

Водночас німецький філософ права А. Кауфман, аналізуючи ідеї єдності природного і позитивного права, в рамках своєї концепції – «онтологічної структури права», вказує, що «…її вміст становить єдність позитивно-нормативної легальності з природно-правовою справедливістю, які співвідносяться як існування і сутність» [65].

Право складається з певних елементів, при чому кожен з елементів має власні варіанти розвитку, і більш того – кожен елемент розвивається та пронизує полотно соціальної реальності своїми унікальними стежками. Але кожен елемент окремо не є тотожністю тієї особливої, бездоганної цілісності, якою є право. Водночас кожен елемент є ланкою, яка зв’язує многогранність у цілісність.

В основі формування цієї цілісності лежить певна дуальність сутності та існування. Ця дуальність наближує нас до розуміння не лише того, як утворюється право, але й того, як воно підтримує своє існування. Ідеальний і реальний виміри права мають бути збалансованими та отримати вираз у

[64] Максимов С. И. Правовая реальность : опыт философского осмысления. Харьков, 2002. С. 62.
[65] Кауфманн А. Онтологическая структура права. *Российский ежегодник теории права.* 2008. № 1. С. 151.

письмовому правовому акті, обов'язковість якого має бути підтримана примусом або бажанням виконання.

Відтак певним розвитком сучасних поглядів на інтегративне праворозуміння, яке враховує та на методологічному рівні об'єднує найважливіші висновки аксіологічної, соціологічної та нормативиської концепцій праворозуміння, вбачається людиноцентриське праворозуміння.

Людиноцентриське праворозуміння дозволяє визначити право з урахуванням рівня сприйняття суспільством необхідності в існуванні певного універсального «регулятора», який не тільки досяг рівня, що має бути закріплений як зразок для майбутніх подібних відносин, але й такий, що відповідає вимогам рівня розвитку суспільства, яке має певну організацію на визначеній території.

З цього приводу Котенко О. А. цілком слушно зазначає, що «…еквівалентність, як запорука відповідності соціальній реальності змісту того чи іншого правила поведінки (соціальна складова) для набуття повноцінного статусу правової норми, має бути опосередкована культурними цінностями – отримати обґрунтування доцільністю (правова політика), виправдання з позиції справедливості (етика права), загальний вираз за посередництвом тексту (логіка права), офіційне визнання та судову гарантію від можливих порушень за допомогою авторитету державної влади (позитивація права)» [66].

Аналізуючи наведене О. А. Котенко твердження відносно природи права слід звернути увагу на вираз «за посередництвом тексту». У даному випадку мова має йти не стільки про «логіку права», скільки про формалізацію права та юридичні технології її здійснення. Бо саме у зазначених технологіях ми зможемо ідентифікувати, в тому числі, і логіку права.

[66] Котенко О. А. Право як явище соціальної дійсності. *Часопис Київськ. ун-ту права.* 2011. № 3. С. 64.

Узагальнюючи образ права, ми маємо враховувати, що вимоги соціуму, часу та місця є змінюваними. Але саме це й підкреслює особливу природу права – можливість відповідати нагальним вимогам суспільства із позаконкурентною підтримкою з боку тих суб'єктів, які мають владу над суспільством у певний час на певній території. Правом визнається його функціонування, реалізація, дія в житті, концепція юридичної соціальної відповідності, яка відображає зв'язок і підтримуваний владним суб'єктом результат такого зв'язка між тим що є, і тим, що має бути.

У зазначеному аспекті особливого значення набуває роль держави та її інститутів у забезпеченні гармонійного співіснування між суб'єктами права.

На думку Т. С. Федорової, «…сучасній державі властива організація та діяльність такої системи інститутів, які відповідають об'єктивним потребам суспільного життя, причому не тільки система, що діє, а й така, що розвивається під впливом нових суспільних викликів, які становлять інтереси суспільства. З цього випливає, що сучасна держава стає реальністю завдяки ефективній діяльності її інститутів, стратегічною метою яких є забезпечення суспільного порядку, базованого на праві» [67].

Водночас слід враховувати сучасні тенденції щодо демонополізації ролі держави у створенні права. Зв'язок із державою, в контексті (в тому числі) забезпечення державним примусом дії права, виконання сформульованих у його нормах зобов'язань не є необхідною умовою ефективного правового впливу. У зазначеному випадку мова йде про «м'яке право».

Так, Ю. Б. Фогельсон вважає, що «…термін "м'яке право" самою своєю появою пропонує розширити межі розуміння терміну "право", включивши до нього як норми, створення та виконання яких залежить від

[67] Федорова Т. С. Господарська юстиція у сучасній державі : монографія. Одеса : Юридична література, 2019. С. 147.

суверенітету і, відповідно, від апарату (норми жорсткого права), так і норми, в усьому аналогічні першим, але індиферентні до суверенітету. Це нове поняття права, індиферентне до суверенітету та територіальних меж, поки що не існує як єдина система, як і в ранню епоху Середньовіччя (1100–1400 рр. н. е.) не існувало нічого подібного до сучасних правових систем, які спираються на суверенітет» [68].

Особливою ознакою «м'якого права», в контексті його співвідношення із «жорстким правом», перш за все є наявність бажання сторін, учасників конфлікту або юридичної справи в належному та взаємовигідному вирішенні тих обставин, які потребують юридичного оформлення, по-друге – відсутність забезпечення виконання такої домовленості за допомогою державного примусу.

З цього приводу В. В. Дудченко констатує, що «…ідея права в усі часи асоціювалася з ідеєю справедливості, тому при визначенні поняття права необхідно враховувати цей конститутивний його елемент. Справедливість утворює справжній "логос" феномена права і є специфічним духовним елементом правової реальності. Вона виступає в усій сукупності правових цінностей. Відсутність у праві цього компонента призводить до духовно незрілих інститутів, які тримаються грубою силою» [69].

У зазначеному контексті цілком слушною вбачається думка І. В. Шалінської, яка вважає, що «м'яке право» – це елемент системи джерел права, який характеризується диспозитивністю та рекомендаційним характером актів, з яких воно складається, відіграє допоміжну роль у правозастосуванні та покликаний забезпечувати дотримання інших,

[68] Фогельсон Ю. Б. Мягкое право в современном правовом дискурсе (окончание). *Журнал российского права*. 2013. № 9. С. 50.

[69] Дудченко В. В. Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2007. С. 2, 178.

пов’язаних із ним актів позитивного права, або заповнювати прогалини у правовому регулюванні на факультативному рівні системи джерел права [70].

Прийняття ідеї м’якого права дозволяє розширити діапазон емпіричного аналізу юридичних алгоритмів: від дослідження актів, які створені суб’єктами, що мають державно-правові повноваження, до актів інших суб’єктів права, що безумовно відповідає реаліям правового впливу.

Враховуючи наведені положення, вбачається доцільним розуміння права в якості певної складної сукупності, в якій проявляється різноманіття ракурсів цілісності права, де не тільки зберігаються і змінюються правові норми, але й з’являються нові прояви правового регулювання. Зазначена сукупність є такою, що змінюється, цілісністю, яка не втрачає своєї основної ціннісної якості – регулювання найважливіших відносин суспільства. Все це дозволяє розглядати право в якості певної різоми – організованої та такої що розвивається цілісності, яка змінюючи свою форму не змінює сутності та соціального призначення.

Відтак, під правом, у контексті людиноцентриського праворозуміння, пропонується розуміти орієнтовану на регулювання суспільних відносин різому (структурно-системна сукупність, цілісність) приписів справедливого обмеження свободи, засновану на вірі індивідів в наявність у них природніх можливостей (прав, свобод) та обов’язків, як пов’язаних із державою, так і не маючих державного характеру.

Право є результатом розвитку людства, відображенням ступеню його цивілізованості. Лише людина розуміє право, підкоряється його приписам і, фактично, створює його формальне вираження. А відтак, сучасне право – це насамперед ті положення, в основі яких лежить віра у природні права й свободи людини та які отримали формальне закріплення в правових актах.

[70] Шалінська І. В. Акти «м’якого права» у системі джерел права : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2015. С. 13.

Аналізуючи сутність окремих явищ правової реальності ми маємо враховувати соціальне призначення права. Морально-ціннісні орієнтири зумовлюють обґрунтованість і відповідність права соціальним потребам. Регулювання суспільних відносин не може здійснюватися лише за умов вільного вибору варіанту поведінки. Поряд із диспозитивністю не менше значення мають імперативність, персоніфікація, регламентована послідовність. Слід враховувати, що вирішення юридичного конфлікту більше тяжіє саме до чітко встановленого порядку дій, ніж до нерегламентованих законом «пошуків» можливих варіантів задоволення інтересів учасників спору.

Відтак ми можемо стверджувати, що соціальна природа і призначення права проявляється не стільки у встановленні обов'язків, окремих визначень і статусу, скільки в закріпленні «порядку» діянь суб'єктів щодо втілення в життя та захисту своїх прав і виконання обов'язків. Зазначений порядок здійснюється у формі юридичного процесу або правової процедури, за винятком окремих випадків рекомендацій або заохочень має імперативний характер. Такий висновок зумовлює необхідність більш ретельного дослідження природи динамічної складової права, основу якої, на наше переконання, складають юридичні алгоритми.

1.3. Юридична діяльність як особлива сфера застосування технологічного арсеналу права

Визначившись із методологічною основою дослідження та вихідними характеристиками розуміння права, вбачається за необхідне обґрунтувати вибір об'єкта дослідження, в рамках якого мають розкриватися теоретичні та нормативні складові юридичних технологій і алгоритмів. На нашу думку, таким об'єктом є юридична діяльність.

Юридична діяльність є особливим видом соціальної практики. Вона пов'язана з такими засадами, як юридична освіта, аналітичне мислення, знання чинного законодавства, розуміння процедурно-процесуальних особливостей провадження юридичної справи.

Ефективність такої діяльності заснована на знанні умов встановлення фактичних обставин справи та їх належного оформлення, якісної правової кваліфікації та здатності до юридичного конструювання з урахуванням розуміння правил, способів і принципів технологій вирішення юридичної справи та створення правових актів.

Не викликає сумніву, що юридична діяльність є особливим різновидом правової активності. Правова активність суб'єктів права проявляється у формі юридично значимих діянь (діяльності, дій чи бездіяльності).

Так В. І. Червонюк вважає, що «…правова активність – це обумовлена соціально-правовими засадами, потребами та інтересами людей їх суспільна якість, що характеризується реальним здійсненням ними правових вимог, принципів і установлень. Правова активність характеризує життя права на тій стадії його буття, коли його приписи і принципи стають реально діючими. Тому спрощуючи проблему можна сказати, що право в дії зводиться до правової активності, змістом якої є будь-які прояви права в

суспільному житті. Правова активність тим самим відображає закладену правом взаємодію суспільства й особистості. Відповідно, своїм змістом правова активність охоплює: 1) комплекс особистісних соціально-правових властивостей суб'єктів, що обумовлюють можливість його участі в правовому житті (внутрішній аспект); 2) саму реальну життєдіяльність особистості, спільності людей в різних її кількісно-якісних характеристиках у сфері дії права (зовнішній аспект)» [71].

З урахуванням того, що для здійснення юридичної діяльності необхідна система спеціально уповноважених органів, а відповідно й цільове матеріально-технічне забезпечення, то основною формою такої діяльності є юридичний процес. Основною, але не єдиною, так як в рамках юридичної діяльності здійснюються й окремі процедури.

Своєю чергою, правові процедури є формою здійснення юридично-значимих дій (найчастіше одномоментних). Здача звітності, підписання договору та інша безліч правових процедур не потребують наявності у суб'єкта їх здійснення «особливих» повноважень, системи спеціальних органів, а відповідно – матеріально-технічного забезпечення їх реалізації.

Однак співвідношення категорій «юридична діяльність» і «юридично-значимі дії» вказує на більш широкий обсяг логічного змісту останньої. Юридична діяльність є особливою, здійснюваною спеціально уповноваженими суб'єктами формою юридичних дій.

Так, на думку І. М. Зайцева, «…для юридичної діяльності є характерним певний порядок, який має бути – і в більшості випадків є – оптимальним для здійснення тих чи інших юридично значимих дій. Він встановлюється відповідними нормативними приписами. Наприклад, регламент роботи представницьких органів державної влади, прийняття законодавчих актів, проведення виборів захисту дисертацій, процедура

[71] Элементарные начала общей теории права : учеб. пособие для вузов / под общей ред. В. И. Червонюка. *Право и закон*. М.: КолосС, 2003. С. 54.

видачі ордера на житло, одержання спадщини тощо. Оптимальний порядок містить програму юридичної діяльності, він має орієнтуюче значення для досягнення певної правової мети, тим самим підвищуючи ефективність правового регулювання юридичної діяльності та гарантуючи її правомірність і результативність. Порушення порядку являє собою правопорушення, а в окремих випадках результати такої неправомірної діяльності визнаються юридично нікчемними (недійсними)» [72].

Але юридично значимі дії можуть втілюватися в життя і у формі бездіяльності. Так, приміром, дотримання приписів норм, які містять заборону щодо вчинення певних діянь.

Відтак необхідно враховувати, що юридично-значима активність суб'єктів права може проявлятися: 1) у вигляді юридичної діяльності (здійснюється у формі юридичного процесу та правових процедур), 2) у вигляді виконання окремих юридичних дій (здійснюється у формі правових процедур), 3) у вигляді юридично значущої бездіяльності: а) у формі дотримання заборони, б) у формі усвідомлення юридично-значущого припису (розуміння норм-дефініцій, визначень, положень, принципів).

Юридична діяльність є відображенням особливостей правотворення та втілення в життя правових норм, які здійснюються у відповідності до встановлених правил, а також правової культури, юридичних технологій та юридичної освіти у певній державі. Це зумовлює необхідність більш детального аналізу правової системи та виділення її складових елементів.

На думку Н. М. Оніщенко, до структури правової системи належать такі головні елементи: «1) право як сукупність норм, що створені і охороняються державою; 2) законодавство як форма вираження цих норм (нормативні акти); 3) правові приписи; 4) правові установи, які здійснюють правову політику держави; 5) судова та інша юридична практика;

[72] Зайцев И. М. Понятие и содержание юридического процесса. *Теория государства и права* : курс лекций / под ред. Матузова Н. И., Малько А. В. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. С. 442.

6) механізм правового регулювання; 6) правореалізаційний процес (включаючи акти застосування і тлумачення); 8) права, свободи і обов'язки громадян (право у суб'єктивному значенні); 9) правова діяльність; 10) системи сформованих у суспільстві правовідносин; 11) законність і правопорядок; 12) правова ідеологія (правосвідомість, юридичні доктрини, теорії, правова культура тощо); 13) суб'єкти права (індивідуальні та колективні); 14) системні зв'язки, які забезпечують єдність, цілісність і стабільність системи; 15) інші правові явища (юридична відповідальність, правосуб'єктність, правовий статус, режим, гарантії, законні інтереси тощо)» [73].

Поряд із наведеною існує наукова позиція, згідно з якою «…правова система складається з таких компонентів: 1) інституціонального – суб'єктивний склад (суб'єкти права) як системо-утворюючий чинник усієї правової системи; 2) нормативного (регулятивного) – правові норми і принципи, що регулюють відносини між суб'єктами права, об'єктивовані й систематизовані в нормативно-правових актах; 3) ідеологічного – праворозуміння кожної людини, суспільства, правосвідомість, правова культура, можливість оцінити правове буття й обрати можливий варіант поведінки – правомірний чи неправомірний; 4) функціонального (процесуального) – правотворчість, правореалізація, правозастосування, правова діяльність, правове виховання, правовідносини, юридична практика; 5) комунікативного – інтегративні (сумарні) зв'язки всіх підсистем правової системи суспільства, які в цілому визначають ефективність правового регулювання, законність, правопорядок [74].

Остання з наведених позицій розуміння правової системи вбачається такою, що більш чітко відображає види та взаємозв'язок її компонентів, а

[73] Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. С. 18.

[74] Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко; за заг. ред. В. С. Журавського. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 57.

відтак приймається за основу в рамках нашого дослідження. Саме в рамках функціонального компоненту правової системи ми можемо виділити вихідні ознаки юридичної діяльності.

Але слід враховувати, що поняття юридичної діяльності, увага до якої значно зросла останнім часом, має багато позицій розуміння, як відносно її природи, так і її видів. Зазначена проблематика значно ускладнює вироблення уніфікованого підходу до визначення юридичної діяльності та встановлення її місця у правовій системі України. Юридична діяльність ототожнюється з правовою поведінкою, юридичною практикою, активністю, правовими формами діяльності держави, юридичним процесом, правовідносинами й іншими суміжними явищами.

Враховуючи численність підходів до розуміння юридичної діяльності як правового явища в контексті поставлених дослідницьких завдань, доцільно розглянути питання зумовленості юридичної діяльності правом.

Характерною рисою юридичної діяльності як елемента всякої правової системи є те, що її формування відбувається під впливом усієї сукупності ідеологічних, нормативних, економічних та інших факторів.

З цього приводу О. В. Мінченко вважає, що «…юридична діяльність і право виступають як дві сторони існування правової дійсності – теорія (доктрина) та практика. Закон визначає основні параметри юридичної діяльності – функції, мету, завдання, а також основні об'єкти впливу. Таким чином, у своєму співвідношенні закон (право) та юридична діяльність взаємодіють як причина і наслідок» [75].

Юридична діяльність як складне та багатофункціональне правове явище може досліджуватися й визначатися в різних контекстах або «системах координат» наукового дослідження. Аналіз викладених у

[75] Мінченко О. В. Особливості здійснення юридичної діяльності в умовах германської правової сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2009. С. 67.

науковій літературі підходів до інтерпретації юридичної діяльності [76] дозволяє виокремити основні з них:

– юридична діяльність як вид соціальної діяльності, при якому вона розглядається у порівнянні з іншими видами соціальної діяльності – такими як економічна діяльність, політична діяльність, педагогічна діяльність тощо, але при цьому юридична діяльність є тотожною правовій діяльності, оскільки може здійснюватися будь-яким суб'єктом права, так само як і економічна діяльність здійснюється не лише економістами, а політична діяльність не лише політиками;

– юридична діяльність як вид правової діяльності, в межах якої вже виокремлюється власне діяльність юристів на відміну від інших видів правової діяльності, яка може здійснюватися і здійснюється «неюристами», але при цьому розуміння юридичної діяльності, як правило, обмежується її правовими властивостями, і певною мірою втрачаються властивості як виду соціальної діяльності (тобто соціальні характеристики, які пов'язані з правовими, але не зводяться до них) [77];

– юридична діяльність як правова практика. Обмеженість такого її наукового аналізу полягає, по-перше, в орієнтації лише на юридичну практичну діяльність, а тим самим – винесення за межі дослідження юридичної наукової та юридичної освітньої діяльності, а по-друге, її ототожнення з правовою практичною діяльністю [78];

– юридична діяльність як елемент правової системи. При цьому увага акцентується на її системності, місці, ролі, призначенні в правовій системі, зв'язках з іншими елементами правової системи тощо, проте цей підхід, виокремлюючи в якості домінанти наукового пошуку системність правової

[76] Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность : учебное пособие. М.: БЕК, 1997. С. 13.

[77] Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія. К., 2002. С. 71.

[78] Леушин В. И. Соотношение правовой практики и юридической деятельности. *Юридическая деятельность: сущность, структура, виды* : сб. науч. тр. Ярославль, 1989. С. 47.

реальності й власне юридичної діяльності, так чи інакше знову-таки зводить юридичну діяльність до правової діяльності [79];

– юридична діяльність як вид професійної діяльності, особливістю якої є її здійснення на професійних засадах саме в правовій сфері суспільного життя. Такий аспект дослідження юридичної діяльності дає можливість розглянути її як певну цілісність у єдності соціальних і правових властивостей [80].

Таким чином, плюралізм наукових підходів до визначення властивостей юридичної діяльності, на відміну від монізму (одновимірності), забезпечує комплексність їх дослідження, проте найбільш доцільним для використання в даному дослідженні є інтерпретація юридичної діяльності як професійної діяльності, що здійснюється у сфері права, або професійної правової діяльності юристів, оскільки саме професійність юридичної діяльності дозволяє розглянути її в єдності соціальних і правових властивостей певної професії, отже як елемент не тільки правової, але й економічної, політичної, культурної, соціальної, державної, недержавної (громадянського суспільства) та інших сфер суспільного життя, або діяльності юристів як професійних правознавців (практиків, науковців, освітян) в їхніх соціальних властивостях, тобто комплексно.

Своєю чергою Д. О. Тихомиров, аналізуючи підходи до розуміння юридичної діяльності, зазначає, що «…базуючись на тих базових положеннях щодо юридичної діяльності як виду соціальної діяльності, в яких відображаються її загальні та своєрідні властивості по відношенню до соціальної діяльності та інших її видів, слід виокремити такі її характеристики:

---

[79] Оніщенко Н. М. Вказ. праця. С. 124.

[80] Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». К., 2007. С. 69.

– соціальна діяльність здійснюється в суспільстві, а соціальні явища є її умовами, формами, засобами, метою, результатами тощо;

– соціальна діяльність виникає, існує та розвивається в суспільстві та призначена для забезпечення відповідних потреб;

– основними складовими соціальної діяльності є суб'єкти, об'єкти, суб'єктивна та об'єктивна сторони, або суб'єкт – предмет – мета – форми, методи, засоби – результат та власне процес діяльності;

– за критерієм сфер суспільного життя вона поділяється на економічну, політичну, соціальну (у вузькому розумінні), духовну, а також державну і недержавну (власне громадську), правову і позаправову; за рівнями існування її суб'єктів – діяльність суспільства, соціального колективу, особи; за професійністю здійснення – на професійну та непрофесійну» [81].

Свого часу В. М. Карташов під юридичною діяльністю розумів «…таку опосередковану правом професійну, трудову, державно-владну діяльність щодо прийняття юридичних рішень компетентних на те органів, яка спрямована на виконання суспільних функцій і завдань (створення законів, здійснення правосуддя, конкретизація права тощо) і задоволення тим самим як загальносоціальних, групових, так і індивідуальних інтересів [82]. Наведена позиція відображає з одного боку тісний зв'язок з державою, юридична діяльність є прерогативою державних органів, тому в цій діяльності проявляються основні властивості державного суверенітету, а з іншого – це суттєво зменшує важливість її недержавних форм як інститутів громадянського суспільства.

Певним розвитком положень В. М. Карташова є роботи В. І. Леушина, який аналізуючи юридичну діяльність відносить до її суб'єктів –

[81] Тихомиров Д. О. Юридична діяльність в англо-американській правовій сім'ї (теоретико-правові аспекти) : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. С. 44.

[82] Карташов В. Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. Саратов : изд-во Саратовского ун-та, 1989. С. 78.

законодавців, компетентних органів та їхніх посадових осіб, які приймають правозастосовні рішення, носіїв суб'єктивних прав та обов'язків, фактично ототожнюючи юридичну діяльність з правовою практикою, правовою діяльністю, хоча й підкреслює її професійний характер [83].

Подібні підходи до виокремлення властивостей юридичної діяльності застосовані й у працях інших авторів, а тому поза увагою залишилися її своєрідні властивості – юридичність і професійність, єдність юридичної практичної, наукової та освітянської діяльності. Водночас саме на необхідності цього наголошує Н. М. Оніщенко, яка підкреслює значення умов здійснення власне професійної юридичної діяльності: соціального середовища, правових елементів, системи ресурсних, кадрових, інформаційних, технічних умов, фінансового забезпечення та інших [84], а також О. Е. Жалінський, який виокремив професійність як базову властивість юридичної діяльності [85].

До такого підходу схильна й О. Ф. Скакун, яка вважає за необхідне урахування як особливостей юридичної практичної, наукової чи освітньої діяльності, так і їх взаємодії. Згідно з думкою О. Ф. Скакун, юридичну діяльність слід сприймати як юридичну практичну діяльність, яка обіймає всі сфери діяльності юристів як професійних знавців права та становить головний елемент змісту юридичної практики. Автор робить висновок, що крім безпосередньої юридичної практики діяльність юриста відбувається також у науковій та освітянській формах. Крім того, у цитованій праці переконливо обґрунтовується можливість і необхідність взаємодії названих форм здійснення юридичної діяльності [86].

---

[83] Леушин В. И. Юридическая практика в социалистическом обществе: гносеологический и специально-юридический аспект : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Свердловск, 1990. С. 22.

[84] Оніщенко Н. М. Вказ. праця С. 131.

[85] Жалинский А. Э. Вказ. праця. С. 2.

[86] Скакун О. Ф. Правова система України на правовій карті світу. *Наукові доповіді інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України*. Х.: Еспада, 2004. № 1. С. 62.

У зазначеному контексті слід зауважити на сучасне й комплексне дослідження юридичної діяльності, яке було здійснене С. Д. Гусарєвим. Узагальнюючи різноманітні позиції відносно розуміння природи юридичної діяльності науковець виділяє наступні її властивості:

– є соціальною за своїм змістом і здійснюється у сфері права як правова діяльність, спрямована на організацію діяльності інших суб'єктів права, а її метою є впорядкування та узгодження суспільних відносин;

– на відміну від інших видів правової діяльності, юридична діяльність характеризується насамперед професійністю та юридичністю як її своєрідною властивістю, і здійснюється юристами-професіоналами, які мають відповідні знання, навички та вміння;

– первинною класифікацією юридичної діяльності є її поділ на юридичну практичну, юридичну наукову та юридичну освітянську діяльності. До інших властивостей юридичної діяльності в такому контексті відносять використання правових і позаправових засобів, її правову регламентацію, процедурність тощо [87].

У рамках нашого дослідження підтримується та приймається за основу наукова позиція С. Д. Гусарева відносно того, що юридична діяльність має розглядатися в якості різновиду правової діяльності.

С. Д. Гусарев зазначає: «…під правовою діяльністю пропонується розуміти один із видів соціальної діяльності, що здійснюється суб'єктами права з використанням правових засобів та з метою отримання правового результату, внаслідок чого відбувається створення права, його розвиток та матеріалізація в процесі функціонування суспільних відносин» [88].

Своєю чергою, юридичну діяльність С. Д. Гусарев визначає як «…різновид правової діяльності, що здійснюється у сфері права юристами-фахівцями з метою отримання правового результату, задоволення законних

[87] Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. К.: Знання, 2005. С. 73.

[88] Гусарєв С. Д. Правова діяльність в структурі соціальної діяльності. *Українське право*. 2005. № 1. С. 41.

потреб та інтересів соціальних суб'єктів у відповідності з вимогами права» [89].

Аналізуючи наведені положення, ми можемо стверджувати, що юридична діяльність є важливою складовою функціонального блоку правової системи. Водночас не виникає сумнівів, що юридична діяльність є особливим видом правової діяльності в рамках соціальної діяльності.

Певним чином розвиваючи зазначені положення, в рамках нашого дослідження пропонується наступний варіант розуміння характеру співвідношення правової та юридичної діяльності. Правова діяльність – це різновид соціальної діяльності, яку здійснюють компетентні особи з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів суб'єктів у відповідності до вимог права. Правова діяльність класифікується на юридичну діяльність та юридично значущу діяльність осіб, які володіють компетентною правосвідомістю.

Юридична діяльність – різновид правової діяльності, яку здійснюють індивідуальні (носії професійної та наукової правосвідомості) та колективні суб'єкти права з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів суб'єктів у відповідності до вимог права. Юридична діяльність класифікується на практичну, наукову та освітянську.

Своєю чергою, до юридично значущої діяльності осіб, які володіють компетентною правосвідомістю, слід відносити діяльність певної групи суб'єктів, які не мають юридичної освіти, але їх професійна діяльність безпосередньо пов'язана із використанням окремих нормативно-правових актів (бухгалтер, митний брокер, аудитор та ін.).

Визначаючи сутнісні характеристики юридичної діяльності, слід враховувати її ознаки. На думку С. Д. Гусарева та О. Д. Тихомірова, юридичній діяльності властиві наступні ознаки: здійснюється у сфері права;

[89] Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності) : навч. посіб. К.: Знання, 2005. С. 305.

здійснюється юристами; спрямована на організацію діяльності інших суб'єктів права; метою юридичної діяльності є впорядкування та узгодження суспільних відносин; використання як правових, так і не правових засобів; правова регламентація результатів юридичної діяльності; наявність особливих форм здійснення: практичної, наукової та навчальної [90].

Дослідження наведених ознак надає нам можливість розкрити соціально-правову природу юридичної діяльності та наблизитися до розуміння ролі, яка відведена у ній юридичному алгоритму.

«Юридична діяльність здійснюється у сфері права. Наявність права передбачає наявність юридичної діяльності, яка й забезпечує функціонування права, тобто його дію. У випадку відсутності правових норм і права в цілому, юридична робота перестає бути такою, оскільки втрачає свій об'єкт впливу та свій основний інструментарій. Сфера права – це всі структурні рівні та види суспільних відносин, де право реально здійснює свій вплив. Це різноманітні сфери соціального життя, найрізноманітніші життєві ситуації, в яких люди для отримання позитивного результату керуються приписами правових актів. Навіть у таких специфічних сферах соціального життя, як сфера релігійної діяльності, сфера діяльності громадських об'єднань, право має також свій вплив, хоча дещо в опосередкованій формі» [91].

«Юридична діяльність здійснюється юристами. Це означає, що у сфері юридичної діяльності працюють спеціалісти – професіонали, які володіють спеціалізованими правовими знаннями, відповідними навичками роботи, виконують кваліфіковано юридично значущі дії, що визначають зміст їх роботи. Складність життєвих ситуацій, які вирішуються юристами, висока вимогливість правової процедури, особливість формально-

[90] Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Вказ. праця. С. 37.
[91] Там само.

абстрактного мислення та термінології юридичного спілкування передбачають, що юридичну роботу мають здійснювати лише спеціально підготовлені фахівці. Якщо проаналізувати законодавство України, що регулює діяльність органів прокуратури, суду, адвокатури та деяких інших органів і установ, які здійснюють юридичну діяльність, то однією з вимог до кандидатів на посаду є наявність вищої юридичної освіти. А щодо діяльності адвоката, наприклад, то висувається вимога скласти кваліфікаційний іспит, який приймає висококомпетентна комісія. В органах суду також існують відповідні кваліфікаційні комісії, які перевіряють періодично рівень професіоналізму своїх співробітників. Для заняття особливо відповідальних посад у юридичних установах висуваються додаткові вимоги до претендентів, які передбачають наявність особливого рівня професіоналізму та значного досвіду юридичної практики» [92].

«Юридична діяльність спрямована на організацію діяльності інших суб'єктів права. Відомо, що право по відношенню до всіх його суб'єктів здійснює формально однаковий вплив, що зумовлюється формальною рівністю суб'єктів права перед силою правових приписів. Однак незважаючи на це, виокремлюється спеціальна група суб'єктів, які крім виконання своїх статусних обов'язків мають визначати правове положення інших осіб, слідкувати за якістю здійснення ними правових норм, допомагати їм у реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, створювати належні умови для забезпечення високого рівня ефективності реалізації правових норм. Своєю діяльністю юристи сприяють підготовці законів і підзаконних актів, якими регламентується життєдіяльність суспільства. На підставі правових актів фізичні та юридичні особи звертаються до юристів за допомогою у вирішенні конкретних життєвих

[92] Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Вказ. праця. С. 38.

ситуацій. Видання правозастосовного акта регулятивного або охоронного змісту є одним із яскравих прикладів організаційно-правового впливу» [93].

«Метою юридичної діяльності є впорядкування та узгодження суспільних відносин. Право, як відомо, встановлює певні межі можливостей людини, за які не можна виходити, тому як порушується межа іншої особи, відбувається втручання у сферу прав іншого суб'єкта. Завдання, які вирішуються під час юридичної діяльності, загалом полягають у тому, щоб установлювати межі можливої поведінки суб'єкта, здійснювати представництво інтересу клієнта, наповнювати суб’єктивні можливості змістом, захищати сферу можливого від протиправного втручання інших суб'єктів та зобов'язувати винних до відновлення порушеної межі» [94].

«Під час здійснення юридичної діяльності використовуються як правові, так і не правові засоби. У сфері права неможливо обійтися без таких засобів, які так чи інакше пов'язані з правом і виконують роль основного інструментарію в реалізації повноважень юристів. Такими засобами вважаються норми права, правові відносини, права та обов'язки, юридично значущі документи та вчинки, індивідуально-правові вказівки, розпорядження, правова свідомість, акти реалізації права тощо. Усі вони є похідними формами права, являються правовими явищами. Однак функціонувати їм доводиться у різних сферах життя суспільства та у взаємодії з неправовими явищами. Останні виконують роль супутніх або допоміжних засобів, що використовуються в практичній діяльності юристів та сприяють підвищенню ефективності їх роботи. Тому, характеризуючи юридичну діяльність слід говорити про поєднання правових і неправових засобів здійснення своїх повноважень. Наприклад, поряд зі складанням протоколу про адміністративне правопорушення або винесення постанови про визнання підозри особі, що являється учасником даного процесу,

[93] Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Вказ. праця. С. 39.
[94] Там само. С. 40.

роз'яснюються права та обов'язки, сутність вини, протиправних дій та можливі негативні наслідки» [95].

«Правова регламентація юридичної діяльності. Право само по собі – дуже впливовий засіб, що пояснюється можливістю застосування державно-владного примусу, наявністю відповідної системи гарантій. Застосування норми права до інших осіб є однією з форм прояву владних повноважень. Правові дії юристів можуть спричинювати серйозні наслідки для інших суб'єктів. Тому діяльність юристів досить чітко регламентується нормами права, хоча можна говорити й про регулятивну роль інших соціальних норм (норми моралі, корпоративні норми). Існування цілісної системи органічних законів, що регламентують діяльність суду, прокуратури, адвокатури, міліції, нотаріату, а також наявність системи процесуальних законів і норм свідчать про упорядкованість правової процедури. Кожна компетенція посадової особи, юридичної установи здійснюється у певній формі, за певною процедурою та у визначений строк. Але чітка регламентація діяльності вимагає знання її вимог не тільки юристами-фахівцями, але й усіма іншими особами, чиї справи являються предметом розгляду. Недотримання форми або процедури, порушення строків виконання дії можуть спричиняти негативні наслідки, в тому числі й у формі юридичної відповідальності» [96].

«Юридична діяльність здійснюється у формі практичної, наукової та навчальної діяльності. Кожна із зазначених форм має свої особливості мети, змісту, засобів здійснення тощо та відбувається у специфічному соціальному середовищі, що охоплюється поняттям сфери. У зазначеній тріаді практична діяльність юристів є провідною формою, а навчальна та наукова виступають як додаткові або специфічні форми. Юридична навчальна та юридична наукова діяльність є рівноцінними елементами у

[95] Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Вказ. праця. С. 40.
[96] Там само. С. 41.

системі, кожен з яких виконує свою власну функцію, завдяки чому відбувається гармонійне поєднання та взаємодія елементів у системі» [97].

На нашу думку, поряд із зазначеними С. Д. Гусаревим та О. Д. Тихомировим ознаками юридичної діяльності слід виділяти й наступні: юридична діяльність має здійснюватися у відповідності до юридичних технологій; процедурно-процесуальна форма здійснення юридичної діяльності; публічний та приватний рівні здійснення юридичної діяльності; спеціалізоване матеріально-технічне забезпечення здійснення юридичної діяльності.

Відповідність здійснюваної юридичної діяльності юридичним технологіям, на нашу думку, є однією з найважливіших її ознак, оскільки відображує наявність знань відносно правил, способів і засобів організації та здійснення юридичної діяльності.

Процедурно-процесуальна форма характеризує зовнішню форму прояву юридичної діяльності. Юридична діяльність – це завжди активна, спрямована на досягнення правового результату, здійснювана в певному визначеному законом порядку соціально значуща діяльність. Організація і послідовність її втілення в життя відповідає вимогам процесуальної форми та здійснюється в рамках юридичного процесу і процедур (першоелементом яких є юридичні алгоритми).

Публічний і приватний рівні юридичної діяльності не тільки відображають специфіку її організації, але й свідчать про наявність різних за статусом суб’єктів її здійснення, від державних службовців до адвокатів.

Ознака спеціалізованого матеріально-технічного забезпечення юридичної діяльності пов’язана насамперед із організацією практичної юридичної діяльності, але це не виключає необхідності фінансування наукової та педагогічної юридичної діяльності. Наявність матеріально-

[97] Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Вказ. праця. С. 41.

технічної бази, її системне фінансування є запорукою якісної та ефективної юридичної діяльності.

Підсумовуючи, слід зазначити, що юридична діяльність виконує важливу роль у процесах врегулювання соціальних відносин. Пов’язано це не стільки з тим, що результатом такої діяльності є створення правових актів, але й з тим (і це має велике значення для нашого дослідження), що завдяки ефективній юридичній діяльності втілюються в життя права і свободи суб’єктів права та забезпечується їх захист. Останнє вказує на те, що юридична діяльність здійснюється відповідно певного порядку, який, на нашу думку, має належне юридично-технологічне обґрунтування та моделюється за певними юридичними алгоритмами.

1.4. Алгоритми формально-юридичного визнання та особливості їх співвідношення із дією права та юридичною діяльністю

Обрання для аналізу із існуючих варіантів юридичної діяльності саме легалізаційної є невипадковим. На нашу думку, легалізаційна процедура досить чітко відображає сутність і соціальне призначення алгоритму формально-юридичного визнання певних об'єктів, а відповідно, може бути використана для формування уявлень про природу юридичних алгоритмів.

Уперше термін «легалізація» було використано в українському законодавстві у зв'язку з «відмиванням» злочинних грошей. У правовій науці було недостатньо розроблено загальне вчення про легалізацію. Модель легалізації може бути засобом до інтерпретації всіх видів легалізації.

Пояснення побудови легалізації носило певною мірою гіпотетичний характер. Але внаслідок накопичення й уточнення знань про легалізацію нарешті вдалося утворити загальну модель (конструкцію) легалізації, що дозволяє частково пояснити побудову всіх видів легалізації.

Фактично легалізація містить у собі дії, пов'язані з визнанням, узаконенням, дозволом, підтвердженням певних суб'єктів, об'єктів, дій. Дані дії здійснює в конкретному, регламентованому порядку особливий уповноважений суб'єкт. Ключовою метою даної діяльності є реалізація індивідуальних, групових і суспільних інтересів у сфері переведення будь-кого / будь-чого на відповідне закону становище. І саме в цьому виявляється сутність легалізації.

Лише після з'ясування законодавцем абстрактного образу побудови легалізації має здійснюватися фактично нормативне закріплення її видів у конкретних нормах.

Послідовність застосування легалізаційної процедури в суспільстві є наступною: 1) виникнення потреби або інтересу; 2) застосування

відповідної норми; 3) піднесення об'єкту у стан, що відповідає чинному законодавству.

Елементами, що складають юридичну конструкцію легалізації, є дозвіл, підтвердження, визнання, узаконення. За допомогою аналізу етимології зазначених елементів стає можливим визначити сутність легалізації як комплексної правової категорії.

Так, у міжнародному праві під «визнанням» розуміють міжнародний, дипломатичний акт, яким існуючі держави заявляють про визнання нової держави чи нового уряду. Основні форми: визнання де-юре й визнання де-факто [98].

«Визнання – визнання (множина) (дія за дієсловами: визнати – визнавати). Визнання будь-чиєї правоти. Визнання доводів правильними. Визнання де-факто, де-юре» [99].

«Узаконити – надати будь-чому сили, ввести, утвердити на законній підставі. Узаконити відносини, що ввійшли в побут. Узаконити фактичне одруження» [100].

«Дозволити, дозволю, дозволиш, доконаний вид (дозволяти) – дозволити будь-що чи дозволити будь-що зробити, надати право на будь-що. Дати дозвіл на будь-що» [101].

«Підтвердити – підтверджу, підтверджуєш, доконаний вид (до підтверджувати). 1. Визнати правильність раніше зробленої заяви, сказаних слів. Підтвердити наказ. 2. Засвідчити, повідомити про правильність, наявність, здійснення будь-чого» [102].

Слід зазначити, що подані елементи розкривають змістовний аспект поняття легалізації, більш того, вони формують сутнісну картину, що

---

[98] Большая Советская энциклопедия. М.: Сов. энцикл., 1969–1978. С. 458.

[99] Толковый словарь современного русского языка / сост. Д. Н. Ушаков. М.: Альта-пресс, 2005. С. 38.

[100] Толковый словарь современного русского языка / сост. Д. Н. Ушаков. М.: Альта-пресс, 2005. С. 420.

[101] Философский энциклопедический словарь / ред. кол. С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-оглы и др. 2-е изд. М.: Сов. энцикл., 1989. С. 40.

[102] Там само. С. 370.

дозволяє відрізняти легалізацію від інших правових конструкцій.

«Дозвіл», «підтвердження», «визнання», «узаконення» тісно пов’язані із самою етимологією слова «легалізація» – «приведення у відповідність закону», тобто дії, за допомогою яких або відновлюється, або встановлюється, або підтверджується законність чи відповідність правилам поведінки, встановленим у суспільстві. У цьому зв’язку цікавим вбачається сам момент виявлення властивостей, бо найчастіше вони асоціюються з деяким первісним, єдиним, неподільним субстратом, однак стосовно легалізації це виглядає інакше. Тут на науково-теоретичному рівні основою побудови системи є єдність чотирьох зазначених властивостей легалізації.

Трохи інакше подана ситуація на конкретно-практичному рівні. Тут перерахованим властивостям надається нормативне оформлення, закріплення в чинному законодавстві. На цьому рівні наукові визначення перетворюються на категорії права, покликані врегулювати суспільні відносини. По суті, види легалізаційної діяльності, що закріплюються в праві, установлюють порядок і процедури реалізації інтересів зацікавленої особи. У даному зв’язку на перше місце виходить інтерес особи (як фізичної, так і юридичної). Причому цей інтерес виявляється в конкретних діях і очікуваних наслідках. Отже можна дійти висновку, що вихідною характеристикою легалізації на конкретно-практичному рівні є зацікавленість особи в дозволі, наданні юридичної сили, визнанні й узаконенні.

Хоча зазначені структурні елементи розрізняються між собою за низкою основ, вони мають такі властивості, завдяки яким абстрактні поняття взаємно погоджуються й поєднуються в конкретну правову категорію – легалізацію.

Легалізація як соціальне явище становить собою систему, орієнтовану на одержання певного результату у сфері піднесення певних об’єктів у стан, що відповідає чинному закону. Досягнення цієї мети відбувається в суворій

відповідності здійснюваних дій певній моделі такої процедури.

При встановленні співвідношення між легалізацією й правовою процедурою насамперед було взято до уваги співвідношення ознак зазначених понять. Спираючись на ознаки правової процедури, що їх запропонував В. М. Протасов, можна виявити такі характеристики [103].

Правова процедура спрямована на досягнення певного правового результату.

Легалізаційна діяльність так само спрямована на досягнення конкретного, передбаченого нормою права результату. У залежності від здійснюваного виду легалізації досягається реалізація конкретного правового результату у сферах: узаконення, визнання, підтвердження певних об'єктів.

Правова процедура складається з актів поведінки, що послідовно змінюють один одного.

Легалізаційна діяльність здійснюється за умови чіткого, послідовного проходження цієї діяльності через певний алгоритм. Причому, що характерно для легалізації, дані стадії фактично відповідають стадіям застосування права. При здійсненні своїх повноважень суб'єкт легалізації насамперед установлює фактичні обставини справи, що вирішується, потім провадить їх юридичну кваліфікацію (встановлюючи юридичну основу процедури), завершальною стадією виступає ухвалення рішення по суті розглянутої справи.

Правова процедура є динамічною за своєю природою.

Легалізації властивий свідомо-вольовий характер. Дане правове явище не може виражатися в бездіяльності, це завжди спрямована дія (сукупність дій). Не можна «визнати» або ввести в законний обіг ті чи інші об'єкти за допомогою бездіяльності. Тільки доцільна, «зручна» й відповідна

[103] Протасов В. Н. Юридическая процедура. М.: Юрид. лит., 1991. 79 с.

закону дія уповноваженого суб'єкта є запорукою здійснення мети легалізації.

Правова процедура має залежний характер.

Перебуваючи в залежності від головного для неї матеріального регулятивного правовідношення, легалізація не може здійснюватися в рамках інших правовідносин. Тільки позитивна й відповідна закону поведінка учасників правовідносин може бути віднесена до легалізації.

Правова процедура регламентується за допомогою як публічно-правових, так і приватноправових засобів [104].

Зміст і порядок здійснення легалізації визначається за допомогою нормативного й індивідуального регулювання. Усі явища, що належать до об'єкта легалізації та пов'язані з публічно-правовою сферою (державна влада, засоби, офіційні документи), регламентуються законами або підзаконними актами. Своєю чергою, приватноправові об'єкти легалізації (повноваження директора підприємства, корпоративні права певних суб'єктів) регламентуються актами індивідуального регулювання (договір, статут, становище, рішення засновника).

Правова процедура складається за участі суб'єктів права.

Фактично (і це відрізняє її від реалізації права) легалізацію здійснює спеціальний уповноважений суб'єкт в інтересах зацікавленої особи. Крім осіб, у яких є право, намір і можливість її здійснення, для досягнення мети легалізації необхідно ефективне функціонування уповноважених осіб, чия передбачена нормативними регуляторами діяльність дозволяє зацікавленим особам досягти бажаних і не суперечних закону результатів. Отже, доцільно припустити, що легалізація, як і правова процедура, складається за участі вповноважених суб'єктів права.

Вбачається доцільним припущення, що критеріям категорії

[104] Манько Д. Г. Легалізаційна діяльність як сукупність правових процедур. *Правова держава*. 2004. № 7. С. 190.

процесуальної форми має відповідати не лише юридичний процес, а в тому числі й правові процедури. Відповідно, однією з необхідних умов при визначенні легалізації як правової процедури є дослідження співвідношення легалізації та процесуальної форми.

Це обґрунтовано тим, що процесуальна форма виконує функцію наукового узагальнення, яка поєднує сукупність однорідних процедурних вимог до дій учасників процесу, спрямованих на досягнення певного результату [105].

Вихідним, визначальним елементом у складі процесуальної форми є процесуальні провадження.

Під процесуальними провадженнями зазвичай розуміють головний елемент процедурно-правового механізму (тут використовується термін В. М. Горшенева), що становить собою системне утворення, комплекс взаємозалежних і взаємообумовлених процесуальних дій, які:

а) утворюють певну сукупність процесуальних правовідносин, що відрізняються предметною характеристикою й пов’язаністю з відповідними матеріальними правовідносинами;

б) викликають потреби встановлення, доведення, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних розглянутої юридичної справи;

в) обумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих результатів у відповідних актах-документах.

Розглядаючи легалізацію крізь спектр наведених положень, уявляється можливим знайти наявність сукупності певних процедур, а саме: узаконення коштів; визнання державної влади; підтвердження дійсності, законності документів, печаток, штампів, повноважень осіб, котрі підписали документ; дозвіл на зайняття певним видом діяльності.

[105] Горшенев В. М., Недбайло П. Е. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика. М., 1976. 370 с.

За своєю суттю зазначені процедури відповідають вимогам і формі процесуальних проваджень, а саме:

а) формують специфічну сукупність правовідносин, що відрізняються предметною характеристикою й пов'язаністю з відповідними матеріальними правовідносинами (наприклад відносини, пов'язані з державною реєстрацією суб'єктів підприємницької діяльності, – сукупність процесуальних дій (встановлення фактичних обставин справи; встановлення юридичних обставин справи; винесення рішення), що здійснює опосередкований суб'єкт легалізації (державний орган); і всі ці дії пов'язані з реалізацією зацікавленою особою її права (матеріального) на здійснення підприємницької діяльності);

б) викликають потреби встановлення доведення, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних розглянутої юридичної справи (наприклад, дії, що здійснює суб'єкт легалізації на стадії встановлення фактичних обставин справи, полягають у зборі й аналізі доказів, необхідних для подальшого провадження у справі);

в) обумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих результатів у відповідних актах-документах (наприклад, рішення, що виносить суб'єкт легалізації (у разі з прикладом про державну реєстрацію СПД), – свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності).

Наступним елементом процесуальної форми є процесуальна стадія, яку слід розуміти як динамічну, відносно замкнуту сукупність закріплених чинним законодавством способів, методів, форм, що відображають або визначають суворе й неухильне здійснення процедурно-процесуальних вимог, які відбивають просторово-часові аспекти процесуальної діяльності й забезпечують логіко-функціональну послідовність здійснення конкретних дій, спрямованих на досягнення кінцевого, матеріально обумовленого

правового процесуального результату [106].

Розглядаючи легалізаційну діяльність, можна дійти висновку, що остання логічно й послідовно розвивається до певного результату крізь певний взаємозв'язок установлених стадій (операцій), а саме:

а) установлення фактичної основи справи;

б) установлення юридичної основи справи;

в) ухвалення рішення у справі.

Відповідно легалізація, якщо розглядати її з позицій процедурно-процесуального механізму, має певні взаємозалежні стадії.

Заключним елементом процесуальної форми виступає категорія процесуального режиму.

За своїм змістом процесуальний режим складається з таких компонентів: принципів юридичного процесу, засобів і способів реалізації принципів юридичного процесу, процесуальних гарантій. Необхідно відзначити, що категорія процесуального режиму становить собою певну «атмосферу», ступінь напруженості юридичних процесів.

Своєю чергою, легалізаційна діяльність здійснюється на таких процедурно-процесуальних принципах: здійснення діяльності провадить уповноважений суб'єкт легалізації; легалізаційна діяльність здійснюється відповідно до принципів всебічності, повноти й об'єктивності, рівності, принципу простоти й економічності, гласності; безперервність легалізаційної діяльності; охорона та реалізація інтересів держави й індивіда; поєднання суспільних і соціальних, публічно-правових і приватноправових сфер у легалізаційній діяльності; реалізація законних інтересів учасників легалізації; регламентованість процедури легалізації; поєднання міжнародних і внутрішньодержавних інтересів; поєднання публічно-правової і приватноправової сфер діяльності.

---

[106] Чечина Н. А., Чечот Д. М. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производства. *Юридическая процессуальная форма: Теория и практика*. М., 1976. 376 с.

Способи здійснення процедурно-процесуальних принципів легалізації передбачають: обов'язкове й систематичне опублікування результатів легалізаційної діяльності; вільне, публічне й особисте ознайомлення як з результатами, так і з самою процедурою легалізації; обнародування; оповіщення; повідомлення; ознайомлення. Засобами здійснення принципів легалізації є друкування (видання), збори, наради трудових колективів і т. д.

До процесуальних гарантій здійснення легалізації належать:

- процедурно-процесуальна регламентація порядку легалізаційної діяльності;

- установлення юридичної відповідальності за неналежне здійснення легалізаційної діяльності;

- здійснення контрольних функцій спеціально уповноваженими суб'єктами;

- чітко встановлений статус учасників легалізаційної діяльності;

- матеріально-технічна забезпеченість усіх правових форм діяльності учасників легалізаційної діяльності.

Легалізаційна діяльність, її принципи, способи й засоби здійснення, а також гарантії їх реалізації за своєю суттю відповідають духу процесуальної форми й процедурно-правового механізму.

З огляду на виконаний аналіз співвідношення легалізації з такими категоріями, як процесуальна форма, правова процедура, можна зробити висновок, що легалізація є правовою процедурою.

Якщо визнати, що легалізація є правовою процедурою, то доцільно відокремити її від сукупності інших правових процедур. Для того, щоб відокремити легалізаційну процедуру від сукупності інших правових процедур, визначити її місце в системі правових інститутів і сферу дії в тому числі, варто використовувати такі філософські категорії, як форма і зміст.

Так, форма легалізації виявляється в рамках процедурно-

процесуального механізму дії права, що має нормативно визначений характер, має якість системності: складається з взаємопогоджуваних, упорядкованих інститутів, стадій.

Зміст досліджуваного поняття становить собою сукупність цілей, завдань, предмета й методу правового регулювання, реалізація яких відбувається в межах конкретної правової процедури, пов'язаної з піднесенням певних об'єктів у стан, що відповідає чинному закону.

Отже, за структурою й зовнішніми характеристиками, тобто за формою відображення, можна визначити, що легалізаційна процедура виступає як частина процедурно-процесуального механізму, а стосовно реалізації правових розпоряджень і свого змісту проводиться в рамках правотворчої та правозастосовної діяльності, дозволяє зацікавленим особам здійснювати свої потреби й інтереси у сфері визнання й узаконення певних об'єктів.

Таким чином, цілком закономірно в запропонованій інтерпретації визнати легалізаційну процедуру як деяку систему. Це обґрунтовується тим фактом, що їй відповідає вичерпна (повна) сукупність системних параметрів: субстрат (суб'єкти й об'єкти), властивості й відносини (у т.ч. і відносини проходження юридичних дій), функціональна спрямованість. Відповідно реалізуються дві найважливіші системні вимоги до правової процедури: повнота (необхідних елементів і властивостей процедури) і несуперечність (їх відносин).

Легалізація, будучи правовою процедурою, є певним алгоритмом, який визначає склад і послідовність юридичних дій, результатом яких є возведення певних об'єктів у стан, що відповідає чинному законодавству, а також пов'язана із задоволенням окремих потреб суспільства й держави.

Відповідно, легалізація – це правова процедура, яка здійснюється уповноваженим суб'єктом, результатом якої є возведення певних об'єктів у стан, що відповідає чинному закону.

Отже, діяльність, яку здійснює відповідно до закону певний суб’єкт у сферах возведення у відповідність із законом (визнання, узаконення, підтвердження, дозволу) певних об’єктів, є легалізаційною діяльністю (різновидом юридичної діяльності).

Відтак, легалізаційна діяльність – це різновид юридичної діяльності, яку здійснює вповноважений суб’єкт щодо возведення певних об’єктів у стан, що відповідає чинному законодавству, а її результати й процедури втілення оформлюються в письмових правових актах і мають юридичне значення.

Зміст легалізаційної діяльності розкривається в правових процедурах, що пов’язані з возведенням певних об’єктів у стан, що відповідає зовнішньому чинному закону.

Форма легалізаційної діяльності складається з двох елементів: внутрішньої та зовнішньої форми. До внутрішньої належать такі складові, як суб’єкти легалізації, характер дій цих суб’єктів, процесуальний режим здійснення діяльності, способи організації діяльності, причинно-наслідкові зв’язки. До зовнішньої форми належать як ті правові акти, що утворюються під час легалізаційної діяльності, так і ті, в яких фіксується результат процедури легалізації.

Суб’єкти легалізаційної діяльності – публічно-правові чи приватноправові суб’єкти права, які мають повноваження на здійснення легалізаційної діяльності. Але поряд із повноваженнями таких суб’єктів значна роль надана рівню їх професіоналізму та правової культури. Так, суб’єкт легалізації має бути не тільки обізнаним у праві, юридичній техніці та технології складання правових актів, але й має бути носієм високого рівня правової культури, а його поведінка повинна відповідати суті соціально-активної правової поведінки.

Учасниками легалізаційної діяльності є також окремі особи чи їх групи (свідки, експерти), які сприяють діяльності суб'єктів у процесі

вирішення ними питань, пов’язаних із проведенням легалізації певних об'єктів. Від учасників слід відрізняти зацікавлених у результатах легалізації осіб, які не беруть участі в легалізаційній діяльності.

Об'єктами легалізаційної діяльності є: певні дії чи діяльність; матеріальні блага (майно, кошти); документи; певні стани; особисті, не пов’язані з майном права (інтелектуальна власність, авторське право); суб’єкти права; державна влада.

У процесі здійснення легалізаційної діяльності виконуються юридичні дії – зовнішні акти поведінки суб'єктів легалізаційної діяльності, завдяки яким досягається результат процедури легалізації.

Але досягнення такого результату потребує виконання певних операцій – сукупності взаємопов'язаних дій, спрямованих на досягнення локальних цілей.

Засобами легалізаційної діяльності є правові норми, певні юридичні докази, методи, предмети явищ і дій, які забезпечують досягнення необхідного результату такої діяльності.

Способи легалізаційної діяльності – це конкретні шляхи досягнення запланованого результату за допомогою конкретних засобів, обумовлених юридичною справою. Вони є гласні, базуються на наукових знаннях та є обов’язковими.

Не менш важливим елементом здійснення ефективної легалізаційної діяльності є високий рівень знань правил юридичної техніки та технології суб’єктом такої діяльності.

Результатом легалізаційної діяльності є прийняття письмового правового акта, це підсумок відповідних операцій і дій, досягнутий за допомогою певних способів і засобів суб'єктами легалізаційної діяльності.

Класифікація видів легалізаційної діяльності може провадитися за різними критеріями. Так, якщо ми беремо за класифікаційний критерій характер здійснення діяльності, то стає можливим виділення таких видів:

- правотворча – піднесення на відповідне об’єктивному (чинному) закону становище, яке здійснюється завдяки прийняттю закону (наприклад, легалізація права, Закон про амністування грошових коштів та ін.);

- правозастосовна – піднесення на відповідне об’єктивному (чинному) закону становище, яке здійснюється завдяки прийняттю акта застосування права (процедури державної реєстрації юридичних осіб).

Якщо ми беремо за класифікаційний критерій статус суб’єкта здійснення легалізаційної діяльності, то стає можливим виділення таких видів:

- публічно-правова – легалізаційна діяльність, яку здійснюють суб’єкти, наділені державно-владними повноваженнями (наприклад, консульська легалізація);

- приватноправова – легалізаційна діяльність, яку здійснюють суб’єкти, наділені приватноправовими повноваженнями (наприклад, директор приватного підприємства).

Найбільш розвиненою є класифікація видів легалізаційної діяльності, де в якості класифікаційного критерію використовується ступінь затребуваності окремих легалізаційних процедур у суспільстві. Згідно з таким критерієм, виділяють: процедури легалізації традиційних відносин суспільства (наприклад, визнання державної влади, узаконення коштів, підтвердження чинності документів, видача дозволу на виконання окремих видів діяльності); процедури легалізації нетрадиційних відносин суспільства (наприклад, евтаназія, проституція, вогнепальна зброя, наркотики та ін.).

Для встановлення сутності легалізації не менш важливим також є аналіз співвідношення між легалізаційною діяльністю та правопорядком.

Найбільш ґрунтовно сутність категорії правопорядку в сучасній українській юридичній науці досліджував А. Ф. Крижановський. Так, у своїй праці «Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія» він

зазначає: «…правопорядок – це не наслідок законності (і навіть – правозаконності), а явище, стан і результат правової самоорганізації всього суспільства. Так, справді, діяльність владних інституцій відіграє у забезпечені правопорядку помітну роль: правова законність у функціонуванні державних органів, контрольно-наглядова, судова і правоохоронна діяльність виступають як важливі фактори забезпечення правопорядку в житті суспільства й держави. Проте цей фактор – державна влада – задіється тільки у випадках порушення правопорядку суб'єктами права; в інших випадках таким самим чином, як і окремі особи, владні інституції мають здійснювати правові приписи, вступаючи в правові відносини і творячи «поточний» суспільний правопорядок. Тому головним фактором правопорядку є рівень і якість правової культури суспільства, ступінь його правової самоорганізації і самовпорядкування» [107].

Порівнюючи правопорядок і легалізацію, треба враховувати, що якість такого співвідношення залежить від характеру співвідношення між легалізацією й формалізацією права.

Легалізація – «сліпа», вона здійснюється лише у відповідності до встановленої в позитивному законі процедури, припис якої має бути виконаним і не може бути порушеним.

Слід підкреслити, що юридичний алгоритм теж не має іншої альтернативи розвитку, ніж та, що чітко визначена в законі.

Своєю чергою «первісна формалізація права» – «зряча», вона здійснюється у відповідності до природного порядку, сформованих нормативних фактів, духу і принципів правотворення, правової культури.

Треба враховувати, що правопорядок – це є той рівень суспільних відносин, коли реальна поведінка суб'єктів права втілює не тільки те, що зафіксовано в законі, але й те, що відповідає духу природного порядку. І в

[107] Крижановський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія. / Одеська націон. юрид. акад. Одеса : Фенікс, 2006. С. 172.

цьому контексті ми можемо казати, що правопорядок є «зрячим» – таким, що втілює в реальній поведінці не лише сформульований у праві припис, але (якщо ми маємо на увазі правову, демократичну державу) й дух права, так званий правовий закон.

«Природне право, – зазначає В. С. Соловйов, – є тією загальною алгебраїчною формулою, під яку історія підставляє різноманітні величини позитивного права. При цьому розуміється, що ця формула (як і будь-яка інша) у своїй виокремленості є тільки відвертання розуму, у дійсності ж вона існує тільки як загальна й ідеальна умова всіх позитивних правових відносин, у них і через них» [108].

У цьому контексті А. Ф. Крижановський зауважує, що сприйняття правопорядку неможливо без його розуміння через призму свободи, яка є характерною ознакою особи. Правопорядок вбачається певною формою відображення, сприйняття й оцінки правової впорядкованості суспільного життя суб'єктами права. Правопорядок формується у вигляді певного якісного стану системи правових відносин, який характеризує рівень реалізації права в суспільстві, стан правової безпеки й захищеності суспільно значущих цінностей та інтересів. Правопорядок «такий-як-він-є» – це правова реальність, що утворюється, формується як «сумарний» результат (у його «знятій» формі) правової діяльності всього суспільства [109].

Відтак, легалізаційна діяльність виступає невід'ємною частиною формування та існування правопорядку, бо саме завдяки результатам такої діяльності зацікавлені особи втілюють у життя свої особливі, передбачені законом інтереси і свободи.

Сутність легалізації розкривається при аналізі її співвідношення з механізмом дії права. Найчастіше легалізація виявляє себе при застосуванні

---

[108] Соловьев В. С. Предварительные замечания о праве вообще. *Власть и право*. Л., 1990. С. 99.

[109] Крижановський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія. / Одеська націон. юрид. акад. Одеса : Фенікс, 2006. С. 174.

права, але водночас ми можемо ідентифікувати її при утворенні законів, які легалізують ті чи інші відносини (наприклад, Закон про амністію грошових коштів). Це, безумовно, зазначає, що легалізація є певною дією, результат якої полягає у возведенні певних об’єктів у стан, який відповідає зовнішньому, об'єктивному (чинному) закону.

Однією з найбільш ґрунтовних праць у сучасній вітчизняній юриспруденції, яка присвячена загальнотеоретичному дослідженню категорії «дія права», є монографія «Дія права, інтегративний аспект», яку підготував колектив авторів за редакцією Н. М. Оніщенко. У зазначеній праці розглянуто сутнісну складову дії права. Проаналізовано проблему існування певних меж дії права. Виділено й обґрунтовано два рівні дії права: формально-юридичний та реально існуючий – фактичний. Проведено порівняльне дослідження категорій «дія права» та «дієвість права» [110].

На думку відомого російського вченого В. С. Нерсесянца, «дія права – це сукупність всіх форм прояву його юридичної сили». Слід зазначити, що В. С. Нерсесянц під юридичною силою права розуміє «офіційну, державно-владну обов'язковість як норм права, так і прийнятих на їх основі правових актів, окремих правових норм і права в цілому як систему норм» [111].

Водночас В. І. Гойман у своїй праці «Дія права. Методологічний аспект» формує методологічну основу поняття «дія права», встановлює специфічні властивості категорії «дія права», обґрунтовує належність до неї таких правових інститутів, як правове регулювання, реалізація права та ін. [112].

Враховуючи наведені положення, в рамках нашого дослідження під дією права слід розуміти характеристику формування та устрою права, а також порядку здійснення ним регулювання та впливу на суспільні відносини. Слід зазначити, що визначення права – це лише характеристика

[110] Дія права: інтегративний аспект : моногр. / кол. авт.; відп. ред. Н. М. Оніщенко. К., 2010. С. 5–10.
[111] Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учебник. М.: НОРМА, 2000. 552 с.
[112] Гойман В. И. Действие права (методологический анализ) / Академия МВД РФ. М., 1992.

системи, своєю чергою дія права – це відображення того, як ця система формується і втілюється в життя.

Своєю чергою система дії права складається з наступних елементів: 1) статика дії права; та 2) динаміка дії права. Статика дії права – «правонормування», складається: 1) з особливостей утворення права (формування принципів, формалізації норм, існуванні природних прав) та впорядкування (систематизація та реєстрація правових актів); 2) із засад впливу та порядку регулювання а) юридичних – нормативне регулювання, б) неюридичних – інформаційний та ціннісний вплив.

Певним відображенням динаміки дії права є механізм дії права, який включає в себе такі підвиди:

1) прямий (типовий) – це здійснення права. Своєю чергою здійснення права класифікується на такі підвиди: а) реалізація права (виконання, використання, дотримання); б) правозастосування;

2) зворотний (нетиповий) – включає: а) нереалізацію права (спляче законодавство); б) зловживання правом; в) реакцію на правопорушення.

Відповідно, механізм дії права – це конкретні алгоритми регулювання суспільних відносин та особливості впливу права на свідомість і поведінку людей. Це втілення в життя характеру та цілей права. Основна регулятивна функція механізму дії права і юридико-логічний зміст дії права в цілому полягають у тому, щоб наявну абстрактно-загальну норму статичного права, тобто загальне правило для загального випадку, належним чином перетворити на актуальну «казусну» норму, тобто на конкретне правило для конкретного випадку.

У зв’язку з цим сучасна парадигма механізму дії права (для континентальної правової сім’ї) має виглядати таким чином: від бажаного – до належного – від належного – до здійснюваного.

Встановлення місця легалізації в системі дії права насамперед пов’язано з розкриттям сутності категорії «здійснення права». Бо саме в

динаміці дії права можна ідентифікувати процедуру «легалізації в праві». Але слід зауважити, що таке встановлення можливо лише за умови попередньої формально-юридичної фіксації цього поняття у статиці права (завдяки прийняттю норм, що регламентують відносини у сфері легалізації).

При порівняльному аналізі правозастосовної діяльності й легалізації стає можливим виявити такі аспекти. Як правозастосування, так і легалізація відбуваються в рамках трьох основних стадій: установлення фактичної основи, установлення юридичної основи, прийняття рішення у справі. Також тотожними є цілі зазначених процедур, а саме – здійснення правових розпоряджень [113].

Для здійснення як правозастосовної, так і легалізаційної діяльності необхідним є наявність певного уповноваженого суб'єкта.

Моделі й порядок утілення в життя процедур легалізації та правозастосування встановлені чинним законодавством, а результати цих процедур орієнтовані (в залежності від характеру) або на досягнення реалізації інтересів зацікавлених осіб, або в інтересах суспільства й держави в цілому.

Слід зазначити, що провадження в рамках правозастосовної діяльності можуть належати як до судочинства, так і до правових процедур. Даний аспект зазначає універсальний або міжвидовий характер правозастосування [114].

Форма легалізації виявляється в рамках певної процедури, що має нормативно визначений характер і якість системності: складається із взаємопогоджуваних, упорядкованих інститутів, стадій.

Зміст досліджуваного поняття становить собою сукупність цілей, завдань, предмета й методу правового регулювання, реалізація яких

[113] Теория государства и права / под ред. В. К. Бабаева. М.: Юристъ, 2003. С. 183.
[114] Яковенко О. В. Правовая процедура : дисс. … канд. юрид. наук. Саратов, 1999. С. 43–44.

відбувається в межах конкретної правової процедури.

Причому слід зазначити, що процедуру легалізації здійснює лише суб'єкт, який має особливі повноваження для вирішення певної юридичної справи і тільки відповідно до встановлених правом вимог.

Отже, за структурою й зовнішніми характеристиками, тобто за формою відображення, можна визначити, що легалізаційна процедура виступає як частина процедурно-процесуального механізму, а стосовно реалізації правових розпоряджень і свого змісту є відособленим підвидом застосування права й правотворення, що дозволяє зацікавленим особам здійснювати свої потреби й інтереси у сфері визнання й узаконення певних суб'єктів, об'єктів, дій.

Більш того, легалізація є типовою процедурою права, бо в ній є суб'єкт, зацікавлена особа, об'єкт і специфічна діяльність уповноваженого суб'єкта, виражена у піднесені певних об'єктів у стан, що відповідає чинному закону.

Використовуючи як критерій поділ права на окремі частини (галузь, підгалузь), можна класифікувати легалізацію як міжгалузеву правову процедуру. Власне легалізація подана в галузях цивільного, кримінального, адміністративного й конституційного права.

За своєю метою легалізаційна процедура належить до правових процедур, що застосовуються для втілення суб'єктивних прав.

З огляду на специфічний характер встановлення і здійснення, легалізаційна процедура виявляється як у приватноправовій, так і в публічно-правовій сферах.

Легалізація, будучи правовою процедурою, визначає склад і послідовність здійснення особливого виду юридичної діяльності та пов'язана із задоволенням потреб суб'єктів права відносно возведення певних об'єктів у стан, що відповідає чинному законодавству. Процедура легалізації насамперед отримує фіксацію у статиці дії права завдяки

прийняттю певних соціальнозначущих приписів, і лише після цього стає можливим втілення в життя юридичних алгоритмів легалізаційних процедур у динаміці дії права.

РОЗДІЛ 2.
ЮРИДИЧНИЙ АЛГОРИТМ: ЙОГО РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ПРИ СТВОРЕННІ ПРАВОВИХ АКТІВ

2.1. Правовий акт і його юридична композиція в аспекті формалізації права

Створення правових актів є невід'ємною частиною дії права – за суттю, не лише формою, але й певними процедурами, які переводять відносини, що фактично склалися, у виражене в правовому акті правило, припис, знак, фіксацію статусу та ін. Формалізація виступає обов'язковим елементом процесу формування права. Треба зауважити, що в даному випадку ми не зводимо розуміння права лише до легістського підходу, – ні, ідея, дух, принципи права, правовий закон – всі ці аксіологеми, поряд із соціологічними аспектами (конфлікт і його вирішення, так зване «право у житті»), теж враховуються. Кожна з них дозволяє наблизитися до розуміння сутності права як до найбільш авторитетного соціального регулятора в сучасному суспільстві, а також встановити проблеми, які виникають у правовій сфері. Однак в умовах сучасності без формальної визначеності, без зв'язку із забезпечувальними механізмами, «гола» ідея права втрачає у ступені ефективності свого втілення в життя.

Затребуваність суспільством і обов'язковість (в контексті загальної обов'язковості), необхідність особливого формального вираження права (при чому, як фіксації результату його створення, так і відокремлення від інших соціальних норм) підтверджується, зокрема, його комунікативним антиподом – «неюридичним правом» (правом гравців у карти, правом дитячої гри та ін.) [115].

[115] Поляков А. В., Тимошина Е. В. Общая теория права : учебник / Санкт-Петербургский государственный университет, юридический факультет. СПб.: Изд. дом СПб гос. ун-та, 2005. С. 71.

Водночас дуже важливою є не формалізація заради формалізації, а формалізація заради якості. Фактично, вираження права в юридичних документах дозволяє більш якісно та повно втілювати в життя ті суспільні потреби, які було покладено в основу формування бажання врегулювати певні відносини, чи піднести на відповідне зовнішньому закону становище окремі суб'єкти, об'єкти, дії. Але таке вираження має відповідати духу і принципам права, ідеям свободи та формальної рівності.

У зв'язку з цим юридичні технології формалізації права та особливості втілення його приписів у життя посідають значне місце в процесах осягнення сутності права. Відповідно, дослідження загальних і особливих засад мистецтва формалізації права є дуже важливим і актуальним завданням для сучасної загальнотеоретичної юриспруденції.

Оскільки лінгвістична структура природної мови не збігається з логічною структурою форм і законів мислення, які втілюються в цій мові, логіка вимушена створювати спеціальні засоби, які б дали можливість вилучити з природної мови форми мислення, їхні логічні властивості, суттєві відносини між ними, визначити принципи логічної дедукції, критерії розрізнення правильних і неправильних способів міркування.

Тут слід зауважити, що створення логікою спеціальної мови, поряд з існуючою природною мовою, є особливим процесом, який передбачає, що створена штучна знакова система є засобом фіксації логічної структури думки, з одного боку, і засобом дослідження логічних властивостей та відношень думки, з іншого. Тобто, мова логіки – це насамперед її метод. Прийнято говорити не «штучна мова логіки», а «формалізована мова логіки». З легкої руки німецького філософа XVIII століття І. Канта, логіці приписали прикметник «формальна», тому логіку стали називати формальною, а її метод – формалізацією.

Формалізація як вид людської діяльності застосовується не лише в логіці. З формалізацією ми зустрічаємося як у гуманітарних, так і в

технічних науках. Якщо розглядати формалізацію як загальнонауковий феномен, то її можна визначити як вид знакового моделювання, в результаті якого дослідження певних об'єктів зводиться до вивчення їх форми. Тобто йдеться не про те, що в результаті формалізації ми абстрагуємося від змісту досліджуваних об'єктів, а про те, щоб за допомогою символів суттєві сторони змісту виразити через форму, і тоді дослідження змісту здійснюється на основі знакової моделі згідно з формальними правилами [116].

Формалізація – *(лат., складений за формою)* в математичній логіці – метод, що полягає в заміні всіх змістових термінів символами, а всіх змістових тверджень – відповідними їм послідовностями символів або формулами [117].

Формалізувати *(ую, уєш, недок. і док., перех.)* – робити формальним, надавати чому-небудь встановленої, прийнятої форми [118].

Формалізована мова – будь-яка сукупність спеціалізованих мовних засобів із суворо фіксованими правилами утворення різноманітних виразів і правил приписування цим виразам певних значень [119].

Формалізація також визначається у філософському енциклопедичному словнику як сукупність пізнавальних операцій, які забезпечують відволікання від значення понять і сенсу виразів наукової теорії з метою дослідження її логічних особливостей. При цьому результати мислення відображаються в точних поняттях і твердженнях [120].

При формалізації судження про об’єкти переносяться в площину оперування символами і знаками. Фактично, потреба у формалізації постає перед суспільством на досить високому рівні його розвитку, коли завдання

---

[116] Логіка : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / А. Є. Конверський. К.: Укр. Центр духов. культури, 1999. С. 96.

[117] Українські словники. URL: http://ukrslov.com/

[118] Академічний тлумачний словник. URL: http://sum.in.ua/s/formalizuvaty

[119] Логіка традиційна та сучасна : підручник / А. Є. Конверський; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2004. С. 113.

[120] Філософський енциклопедичний словник. Київ : "Абрис", 2002. С. 632.

логічної систематизації та організації знання, певних правил врегулювання бажаних моделей поведінки набуває першорядного значення.

Для побудови будь-якої формальної системи необхідно: а) формування алфавіту, тобто певного набору знаків; б) формування правил, за якими з вихідних знаків цього алфавіту можуть бути отримані «слова», «формули»; в) формування правил, за якими від одних слів і формул даної системи можна переходити до інших слів і формул.

Я. С. Карпов виділяє наступні етапи формалізації: запис вихідних даних загально визначеною мовою, яка виключає різні тлумачення; перероблення вихідного запису на основі певних точних правил; порівняння отриманого рішення з реальністю; оцінка ефективності формалізації [121].

У результаті створюється формальна знакова система у вигляді певної штучної мови. Особливою перевагою цієї системи є можливість проведення в її рамках дослідження будь якого об’єкту чисто формальним шляхом (оперування знаками), без безпосереднього звернення до цього об’єкта. Інша гідність формалізації полягає в забезпеченні стислості й чіткості запису інформації, що відкриває великі можливості для оперування нею.

У цьому й розкривається сутність метода формалізації – створення особливої штучної (формалізованої) мови або мови знаків і символів, і зображення на цій мові абстрактних об'єктів науки й наукового знання як результатів пізнавального процесу. Використання особливих знаково-символічних засобів формалізованої мови дає можливість більш точно, однозначно і стисло зображати абстрактні об'єкти науки та наукове знання.

Виділяють такі види наукової формалізації: дескриптивна, математична, логічна. Дескриптивна або описова формалізація означає зображення абстрактних об'єктів науки за допомогою особливих термінів. Дескриптивна формалізація використовується, по-перше, в

[121] Карпов Я. С., Кисельник О. В., Кремень В. Г. Концепції сучасного природознавства : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Професіонал, 2004. С. 249.

гуманітарних науках, у тому числі в юридичних науках. Наприклад, такі терміни як «право», «норма права», «закон» та ін. виконують функцію дескриптивної формалізації об'єктів, які вивчають юридичні науки.

Математична формалізація означає зображення абстрактних об'єктів науки і наукового знання за допомогою спеціальних (математичних) термінів, штучних знаків і символів-цифр, формул, знаків математичних операцій і т. д. Використання формалізованої мови математики в природничих і гуманітарних науках називається процесом математизації наук.

Логічна або дедуктивна формалізація означає зображення форм мислення – понять, висловлювань, умовиводів, взаємозв'язків між формами мислення, між структурними елементами теорії за допомогою спеціальних (логічних) знаків і символів, які утворюють певну систему [122].

Практичне використання здобутків теоретичної логіки в різних галузях діяльності людей має таку послідовність: постановка мети діяльності; розробка практичного методу мислення (методології логічного мислення або системи правил логічного мислення); розробка методики використання логічних методів при вирішенні конкретних завдань (логічного аналізу текстів, аналізу мови, побудови моделей діяльності і т. д.); здійснення конкретних інтелектуальних дій (операцій) над поняттями і висловлюваннями на підставі принципів, законів і правил науки логіки [123].

При переносі цих даних до сфери юриспруденції можна припустити, що формалізація є процедурою наділення права певною формою, вираження ідеї та бажаної моделі в конкретній, загальнообов’язковій конструкції.

М. М. Марченко, зазначає: «…кожна форма права має свій філософський аспект (як спосіб існування та вираження змісту), крім того

[122] Логіка для юристів : лекції / Правничий коледж ЛНУ ім. І. Франка. URL: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/83/23/

[123] Хоменко І. В. Логіка для юристів : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2001. С. 15.

соціологічний аспект (відображає реалії, що склалися в даному суспільстві), також формально-юридичний і філологічний аспекти (зовнішнє вираження тої чи іншої форми права)» [124].

Саме формалізація права зумовлює і надає праву такі ознаки, як зовнішня вираженість, системність, ієрархічний характер.

Як відзначає Керімов Д. А., системний підхід до дослідження складної динамічної цілісності, до якої можливо віднести також загальну систему форм і джерел національного права, «дозволяє виявити внутрішній механізм не тільки дії окремих його компонентів, але й їх взаємодії на різних рівнях» [125].

На думку Т. О. Дідич, «…під поняттям "правоутворення" доцільно визначити соціально зумовлений процес зародження, становлення, розвитку та вдосконалення права, що відбувається під впливом різноманітних факторів суспільного життя, здійснюється шляхом розумової діяльності людини, змістом якої є виявлення та аналіз об'єктивної необхідності зміни правового регулювання, формування доцільної моделі правової поведінки та її закріплення шляхом прийняття, зміни або скасування норм права» [126].

Як зазначає С. П. Кравченко, процес правоутворення проходить два ключових етапи. Перший етап державою не контролюється. Він полягає у формуванні нових відносин, правил і форм, відбувається через призму об'єктивних потреб індивідів. Другий етап пов'язаний із усталеними державними уявленнями щодо права та здійснюється в рамках правотворчої діяльності держави. Саме тут від держави залежить визначення потреби у правовому регулюванні, підготовка, обговорення, прийняття та опублікування нормативно-правових актів [127].

---

[124] Источники права : учеб. пособие. М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2007. С. 31.

[125] Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. М., 2000. С. 243.

[126] Дідич Т. О. Правоутворення в Україні: теоретико-правові та практичні аспекти : монографія. К.: Ліра. 2017. С. 217.

[127] Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / под. ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Феникс, 2011. С. 192.

Тут слід підкреслити, що фінальна стадія правотворення та його формалізація здійснюються не задля «сліпої» фіксації певного правила, а для забезпечення його дії, реального впливу на суспільні відносини.

Більш того, на нашу думку більш доцільним є використання саме терміну «правотворення» замість «правоутворення». Правотворення відображає прямий зв'язок між результатом та його творцем (правом і людиною). Правотворення – це процес якій охоплює такі складові як усвідомлення доцільності врегулювання відносин правом та безпосередньо правотворчість. Перш ніж стати юридичною нормою, те чи інше правило поведінки може виступати як філософський, правовий, етичний, політичний або інший принцип, звичай чи традиція. Головним на стадії усвідомлення необхідності регулювання суспільних відносин є юридичний мотив, тобто погляди, уявлення, думки про певну сукупність соціальних зв'язків, визначений варіант поведінки учасників суспільних відносин, які повинні стати загальнообов'язковими правилами поведінки, вміщеними в певному джерелі права, наприклад у нормативно-правовому акті.

Правотворення – форма виникнення і буття права в широкому правовому полі: до правотворчості, поруч із ним, у вигляді правотворчості, після правотворчості, у процесі реалізації права. Правотворення відбувається і поза правотворчості державою, у рамках громадянського суспільства – у правосвідомості, конкретних правовідносинах, правомірній поведінці, правових теоріях, судових прецедентах і т. ін. Правотворення наповнює правотворчість новими правовими ідеями, правилами поведінки, конкретними рішеннями, угодами, котрі досліджуються, узагальнюються, систематизуються державою та формулюються в нормах права, зовнішньо виражених у письмових правових актах.

Формування права це перший етап правотворення. Це дійсно момент кристалізації нормативних фактів. Перш ніж стати юридичною нормою, те чи інше правило поведінки може виступати як філософський, правовий,

етичний, політичний або інший принцип, звичай чи традиція. Набуття фактом нормативного значення відбувається поступово. Певні відносини, порядок їх врегулювання, тривалий час і постійно повторюються або здійснюється усіма як таке. Звідси й виникають звичаєві норми і водночас самі вони стають вже у подальшому авторитетними велінням суспільства, тобто правовими нормами. Або виникнення потреби у врегулюванні відносин які ще не отримали закріплення і т. д.

Правотворення – форма виникнення і буття права в широкому правовому полі, це соціальний процес, який охоплює такі складові, як усвідомлення доцільності врегулювання суспільних відносин правом і діяльність спеціально уповноважених суб'єктів щодо прийняття (внесення змін чи скасування) правових актів. Правотворення відбувається як до правотворчості, так і поза правотворчістю: у правосвідомості, конкретних правовідносинах, правомірній поведінці, правових теоріях і т. ін.

Слід враховувати, що юридичною передумовою дії джерел права (у юридичному значенні – *авт.*) є їх чинність, яка означає наявність у них юридичної сили, нормативності та загальнообов'язкового значення для виконання [128].

У цьому контексті певну дискусію викликає висловлене М. В. Цвіком твердження, що формальна визначеність не є загальною, конститутивною ознакою права та властива не всім його проявам [129].

Формалізація права отримує вираз у зведенні легітимного соціального явища (порядку вирішення спору, приміром) в чітку об'єктивну форму. Формалізація права – це вираження нормативних фактів у особливих юридичних документах, вона є завершальною фазою правотворення та

[128] Дія права: інтегративний аспект : монографія / відп. ред. Н. М. Оніщенко. К.: «Юридична думка», 2010. С. 177.

[129] Цвик М. В. Правопонимание (значение повторяемости общественных отношений для его исследования). *Право Украины.* К., 2011. № 1. С. 41.

виражається в набутті правом загальнообов'язкової форми і зобов'язуючої сили.

Формальна визначеність права означає чіткість, однозначність, стислість формальних правових приписів, які виражені в законах, указах, постановах і, тим самим, й самі є юридичною цінністю. «Досягається це, – підкреслює О. Скакун, – за допомогою правових понять, їх визначень, правил юридичної техніки. Саме тому суб'єкти права чітко знають межі правомірної та неправомірної поведінки, свої права, свободи, обов'язки, розмір і вид відповідальності за здійснене правопорушення. Відбиття норм у законах, інших нормативних актах, встановлення формальної рівності, – це головна ознака формальної визначеності права» [130].

Формалізація – це юридична діяльність, результатом якої є фактичне створення та формальне вираження правового акту та, за необхідності, його опублікування й реєстрація. Продуктом формалізації є чинний правовий акт.

Так, на думку Н. М. Пархоменко, під формалізацією слід розуміти «…використання засобів законодавчої техніки та офіційного характеру самої діяльності з формування їх змісту та зовнішньої форми. За своєю сутністю факт закріплення правових норм у певних джерелах права означає наділення їх юридичною силою і статусом офіційного документа, що слугує нормативною основою для регулювання суспільних відносин» [131].

Аналізуючи природу формалізації права, можна констатувати, що формалізація права класифікується на два види (критерієм класифікації є характер здійснення): первісна – така що здійснюється на підставі духа і принципів права, ідеї формальної рівності й свободи; похідна – така що

[130] Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / Ун-т внутр. Дел. Харьков : Консул, 2000. С. 236–237.

[131] Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Х., 2013. С. 628.

здійснюється на підставі вже існуючих, нормативно закріплених у позитивних актах правилах.

Первісна і похідна формалізація права є близькими, але не тотожними категоріями. Основною їх відмінністю є етапи виникнення цих явищ. Так «первісна» формалізація права виникає на підставі духа права, уявлень суспільства щодо прийнятності використання певного алгоритму вирішення конфлікту («ще до закону»). Своєю чергою «похідна» формалізація права можлива лише тоді, коли вже «існує закон», вона заснована на ньому, йому має відповідати процедура її проведення та виражені в юридичних документах результати.

За своєю суттю, формалізація права – це певна процедура, сукупність процедур, що мають своєю метою: по-перше, піднести бажаний порядок врегулювання суспільних відносин до належного (обов'язкового) порядку, а по-друге, виразити результати таких процедур у конкретних, загально визнаних формальних символах.

Зазначені процедури виконуються у відповідності до певних правил, у тому числі й до нормативних приписів. У процесі історичного розвитку суспільних відносин склалися технологічні прийоми і способи, завдяки використанню яких стало можливим більш ефективно та якісно проводити формалізацію права. Саме такі явища й розкривають сутність технологій формалізації права.

Такі технології мають складний поліструктурний характер: вони включають певний юридичний інструментарій (правові засоби й особливі матеріальні ресурси), способи та правила безпосередньої формалізації права, технології обслуговування права, тактику і стратегію здійснення певних юридично-значущих дій.

Як зазначає Л. Заморська, формальна визначеність права надає певної чіткості, однозначності та зрозумілості формально-правовим приписам, які виражені в законах, указах, постановах, розпорядженнях тощо, а отже – і

самому праву [132]. У випадку невизначеності та нечіткості норми права відбувається неоднозначне її розуміння й тлумачення, що на практиці призводить до неоднакового її застосування.

Практичні аспекти питання про «належну фіксацію» не зводяться до простого механічного закріплення об'єктивних норм. Це, радше, питання про пошук для кожної з норм адекватної для неї форми і місця в системі права.

На думку Р. І. Радейко, у широкому значенні формалізація права – це закономірний процес регулювання нових суспільних відносин, які шляхом зовнішнього вираження закріплюють зміст норми права в джерелах права та можуть ефективно застосовуватися у правовідносинах, сприяючи виконанню правових обов'язків, забезпеченню та реалізації прав і свобод людини й громадянина, гармонізації інтересів особистості, держави і суспільства. У вузькому значенні формалізацію зазвичай розглядають як сутнісну характеристику позитивного права, яка значно мірою визначає специфіку правового регулювання і потребує належного осмислення й обов'язкового врахування на рівні елементарного визначення права [133].

Аналізуючи всі наведені данні, ми можемо скласти авторське визначення «формалізації права» (при чому дуже важливо, що саме права, а не закону). Формалізація права – це заснована на високому рівні правової культури професійна діяльність компетентного суб'єкта, результатом якої є прийняття правового акту.

За суттю, зміст і форма юридичної діяльності отримує вираз у правових актах. Вся робота юристів і багатьох інших суб'єктів, у тому числі тих, хто наділений компетентною правосвідомістю, зводиться до створення, ефективного використання або застосування правових актів.

---

[132] Заморська Л. І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. С. 109.

[133] Радейко Р. І. Теоретико-правові засади формалізації права : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2015. С. 8.

За твердженням Т. В. Сендецької, поняття «правового акту», як звісно, належить до найбільш поширених правових понять у науці, правотворчості, у використанні суб'єктами права різноманітних форм правореалізації, у службових та інших документах, у навчальному процесі тощо. Це обумовлено важливим місцем і особливою роллю правових актів у механізмі правового регулювання, в системі засобів правового впливу на суспільні відносини, які забезпечують нормальне функціонування і розвиток суспільства й держави. Адекватним має бути й ставлення юридичної науки до явищ і предметів, які мають назву «правові акти», до розвитку вчення про ці правові засоби. Питанням теорії правових актів, практики використання різноманітних їх видів присвячено чимало наукових праць фахівців із загальної теорії права, конституційної, адміністративної та інших галузей правової науки [134].

Правові акти є невід'ємною складовою дії права. Саме у відповідності до регламентованих ними приписів має відбуватися юридична діяльність.

Р. Ф. Васильєв уважає, що поняття правового акту визначається через такі поняття, як «дія-волевиявлення», «вольова дія», «документ», «письмовий документ», «зовнішній вираз волі», «засіб виразу рішень» тощо [135].

Етимологія словосполучення «правовий акт», по-перше, вказує на сферу його застосування – правове регулювання, а по-друге – на характер і сутність, – юридично значуще діяння або його результат.

Так, в енциклопедичних джерелах вказується, що термін «акт» походить від латинських слів *actus* – дія, *actum* – документ [136].

В Академічному тлумачному словнику української мови наводяться такі значення цього терміну: 1) дія, подія, вчинок; 2) окремий прояв якої-

[134] Сендецька Т. В. Визначення поняття «правовий акт» у правовій системі України. *Форум права.* 2011. № 3. С. 708.

[135] Васильев Р. Ф. О понятии правового акта. *Вестн. Моск. ун-та.* Сер. 11. Право. 1998. № 5. С. 4.

[136] Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева. 3‑е изд. М.: ИНФРА-М, 2006. С. 19.

небудь діяльності; 3) офіційний документ, протокол, запис про який-небудь факт; 4) документ, що засвідчує що-небудь; 5) урочисті збори в навчальному закладі (з приводу випуску, вручення нагород); 6) закінчена частина театральної вистави, драматичного твору [137].

Юридична енциклопедія визначає акт: як дію, вчинок громадянина або посадової (службової) особи; документ, який видається державним органом, органом місцевого самоврядування, посадовою особою або громадською організацією в межах її компетенції – закон, указ, постанова, наказ, розпорядження тощо. В ній до актів також віднесено протоколи та інші документи, що засвідчують юридичні факти [138].

На думку О. М. Коморного, «…правовим актом є здійснене в певному порядку волевиявлення уповноваженого суб'єкта права, що встановлює, змінює, скасовує норми права; зупиняє, пролонгує або припиняє дію цих норм; або встановлює, змінює чи припиняє конкретні правові відносини, результати якого (нормативні, індивідуальні правові приписи та ін.) у необхідних випадках фіксуються в документальній формі» [139].

Професор С. С. Алексєєв запропонував визначення, згідно з яким правовий акт – це зовнішнє вираження волі (держави і окремих осіб), спрямований на досягнення юридичного ефекту [140].

З цієї точки зору правовий акт має вольовий характер, спрямований на досягнення юридичного ефекту. Зовнішнім виразом волі можна вважати акт-документ, що фіксує волевиявлення суб'єкта права, яке створює певний юридичний ефект, і саме волевиявлення – акт-дію, що створює такий ефект [141].

---

[137] Академічний тлумачний словник української мови. URL: http://sum.in.ua/s/akt.

[138] Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред-кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998. Т. 1. С. 74.

[139] Коморний О. М. Правові акти – поняття та ознаки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 32. С. 210.

[140] Алексеев С. С. Общая теория социалистического права : курс лекций. Свердловск : изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1966. С. 7.

[141] Васильєв Р. Ф. О понятии правового акта. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право*. 1998. № 5. С. 13.

С. С. Алексєєв сформулював три значення терміна «правовий акт». Цим терміном, пише він, визначають: дію (поведінку), як правило правомірну, тобто юридичний факт, що є підставою для тих чи інших правових наслідків; результат правомірної дії, тобто юридично значущий, змістовний елемент правової системи (юридична норма, індивідуальний припис, акт «автономного» регулювання), що увійшов у правову тканину внаслідок правотворчої, владної індивідуально-правової або автономної діяльності суб'єктів; юридичний документ, тобто зовнішньо словесно-документально оформлене вираження волі, яке закріплює правомірну поведінку та її результат» [142].

Термін «правовий акт» в останньому з наведених значень – це належним чином (словесно-документально) оформлене зовнішнє вираження волі уповноваженого суб'єкта, який виступає як носій змістовних елементів правової системи – юридичних норм, правоположень практики, індивідуальних приписів, автономних рішень осіб [143].

Існує чимало документів і актів, розбіжності між якими належним чином не аналізуються і навіть майже не розглядаються. Звідси виникають труднощі з вибором предметів їх регулювання, визначенням юридичної сили, використанням і правовим захистом. Подолати такі труднощі можна завдяки суворій характеристиці документів і актів, з'ясуванню їх ознак і співвіднесеності між собою [144].

Акт як правовий документ є родовим поняттям. Він поділяється на такі види: нормативні правові акти, що встановлюють, змінюють і скасовують правові норми; акти застосування норм права (акти державних та інших уповноважених організацій, посадових осіб, які містять державно-

---

[142] Алексеев С. С. Общая теория права. М.: Юрид. лит., 1982. Т. 2. С. 55.

[143] Алексеев С. С. Общая теория права : учебник, 2-е изд. перераб. и доп. М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. С. 193.

[144] Тихомиров Ю. А. Коллизии между правовыми актами: способ преодоления. *Колізії у законодавстві України: проблеми теорії і практики*. К.: Генеза, 1996. С. 17.

владні, персоніфіковані рішення з конкретних юридичних справ – вирок суду, наказ про призначення на посаду); інтерпретаційні акти (акти тлумачення норм права, які роз'яснюють зміст юридичних норм); акти реалізації прав і обов'язків (акти-документи, які закріплюють автономні рішення окремих суб'єктів права – індивідуально-правові договори, правочини) [145].

Саме в аспекті розуміння правового акту як юридичного документу формулює своє розуміння й О. В. Мурашин. Зокрема вчений зазначав, що правовий акт – це письмовий документ, прийнятий уповноваженим суб'єктом права (державним органом, органами місцевого самоврядування, інститутами прямої демократії), що має офіційний характер і обов'язкову силу, виражає владні веління і спрямований на регулювання суспільних відносин [146].

Певною мірою розвиваючи зазначені положення, Т. В. Сендецька обґрунтовує, що для правового акта як різновиду документа характерні передусім такі загальні властивості, як документальне фіксування інформації, офіційно визначене закріплення відповідного вираження в документах суворо певних зразків. Водночас правовий документ наділений і специфічними ознаками серед інших документів. До них можна віднести коло суб'єктів, які правомочні розробляти і приймати правові акти. Такими є носії владних функцій і повноважень. Правовий акт розрахований на встановлення норм та їх реалізацію, тобто на виникнення, зміну і припинення правовідносин. Гарантією акта є його юридична сила, яка розуміється і гарантується у двох аспектах. По-перше, у значенні загальної обов'язковості у співвідношенні з іншими системами. По-друге, у значенні незаперечної обов'язковості для виконання всіма громадянами (тобто фізичними особами) і юридичними особами. Отже, правові акти можна

[145] Цвік М. В., Петришин О. В. Загальна теорія держави та права. Х.: Право, 2009. С. 279.
[146] Мурашин О. Г. Акти прямого народовладдя у правовій системі. К.: Знання, 1999. С. 97.

визначити як письмовий документ, що виражає волю суб'єкта права і приймається у встановленому порядку для регулювання суспільних відносин, містить правові приписи, має обов'язкову силу і офіційний характер [147].

Т. В. Сендецька для характеристики правового акту пропонує виділяти наступні ознаки: правовий акт є письмовим документом певного роду; правовий акт має офіційний характер; видання правових актів допускається суворо у межах компетенції суб'єкта; правовий акт має цільову орієнтацію; правовий акт призначений для регулювання суспільних відносин; загальнообов'язковість правового акту.

Із запропонованим Т. В. Сендецькою визначенням та ознаками правових актів важко цілком погодитись. По-перше, наведені ознаки стосуються лише письмових нормативно-правових актів, а відтак не є універсальними для всіх видів правових актів (приміром, усних або конклюдентних). По-друге, навіть для письмових правових актів зазначений перелік не є вичерпним. Щонайменше, необхідно враховувати обов'язковість використання юридичних технологій при створенні правових актів, розширити круг суб'єктів створення, враховувати особливості актів м'якого права. По-третє, однією із ключових ознак саме правового акту є відповідність правам і свободам людини тощо.

У зазначеному аспекті слід погодитися із думкою Ю. О. Тихомирова та І. В. Котелєвської, які вважають, що правові акти – найважливіший системоутворюючий елемент усіх правових явищ, що володіє особливим призначенням [148].

Правовий акт – це форма і результат правової активності суб'єкта права.

---

[147] Сендецька Т. В. Визначення поняття «правовий акт» у правовій системі України. *Форум права*. 2011. № 3. С. 709.

[148] Тихомиров Ю. А., Котелевская Ю. А. Правовые акты : учеб.-практ. и справочное пособие. М.: БЕК, 1999. С. 12.

Вітчизняний правознавець М. В. Кравчук розуміє під правовим актом юридичний документ компетентного органу держави, в якому закріплено забезпечуване ним формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, що охороняється державною владою від порушень [149].

На думку О. В. Куціпак, правовий акт як форма прояву правового життя суспільства виступає головним стрижнем, з якого витікають і за допомогою якого упорядковуються всі суспільні відносини. Основними ознаками правового акта, з огляду на викладене, є такі: правовий акт має словесний або документальний вираз; правовий акт виражає волю уповноваженого суб'єкта права та встановлює правові норми; правовий акт регулює суспільні відносини; правовий акт означає фактичну дію (поведінку) суб'єкта; характеризується здатністю встановлювати, змінювати, припиняти правовідносини [150].

На думку Н. М. Крестовської, правові акти – це прийняті в офіційно визнаній формі акти суб'єктів права, що мають юридичне значення [151].

Аналізуючи наведені твердження, можна встановити, що правовий акт має кілька форм вираження, зокрема письмову, усну та конклюдентну. В рамках цієї роботи основна увага приділяється саме письмовим правовим актам.

Підсумовуючи існуючі підходи до поняття та природи юридично-значущих діянь та їх результатів, в рамках цього дослідження було сформульовано наступні поняття:

– правовий акт – це діяння або результат діяння уповноваженого суб'єкта права, яке виражено в офіційно визнаній формі та має юридичне значення.

---

[149] Кравчук М. В. Теорія держави і права : опорні конспекти. К.: Атіка, 2003. С. 163.

[150] Куціпак О. В. Правовий акт як форма прояву правового життя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Київ, 2015. С. 9.

[151] Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 560.

Правові акти втілюються в письмовій, усній, конклюдентній формі:

– письмовий правовий акт – це юридичний документ м'якого або жорсткого права, створений уповноваженим суб'єктом в офіційно визнаній формі;

– усний правовий акт – це здійснений в офіційно визнаній формі (усного наказу, усного попередження та ін.) акт словесного втілення в життя правових норм;

– конклюдентний правовий акт – це здійснений в офіційно визнаній формі (жесту, руху, символічного знаку) акт невербального або символічного втілення в життя правових норм.

У науці при визначенні правового акту часто особлива увага звертається на нього не як на документ чи дію, а власне як на джерело права. Так, П. М. Рабінович у контексті дослідження зовнішньої форми прояву права під нормативно-юридичний актом розуміє письмовий документ компетентного органу держави (або уповноваженого нею органу місцевого самоврядування чи громадського об'єднання), в якому закріплено забезпечуване нею формально обов'язкове правило поведінки загального характеру [152].

На думку В. М. Тертишника, «…юридичний документ – це письмовий акт, який встановлює, розвиває або припиняє певні правовідносини, або фіксує юридично значимі факти, дії чи події. Сила документа в його змісті, засобом доведення якого до адресата виступає мова» [153].

Юридична композиція правового акту відображає стиль викладення матеріалу та юридичні конструкції, які використовувалися при цьому. Юридична композиція правового акту – це особливості конструювання,

[152] Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. 10-те вид., доп. Львів : Край, 2008. С. 127.

[153] Тертишник В. М. Зразки юридичних документів: настільна книга слідчого : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. К.: Правова єдність, 2009. С. 44.

викладення та ролі в правовому регулюванні соціально-значущого припису, який отримує вираз у правовому акті.

На наш погляд, зазначене твердження відповідає вимогам усіх видів правових актів (за формою викладення): усних, письмових і конклюдентних.

Враховуючи домінуючий стан письмових правових актів у системі правової регламентації (бо саме вони встановлюють вихідні засади та моделі поведінки суб'єктів права), подальший аналіз буде пов'язаний саме з особливостями їх формалізації.

Юридична композиція письмового правового акту складається з наступних компонентів:

– компоненти змісту (відображають сутність акту): науковість, ідея, тема, розкриття значення, відповідність формальній логіці;

– компоненти форми (відображають порядок розміщення та структурування тексту): реквізити (назва та вид, адресат, дата, нумерація сторінок, членування тексту), відповідність вимогам діловодства, відповідність юридичним технологіям;

– компоненти функціональності (зумовлюють обсяг правового акту): елемент відповідності (відповідність чинним правовим актам), елемент авторитетності (професійність суб'єкта створення правового акту), елемент затребуваності (необхідність прийняття відповідного акту);

– компоненти мови: має бути, чіткою, зрозумілою і доступною, текст оформлений у офіційно-діловому стилі державною мовою, науковий характер, документальність, ясність, максимальну точність, визначеність викладу, економічність використання в тексті актів мовленнєвих засобів, зв'язність і послідовність викладу, експресивну й емоційну нейтральність, безособовість, повноту, цілісність, логічну завершеність.

До загальних критеріїв якості письмових правових актів і юридичних текстів належать: ясність, точність, простота, ефективність, законність, обґрунтованість, відповідність загальним правам і свободам.

Розгляд структури правових актів дозволяє відобразити взаємозв'язок частин і цілого, елементів і системи, змісту і форми. Саме категорія системи розкриває його будову як цілісного і самостійного правового явища в правовій системі суспільства.

Письмовий правовий акт поділяється на пов'язані між собою складові елементи – компоненти юридичної композиції, які залежать від характерного стилю суб'єкта його створення. Аналізуючи юридичну композицію, ми можемо отримати вичерпні данні, які характеризують сутнісну природу, структуру та призначення правового акту.

На думку О. Зайчука, структура – це сукупність чітко визначених елементів, які в процесі взаємодії забезпечують функціональну самостійність норми права [154].

Кожен письмовий правовий акт має свою внутрішню та зовнішню структуру, так звану змістовну та формальну сторони.

Приміром, Л. Г. Матвєєва, аналізуючи акти тлумачення, зазначає, що у структурі акта тлумачення потрібно виділяти змістову і формальну сторони. До змістової належать ідея, тема, проблема, викладена в інтерпретаційних розпорядженнях, – це суть всього акта тлумачення. Змістову структуру складають загальні (нормативні) або індивідуально-конкретні владні праворозяснювальні розпорядження. Оскільки більшість актів оформляється в письмовому вигляді – як акти-документи, то й зовнішня сторона тут має важливе юридичне значення. Формальна сторона – це розміщення основних елементів і зв'язків, що забезпечують цілісність і завершеність акта, а також комплекс реквізитів. Характерними

[154] Теорія держави і права: академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 368.

реквізитами інтерпретаційних актів є найменування виду відповідного акта, заголовок, місце і час його складання, відомості про те, від якої особи чи органу виходить цей акт, юридична достовірність (підпис, затвердження) [155].

Але зазначені елементи ще не повною мірою відображають особливості структури та композиції письмових правових актів. Для з'ясування інших складових слід звернутися до функціонального аналізу структури зазначених актів.

Ефективність функціонування письмового правового акту пов'язана із кількома факторами (елементами). Перший із них, який умовно можна визначити як «науковість», – це якість викладення правового матеріалу в правовому акті, ступінь використання юридичних технологій створення правових актів.

Другий фактор, який умовно можна визначити як «компетентність», пов'язаний із авторитетністю та науковим рівнем суб'єкта створення. У відповідності до професійності такого суб'єкту визначається і рівень якості письмового правового акту.

Третій фактор, який умовно можна визначити як «відповідність», відображає реальний рівень співвідношення між актом, який створюється, та вже діючими письмовими правовими актами, а також, що є найважливішим, відповідність правам і свободам людини та вихідним принципам права. На сьогодні такий рівень можна перевірити шляхом правової експертизи (у наступних підрозділах правову експертизу буде розглянуто більш детально).

Поряд із зазначеними положеннями, ключове значення в процесі створення письмових правових актів слід приділяти мові викладення письмового правового акту (тексту). До загальної характеристики юридичної мови слід відносити: науковий характер, документальність,

[155] Матвєєва Л. Г. Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Х., 2005. С. 62.

ясність і простоту мови, максимальну точність, визначеність викладу, економічність використання в тексті актів мовленнєвих засобів, зв'язність і послідовність викладу, експресивну й емоційну нейтральність, безособовість (не індивідуальний характер), повноту, цілісність, логічну завершеність і державність мови.

На думку М. І. Панова, слова і терміни повинні характеризуватися однозначністю, семантичною жорсткістю, чітко співвідноситися з поняттями, для позначення яких вони вживаються. За правилами юридичної техніки, такі терміни мають бути позбавлені експресивності й виступати специфічними знаковими одиницями, що чітко концентрують в узагальненому вигляді гранично високий рівень знань про відповідні соціально-правові явища [156].

Мова письмового правового акту має бути чіткою, зрозумілою і доступною, текст оформлений у офіційно-діловому стилі. Відтак, створення таких актів вимагає не лише фахових знань у юридичній сфері, але й знань щодо порядку створення юридичних документів, юридичної мови, логіки та аргументації.

Ж. В. Завальна цілком слушно обґрунтовує, що норми більш загального характеру варто розміщувати на початку документа; однорідні норми потрібно виділяти, викладати поряд, а не в різних частинах документа; у великих за обсягом актах тлумачення норми потрібно об'єднувати у глави, розділи, частини; кожна глава, розділ, частина повинна мати назву [157].

Письмові правові акти є друкованими документами. Безумовно, наразі відсутні жорсткі законодавчі вимоги до формату тексту таких документів.

[156] Панов М. І. Точність правових норм як необхідна умова якості правотворення. *Юридична техніка.* URL: http://legaltechnique.org/

[157] Завальна Ж. В., Старинський М. В. Професійні навички юриста : навч. посіб. Суми : Універсальна книга, 2006. С. 69.

Але під час їх підготовки доцільно використовувати положення, розроблені для офіційного діловодства.

Так, Л. Погребна зазначає, що текст документів, які готуються до видання, доповіді та проєкти нормативних документів друкують через два міжрядкові інтервали. Реквізити документа (окрім тексту), які складаються з кількох рядків, друкують через один міжрядковий інтервал. Складові частини реквізитів «Адресат», «Гриф затвердження», «Гриф погодження» відокремлюються один від одного 1,5–2 міжрядковими інтервалами. Реквізити документа відокремлюють один від одного 1,5–3 міжрядковими інтервалами. Назву виду документа друкують великими літерами. Максимальна довжина рядка багаторядкових реквізитів (окрім реквізиту «Текст») – 73 мм (28 друкованих знаків). Якщо заголовок до тексту перевищує 150 друкованих знаків (5 рядків), його дозволено продовжувати до межі правого берега. Крапки наприкінці заголовка не ставлять. У процесі підготовки та оформлення документа склад реквізитів можна доповнити іншими реквізитами, якщо цього вимагає призначення акта тлумачення або його опрацювання [158].

Поряд із наведеними, письмові правові акти мають відповідати певним критеріям, до яких належать: ясність, точність, простота, ефективність.

Критерій ясності означає, що слова, використовувані в юридичному тексті, повинні забезпечити смислову точність написаного, повністю відповідати думці, котра була вкладена в нього автором [159].

Критерій точності забезпечується: чіткістю, недвозначністю визначення термінів; відсутністю у тексті багатозначних термінів; позитивністю формул, які використовуються; неприпустимістю застосування дієслівно-невизначених конструкцій у безособових реченнях;

[158] Погребна Л. Діловодство, яким воно повинно бути. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Фактор, 2008. С. 49.
[159] Хазова О. Искусство юридического письма. М.: Юрайт, 2011. С. 28.

неприпустимістю використання слів «нерідко», «інші», «за необхідності» тощо без подальшого пояснення [160].

Критерієм простоти слугує відсутність у тексті громіздких конструкцій і зловживання дієприкметниковими зворотами, прямий порядок слів. Простота тексту включає також чистоту мови, відсутність поза-літературних елементів – просторічних слів, діалектизмів, жаргонізмів, плеоназмів, слів-паразитів, суржика тощо [161].

Критерій ефективності полягає в дієвості, націленості на визначений результат. Якщо читач сприйняв інформацію, яка міститься в юридичному письмі, – мета досягнута. Якщо читач не зрозумів те, що ми написали, або зрозумів неправильно чи вважає текст неясним, нелогічним, – мета не досягнута, юридичне письмо виявилось неефективним [162].

Окрім зазначених критеріїв, письмові правові акти мають відповідати вимогам законності й обґрунтованості, справедливості та доцільності. Зазначені вимоги стосуються будь-якого правового акту чи юридичного тексту.

Не менш важливою умовою ефективності юридичної композиції письмових правових актів є їх відповідність основним законам формальної логіки, а саме:

1) два висновки, що взаємно виключають один одного, не можуть бути одночасно істинними або неправдивими;

2) будь-яка думка повинна мати чітке і точне формулювання, сталий і незмінний зміст, бути тотожною самій собі;

3) достатньою підставою будь-якого твердження може бути інше, вже доведене і перевірене міркування, з якого випливає істинність цієї думки;

---

[160] Артеменко В. Проектування нормативно-правових актів. К.: Фонд «Європа XXI», 2007. С. 63.

[161] Правове письмо / В. А. Ватрас, Д. А. Монастирський, В. Г. Рогожа та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. С. 68.

[162] Юридична техніка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів / І. Д. Шутак, І. І. Онищук. Івано-Франківськ, 2013. С. 121.

4) певна думка не повинна суперечити іншим міркуванням;

5) не припускатися двозначності при формулюванні певного судження;

6) не допускати в тексті акта будь-яких асоціацій, суперечностей;

7) в юридичних документах усі міркування мають бути доведені, а висновки – мотивовані. У випадку правильного застосування законів логіки висновки будуть істинними.

Підсумовуючи проаналізовані положення, слід зазначити, що правовий акт є зовнішнім виразом процесу і результату розгляду юридичної справи, а його юридична композиція та юридичні технології, які були використані під час створення, є складовими компонентами формалізації. Змістовно-формальний характер юридичної композиції відображає бажану форму правового акту, своєю чергою юридичні технології визначають правила, методи та прийоми які слід використовувати під час його створення. Від якості зазначених положень залежить майбутня ефективність правового акту, а відповідно – його вплив на процеси правового регулювання суспільних відносин.

2.2. Поняття, структура та правова природа юридичного алгоритму

Аналізуючи сутність окремих явищ правової реальності ми маємо враховувати соціальне призначення права. Регулювання суспільних відносин не може здійснюватися лише за умови вільного вибору варіанту поведінки. Поряд із диспозитивністю не менше значення мають імперативність, персоніфікація, регламентована послідовність. Слід враховувати, що вирішення юридичного конфлікту більше тяжіє саме до чітко встановленого порядку дій, ніж до нерегламентованих законом варіантів задоволення інтересів учасників спору.

Чи не у цьому полягає одна з ключових характеристик права – бути прикладом і моделлю для соціально корисної поведінки? Бо саме у регулюванні суспільних відносин ярко розкривається соціальна роль права. А чим є таке регулювання, як не встановленням певного порядку поведінки у характерних, таких що системно повторюються та є важливими для суспільства обставинах.

Водночас таке регулювання має відповідати не лише вимогам доцільності й утилітаризму, але й, насамперед, свободі та правам індивіда.

Регламентовані правом свободи, обов’язки, принципи та моделі поведінки суб’єктів суспільного життя отримують вираз у правовому приписі.

При чому слід зазначити, що сутність права не є тотожною формально визначеним і прийнятим нормам, але така визначеність забезпечує ефективність правового впливу на суспільні відносини.

З цього приводу Ж. Л. Бержель зазначав: «Право виражається в правилах, які є його формальними проявами. Тому об’єктивне право здебільшого визначається як сукупність правил поведінки, що регулюють відносини, які можуть виникати в більш-менш організованому суспільстві.

Юридичні норми завжди зіставляються з приписом, призначеним для впорядкування соціальних відносин шляхом уведення чітких правил поведінки, дотримання яких гарантується державною владою» [163].

Своєю чергою, зовнішня організація системи права теж складається з окремих елементів, в українській юридичній науці під першоелементом системи права традиційно розуміють норму права.

У цьому контексті Ю. М. Оборотов зазначає, що серед визначальних компонентів права можна виділити норми і принципи (що утворюють власні системи у вигляді систем права і законодавства), цінності (що утворюють окрему систему – аксіосферу права) і постулати (що виступають субстратом системи правової науки) [164].

Так, О. Ф. Скакун визначає, що норма права – це загальнообов'язкове правило поведінки, сформоване в суспільстві відповідно до визнаної в ньому справедливої міри свободи і рівності, формально визначене (встановлене чи санкціоноване) і забезпечене державою з метою регулювання, охорони та захисту суспільних відносин. Зазначимо, що природні права людини, якщо вони не закріплені у формах права (тобто формально не визначені), є також чинним правом і підлягають забезпеченню державою так само, як і інші норми права [165].

У запропонованому О. Ф. Скакун визначенні певною мірою звужується розуміння норми права шляхом її ототожнення лише із загальнообов’язковими правилами поведінки. Безумовно, правові норми являють собою формально-визначені вимоги, які виражають конкретні правила поведінки. Це найбільш зручні, законодавчо підготовлені з метою практичної реалізації правові приписи. Правові норми можна розглядати в якості особливого рівня готовності права до його втілення в життя. Але

---

[163] Бержель Ж.-Л. Общая теория права. М.: Nota Bene, 2000. С. 76.

[164] Оборотов Ю. М. Правороз уміння як аксіоматичне начало (постулат) права. *Право України*. 2010. № 3. С. 50.

[165] Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. К.: Правова єдність, 2011. С. 215.

правова норма не лише встановлює права й обов'язки суб'єктів або міру необхідної поведінки, міру свободи, – вона може містити і прості правила: дефініції, принципи та ін.

Ще В. М. Горшеньов зазначав, що не всі нормативні приписи держави являють собою класичну модель норми права, а тому, на його думку, немає достатніх підстав ототожнювати деякі з них з нормою права. Вони є «…нетиповими тому, що несуть в собі свого роду незавершені риси моделі, хоча і виступають в якості нормативних настанов держави» [166].

Розвиваючи зазначену ідею, можна стверджувати, що не всі норми є правилом поведінки, окремі – приміром дефініції, фікції, презумпції, преюдиції – є просто правилом.

У зазначеному аспекті цілком слушним є визначення норми права, сформульоване Н. М. Крестовською, згідно з яким правова норма – це формально визначений, встановлений або офіційно визначений державою і забезпечений її примусовою силою соціально значущий припис загального характеру [167].

Використання терміну «соціально значущий припис» замість «правило поведінки» значно розширює межі розуміння норми права та дозволяє відобразити всі існуючі форми її прояву.

Ідеальна структура норми права включає гіпотезу, диспозицію, санкцію. Слід враховувати, що ключовим елементом структури норми права слід вважати диспозицію, яка містить в собі сутність соціально значущого припису та регламентує порядок діянь суб'єкта. Саме диспозиція відображає соціальне призначення права – регулювання суспільних відносин, а відтак всі інші елементи структури норми права мають відносно неї службовий характер.

---

[166] Горшенев В. М. Нетипичные нормативные предписания в праве. *Советское государство и право*. 1978. № 3. С. 113–114.

[167] Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2015. С. 289.

Особливу увагу слід приділяти закріпленості в типовому правовому акті. Враховуючи природу правових приписів, диспозиція правової норми, або основна частина іншого виду правових актів (положень, наказів, договорів та ін.) може поділятися на два типи: статична диспозиція (для спеціалізованих (нетипових) норм права, або для основної частини правових актів іншого виду, приміром, принципи, визначення) – містить характеристику статусу певного суб'єкта або режим використання об'єкту, визначення певного терміну та ін.; та динамічна диспозиція (для класичних (типових) норм права, або для основної частини інших правових актів, приміром, предмет договору оренди нерухомого майна) – містить послідовний порядок поведінки та визначення суб'єкта.

Аналізуючи закріплені у правових приписах положення, ми можемо виявити наявність як мінімум чотирьох базових видів зобов'язуючих волевиявлень: імперативних, диспозитивних, рекомендаційних, заохочувальних.

При дослідженні імперативності слід враховувати твердження І. Канта, який виділяє наступні три її ознаки: по-перше, це одна з властивостей моралі. Вона іманентна за своєю природою, тобто знаходиться всередині себе самої. По-друге, імперативність – це форма, за допомогою якої виявляються розпорядження моралі та реалізується її суть. По-третє, імперативність є законом, який регулює дотримання моральності. Вона володіє такими властивостями, як об`єктивність, обов`язковість і всеосяжність. Кожне з цих визначень відображає суть досліджуваного явища рівною мірою, але з різних сторін. Як і будь-який об`єкт, імперативність багатогранна, тому Кант виділяє такі її види: категорична і гіпотетична. Особливе значення має перша. Вона забороняє людям здійснювати аморальні вчинки в силу того, що вони можуть стати

прикладом для загальної поведінки. А це призведе до повного розкладання суспільства [168].

Імперативність – це заданість і послідовність діянь, які мають юридичне значення та є єдиним можливим варіантом досягнення юридично значущих результатів.

Своєю чергою диспозитивність відображає вільність у виборі моделі поведінки, певну автономію в тлумаченні та використанні правових приписів.

Близькою, але не тотожною імперативності, є рекомендація. У даному випадку має місце рекомендація певного варіанту бажаної поведінки, але виконання такої рекомендації має специфічні механізми втілення у життя.

Так, на думку М. В. Цвіка, «…рекомендаційні норми права – це такі нормативні приписи, за допомогою яких держава рекомендує самоврядним організаціям певний спосіб дій. У цих нормах вказується на варіант поведінки, бажаний для суспільства і держави. Надаючи можливість діяти певним чином, вони також вказують на бажаність рекомендованої моделі поведінки. Адресат такої норми, дізнавши рекомендацію про бажаний напрямок розвитку суспільних відносин, суб'єктом яких він є, зобов'язаний залежно від припису норми: розглянути ці пропозиції і прийняти їх до виконання; обґрунтовано відмовитись; прийняти позитивне рішення, але основні положення норми конкретизувати, виходячи із реальних можливостей, резервів своєї організації. Специфіка регулятивного впливу цих норм на суспільні відносини полягає в тому, що для їх реалізації здебільшого необхідна їх конкретизація в локальних правових актах (статутах, положеннях, рішеннях)» [169].

---

[168] Соловьёв Э. Ю. Критика практического разума. *Новая философская энциклопедия.* 2-е изд., испр. и допол. М.: Мысль, 2010. Т. 1. С. 44.

[169] Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. С. 287.

Особливим видом є заохочувальні приписи, які стимулюють до соціально-активної правомірної поведінки. Вони містять в собі не стільки модель поведінки, скільки вказівку на можливість отримати певні додаткові блага і преференції.

Відтак, зобов'язуюче волевиявлення у праві є формально вираженим у законі або іншому правовому акті, які порядком вчинення діянь відповідають принципам права та нормам чинного законодавства. За допомогою зобов'язуючого волевиявлення створюються умови втілення в життя значної кількості правових норм. Зобов'язуюче волевиявлення є запорукою законності та моделюючою складовою правового порядку.

У зазначеному аспекті цілком слушною є думка А. Ф. Крижановського: «…прагнення сучасної людини до свободи значно перевищує можливості звичних регулятивних механізмів підтримання необхідного для цілісності соціуму балансу між свободою і справедливістю. А правові потреби сучасної людини помітно випереджають розвиток "правової інфраструктури", яка і забезпечує наше правове благополуччя. І саме в правопорядку як в "останній" (що вельми умовно) іпостасі буття права і виявляється реальна якість правового життя» [170].

Не викликає сумніву, що у праві існують приписи, які мають зобов'язуюче волевиявлення, але якою є юридична конструкція такого припису? На нашу думку, зобов'язуюче волевиявлення отримує вираження саме в юридичному алгоритмі, який є відображенням порядку врегулювання суспільних відносин за допомогою права.

Проаналізовані положення надають нам можливість охарактеризувати юридичний алгоритм як регламентований напрям і порядок діянь суб'єкта права. Це формально виражена у правовому акті послідовність, яка зумовлює характер існування як юридичного процесу,

[170] Крижановський А. Ф. Сучасний правопорядок: контури теорії. *Актуальні проблеми держави і права.* О.: Юрид. л-ра, 2009. № 49. С. 34.

так і правової процедури. Юридичний алгоритм завжди є орієнтованим на суб'єкта права, оскільки в ньому закріплено модель поведінки.

Водночас, досліджуючи етимологічний аспект словосполучення «юридичний алгоритм», ми можемо стверджувати, що прикметник «юридичний» відображає належність до сфери, регламентованої нормами права.

Своєю чергою, іменник «алгоритм» означає послідовність дій, спрямованих на розв'язання поставленого завдання.

Зіставляючи зазначені поняття ми отримуємо вихідне розуміння юридичного алгоритму як регламентованої правовими актами послідовності дій, спрямованих на розв'язання завдань, які мають юридичне значення.

Але для розкриття структури та правової природи юридичного алгоритму нам необхідно проаналізувати те середовище, в якому він отримує формальне вираження, та ті засади, на підставі яких виникає потреба у закріпленні таких алгоритмів.

Як ми вже визначали у попередньому розділі, юридичний алгоритм є відображенням динаміки дії права. Його ціннісний потенціал зумовлюється такими характеристиками, як визначеність, послідовність, цілеспрямованість, зобов'язуюче волевиявлення (імперативність, а в окремих випадках рекомендаційний характер).

Пов'язаність із правовими актами є невід'ємною характеристикою юридичного алгоритму. Отримавши вираз у правовому акті, право стає ефективним інструментом впорядкування суспільних відносин. Формальне вираження права відображає певну внутрішню організацію його елементів, кожен з яких має своє призначення та особливості конструювання. Фактично, формальне вираження динамічної диспозиції здійснюється в юридичному алгоритмі.

При чому слід враховувати, що юридичні алгоритми отримують вираз не лише в законах, а й у багатьох інших правових актах: правозастосовних (приміром, у резолютивній частині рішення суду чітко вказується, хто та що має зробити), правореалізаційних (приміром, у преамбулі та предметі договору чітко визначаються сторони, їх місце у договірних зобов'язаннях і основна модель їх поведінки), правоінтерпретаційних (приміром, у науково-практичних коментарях законодавства, при дослідженні тексту конкретної норми надається вичерпне тлумачення кола суб'єктів і варіантів встановленої для них поведінки).

Своєю чергою слід враховувати, що не кожен вид правового акту може містити юридичний алгоритм – приміром, норми-принципи, норми-дефініції та інші види спеціалізованих (нетипових) норм права. Відтак ми можемо стверджувати, що юридичні алгоритми застосовуються у переважній більшості актів м'якого *(soft law)* та жорсткого *(hard law)* права, а саме в таких, які є самостійними регуляторами суспільних відносин і містять в собі динамічну диспозицію.

Композиційно юридичний алгоритм викладається у формі юридичної конструкції.

На думку М. В. Немитіної, юридична конструкція – це базова побудова, яка відображає і формує правову реальність, що стосується рівною мірою доктринальної, догматичної та практичної юриспруденції [171].

Своєю чергою І. Д. Шутак зазначає, що юридична конструкція – це таке поняття, яке створюється в результаті певної інтелектуальної роботи та в розрахунку на виконання певної заздалегідь закладеної функції, яка здається актуальною практичною необхідністю юридичного врегулювання тієї чи іншої галузі суспільних відносин [172].

---

[171] Немытина М. В. Методологический смысл категории «Юридическая конструкция». *Юридическая техника*. Нижний Новгород, 2013. № 7 (ч. 2). С. 528.

[172] Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ, 2013. С. 269.

Розглядаючи юридичну конструкцію як засіб юридичної техніки, стає зрозумілим, що, в тому числі, завдяки її використанню досягається формальна визначеність права у правових актах. Юридична конструкція відображує модель закріплення припису в правових нормах. Формальним вираженням юридичної конструкції є текст правового акту, який має бути логічно-послідовним, зв'язним, чітким, зрозумілим, інформаційно повним, аргументованим, переконливим.

Поряд із наведеним, правову природу юридичного алгоритму розкриває ще й той факт, що в його основі завжди знаходиться певний імператив. Це завжди зобов'язуюче волевиявлення. Навіть коли суб'єкту надається можливість вибору варіанту поведінки, сама така можливість має бути передбачена нормою права.

Відтак ми можемо стверджувати, що юридичний алгоритм передбачає здійснення послідовних дій, які є змістом правових відносин. При чому, такі правовідносини виникають тільки як правові, і в іншій якості існувати не можуть, – наприклад, конституційні, адміністративні, процесуальні, кримінальні тощо. Тобто суб'єкти права домагаються задоволення інтересів у особливому порядку, визнаному державою. Тільки в рамках цього різновиду суспільних відносин суб'єкти права здійснюють свої правові можливості, виконують покладені на них законом юридичні обов'язки. У даному випадку має місце конкретизація загального змісту норм права, відповідно до конкретного життєвого випадку. Ця конкретизація здійснюється в межах втілення у життя правових норм і надає змогу вирішити конкретну справу шляхом встановлення, змини чи припинення суб'єктивних прав.

Юридичний алгоритм є закріпленою у письмовому правовому акті специфічною юридичною конструкцією, в якій виражено соціально значуще правило поведінки. Дане правило поведінки має обов'язковий до виконання характер і забезпечено правовими засобами. У континентальній правовій

сім’ї юридичний алгоритм закріплюється у динамічних диспозиціях норм права і є дієвим інструментом конкретизації загальних правових приписів.

В юридичному алгоритмі відображено певну послідовність діянь (дій або бездіяльності), які має або може вчинити визначена особа, або обсяг позбавлень чи наділень такої особи певними цінностям.

Наявність юридичних алгоритмів є необхідною засадою забезпечення якісного та ефективного правового регулювання суспільних відносин і реалізації функцій права. Юридичний алгоритм є закріпленою в письмовому правовому акті специфічною юридичною конструкцією, в якій викладено соціально значуще правило поведінки у вигляді чіткої послідовності діянь суб’єкта права. Дане правило поведінки забезпечується правовими засобами. Це закріплена у правовому акті модель легальної активності суб'єктів права, а відповідно, основа динаміки права, його реального впливу на суспільні відносини.

Враховуючи зазначені характеристики стає можливим сформулювати поняття юридичного алгоритму: це закріплена у правовому акті юридична конструкція зобов’язуючого волевиявлення, якою чітко регламентується: хто, в якому порядку та що має зробити або утриматися від дій, або обсяг позбавлень чи наділень певними цінностями такої особи.

Аналізуючи зазначене поняття, ми можемо виділити наступні ознаки:

- закріпленість у типовому правовому акті (м’якого або жорсткого права),
- юридична конструкція,
- зобов’язуюче волевиявлення,
- персоніфікація,
- модель поведінки,
- юридично значущі наслідки.

Важливим, у контексті розуміння природи юридичного алгоритму, є вивчення його структури. Проблематика структури права, специфіка

побудови правових актів та їх дії є актуальними напрямами досліджень сучасної загальнотеоретичної юриспруденції. Впорядкування суспільних відносин забезпечується ефективним правовим регулюванням, запорукою досягнення якого є наявність встановлених правил поведінки та нормативно закріплених прав і свобод. Суб'єкти права мають чітко усвідомлювати, що вони мають робити та в якій послідовності. Своєю чергою правотворець повинен створювати якісний та зрозумілий правовий акт (використовуючи юридичні технології), в якому отримують вираження соціально значущі приписи.

Особливості вираження конструкції юридичного алгоритму в тексті правового акту пов'язані з необхідністю точного відображення його складових елементів. Юридичний алгоритм має свою власну структуру, яка складається з персоніфікації, моделі поведінки та змістовного зв'язку між ними.

Важливою ознакою є нерозривна пов'язаність елементів структури юридичного алгоритму, що утворюють логічну, послідовну цілісність, в якій сформульовано порядок діянь.

Перш за все необхідно дослідити етимологію терміну «персоніфікація». Персоніфікація (лат. *persona* – особа, *facio* – роблю) – надання предметам, явищам природи або поняттям властивостей людини, тварини [173]. Синонімом персоніфікації є поняття «уособлення» – надання конкретного вираження, реального образу, матеріальної форми [174].

В нашому дослідженні ми відстоюємо позицію, згідно з якою персоніфікація як елемент юридичного алгоритму – це метафора, а відтак може використовуватися в якості прийому юридичної техніки й технології,

---

[173] Український тлумачний словник. URL: https://ukrainian_explanatory.academic.ru/120007/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F

[174] Словник синонімів української мови. URL: http://synonyms_uk.enacademic.com/7829/%D1%83%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F

завдяки якому правотворець отримує можливість виразити в тексті права, чітко означений перелік суб'єктів, вказати на тих, хто має вчинити певну дію (в активній або пасивній формі).

Аналізуючи персоніфікацію, нам слід враховувати два аспекти, які є необхідними для «юридизації» обраного поняття. По-перше, це «наділення» – надання певного значення термінологічній конструкції, а по-друге, це «визначеність» – закріплення у правовому тексті обґрунтованої термінологічної конструкції як необхідної умови ефективної дії права.

Сутність персоніфікації можна розкрити шляхом співставлення та порівняння її із суміжними поняттями. Персоніфікацію слід відрізняти від ідентифікації. По-перше, персоніфікація стосується лише суб'єктів права, своєю чергою ідентифікація є можливою як відносно суб'єктів, так і відносно окремих об'єктів, приміром, нерухомого майна [175]. По-друге, процедура ідентифікації полягає у встановленні тотожності особи або речі на підставі певних ознак, із певною ціннісною системою. На відміну від зазначеного, основний зміст персоніфікації полягає у створенні в нормі права такої юридичної конструкції, завдяки якій певні терміни наділяються значенням і статусом, який відповідає окремим суб'єктам права. Приміром, у статті 148 Цивільного кодексу України зазначено, що «…учасник товариства з обмеженою відповідальністю має право вийти з товариства, заявивши про це не пізніше ніж за три місяці до виходу, якщо інший строк не встановлений статутом» [176]. Використання термінологічної конструкції «учасник товариства» дозволяє чітко визначити із всього різноманіття суб'єктів права лише тих, хто має вчинити встановлені законом дії, що, по суті, є їх персоніфікацією.

[175] Про ідентифікацію об'єктів нерухомого майна для державної реєстрації прав на них : Постанова КМУ від 08.12.2010 р. № 1117. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1117-2010-%D0%BF

[176] Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.03 р. № 435-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page4

Своєю чергою П. Богуцький, розмірковуючи над витоками права, зазначає, що українське право виходить з розмаїття української культури, з багатонаціонального укладу суспільства, з європейськості української ментальності [177]. Тут ми вже бачимо приклад ідентифікації, певного пошуку тотожності між об'єктом (українським правом) і певними ознаками української культури, суспільства, ментальності.

Також не слід ототожнювати поняття персоніфікації як складової юридичного алгоритму з терміном «персоніфікація», який використовується в законодавстві України задля встановлення певних даних та обліку осіб.

Так, у Постанові КМУ від 4 червня 1998 р. № 794 зазначається, що персоніфікований облік полягає в збиранні, обробленні, систематизації та зберіганні передбачених законодавством даних про пенсійне забезпечення, відомостей про фізичних осіб, що пов'язані з визначенням права на виплати з Пенсійного фонду та їх розмір за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням [178].

Своєю чергою, в «Порядку присвоєння реєстраційних (облікових) номерів платників податків» зазначається, що реєстраційний (обліковий) номер платника податку зазначається в оригіналі та в копії довідки про взяття на облік платника податків за формою № 4-ОПП, згідно з Порядком обліку платників податків, зборів (обов'язкових платежів), та запроваджується з метою забезпечення повного обліку платників податків у державних податкових органах, які провадять роботи з обліку платників податків [179].

---

[177] Богуцький П. Українське право: ідентифікація та розвиток національної правової системи. URL: http://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/ukrayins%60ke-pravo-identyfikatsiya-ta-rozvytok-natsional%60noyi-pravovoyi-systemy/

[178] Про затвердження Положення про організацію персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-98-%D0%BF

[179] Про затвердження Порядку присвоєння реєстраційних (облікових) номерів платників податків. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0540-98

Якщо ми проаналізуємо сутність зазначених норм права, то в нас не виникне питань щодо їх спрямованості. Зрозуміло, що завдяки наведеним положенням держава збирає, обробляє, систематизує та зберігає передбачені законодавством данні, які з одного боку дозволяють ідентифікувати певну особу, а з іншого – виступають запорукою можливості такої особи реалізувати наявні в неї права. У зазначеному аспекті слід звернути увагу на те, що суб'єктами вітчизняного права є фізичні та юридичні особи, які мають або персоніфікований номер, або особливий запис, який звільнює їх від отримання зазначеного номеру. Відтак термін «персоніфікація», який використовується в законодавстві, є вужчим за значенням і не тотожним поняттю персоніфікації як складової юридичного алгоритму.

Підсумовуючи, ми можемо стверджувати, що «персоніфікація» у зазначеному нами аспекті є поняттям, яке відображує не тільки результат окремих юридичних процедур, але й юридико-технологічний прийом, а відтак може розглядатися, в тому числі, як самостійне поняття загальнотеоретичної юриспруденції.

Враховуючи наведені положення, під персоніфікацією як складовим елементом юридичного алгоритму слід розуміти виражену у метафоричній формі в тексті конкретної статті або в іншому елементі правового акту термінологічну конструкцію, котра відображає характеристику особи (або кола осіб), яка має здійснити діяння або зазнати позбавлення чи наділення певними цінностями у відповідності до порядку, встановленого текстом правового акту.

З точки зору юридичної техніки й технології, персоніфікація є корисним інструментом конкретизації положень законодавства. Завдяки персоніфікації відбувається визначення суб'єктів правовідносин, вона виступає запорукою якісного застосування правових норм, оскільки деталізує суб'єктний склад учасників юридичної справи.

Варто зазначити, що персоніфікацію слід відрізняти від соціально значущих приписів, які містяться у статичній диспозиції. У даному випадку мова йде не про юридичний алгоритм, а про визначення значення терміну або загальної характеристики статусу особи. Приміром, у статті 15 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. вказується статус прокурора, міститься вичерпний перелік прокурорів органів прокуратури та встановлено, що прокурори в Україні мають єдиний статус, незалежно від місця прокуратури в системі прокуратури України чи адміністративної посади, яку прокурор обіймає у прокуратурі. Своєю чергою, прикладом персоніфікації та моделі поведінки, як елементів юридичного алгоритму, є пункт 2 статті 19 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р., в якому визначено, що прокурор зобов'язаний вдосконалювати свій професійний рівень і з цією метою підвищувати кваліфікацію. Прокурор має періодично проходити підготовку в Національній академії прокуратури України, що включає вивчення правил прокурорської етики [180]. У наведеному прикладі персоніфікація викладена словом «прокурор», а модель поведінки – фразою «зобов'язаний вдосконалювати свій професійний рівень і з цією метою підвищувати кваліфікацію».

Відтак ми можемо виділити персоніфікаційну та біхевіористичну частини юридичного алгоритму, з яких перша – встановлює та визначає суб'єкта, а друга – порядок його активності або активності відносно нього, відповідно – певну послідовність діянь (дій або бездіяльності) або обсягу позбавлень чи наділень певними цінностями.

Використання термінологічної конструкції «модель поведінки» задля відображення послідовності діянь визначеного суб'єкта вбачається доцільною, оскільки вона цілком відповідає етимологічній природі зазначених понять.

[180] Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18

Слово «модель» походить від латинського «modulus», що означає *міру, мірило, зразок, норму*. У найширшому сенсі під словом «модель» розуміють деякий образ об'єкта (зокрема, умовний чи уявний), що нас цікавить, або навпаки – прообраз деякого об'єкта або системи об'єктів.

Модель найчастіше ототожнюють з певним зразком, який своєю чергою розуміють або як типове втілення чого-небудь (властивості, якості, поведінки тощо), або як вид, форму чи спосіб, прийняті за типові для виготовлення або влаштування чого-небудь [181].

Наступним поняттям є поведінка. На думку С. Л. Рубінштейна, під поведінкою слід розуміти «…визначеним чином організовану діяльність, яка здійснює зв'язок організму з навколишнім середовищем. Поведінка у людини переважно є результатом низки усвідомлюваних дій – вчинків» [182].

Своєю чергою, правова поведінка – це юридично значуща (тобто врегульована нормами права) поведінка особи, що спричиняє юридичні наслідки.

Відтак у контексті правотворення та правового регулювання, у найбільш загальному вигляді, «модель поведінки» слід розуміти як встановлений у правовому акті зразок послідовності діянь визначеного суб'єкта.

Аналізуючи біхевіористичну частину юридичного алгоритму, відразу слід визначитися, що вона включає не лише порядок діянь, які має або може здійснити визначений суб'єкт, але в окремих випадках, таких як, приміром, юридична відповідальність, містить вказівку на обсяг позбавлень певних цінностей.

Так, у частині 1 статті 111 Кримінального кодексу України зазначено, що «…державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином

[181] Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід та ін. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 4: І–М / ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко. К.: Наукова думка, 1973. С. 8.

[182] Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. *Человек и мир*. СПб.: Питер, 2003. С. 36.

України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої» [183].

У наведеній статті ми можемо чітко визначити юридичний алгоритм, який складається з персоніфікації (визначення суб'єкта) – у даному випадку це «громадянин України», та моделі поведінки – у даному випадку це міра відповідальності, яка в тексті норми висловлена фразою «карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої».

Своєю чергою, від моделі поведінки як складової частини юридичного алгоритму слід відрізняти таке поняття, як перелік або характеристика діянь. Основна відмінність полягає в тому, що модель поведінки вказує на ті діяння або обсяги позбавлень чи наділень певними цінностями, які лише має здійснити суб'єкт у майбутньому, або, відповідно, які мають бути до нього застосовані. Своєю чергою, перелік діянь відображує ту активність суб'єкта, яка вже була ним здійснена та саме завдяки якій ми й отримали змогу ідентифікувати особу в якості суб'єкта. Приміром такого переліку в наведеній статті 111 Кримінального кодексу України є: «…перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України».

[183] Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

Слід зазначити, що перелік діянь виступає не тільки допоміжним елементом структурування правових норм, але й специфічним засобом юридичного конструювання, який застосовується, коли ми маємо справу із відносно визначеною персоніфікацією. Так у частині 1 статті 121 Кримінального кодексу України зазначається: «…доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності, карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк» [184]. У наведеній статті відсутнє визначення суб'єкта, але специфіка конструювання юридичних алгоритмів у статтях Кримінального кодексу полягає в тому, що визначення суб'єкту злочину здійснено у статті 18 Кримінального кодексу України, і лише в окремих випадках ми маємо справу з абсолютною персоніфікацією, коли в тексті конкретної статті визначається конкретний суб'єкт.

Враховуючи виділені положення, під моделлю поведінки як складовим елементом юридичного алгоритму слід розуміти виражену в тексті конкретної статті або в іншому елементі правового акту термінологічну конструкцію, в якій відображено певну послідовність діянь (дій або бездіяльності), які має або може вчинити особа, вказана у персоніфікаційній частині юридичного алгоритму, або обсяг позбавлень чи наділень такої особи певними цінностям.

Змістовний зв'язок між персоніфікацією та моделлю поведінки відображає співвідношення між ними які засновані на взаємозалежності та послідовної, логічної взаємообумовленості.

[184] Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

Аналізуючи природу юридичного алгоритму, також слід враховувати особливості його співвідношення із соціально значущим приписом у праві, який, на нашу думку, виступає першоелементом системи правових актів.

Виходячи з природи правових актів, особливостей компоновки їх змістовного наповнення та бажаного соціального впливу, ми можемо виділити три види соціально значущого припису у праві, а саме: службовий, констатуючий, юридичний алгоритм.

Безумовно, центральним елементом виступає юридичний алгоритм, бо саме у ньому отримує вираз модель поведінки суб'єктів.

Констатуючий соціально значущий припис у праві містить положення завдяки яким визначають цілі, завдання, принципи, межі та методи правового регулювання. Найчастіше в ньому розміщуються поняття, дефініції, строки, презумпції та ін.

В свою чергу службовий соціально значущий припис у праві необхідний для створення збалансованого правового акту, в ньому містяться положення завдяки застосуванню яких оформлюється зв'язок між структурними елементами правового акту, встановлюються реквізити, визначаються сторони та ін.

Сукупність різноманітних соціально значущих приписів у праві є відображенням змістовної структури правового акту.

2.3. Види юридичних алгоритмів, які використовуються в процесі створення правових актів

Існування права невід'ємно пов'язано із життям суспільства. Соціум генерує «ідею права», виробляючи необхідні моделі втілення в життя та захисту вихідних прав і свобод. Саме в таких моделях отримує вираз порядок і послідовність здійснення юридичної діяльності та/або юридично значимих діянь різними суб'єктами права. Формою здійснення зазначених моделей є, в тому числі, юридичний процес і правова процедура, які, за суттю, є пов'язаними, але нетотожними поняттями, що підпорядковані третьому поняттю – юридичному алгоритму, і являють собою різні ступені здійснення (втілення в життя) права.

Для того, щоб класифікувати існуючі види юридичних алгоритмів, необхідно з'ясувати природу соціального регулювання та особливості його організації.

Необхідність соціального регулювання зумовлена перш за все об'єктивними законами суспільного розвитку, які, проте, зовсім не передбачають фатальної зумовленості поведінки людини. Існування і функціонування соціального організму вимагає впорядкованості, організації, стабільності. Ця необхідність виникає на найнижчих рівнях розвитку суспільства. Впорядкованість суспільних відносин є результатом дії численних чинників, серед яких насамперед необхідно виокремити так звані стихійні регулятори. Вони є безпосереднім проявом природних законів природи і суспільства. У процесі суспільного розвитку зростає питома вага соціального моменту регулювання порівняно з психобіологічними чинниками. Не розриваючи зв'язків із цими чинниками, соціальне регулювання все більше звільняється від стихійно-природних елементів і сторін, усе більше пов'язується з потребою вираження і забезпечення

об’єктивних соціальних інтересів у поведінці людей, а в умовах цивілізації – все більше з свободою людини [185].

Роль права в житті суспільства, його ефективність багато в чому залежать від того, наскільки чітко в ньому закріплено юридичні алгоритми та наскільки ефективним є засноване на них соціальне регулювання.

Як справедливо зазначає О. Петришин, взаємини між людьми є тим реальним середовищем, в якому здійснюються правові норми – за посередництвом пізнання та оцінки їх змісту свідомістю суб’єктів, вольових актів їх поведінки, спрямованих на дотримання юридичних заборон, виконання юридичних обов’язків і використання суб’єктивних прав. Тільки у соціальному середовищі можуть скластися реальні показники ефективності права [186].

У найзагальнішому вигляді соціальне регулювання можна визначити як іманентне суспільству, що визначає соціальний порядок [187].

Взагалі поняття «регулювання» (лат. *regulo* – встановлюю, приводжу до ладу) тлумачиться у значенні впорядковуючого, налагоджувального чинника [188].

Своєю чергою «соціальне регулювання» полягає у впорядкуванні соціальних процесів шляхом встановлення та реалізації певних правил поведінки. За допомогою регулювання створюються можливості й обмеження діяльності, які повинні викликати в керованому об’єкті мотивацію в бажанні з точки зору суб’єкта управління.

Через суспільні відносини відбувається взаємовплив і взаємодія між людьми, виявляється та формується спільність їх поглядів, думок, настроїв, досягається взаєморозуміння, здійснюється передача і засвоєння звичок,

---

[185] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь : Перун, 2005. С. 249.

[186] Петришин О. Соціально-юридична природа права. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 23.

[187] Алексеев С. С. Теория права. М.: БЕК, 1995. С. 32.

[188] Словник іншомовних слів / за ред. академіка НАН УРСР О. С. Мельничука. К.: Наука, 1974. С. 487.

з’являються згуртованість і солідарність. Без цих відносин людина не може існувати: для людини важливо не тільки задовольняти життєві потреби, але й мати систему суспільних відносин. Відтворення цих відносин згодом стає особливою потребою людей і перетворюється на відносно самостійну сферу їх життєдіяльності. Звідси людина має певні духовні потреби та інтереси, які задовольняє в процесі цілеспрямованої трудової діяльності та спілкування з подібними собі. Цей процес має довічний і безперервний характер. Його безперервність і систематичність підтримується спеціальними засобами – нормами. Саме вони забезпечують передбачуваність і доцільність дій учасників суспільних відносин, надають їм ознак логічності та впорядкованості [189].

З аналізу соціальних форм регулювання поведінки людей випливає, що не будь-яке регулювання має нормативний характер. Значне місце в цих процесах посідає інша форма упорядкування соціального життя – ненормативна. Ненормативні чинники, котрі визначають поведінку, допомагають глибше й всебічніше розкрити зміст взаємодії між соціальними нормами.

Життєві детермінанти індивіда у своїй основі нерозривно пов’язані з тим конкретним середовищем, де він живе, навчається, працює і проводить своє життя. Індивідуальних умов може бути незліченна кількість. До них, наприклад, можна віднести особисті відносини між окремими людьми, своєчасне заохочення чи осуд винних, підтримку товариша у скрутну хвилину, задоволення законного прохання та інші позитивні умови, які тісно пов’язані з соціальною дійсністю.

Природні чинники є спеціальним засобом регулювання поведінки людини і певною мірою мають соціально-значущий характер, оскільки все-таки детермінують поведінку людей та їх об’єднань.

---

[189] Андріїв В. Правові норми в системі соціальних норм держави. *Підприємництво, господарство і право.* 2007. № 9. С. 46.

Механізм економічного регулювання, на думку С. А. Даштамирова, діє у сфері матеріальних суспільних відносин. Цей механізм здійснюється через взаємодію економічних законів, які функціонують у суспільстві й визначають внутрішні стимули господарського життя в процесі досягнення оптимального економічного ефекту. Взаємодія між людьми у процесі суспільного виробництва опосередковується різними важелями, серед яких особливе і важливе місце належить потребам та інтересам індивідів. Людські потреби виникають з урахуванням суспільного виробництва; виробництво викликає у споживачів потреби, і тим самим через потреби стимулює трудову, політичну та духовну активність людини, спрямовану на створення засобів для задоволення її потреб [190].

Інша концепція представлена відомим вченим-правознавцем С. С. Алєксєєвим. Він відносить до ненормативних регуляторів лише індивідуальні фактори [191], тобто таке впорядкування поведінки людей, яке здійснюється за допомогою разових, персональних регулюючих акцій, рішень якихось питань, які стосуються лише певного випадку, конкретних осіб. Індивідуальне, на його думку, – це найпростіше соціальне регулювання. Воно має позитивні сторони: дозволяє вирішити життєві проблеми з урахуванням особливостей цієї ситуації, персональних якостей особистості, характеру існуючих відносин. Але очевидними є його значні недоліки: воно є неекономічним, недостатньо забезпечує сувору організованість, необхідну однаковість у повторюваних актах і процесах виробництва, обміну, життєдіяльності людей, оскільки щоразу проблему потрібно вирішувати заново, немає єдиного загального порядку, а головне, існують досить широкі можливості суб'єктивних, довільних рішень.

Найбільш значущі та затребувані суспільством відносини підлягають правовому регулюванню. Регулятивний вплив права на суспільні відносини

[190] Даштамиров С. А. Социальные нормы: гносеологический и социологический анализ. Баку, 1984. С. 62.
[191] Алексеев С. С. Теория права. М.: БЕК, 1995. С. 33.

полягає в тому, що воно конструює модель обов'язкової або дозволеної поведінки різних суб'єктів суспільних відносин і має механізми забезпечення втілення в життя таких моделей.

Однією з умов організації комфортного та доцільного співіснування індивідів у соціумі є наявність механізмів вирішення соціальних конфліктів. При цьому під соціальним конфліктом розуміється наявність об'єктивних або суб'єктивних суперечностей, які виявляються у протиборстві (зіткненні) їх носіїв (сторін). Наявність же великої кількості різноманітних конфліктів значно актуалізує проблему пошуку механізмів чи засобів, за допомогою яких можна якщо не ліквідувати їх, то обмежити цивілізованими межами та надати їм переважно конструктивного характеру.

Як зазначив Г. В. Мальцев, соціальне (тобто моральне, правове тощо) регулювання розуміється як втілюване певним авторитетом або владою упорядкування суспільних процесів посередництвом раціонального їх підпорядкування встановленим нормам (правилам), з метою організації доцільного розвитку суспільного життя [192].

Не викликає жодного сумніву, що соціальне регулювання може відбутися тільки за умови чіткого визначення, хто та в якому порядку повинен виконати певні дії або утриматися від їх виконання.

З цього приводу Заморська Л. І.констатує, що «…поняття норми і нормативності невіддільне від соціальної діяльності людей та відносин, що між ними складаються. Адже правова норма стоїть над ними (відносинами), таким чином врегульовуючи їх, а правова нормативність фактично спрямовує відносини у напрямку найбільш ефективного задоволення інтересів їх учасників, внаслідок такого регулювання (членів суспільства)» [193].

---

[192] Мальцев Г. В. Социальные основания права. М.: Норма, 2007. С. 17.

[193] Заморська Л. І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. С. 106.

Слід зазначити, що право, отримуючи формальне вираження, стає сукупністю приписів, фіксуючих юридичні положення (статус, обов'язки, можливості), і правил, які встановлюють порядок і послідовність діянь. Відповідно, юридичні положення формалізуються не тільки в якості фіксації правом обумовлених потребами суспільства принципів, дефініцій, статусів, можливостей та обов’язків, але й правил, які вказують на порядок і послідовність втілення в життя (здійснення) та охорону як прав і свобод, так і окремих правових приписів.

Враховуючи наведені положення та природу юридичного алгоритму, можна класифікувати юридичні алгоритми за наступними критеріями:

1. За характером правового регулювання: а) загальні юридичні алгоритми – положення які містяться в законах, – приміром, у статті 655 Цивільного кодексу України визначено, що за договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму; б) спеціальні юридичні алгоритми – положення, які містяться у правозастосовних або правореалізаційних актах, – приміром, в Ухвалі Малиновського районного суду м. Одеса «Про відкриття провадження по справі № 521/22090/14-ц від 18.12.2014 р.» визначено наступний юридичний алгоритм: «Відповідачу подати письмові заперечення проти позову з посиланням на докази, якими вони обґрунтовуються» [194].

2. За формою правової активності суб’єктів права: а) юридичні алгоритми, які втілюються в життя завдяки дії, – приміром, у п. 49.3 статті 49 Податкового кодексу України вказується, що податкова декларація подається особисто платником податків або уповноваженою на це особою [195]; б) юридичні алгоритми, які втілюються в життя завдяки

[194] Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42016052
[195] Податковий кодекс України від 21.12.2010 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-19

юридично-значущій бездіяльності, – приміром, у статті 11 Кримінального кодексу України вказано, що злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [196]. Відтак юридичним алгоритмом юридично-значущої бездіяльності є пасивна поведінка суб'єкта права щодо здійснення суспільно небезпечної винної дії.

3. Залежно від типу правових норм: а) юридичні алгоритми, які виражені в матеріальних правових нормах, – приміром, у статті 88 Господарського кодексу України встановлено, що учасники господарського товариства мають право: брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом та іншими законами [197]; б) юридичні алгоритми, які виражені в процедурно-процесуальних правових нормах, – приміром, частина 2 статті 27 Цивільного процесуального кодексу України закріплює, що особи, які беруть участь у справі позовного провадження, для підтвердження своїх вимог або заперечень зобов'язані подати усі наявні у них докази до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться – до початку розгляду справи по суті [198].

4. За процедурно-процесуальними особливостями прояву в соціальній діяльності: а) процесуальні юридичні алгоритми, – приміром, у частині 1 статті 314 Кримінального процесуального кодексу України, зазначається, що після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не пізніше

[196] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

[197] Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15/paran720#n720

[198] Цивільний процесуальний кодекс України від 02.12.2010 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/paran1206#n1206

п’яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження [199]; б) юридичні алгоритми пов’язаних із процесом процедур, – приміром, Закон України «Про вибори народних депутатів України» регламентує порядок здійснення окремих пов’язаних із виборчим процесом процедур (голосування, участь в установчих зборах та ін.), так у частині 5 статті 85 зазначеного закону встановлено, що виборчі бюлетені заповнюються виборцем особисто в кабіні для таємного голосування[200]; в) юридичні алгоритми самостійних правових процедур, – приміром у пункті 10 частини 2 статті 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», вказано, що Виписка з Єдиного державного реєстру у паперовій формі надається з проставленням підпису та печатки державного реєстратора [201].

5. За формою вираження: а) письмові юридичні алгоритми – зафіксовані у текстах письмових правових актів; б) усні юридичні алгоритми – виражені в офіційно визнаній формі алгоритми словесного виконання правових норм, – приміром, усний наказ, усне попередження та ін.; в) конклюдентні юридичні алгоритми – виражені в офіційно визнаній формі акти невербального або символічного виконання правових норм, – приміром, підпункт 1 пункту 33 Правил дорожнього руху [202] містить опис попереджувального дорожнього знаку, який після його фактичного встановлення буде символічним конклюдентним актом, що приписує певний алгоритм поведінки суб’єкта права.

---

[199] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran2769#n2769

[200] Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.01.2011 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/paran1047#n1047

[201] Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.01.2011 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/paran1047#n1047

[202] Правила дорожнього руху від 10.10.2001 р., затверджені Постановою КМУ від 10.10.2001 р. за № 1306. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF/paran930#n930

6. За особливістю забезпечення виконання та формою припису: а) алгоритми жорсткого права; б) алгоритми м’якого права.

Відповідно, незалежно від характеру (послідовності) здійснення правових приписів, будь це дія або бездіяльність (як у випадку з алгоритмом дотримання заборони), в основі такого здійснення лежить юридичний алгоритм (регламентована правовим актом послідовність діянь).

Поряд із зазначеним, особливу роль у правовому розвитку відіграють алгоритми права. Яскравим прикладом, який розкриває роль алгоритмів права у практиці правового регулювання є «євроінтеграція» – процедури запровадження європейських демократичних цінностей в правовій системі України.

Підписавши Угоду про Асоціацію з Європейським Союзом, Україна чергового разу підтвердила свою політичну домінанту напряму розвитку інтеграційних процесів. Заявлені орієнтири засновано на побудові демократичного суспільства та його інтеграції до розвинених європейських структур. Досягнення зазначених цілей пов’язано із застосуванням досвіду та правової бази ключових політичних акторів, одним із найбільш суттєвих з яких є Рада Європи. У зазначеному аспекті необхідно враховувати, що пріоритетним завданням Ради Європи є розвиток і зміцнення демократичних перетворень у посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи, які стали на шлях побудови демократії. Не викликає сумніву, що інструментальними засадами досягнення єдності між європейськими державами, до яких, безумовно, належить і Україна, є: плюралістична парламентська демократія, неподільність та універсальність прав людини, верховенство права.

Досягнення зазначених орієнтирів, з одного боку, є підтвердженням поступової, такого що вимагає повноти унифікаційних і гармонізаційних етапів нормативної адаптації входження України до європейського

співтовариства, а з іншого – виступає факультативним підтвердженням глобалізаційних процесів демократизації в Україні.

З цього приводу О. І. В'юницька, цілком слушно зазначає, що однією з основних характеристик сучасної системи міжнародних відносин є процеси глобалізації, і зокрема, глобалізації процесу демократизації. Глобалізація процесу демократизації виявляється в тому, що жодна країна не може не відчувати впливу світового демократичного руху. На форму, інтенсивність, характер перехідних демократичних процесів впливають не лише національні історичні, економічні, соціальні та культурні умови, а й міжнародні фактори, що особливо виявляється в країнах «третьої хвилі» демократизації, зокрема в країнах Центрально-Східної Європи [203].

Слід зазначити, що такі напрями співробітництва, як забезпечення прав людини, реформування судової системи, боротьба з корупцією, соціальна єдність – були покладені в основу Плану дій Ради Європи для України на 2011–2014 роки.

Сталою й ефективною формою використання науково-експертного потенціалу Ради Європи є співробітництво України з Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанська комісія). Основною метою такого співробітництва вбачається удосконалення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів. Так, Венеціанська комісія підготувала близько 150-ти висновків та експертних оцінок щодо законопроєктів і законів України. Серед найважливіших з них: юридичні висновки щодо проєктів Конституції України, «Про Конституційний Суд України», «Про вибори народних депутатів України», «Про Судоустрій», «Про прокуратуру» тощо [204].

[203] В'юницька О. І. Роль Ради Європи у зміцненні демократії у країнах Центрально-Східної Європи : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. К., 2005. С. 1.

[204] Співробітництво між Україною та Радою Європи. URL: http://coe.mfa.gov.ua/ua/ukraine-coe/cooperation

Достатньо поширеною є думка, що співпраця з Радою Європи надає Україні нові перспективи та можливості поглиблення євроінтеграції нашої держави, відчутно посилює вплив Ради Європи та Європейського Союзу на політичні процеси – демократизацію, зміцнення позицій ЗМІ, забезпечення та гарантування прав і свобод людини, формування громадянського суспільства [205].

До основних процедур запровадження демократичних цінностей в Україні, які були сформовані в тому числі й на підставі співпраці з Радою Європи, слід відносити:

- формально-юридичне (впровадження в національну систему джерел права) та фактичне (використання в процесі організації юридичної діяльності суб'єктів права) визнання основних принципів права;

- гармонізація та уніфікація окремих положень законодавства України і правової бази Ради Європи;

- проведення, за допомогою і під керівництвом європейських партнерів, моніторингових досліджень з питань розвитку та/або вдосконалення окремих державно-правових інститутів в Україні;

- створення нових або уповноваження вже існуючих органів держави на виконання інтеграційних завдань;

- реформування правової системи України на підставі результатів співробітництва у сфері запровадження демократичних цінностей.

Кожна із зазначених процедур запровадження демократичних цінностей в Україні втілюється в життя у порядку, який, в тому числі, закріплено у певних юридичних алгоритмах.

Враховуючи наведені положення, в якості прикладу ми можемо виділити окремі юридичні алгоритми, в яких сформульовано процедури запровадження європейських демократичних цінностей в Україні:

[205] Антропокультурні чинники європейського вибору України : монографія / авт. кол.: Є. І. Анрос, Г. І. Шалашенко, В. П. Загороднюк та ін. К.: Наукова думка, 2014. С. 24.

- загальні юридичні алгоритми – положення, які містяться в законах, приміром, у частині другої статті 1 Закону України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [206] від 16.09.2014 р., вказується: «Зобов'язання України, які випливають із статті 8 Угоди щодо ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року, будуть виконані після внесення відповідних змін до Конституції України». У зазначених нормативних положеннях ми можемо виділити такий елемент юридичного алгоритму, як *персоніфікація* – «держава Україна"», і такий елемент, як *модель поведінки* – «зобов'язання щодо ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року»;

- спеціальні юридичні алгоритми – положення, які містяться у правозастосовних або правореалізаційних актах, приміром, Розпорядженні Виконавчого органу Київської міської державної адміністрації № 51 від 28.01.2015 р. «Про забезпечення виконання завдань, передбачених Планом заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014–2017 роки у м. Києві» [207], вказується: «Керівникам структурних підрозділів виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації): 3.1. Забезпечити належне виконання завдань, визначених Планом заходів, затверджених цим розпорядженням…» У зазначених нормативних положеннях ми можемо виділити такий елемент юридичного

[206] Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1678-18/paran2#n2

[207] Про забезпечення виконання завдань, передбачених Планом заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014-2017 роки у м. Києві : Розпорядження КМР від 28.01.2015 р. № 51. URL: http://kievcity.gov.ua/done_img/f/%D0%A0%D0%9A%D0%9C%D0%94%D0%90-51-28012015.PDF

алгоритму, як *персоніфікація* – «керівники структурних підрозділів виконавчого органу Київської міської ради», та такий елемент, як *модель поведінки* – зобов'язання щодо належного виконання завдань, визначених Планом заходів.

Як ми бачимо, і це не є виключенням, в обох випадках використовуються імперативні юридичні алгоритми. У наведеному аспекті треба враховувати, що за характером припису та методу правового регулювання юридичні алгоритми класифікуються на: а) імперативні – такі що виражаються в категоричних розпорядженнях, чітко позначають дії і не припускають ніяких відхилень від вичерпного переліку прав і обов'язків суб'єктів; б) рекомендаційні – такі, що встановлюють варіанти бажаної поведінки суб'єктів.

Якщо ми проаналізуємо правові акти вітчизняної правової системи, в яких отримали вираження положення щодо необхідності забезпечення заходів з імплементації європейських норм, то наявність саме рекомендаційних юридичних алгоритмів буде винятком із загального правила.

До яких висновків ми можемо прийти, досліджуючи наведені обставини? По-перше, процедура імплементації вимагає використання чітко сформульованих розпоряджень і незмінного переліку дій щодо її втілення в життя; по-друге, процедури застосування імплементованих норм і заходи з їх популяризації, хоча б і на перших етапах, теж запроваджуються на підставі імперативних юридичних алгоритмів.

Підсумовуючи проведений аналіз видів юридичних алгоритмів і практики їх використання в сучасному праві, слід звернути увагу на ще один важливий аспект. Розкриваючи сутність юридичного алгоритму та встановлюючи його місце в категоріальному апараті загальнотеоретичної юриспруденції, необхідно враховувати нетотожність таких терміно-понять,

як юридичний алгоритм *(legal algorithm)*, алгоритми права *(algorithms of law)*, технологічні алгоритми у праві *(technology algorithms in law).*

Розглянемо зазначені поняття більш детальніше. Юридичний алгоритм слід розглядати виключно як юридичну конструкцію, складову частину окремих видів правових актів. Інакше кажучи, юридичний алгоритм – це те, що прямо прописано в тексті правового акту й містить в собі такі складові, як персоніфікація та модель поведінки.

Своєю чергою алгоритми права – це правова категорія яка відображує теоретичне узагальнення тенденцій які мають вплив на формування напрямів правового розвитку, а їх окремі положення отримують закріплення у нормативно-правових актах. Алгоритми права відповідають наступним ознакам: 1) затребуваність суспільством із урахуванням перспектив розвитку; 2) наукова обґрунтованість доцільності закріплення у праві; 3) регламентація правом. Приміром, такі процеси як «діджиталізація», «євроінтеграція» почавшись як загальні соціальні тенденції, отримують підтримку суспільства та наукове обґрунтування включення у правову сферу, а процедури досягнення їх цілей закріплюються у конкретних правових актах. Алгоритми права є неперсоніфікованими, вони містять загальну модель поведінки та розвитку. Відтак алгоритми права слід розглядати як одну із особливих науково-правових категорій, елемент категоріального апарату загальнотеоретичної юриспруденції.

В сучасному світі особливе місце посідають інформаційно-технологічні процеси. Організація та управління зазначеними процесами здійснюється за допомогою технологічних алгоритмів.

На думку Джеремі Баррета, «…під технологічними алгоритмами слід розуміти поєднання програмної та апаратної складової, з можливостями штучного інтелектуального розвитку, спрямовані на досягнення встановлених цілей. До основних технологічних алгоритмів належать:

– штучний інтелект *(Artificial Intelligence)* – системи машинного навчання, здатні виконувати завдання, які зазвичай вимагають інтелекту людини;

– технології блокчейну *(Blockchain Technologies)* – технології, що лежать в основі цифрових валют і транзакцій, які забезпечують, перевіряють та обробляють дані транзакцій;

– інтернет-речі *(Internet of Things)* – це система взаємопов'язаних на основі інтернету різноманітних «розумних» фізичних пристроїв, транспортних засобів, будівель тощо, які дозволяють цим об'єктам збирати та обмінюватися даними;

– поведінкова та прогнозована аналітика *(Behavioural and Predictive Analytics)* – аналіз великих і різноманітних наборів даних для виявлення прихованих моделей, невідомих кореляцій, уподобань клієнтів тощо, щоб допомогти приймати обґрунтовані рішення» [208].

Ці чотири технології тісно пов'язані між собою: штучний інтелект забезпечує алгоритми, блокує ланцюг інфраструктури зберігання й обробки даних та інтернет–речей, а поведінкова/прогностична аналітика важливі для аналізу поведінки людини.

З цього приводу Д. Десай та Д. Крол констатують: «…краще розуміння того, як працюють програми і як комп'ютерні фахівці працюють з обмеженнями своєї області, створює інструменти для управління світом, розвиває використання алгоритмів і законів. Це, своєю чергою, дозволяє суспільству враховувати інтереси правосуддя і безпеки, а також дозволяє багатьом учасникам використовувати ці нові методи для інновацій і поліпшення світу, в якому ми живемо» [209].

[208] Jeremy Barnett, Adriano Soares Koshiyama and Philip Treleaven. Algorithms and the Law. URL: http://www.jeremybarnett.co.uk/algorithms-and-the-law

[209] Deven R. Desai, Joshua A. Kroll. Trust but verify: a guide to algorithms and the law. URL: https://jolt.law.harvard.edu/assets/articlePDFs/v31/31HarvJLTech1.pdf

Враховуючи наведене, технологічні алгоритми у праві слід розглядати як сукупність техніко-технологічних продуктів (електронні документи, електронний підпис, комп'ютерні програми, пошукові бази даних, електронні площадки вирішення спорів, юридичні боти та інше), які використовуються в юриспруденції.

2.4. Юридичний алгоритм як системоутворююча складова процедурних і процесуальних норм

Враховуючи ознаки та соціально-правову природу юридичної діяльності, вважаємо, що саме завдяки аналізу процедурно-процесуальної форми юридичної діяльності стає можливим встановлення її системоутворюючої складової.

При дослідженні правової системи будь-якої держави можна встановити, що процедури використовуються значно частіше, ніж процес. Процедури існують в усіх, без винятку, галузях права. Існування права невід'ємно пов'язано з процесом і процедурою. Саме в них відображається порядок і послідовність здійснення юридичної діяльності та/або юридично значимих дій різними суб'єктами права, що спрямовані на досягнення юридично значущого результату.

Зазначене свідчить про пов'язаність юридичного процесу і правової процедури, яка полягає в тому, що обоє представлені у вигляді встановленої в правових нормах послідовності зміни фаз розвитку та мають деякі схожі ознаки. Однак це не означає тотожності зазначених понять (хоча вказує на наявність певної «єдиної основи»).

Між юридичним процесом і правовою процедурою існує ряд відмінностей:

1) процедура здійснюється як безпосередньо, так і опосередковано. Процес тільки опосередковано;

2) процедурні норми можуть закріплюватися як на нормативному, так і на індивідуальному рівні. Процесуальні норми, навпаки, можуть закріплюватися лише в централізованому, як правило, в законодавчому порядку. Більше того, для юридичного процесу характерна більш детальна регламентація послідовності перебігу;

3) юридичний процес, на відміну від процедури, регламентовано імперативними правовими нормами, тоді як процедура визначається як імперативними, так і диспозитивними нормами.

4) правова процедура може здійснюватися кожним дієздатним суб'єктом права. Юридичний процес здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами, які володіють особливим правовим статусом.

З урахуванням того, що для здійснення юридичної діяльності необхідна система спеціально уповноважених органів, а відповідно – й цільове матеріально-технічне забезпечення, то основною формою такої діяльності є юридичний процес. Основною, але не єдиною, оскільки в рамках юридичної діяльності здійснюються й окремі процедури.

Своєю чергою правові процедури є формою здійснення юридично-значимих дій (найчастіше, одномоментних). Здача звітності, підписання договору та безліч інших правових процедур не потребують наявності у суб'єкта їх здійснення «особливих» повноважень, системи спеціальних органів, а відповідно й матеріально-технічного забезпечення їх реалізації.

У чому ж тоді полягає єдність юридичного процесу та правової процедури? В наявності єдиної основи – юридичного алгоритму. Зазначені алгоритми відображають регламентовану законом (письмовим правовим актом) послідовність дій. Це формально виражена конструкція, що зумовлює форму як для юридичного процесу, так і для правової процедури.

Однак активна діяльність не є єдиною формою втілення в життя юридичного алгоритму. Поряд з нею існують алгоритми дотримання правових приписів, у рамках яких втілюється в життя така форма реалізації права, як дотримання.

Водночас слід зазначити, що процесуальні та процедурні норми відображають динаміку закону. Вони є пов'язаними між собою, але не тотожними поняттями, які підпорядковані третьому поняттю – юридичному

алгоритму, і являють собою різні ступені вираження певної якості – здійснення (втілення в життя) права.

Слід зазначити, що у праві фіксуються юридичні положення (статус, обов'язки, можливості) і правила, які встановлюють юридичні алгоритми (регламентований правом порядок і послідовність діянь). Відповідно, юридичні положення формалізуються в якості фіксації правом станів, обумовлених потребами суспільства (принципів, дефініцій, статусів, можливостей), а також юридичних алгоритмів, які визначають порядок, послідовність втілення в життя (здійснення) та охорони правових приписів.

Подібну послідовність можна ідентифікувати як в рамках юридичного процесу, так і в рамках правових процедур. Юридичний алгоритм у рамках юридичного процесу має на увазі не тільки діяльність особливого, що володіє винятковими (юрисдикційними) повноваженнями суб'єкта права, а й детальну (наприклад, КПК України) регламентовану діючими нормами права послідовність як порядку протікання, так і фіксації результатів.

Юридичний алгоритм є першоелементом, основою конструювання процедурно-процесуального механізму права та алгоритмів дотримання юридично-значимої бездіяльності, яка виявляється в дотриманні норм права.

Відповідно, незалежно від порядку (послідовності) здійснення правових приписів, будь це дія або бездіяльність (як у випадку з алгоритмом дотримання заборони), в основі такого здійснення лежить юридичний алгоритм (регламентована законом послідовність діянь). Отже, юридичний алгоритм є формою вираження легальної активності суб'єктів права, а відповідно – основою процедурно-процесуального механізму права. Дана правова категорія дозволяє адекватно відобразити природу динаміки втілення в життя закону та наблизитися до виявлення особливостей юридичної діяльності.

Проблематика процедурно-правових норм досліджувалась лише окремими науковцями та має досить різновекторний і епізодичний характер, про що ми будемо говорити в подальшому.

Так, на думку В. Г. Лук'янової, «…в структурі права взаємодіють два види правових норм – матеріальні та процедурні. Причому процедурні правові норми відіграють вельми важливу роль у забезпеченні оптимальних умов правового регулювання, несуть основне навантаження нормативного способу зміцнення законності, забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян [210]. На продовження зазначеної думки вченою робиться спроба обґрунтувати «особливості процедурних норм». Процедурні норми, на думку вченої:

- мають зазвичай категорійний характер приписів;
- адресуються здебільшого тим суб'єктам, котрі наділені владними повноваженнями у сфері охоронної діяльності держави;
- основною формою реалізації процедурних норм є їх виконання;
- мають процедурно-процесуальний характер, який полягає в тому, що вони визначають не лише дії учасників процесу, але й спосіб, порядок, послідовність їх вчинення, а також форму закріплення результатів цих дій [211].

На думку В. С. Аракчеєва, в якості процедурних норм слід розуміти особливі норми права, які регулюють порядок добровільного виконання обов'язків і використання прав, що не пов'язано з розглядом спору про право юрисдикційним органом [212].

На думку білоруського вченого В. Н. Бібіло, процедурні норми права характеризуються як певне складне юридичне утворення, яке визначає

---

[210] Лукьянова Е. Г. Процессуальное право и его место в структуре права : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2000. С. 3.

[211] Лукьянова Е. Г. Вказ. праця. С. 26.

[212] Аракчеев В. С. Процедурно-правовые нормы: понятие и значение в регулировании трудовых отношений. Томск, 1981. С. 7.

взаємодію норм матеріального права, а також порядок їх створення й реалізації, причому зазначені правові норми можуть бути класифіковані на окремі різновиди:

- норми-завдання, які визначають певний результат дії процедурних правових норм, містяться в певному нормативно–правовому акті. Такі норми переважно мають ідеалізований характер;

- норми-принципи, тобто особливі процедурні норми, які визначають націленість процедурних норм і критерії функціонування відповідного інституту або галузі права;

- норми-презумпції, тобто особливі правила поведінки, які визначають передумови функціонування процедурних правових норм при встановленні юридичних фактів, виникненні суб'єктивних прав та обов'язків, а також знаходять своє застосування в процесі доказування;

- норми-статуси, які є засобом реалізації прав та обов'язків суб'єктів, тобто реалізації їх правового статусу [213].

Л. Н. Распутіна вважає, що всі процедурні норми можна поділити на наступні різновиди: регулятивні, охоронні та спеціалізовані (в залежності від характеру норм); імперативні і диспозитивні (за методом правового регулювання); забороняючі, дозвільні та уповноважуючі (за характером приписів); законодавчі та підзаконні (за юридичною силою) [214].

В. В. Сорокіна на підставі аналізу сформованих в юридичній літературі поглядів на проблему сутності та змісту юридичної процедури робить висновок про «…наявність особливої "процедурної форми", яка характеризується як сукупність правил, вимог та умов, в результаті чого регулюється послідовність вчинення юридично значимих дій. Таким чином,

---

[213] Бибило В. Н. Специфические особенности норм гражданского процессуального прав. *Правовые средства обеспечения развития экономики Республики Беларусь* : сб. мат. Междунар. науч-практ. конф. (г. Минск, 9–10 ноября 2007 г.). Мн.: БГУ, 2008. С. 388.

[214] Распутина Л. Н. Процедурные нормы и правоотношения в сфере правового регулирования труда : дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Омск, 2002. С. 14.

процедурні норми права можливо охарактеризувати як своєрідний процесуальний регламент юридичної діяльності. Також до переліку ознак процедурної форми належать:

а) нормативність, тобто чітка й детальна регламентація послідовності та змісту юридично значимих дій суб'єктів права;

б) гарантованість досягнення цілей процесуальної діяльності та виконання її завдань;

в) гарантованість дотримання прав тих осіб, які беруть участь в юридичній діяльності;

г) відповідність принципам юридичної діяльності;

д) раціональність;

є) доцільність;

ж) гласність;

з) уніфікованість» [215].

Серед особливостей процедурно-правових норм вченими також відзначається, що вони:

- забезпечують контроль і нагляд в адміністративному праві, тому повинні міститись як у загальній, так і в особливій частинах адміністративної процедури [216];

- забезпечують втілення об'єктивних потреб розвитку суспільства у фактичну діяльність суб'єктів права [217];

- попри свою розпорошеність у нормативному масиві можуть утворювати комплексні правові інститути або субінститути в складі певного інституту [218];

---

[215] Сорокина В. В. Процесуальная форма юридической деятельности в современной России: вопросы теории и практики : автореф. дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2009. С. 14.

[216] Школик А. М. Система адміністративного права України та проблеми її реформування. URL: http://www.lawyer.org.ua

[217] Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми : проблемні лекції. Дніпропетровськ : АМСУ, 2006. С. 37.

[218] Марчук В., Ніколаєва Л. Процедури правової діяльності: поняття та класифікація. *Вісник прокуратури.* 2003. № 12 (30). С. 90.

- регламентують одні відносини, а впорядковують в подальшому виникнення та реалізацію інших правовідносин [219];

- є частиною більшості інститутів права [220].

На думку К. В. Николиної, «…серед спільних ознак процедурно-правових та матеріальних норм права відносяться наступні: походять від юридичної діяльності; мають загальний формалізований характер; націлені на регулювання суспільних відносин та надання їм певного рівня впорядкованості; є результатом правотворчості, оскільки розробляються, обговорюються та приймаються уповноваженими суб'єктами правотворчості в чітко визначеному порядку; існують у вигляді правил, вимог та умов; мають вольовий та інтелектуальний характер походження, оскільки є результатом розумової діяльності людини; гарантуються та охороняються державою за допомогою системи засобів та способів державно-владного реагування; реалізуються у життєдіяльність суспільства шляхом використання, виконання, дотримання та застосування; мають системний характер та об'єднуються у правові інститути та галузі; мають правовий характер, функціонують взаємопов'язано та забезпечують в цілому ефективність правового регулювання» [221].

Аналізуючи зазначені ознаки, К. В. Николина приходить до висновку, що «…процедурно-правові норми – це самостійний різновид норм права, вони встановлюють процедуру реалізації норм матеріального права, націлені на втілення в життєдіяльність суспільства закріплених сталих правил поведінки загальнообов'язкового характеру у вигляді матеріальних норм права, а також здійснюються за допомогою юридичної процедури» [222].

---

[219] Распутина Л. Н. Процедурные нормы и правоотношения в сфере правового регулирования труда : автореф. дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Омск, 2002. С. 9.

[220] Сінькевич О. В. Норми конституційного права України : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2003. С. 102.

[221] Николина К. В. Теоретичний аналіз співвідношення процедурних та матеріальних норм права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 41.

[222] Там само. С. 42.

По суті, К. В. Николина ототожнює процедурні й процесуальні правові норми. З такою позицією важко погодитись, бо між зазначеними видами норм права існують певні відмінності.

Своєю чергою О. О. Середа зазначає, що в загальній практиці використовується термін «процесуальні норми», що на думку автора є «штучною прив'язкою», яка вводиться для того, щоб обмежувати конкретну норму рамками судового процесу (цивільного, карного, адміністративного, господарського). Тобто, фактично, на процедурну норму накладається «ярлик» процесуальної. З іншого боку, може бути запропоновано процедурно-процесуальною нормою називати норму тоді, коли у зв'язку з її специфічністю присутній часовий вимір (норма містить вказівку на строк здійснення певних дій, визначає обмеження в часі для виконання певних процедур). Саме процедурна норма відповідає на питання, яким чином та як саме будуть реалізовуватися матеріальні регулятивні або охоронні норми. Процесуальні норми виступають ознакою насамперед часу, періоду, впродовж якого треба здійснювати певні дії (процедури) [223].

А. Ф. Крижановський відзначає, що «…однією з проблем загальнотеоретичної юриспруденції є співвідношення норм матеріального і процесуального права. Серед правознавців вельми поширеною є позиція, згідно з якою процес, спрямований на реалізацію норм матеріального права і, отже, вторинний стосовно матеріального права, похідний від нього, є формою його життя (В. М. Корельський, В. І. Леушин, В. Д. Перевалов), іноді це інтерпретується як традиція в нашому правовому розвитку. Подібне сприйняття процесу не збігається з його статусом ні стосовно до континентальної правової сім'ї, ні, тим більше, сім'ї загального права. Витоки балансу матеріального та процесуального права в континентальній правовій традиції слід шукати у вченні природного права, затвердженні ним

[223] Середа О. О. Процедурні норми в нормативно-правових актах України. *Держава і право.* 2002. Вип. 32. С. 48.

ідей, відповідно до яких один і той же дух повинен пронизувати судовий процес і закони, бо процес і є форма буття закону, прояв його внутрішнього життя» [224].

Таким чином, якщо норма матеріального права є первинним регулятором суспільних відносин: містить правило (права, обов'язки, заборони), на підставі якого можливо вирішення справи по суті, впорядковує суспільні (матеріальні) відносини шляхом їх прямого правового регулювання за допомогою визначення для їх учасників змісту прав, обов’язків і заборон, має на меті визначення змісту прав та обов’язків суб’єктів права і відповідає на питання, що треба зробити для реалізації цих прав і обов’язків, то вона відповідає на питання, яким чином права та обов’язки можуть і мають бути реалізовані [225].

Водночас процесуальні норми не можна ототожнювати з матеріальними процедурними нормами. Норми матеріальної процедури, які є необхідною умовою реалізації низки матеріальних регулятивних норм і зв’язків, присутні майже в усіх галузях права. Вони невід’ємні від усієї іншої системи норм матеріальних галузей права. Кожна матеріально-процедурна норма пов’язана з відповідним регулятивним відношенням і є обов’язковою умовою його нормальної реалізації. Зміст матеріально-процедурної норми визначається змістом «свого» основного матеріального регулятивного правового відношення і не може бути використаним для здійснення «чужого». На відміну від матеріально-процедурних норм, процесуальні норми створюються для регулювання відносин нібито «ззовні». Вони мають якість універсальності, пристосованості, забезпечують реалізацію юридичних обов’язків, які регулюються різними галузями матеріального права [226].

---

[224] Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / под. ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Феникс, 2011. С. 208.

[225] Ніколенко Л. М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв’язок у господарському судочинстві. *Наше право.* № 10. 2013. С. 148.

[226] Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник. Харьков : Эспада, 2005. С. 449.

Виділяють такі види процесуальних норм, як організаційні процесуальні норми, процедурні норми і власне процесуальні норми [227].

Слід погодитися з думкою, що співвідношення матеріального і процесуального є різним на різних рівнях структури права. Так, на рівні галузей права матеріальне і процесуальне право не можуть існувати одне без одного. На рівні правових норм такого тісного взаємозв'язку вже немає, оскільки норми процесуального права за відповідних умов породжують суб'єктивні процесуальні права, котрі не перебувають з матеріальними суб'єктивними правами у співвідношенні форми і змісту, а є самостійними правовими явищами, зв'язок яких з матеріальною галуззю права опосередкований процесуальною галуззю, структурним елементом якої є дана процесуальна норма [228].

Отже, поряд з галузями матеріального права, за допомогою яких держава здійснює вплив на суспільні відносини шляхом прямого правового регулювання, існують галузі процесуального права (конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне, нотаріальне тощо), котрі займають певне місце у правовій системі [229].

Процесуальне правове регулювання має владний, публічно-правовий характер і здійснюється спеціально уповноваженими органами [230].

Як наголошує А. Ф. Крижановський, «…юридичній діяльності властивий певний порядок, який має бути, і у більшості випадків є оптимальним для здійснення тих чи інших юридично значимих дій. Він встановлюється відповідними нормативними приписами. Цей порядок містить програму юридичної діяльності, він має значення орієнтиру для

---

[227] Борисова Л. Н. Общая теория процессуальных норм права : автореф. дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Ставрополь, 2004. С. 13.

[228] Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М.: НОРМА, 2003. С. 76.

[229] Місце цивільного процесуального права в правовій системі України. URL: http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/civ-proces/3.php

[230] Лукьянова Е. Г. Процессуальное право и его место в структуре права : дисс. … .канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2000. С. 18.

досягнення поставленої правової мети, ним забезпечується правомірність, результативність та ефективність правового регулювання. Нормативно встановлені форми впорядкування юридичної діяльності й утворюють юридичний процес». При цьому «…юридичний процес має розглядатися як послідовна зміна якихось правових явищ, станів, які виникають у правовому житті суспільства внаслідок юридично значимих дій, що вчиняються носіями державної влади, громадянами та юридичними особами. Сам рух, зміна юридичних явищ у правовому житті відбувається в результаті дії механізму правового регулювання суспільних відносин. У юридичній практиці процес означає порядок здійснення діяльності слідчими, адміністративними, судовими органами». Близьким за значенням до поняття юридичного процесу є термін "процедура" – офіційно встановлений порядок дій в рамках окремих етапів або елементів процесу (процедура подачі заяви, процедура прийняття рішення тощо)» [231].

У широкому розумінні юридичний процес – це комплексне і багатоаспектне поняття, яке характеризує сукупність усіх правових форм діяльності державних органів (парламенту, президента, уряду, суду, прокуратури тощо) та інших уповноважених суб'єктів, яке пов'язане зі здійсненням у визначеному законом порядку юридично значущих дій і спричиняє певні правові наслідки.

У вузькому розумінні юридичний процес – це узагальнювальне поняття, що характеризує регламентований законом порядок конституційного судочинства, провадження у цивільних, господарських і кримінальних справах, а також діяльність органів (службових, посадових осіб) адміністративної юрисдикції та судових установ з розгляду справ про адміністративні правопорушення. Цей порядок визначається переважно процесуальним правом, яке є системою норм, що встановлюють процедури

[231] Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / под. ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Феникс, 2011. С. 207.

реалізації норм матеріального права в різних формах правової діяльності уповноважених на те суб'єктів [232].

Виходячи з визнання існування юридичного процесу в широкому та вузькому значеннях, можемо зробити висновок, що згадана вище позиція стосовно співвідношення юридичної процедури та юридичного процесу, як роду і виду, є слушною стосовно процесу у вузькому розумінні. Однак якщо порівнювати юридичну процедуру та юридичний процес у широкому розумінні, то тоді, навпаки, останній виступає щодо процедури як родове поняття, а процедура є його видом.

З цього приводу ми можемо дійти висновку, що на сьогоднішній момент в юридичній науці найбільш часто вживаним варіантом характеристики співвідношення матеріальних і процесуальних норм є домінуюче положення перших і залежний стан других. Певною мірою подібне твердження вбачається спірним. Виділення матеріальних норм права, «піднесення» правила (в сенсі фіксації суб'єктивних прав, дефініцій, правового становища, прав і обов'язків) над порядком (у сенсі послідовності дій) применшує значення процесуальних норм. Більш того, саме формулювання «процесуальна норма» об'єктивно не відображає тієї сукупності правових приписів, які містять в собі «певний порядок» і послідовність здійснення дій, призводять до очікуваного і юридично значимого результату.

У чому соціальна природа і призначення права? Вірно вже, не тільки й не стільки у встановленні обов'язків, визначень і прав, скільки в закріпленні «порядку» регулювання виникаючих суспільних відносин. І якщо так, то хіба лише у формі процесу втілюється в життя даний порядок? Відповідь очевидна. Ні. Адже поряд із процесом існує й така форма, як процедура. Більш того, якщо проаналізувати систему права окремої

[232] Нагребельний В. П., Оніщенко Н. М. Юридичний процес. *Юридична енциклопедія.* Т. 6. К., 2004. С. 481.

держави, то процедури використовуються значно частіше, ніж процес. Процедури існують у всіх без винятку галузях права, в тому числі і в процесуальних. У цьому зв'язку, можливо, було б більш доречним говорити про поділ норм права на матеріальні та процедурно-процесуальні [233].

На думку В. М. Горшеньова, «…юридичний процес являє собою комплексну систему органічно взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених органів держави, посадових осіб, а також зацікавлених у вирішенні різноманітних юридичних справ інших суб'єктів права» [234].

Дослідники називають різні ознаки юридичного процесу. Зокрема, до таких ознак відносять те, що юридичний процес – це: розгляд певної юридичної справи; діяльність щодо здійснення операцій з нормами права; правова форма діяльності уповноважених на те органів держави і посадових осіб; діяльність, результати якої обов'язково оформляються у відповідних процесуальних документах; діяльність, що зумовлює об'єктивну потребу в процедурно-процесуальній регламентації; діяльність, безпосередньо пов'язана з необхідністю використання різноманітних методів і засобів юридичної техніки [235].

А. Ф. Крижановський називає наступні ознаки юридичного процесу: по-перше, це завжди сукупність, система послідовно вчинюваних заінтересованими суб'єктами права дій, тобто діяльність, яка триває у часі. При цьому кожна з дій, які складають у цілому юридичний процес, логічно взаємопов'язана з іншими і сама по собі може зумовити досягнення лише проміжного результату. Остаточний юридично значимий результат може бути досягнутий учасниками процесу тільки після здійснення у встановленому нормами права порядку та у певній послідовності всіх необхідних юридичних дій; по-друге, вчинені дії слугують юридичними

[233] Манько Д. Г. Легалізація в механізмі дії права : монографія. Херсон : ОДЛІ-ПЛЮС, 2014. С. 98.
[234] Теория юридического процесса / под общей ред. В. М. Горшенева. Харьков : «Вища школа», 1985. С. 8.
[235] Там само. С. 52.

фактами для виникнення між учасниками процесуальних правовідносин, в рамках яких вчиняються нові юридичні дії та виникають нові правовідносини, і так триває до досягнення остаточного результату; по-третє, перелік і порядок вчинення юридично значимих дій визначається процесуальними нормами права; по-четверте, процесуальні норми права визначають юридичну процедуру, відповідно до якої вчиняються юридично значимі дії, як кожна окремо, так і в сукупності. Юридична процедура – необхідний атрибут юридичного процесу, оскільки вона визначає правову форму його здійснення. При цьому розрізняють два види юридичних процедур: процесуальні, що визначають порядок вчинення юридичних дій, які утворюють в сукупності юридичний процес, і поза процесуальні, що регламентують порядок здійснення окремих юридичних дій, кожна з яких має самостійне значення і вчиняється поза юридичним процесом; по-п'яте, це активна діяльність суб'єктів права, що складається зі стадій (етапів), на кожному з яких її учасниками вчиняються певні дії, спрямовані на досягнення проміжного результату, котрий є підставою руху до наступного етапу – аж до розв'язання юридичної справи; по-шосте, кінцевим результатом (метою) юридичного процесу є нормативне врегулювання типових суспільних відносин або вирішення на основі відповідних норм права конкретної юридичної справи, пов'язаної з реалізацією суб'єктами правовідносин юридичних прав та обов'язків [236].

Нам думку Т. М. Дашковської, «…наведені ознаки юридичного процесу, у цілому, достатньо точно відображають його особливості, як правової категорії. Разом із тим, методологічні засади визначення їхнього переліку викликають заперечення, оскільки у цьому випадку (як і при визначенні поняття юридичного процесу) не використаний потенціал

[236] Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / под. ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Феникс, 2011. С. 210–211.

антропологічного підходу. Звернення до останнього дає можливість внести низку важливих уточнень.

Так, не можна погодитись з твердженням, що кінцевим результатом (метою) юридичного процесу є, зокрема, вирішення конкретної справи "на основі відповідних норм права". В умовах зростання значення процесуальної діяльності людини, існування судового прецеденту, рішення конкретної справи може відбуватися не на основі використання вже існуючої норми, а мати підґрунтям загальні засади права.

Тому, на нашу думку, як випливає з наведених вище визначень та запропонованих ознак юридичного процесу, його рисами (ознаками, особливостями) є наступне:

1) за своїми зовнішніми проявами (вираженням) – це сукупність (комплексна система) юридично значущих дій, які вчиняються уповноваженими суб'єктами права;

2) у сукупності названі дії утворюють комплексну систему правових порядків (форм) діяльності названих суб'єктів. (У свою чергу, ознаками зазначених форм діяльності вважають те, що вони здійснюються тільки уповноваженими посадовими особами; закріплюються у правових актах; регулюються процедурно-процесуальними нормами: забезпечуються відповідними способами та прийомами юридичної техніки) [237];

3) така діяльність складається зі стадій (етапів), на кожному з яких її учасниками вчиняються певні дії, спрямовані на досягнення проміжного результату, який є підставою руху до наступного етапу – аж до розв'язання юридичної справи;

4) кінцевим результатом (метою) юридичного процесу є нормативне врегулювання типових суспільних відносин або вирішення конкретної

[237] Оніщенко Н. М. Юридичний процес як форма правової діяльності. *Право України.* 2002. № 7. С. 8.

юридичної справи, пов’язаної з реалізацією суб’єктами правовідносин юридичних прав та обов’язків;

5) діяльність учасників процесу регулюється процедурно-процесуальними нормами;

6) вчинені дії слугують юридичними фактами для виникнення між учасниками процесуальних правовідносин, в рамках яких вчиняються нові юридичні дії та виникають нові правовідносини;

7) результати процесу закріплюються у відповідних правових актах – офіційних документах;

8) процес пов’язаний із правозастосовною діяльністю з реалізації матеріально-правових приписів будь-якої галузі права, тобто саме з наявністю або відсутністю правозастосовної діяльності слід пов’язувати наявність чи відсутність процесу» [238].

Тож, враховуючи наведені положення та міркування ми можемо прийти до наступних висновків. Юридичний процес – це відображення позитивного права, послідовності, яка має максимальну деталізацію дій, органів і спеціальних суб’єктів, діяльність яких чітко регламентована чинним законодавством.

Також не викликає сумніву нетотожність понять: «правова процедура» та «юридичний процес». Поряд із зазначеними раніше, ознаками їх відокремлення є суб’єктний склад і соціальна роль. Так, всі норми права орієнтовані на певних суб’єктів та їх об’єднання. Але коло суб’єктів правової процедури є ширшим, ніж коло суб’єктів юридичного процесу. Враховуючи висновки, отримані нами у попередніх підрозділах (1.3. та ін.), слід підкреслити, що правова процедура може здійснюватися будь-якими суб’єктами права, бо це є реалізація можливостей «правової

[238] Дашковська Т. М. Співвідношення правових норм і юридичного процесу у деяких правових системах світу : дис. ... канд. юрид. наук спец.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2016. С. 47–49.

людини»; своєю чергою юридичний процес – це вже реалізація спеціальних, зафіксованих у правових актах компетенцій «юридичної людини» та окремих уповноважених осіб. Більш того, процесуальні дії характеризуються системністю та здійснюються на постійній основі спеціалізованими суб'єктами, з відповідним матеріально-технічним і гарантійним забезпеченням з боку держави. Відтак юридичний процес (з точки зору широкого підходу до розуміння) – це особливий різновид правової процедури, який здійснюється чітко визначеним колом суб'єктів, котрі мають або державно-владні повноваження, або здійснюють професійну діяльність у сфері права. Але не залежно від того, процедура це чи процес, у їх основі обов'язково наявні юридичні алгоритми.

РОЗДІЛ 3.
ЮРИДИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ЯКІСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Юридичні технології: сучасне розуміння, структура та складові елементи

Сучасний стан правового життя України свідчить про процеси зростання як наукового, так і суто практичного інтересу до питань організації якісних процедур створення та застосування правових актів. У зв'язку з цим все більше розповсюджується вживання в науковій літературі таких понять, як «юридична техніка», «юридична технологія», «технології нормотворення», «технології правозастосування». Зазначене вказує на активну фазу процесу формування поняття юридичної технології, визначення її місця в системі базових понять юридичної науки, встановлення співвідношення з іншими правовими категоріями, зокрема юридичної діяльності та, безумовно, юридичної техніки.

Окремі питання, присвячені вивченню зазначеної проблематики, були предметом наукових праць таких відомих учених, як С. С. Алексєєва, В. М. Баранова, С. Д. Гусарева, В. М. Карташова, Т. В. Кашаніної, А. Ф. Крижановського, Г. І. Муромцева, І. Д. Шутака та інших.

Аналіз природи письмових правових актів свідчить про те, що їх існування пов'язано з наступними етапами: по-перше, такий акт треба створити, по-друге, виконати всі необхідні вимоги щодо реєстрації, вступу в дію та зберігання, по-третє, за умови його застосування провести процедури тлумачення, а в окремих випадках і систематизації.

Зазначені етапи зумовлюють питання щодо розуміння тих правил і вимог, у відповідності до яких вони мають здійснюватися. В сучасній юридичній науці одностайна позиція щодо цього питання відсутня.

Пов’язано це з різноманітними факторами, головним з яких, на нашу думку, є відсутність узгодженого розуміння юридичних технологій.

Як зазначає А. Ф. Крижановський, «…у найзагальнішому вигляді юридична технологія може бути визначена як система науково обґрунтованих принципів, засобів, прийомів і правил, що використовуються в процесі юридичної діяльності для досягнення її мети та вирішення поставлених завдань – підготовка, прийняття, оприлюднення та застосування різноманітних правових актів, здійснення профілактики правопорушень, правового виховання та багато інших. Юридична технологія становить закінчений процес, який завершується впровадженням теоретичних і прикладних законодавчих та правозастосовних розробок у правове життя і юридичну практику» [239].

У зазначеному аспекті первісним завданням вбачається проведення загальнотеоретичної характеристики та, за суттю, належної юридизації поняття технологія, бо саме вона відображає інтелектуальний базис юридичної діяльності зі створення правових актів.

Засновником технології як окремої дисципліни вважається німецький вчений Йоганн Бекман, який випустив у 1777 р. «Введення в технологію або до пізнання ремесел, фабрик і мануфактур, переважно тих, які знаходяться в найближчому зв'язку з сільським господарством, поліцією, камералістика (з включенням нарисів з теорії мистецтв)» [240]. Цей твір став основою подальшого розвитку всієї філософії техніки і технології.

Найбільш активно техніку і технологію як філософські поняття розробляли Е. Каппа, М. Хайдеггер, К. Ясперс, М. Бердяєв, Х. Йонас, Л. Мемфорд, Ж. Еллюль.

---

[239] Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. С. 404–405.

[240] Salomon J. What is Technology? The Issue of its origins and definitions. *Historiy of technology.* 1984. Vol. 1. P. 113.

Починаючи з кінця XIX ст. і по теперішній час технологія з виробничої сфери і технічних наук впроваджується у сферу гуманітарних наук. Прикладом тому є виникнення соціальних, політологічних, економічних, лінгвістичних, педагогічних, психологічних, юридичних, а також багатьох інших громадських технологій.

Найбільш виразно проглядається тенденція розмежування в розумінні «технології» як науки і як процесу здійснення певної діяльності. Виокремлення технології як науки дозволяє вибудувати систему знання, спрямовану на вивчення раніше не відомих і розробку нових засобів, прийомів і правил, які використовуються в процесі здійснення діяльності.

В. М. Карташов пропонує розуміти юридичну технологію в двох значеннях: «По-перше, юридична технологія – це заснований на певних принципах, планах і прогнозах процес підготовки, оформлення та оприлюднення різноманітних правових рішень (актів), в ході якого використовуються необхідні засоби, прийоми, способи і методи юридичної діяльності. По-друге, під юридичної технологією (грец. *Techne* – мистецтво, майстерність, вміння + *logos* – вчення) розуміється наука, система знань про засоби, способи і методи найбільш ефективної і планомірної юридичної практики. Головне завдання юридичної технології як науки – це виявлення економічних, політичних, соціальних, юридичних та інших закономірностей з метою визначення та використання найбільш якісних і ефективних юридичних дій і операцій, що вимагають мінімальних засобів і методів, тимчасових, людських і інших ресурсів в цілому» [241].

До складу сучасної юридичної технології, на думку В. М. Карташова, входять: «а) система відповідних засобів (юридична техніка); б) система прийомів, способів і методів оптимальної юридичної діяльності (тактика); в) науково обґрунтовані принципи, довгострокові плани, прогнози і методи

[241] Карташов В. Н. Юридическая техника, тактика, стратегия и технология (к вопросу о соотношении). *Проблемы юридической техники*. Н. Новгород, 2000. С. 17.

діяльності (юридична стратегія); г) самі дії та операції по розробці, прийняттю й оприлюдненню (опублікуванню) правових рішень (актів); д) процесуальні форми діяльності (юридичні стадії, виробництва і режими); е) показники, що характеризують якість і ефективність юридичної діяльності, а також тимчасові, фінансові та інші витрати на цю діяльність; ж) відповідні види, форми, засоби та методи контролю й нагляду за законністю, якістю та ефективністю прийнятих юридичних рішень (актів)» [242].

На думку І. А. Ісаєвої, «…юридична технологія ґрунтується на використанні юридичної техніки, це складна, ресурсно-забезпечена юридична діяльність, що включає в себе систему логічно взаємопов'язаних операцій, обумовлена рівнем розвитку правової системи суспільства, ґрунтується на знаннях про оптимальну взаємодію юридичних і юридично-технічних засобів, що використовуються для досягнення певних правових цілей і тягне за собою певні юридичні результати. Юридичну технологію необхідно розуміти у двох значеннях: по-перше, як заснований на певних принципах, планах і прогнозах процес підготовки, оформлення, оприлюднення та реалізації різноманітних правових рішень (актів), в ході якого використовуються необхідні засоби, прийоми, способи і методи юридичної діяльності; по-друге, юридична технологія – це система знань про оптимальні, такі що можуть бути застосовані в конкретно-історичних умовах і в установленому порядку юридично-технічних засобів, що відбивається в стратегії, тактиці, правилах, прийомах, способах і методах, здійснення юридичної діяльності правомочними суб'єктами» [243].

[242] Карташов В. Н. Вказ. праця. С. 22.

[243] Исаева Л. А. Юридические технологии в деятельности уголовно-исполнительной системы : дисс. ... канд. юрид. наук: спец.12.00.01. Владимир, 2008. С. 62.

Юридичні технології містять науково обґрунтовану інформацію щодо процесів створення, тлумачення, впорядкування, використання та застосування правових актів.

Але в сучасній юриспруденції існує певне протистояння між термінами «юридична техніка» та «юридична технологія». І це є цілком логічним, бо юридична техніка та юридична технологія є пов'язаними, але нетотожними поняттями.

Вони є невід'ємними складовими створення правових актів, але кожне з них має свою особливість. У автора дослідження не виникає сумніву щодо розуміння постмодерністської моделі співвідношення понять техніки і технології у сфері юриспруденції. Техніка – це продукт, а технологія – це способи та правила створення такого продукту, використання його в соціумі. Наприклад, коли ми йдемо купувати гаджет, то купуємо техніку, а коли застосовуємо його за призначенням, то користуємся технологіями. Або коли такий гаджет створюється, інженери теж використовують новітні технології. Умовно кажучи, юридична технологія – це інтелектуальні процеси, а юридична техніка – це матеріальна складова.

Але наведену модель співвідношення техніки і технології, безумовно, підтримують не всі. І для того, щоб більш повно її обґрунтувати, проаналізуємо історичні та теоретичні міркування із зазначених питань.

Юридична технологія «історично» виростає з юридичної техніки. Це дозволяє зробити висновок, що історію формування юридичної технології можна простежити через алгоритми становлення юридичної техніки. Юридичній техніці в історичному ракурсі, в цілому, притаманна не революційна, а еволюційна парадигма розвитку. Кожен із наступних етапів вбирав в себе елементи попереднього, удосконалюючи їх. Відмінною особливістю юридичної техніки слід вважати принцип спадкоємності використання техніко-юридичних елементів.

Аналіз наявних у вітчизняній науковій літературі визначень юридичної техніки показав, що сьогодні серед учених немає єдності при визначенні змісту поняття «юридична техніка». В різний час було запропоновано безліч визначень юридичної техніки.

Термін «юридична техніка» сформулював понад сто років тому видатний німецький учений Рудольф фон Єринг (1818–1892). «Юридична техніка» є частиною його основної праці «Дух римського права на різних ступенях його розвитку». У своїх дослідженнях Р. Єринг ототожнював юридичну та законодавчу техніку.

Але перше системне вивчення юридичної техніки здійснив англійський учений Френсис Бекон («Новий органон», 1620 р.), який досить категорично вказував на стислість і точність юридичної мови як на засіб запобігання помилковому тлумаченню законів. Ф. Бекон уперше запропонував інкорпорацію як засіб систематизації права.

Шарль Луї Монтеск'є у своїй праці «Про дух законів» (1778 р.) виклав деякі принципи складення законів, серед яких: простота мови, визначеність і стислість нормативного матеріалу.

Важливий внесок у розвиток учень про юридичну техніку здійснив англійський учений Ієремія Бентам (1748–1832). У своїй книзі «Тактика законодавчих зібрань» він обґрунтував важливість не лише якості мови права, але й структури нормативних актів.

У Росії протягом XIX – початку XX століття існувала найпевніше «негативна» юридична техніка, яка вибудовувала свої методи насамперед через виявлення та аналіз недоліків у законодавстві. Розуміння юридичної техніки зводилося до системи найбільш доцільних засобів і правил створення законів.

У XIX столітті в Росії з’являється низка праць, які так чи інакше зачіпають деякі питання законотворчості: «Стисла теорія законів» Л. А. Цвєтаєва, «Енциклопедія законознавства» К. А. Неволіна та інші.

Активне вивчення юридичної техніки в радянський період починається в середині 20-х років. Дослідженням різних аспектів юридичної техніки займалися І. С. Перетерський, П. Веровський, Н. Жуков, І. Єлізаров. У 50–70-х роках кілька регіональних шкіл здійснювали дослідження у сфері юридичної та законодавчої техніки: московська, ленінградська, свердловська та ін. Найбільш відомими представниками цих шкіл були С. С. Алексєєв, Д. А. Керімов, А. С. Піголкін та інші. Саме в цей час учені стали розрізняти поняття юридичної техніки та законодавчої техніки.

Новий сплеск інтересу до юридичної та законодавчої техніки виникає в 90-х роках XX століття. Серед учених, які зверталися до дослідження поняття законодавчої техніки в даний період, можна відзначити В. М. Карташова, Ю. О. Тихомирова, М. Ф. Казанцева.

Поняття юридичної техніки протягом усього XX століття постійно змінювалося. Якщо спочатку зміст юридичної техніки складали засоби та прийоми створення законів і підзаконних актів, то радянські й сучасні вчені доповнили дане поняття засобами та прийомами створення правозастосовних, інтерпретаційних і правореалізаційних актів. Розширювався також інструментарій юридичної техніки.

На сучасному етапі загальнотеоретичне обґрунтування юридичної техніки отримало значний розвиток і є предметом дослідження багатьох учених, серед яких слід зазначити М. М. Тарасова, В. М. Баранова, Н. А. Климентьєву, Т. В. Кашаніну, І. Д. Шутака тощо.

Але не слід вважати, що до досліджень, які здійснив Ф. Бекон у 1620-му році, юридичної техніки не існувало. Фактично, із зародженням права з’явилися й перші засоби та правила здійснення юридичної техніки. Якщо проаналізувати процес правового розвитку, стає можливим виділення трьох основних стадій: архаїчне право, станове право, загальнодержавне право. Вивчаючи особливості здійснення юридичної техніки на кожній із названих

стадій, можна побачити певну генезу розвитку юридичної діяльності зі створення та застосування права.

Протягом тривалого історичного періоду (починаючи з кінця XIX ст. і до теперішнього часу) поняття юридичної техніки неухильно розширювалося. Якщо спочатку зміст юридичної техніки становили засоби і способи створення законів, то сучасні вчені доповнили дане поняття засобами і способами створення правозастосовних, інтерпретаційних і правореалізаційних актів тощо.

С. С. Алексєєв визначає юридичну техніку як «…сукупність засобів і прийомів, використовуваних відповідно до визнаних прийомів при виробленні та систематизації правових (нормативних) актів для забезпечення їх досконалості», пов'язуючи це поняття «…з визначеною організацією правового матеріалу і його зовнішнім викладом, у першу чергу з виразом структури права». Одночасно з цим він відзначає, що «…за своїм змістом юридична техніка складається з двох елементів: а) технічних засобів; б) технічних прийомів. В області права технічними засобами є, зокрема, юридичні конструкції, термінологія» [244].

На думку В. М. Баранова, юридична техніка є «опредмеченою формою правових ідей, різних соціокультурних умов», «юридична техніка – сукупність засобів, прийомів, правил, які використовуються для видання та оформлення нормативно-правових, правозастосовних, інтерпретаційних та інших актів» [245].

Вітчизняний правознавець І. Д. Шутак вважає, що «…юридична техніка – галузь знань про правила ведення юридичної роботи та створення в її процесі різних юридичних документів, письмового окреслення змісту нормативно-правових актів, оформлення юридичних документів,

[244] Алексеев С. С. Общая теория права : курс лекций: в 2 т. М., 1982. Т. 2. С. 267.

[245] Баранов В. М. Предисловие. *Проблемы юридической техники* : сб. ст./ под ред. В. М. Баранова. Н. Новгород, 2000. С. 10.

вираження правового аналізу юридичних прав і обов'язків тощо. Раніше юридична техніка була частиною теорії держави й права. В сучасних умовах юридичну техніку виокремлюють у самостійну галузь юридичної науки, орієнтовану на вирішення практичних завдань. Її застосовують адвокати, судді, нотаріуси, парламентарі, урядовці, управлінці» [246].

Становлять значний науковий інтерес підходи до визначення поняття «юридична техніка» в зарубіжній юридичній літературі. На думку Г. І. Муромцева, «…при всьому різноманітті поглядів на проблему юридичної техніки, що існують в країнах романо-германського права, можна виділити два їх різновиди: 1) широкий підхід, коли юридична техніка ототожнюється з правом в цілому або лежить в його основі, або відображає більш одного аспекту правової дійсності; 2) вузький підхід, коли юридична техніка є лише в одній сфері права – законодавчої. Він пропонує розуміти юридичну техніку як широку багатоаспектну категорію для вираження одночасно: 1) прикладних аспектів професійної юридичної діяльності; 2) формально-структурних аспектів теорії права, а також чинного права; 3) ступеня досконалості форми, структури та мови права» [247].

Бельгійський учений Ж. Дабен, який досліджував проблему юридичної техніки, також класифікував погляди західно-європейських учених на кілька груп. Представники першої групи (І. Колер, Ж. Ріпер та ін.) до юридичної техніки відносять правотворчість і судочинство, де норми, вироблені наукою, знаходять своє тлумачення і застосування [248].

Інша група авторів (В. Штаммлер, Салейль та ін.) розглядають юридичну техніку як розвиток концепцій, за допомогою яких право набуває

---

[246] Шутак І. Д. Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції (м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2015 року). Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. С. 3.

[247] Муромцев Г. И. Юридическая техника: некоторые вопросы содержания понятия. *Проблемы юридической техники* : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. Н. Новгород, 2000. С. 81.

[248] Daben J. La technique de l elaboration du droit. Positif. Spesialement du droit prive. Bruxelles, Paris, 1935. P. 96.

наукового виразу. При цьому вона ототожнюється з певним інтелектуальним різновидом правотворчості. Одночасно з цим під нею розуміють будь-яку роботу щодо логічної систематизації правових норм, здійснювану спільними зусиллями доктрини і судової практики.

Автори третьої позиції (А. Дюги, Р. Демог та ін.) під юридичною технікою розуміють сукупність засобів і процедур, покликаних забезпечити реалізацію цілей права і його захист.

Четверта точка зору (Р. Ієрінга, Ф. Жені та ін.) вбачає в юридичній техніці засоби перекладу соціальних потреб на мову права, конструювання норм, обов'язкових для підтримки порядку в суспільстві.

Проблема юридичної техніки, за висновком Ж. Дабена, – це майстерність юриста, його майстерність в питаннях права; область, в якій вона застосовується – це правотворчість, застосування і тлумачення права.

Французький вчений П. Сандевуар вказує: «…юридична техніка – в широкому сенсі – це сукупність засобів і методів, завдяки яким цілі державних органів вкладаються в русло правових норм і втілюються завдяки виконанню; в узькому сенсі – це умови використання мови та структури юридичних міркувань, технічних прийомів, засобів і правил» [249].

В. М. Баранов вважає, що «…термін “юридична техніка” застосовується лише у зв’язку з правовою традицією. Все те, що в правової науці та практиці визначають поняттям “юридична техніка”, слід називати “юридична технологія”» [250].

В зазначеному аспекті слід звернути увагу на проведене Т. В. Кашаніною дослідження структури юридичної техніки. На її думку, «…для класифікації юридичної техніки та технології доцільно використовувати матеріальний критерій (можливість об’єктивізації) або характер виразу зовні

[249] Сандевуар П. Введение в право. М., 1994. С. 28.

[250] Баранов В. М. Предисловие. *Проблемы юридической техники* : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. Н. Новгород, 2000. С. 15.

того чи іншого юридичного інструмента. Матеріальне вираження мають лише інструментальні засоби юридичної техніки, всі інші правила та способи мають нематеріальний характер і належать до мистецтва впровадження юридичної технології. У зв'язку з цим в юридичній техніці та технології можна виділити наступну структуру: 1) сукупність засобів здійснення цілей юридичної техніки матеріального характеру; 2) сукупність прийомів, способів і методів здійснення цілей юридичної техніки нематеріального характеру. За своїм обсягом перевищує другий елемент структури юридичної техніки. У ньому здійснюється не лише професійне використання юридичного інструментарію, а й інтелектуальні витрати (знання, досвід) та високий рівень правової культури суб'єкта юридичної техніки» [251] .

Рівень розвитку сучасної правової науки є таким, що можна говорити про те, що сама концепція юридичної техніки наразі є розмитою і суперечливою. На підтримку цього твердження В. М. Баранов висловлює думку, що термін «юридична техніка» умовний. Він умовний насамперед тому, що не узгоджується з обґрунтованим розрізненням між наукою і технікою.

Тому з точки зору В. М. Баранова, «…ефективну діяльність, яка знає причини своєї ефективності, спирається на неї (обґрунтовується теоретичним знанням), не можна назвати технікою. Для цього є інший термін – технологія. Все те, що в даний час у правовій науці і практиці прийнято позначати поняттям «юридична техніка», правильніше називати «юридична технологія» [252].

Думка В. М. Баранова нам видається цілком обґрунтованою. Існуюча в сучасній правовій науці концепція юридичної техніки давно перестала відповідати реаліям навколишньої дійсності, самої юридичної науки.

---

[251] Кашанина Т. В. Юридическая техника : учебник. 2-е изд., пересм. М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 86.

[252] Баранов В. М. Предисловие. *Проблемы юридической техники* : сб. ст./ под ред. В. М. Баранова. Н. Новгород, 2000. С. 16.

Таким чином, кількісне наростання структурних елементів юридичної техніки об'єктивно породжує потребу в їх ефективному системному використанні, без якого в умовах ускладнення соціальних відносин суб'єкти права не можуть належним чином здійснювати свої інтереси, визначати і реалізовувати свої правові цілі. Соціальна потреба в юридичних технологіях вимагає якнайшвидшої реалізації.

Ґрунтуючись на сформованих у науковій літературі тенденціях щодо розуміння суті, змісту й призначення юридичної техніки і юридичної технології та їх співвідношення, можна зробити висновок про необхідність і можливість подальшої диференціації та інтеграції знань про юридико-технічний і юридико-технологічний аспекти юридичної діяльності в інтересах найбільш адекватного відображення та конструювання її сучасних різновидів, що зумовлює потребу в розробці фундаментальної концепції юридичної технології.

Юридична технологія включає в себе систему взаємопов'язаних операцій та обумовлена рівнем розвитку правової системи суспільства, яка ґрунтується на знаннях про оптимальну взаємодію юридичних і юридично-технічних засобів, а також наукових висновків, що використовуються для досягнення певних правових цілей і тягнуть за собою певні юридичні результати.

Треба звернути увагу на необхідність розрізняти поняття техніки й технології. «Техніка» й «технологія» походять від грец. *techne* – мистецтво, майстерність. На сучасному рівні техніка – це матеріальний об’єкт, своєю чергою технологія – це інтелектуальні процеси створення та використання об’єктів. Відтак, ми можемо припустити, що:

- юридична техніка – сукупність юридично-технічного інструментарію (засобів), який слід використовувати при створенні та вдосконалені письмових правових актів;

- юридична технологія – сукупність науково-обґрунтованої інформації (правил, способів, методів, концепцій та ін.) щодо використання юридичного інструментарію при створенні правових актів і здійсненні юридичної діяльності.

Створення правових актів пов'язано не лише з використанням юридичного та технічного інструментарію, але й з інтелектуальними витратами (знання, досвід) та високим рівнем правової культури. У зазначеному аспекті юридичні технології є відображенням інтелектуального рівня процесу створення правових актів. Зазначений рівень складається: а) із суб'єктивних елементів (фактичний потенціал суб'єкта створення акту); б) із об'єктивних елементів (прийоми, правила, методи, принципи).

Окреме місце посідають прийоми юридичних технологій – це дії, завдяки яким юрист здійснює безпосереднє виконання конкретної юридичної роботи зі створення певних правових актів.

Своєю чергою методи юридичних технологій – це визначенні напрями і шляхи, завдяки застосуванню яких досягається формалізація та впорядкування правових актів.

Юридичні технології невід'ємно пов'язані з юридичними алгоритмами.

З цього приводу Л. А. Ісаєва зазначає, що у понятті юридичної діяльності, яка розглядається в техніко-технологічному аспекті, слід розрізняти статичну і динамічну сторони. Статична сторона – це система засобів, прийомів і правил створення й реалізації правових актів (нормативних правових та індивідуальних). Динамічна сторона являє собою алгоритми використання засобів і прийомів на основі певних правил та взаємопов'язаних комплексів дій щодо застосування засобів юридичної техніки (операції), для досягнення певних правових цілей, отримання відповідних правових результатів, що зумовлюють застосування певного набору, використання у відомому поєднанні конкретних засобів, прийомів

юридичної техніки [253].

Саме юридичні алгоритми є ланкою, яка поєднує науку і чинні правові акти в контексті юридичної діяльності. Юридичний алгоритм – це закріплена у правовому акті юридична конструкція зобов'язуючого волевиявлення, якою чітко регламентується хто, в якому порядку та що має зробити або утриматися від дій. Це закріплена послідовність, яка зумовлює напрям і характер протікання юридичного процесу або правової процедури. Юридичний алгоритм завжди орієнтовано на суб'єкта права, бо в ньому закріплена модель поведінки.

Співвідносячи юридичні технології з юридичними алгоритмами в контексті юридичної діяльності, ми можемо виявити наступні характерні особливості:

1) юридичні технології забезпечують інтелектуальний рівень практичної юридичної діяльності, розкриваючи правила, методи і прийоми, які необхідно застосовувати суб'єктам у процесі її здійснення;

юридичні алгоритми розташовуються у текстах правових норм юридичними конструкціями, в яких закріплено порядок здійснення юридично значущих дій;

2) юридичні технології не прив'язані до конкретного суб'єкту, а є науково обґрунтованою інформацією щодо порядку організації та здійснення практичної юридичної діяльності;

юридичні алгоритми чітко визначають коло суб'єктів, сутність і процедуру необхідних діянь, модель поведінки;

3) юридичні технології відповідають на питання «Як?», у відповідності до яких прийомів, методів і правил треба здійснювати юридичну діяльність;

юридичні алгоритми відповідають на питання «Що має зробити?»

[253] Исаева Л. А. Юридические технологии в деятельности уголовно-исполнительной системы : дисс. ... канд. юрид. наук: спец.12.00.01. Владимир, 2008. С. 63.

суб’єкт юридичної діяльності задля досягнення результату, який буде мати юридичне значення.

Відповідно, юридичні технології та юридичні алгоритми не є тотожними категоріями. Юридичні технології є значно ширші за обсягом і складаються із системи знань про порядок, прийоми, методи та засоби здійснення практичної юридичної діяльності. Своєю чергою, юридичними алгоритмами є закріплені у правовому акті юридичні конструкції зобов’язуючого волевиявлення, якими чітко регламентується хто, в якому порядку та що має зробити або утриматися від дій. По-друге, практична юридична діяльність має здійснюватися відповідно до вимог, сформульованих у юридичних алгоритмах, із застосуванням науково обґрунтованої інформації юридичних технологій. По-третє, юридична діяльність може здійснюватися лише в процедурно-процесуальній формі, основою якої є юридичний алгоритм.

Не викликає сумніву, що технологічний арсенал права включає наукову та юридичну складову. Науковою складовою є сукупність прийомів, способів і методів, які не мають нормативної регламентації, але їх застосування невід’ємно від інтелектуальних процесів створення та втілення у життя права, – приміром, мовні правила створення правових актів, правила логіки та ін. Юридичною складовою є сукупність інформації, яка міститься в правових актах і встановлює обов’язкові вимоги до порядку здійснення юридичної діяльності. Лише сукупність наукової та юридичної складових розкриває природу юридичної діяльності.

Під юридичними технологіями слід розуміти науково обґрунтовану інформацію про ефективне використання правового інструментарію задля досягнення результату, який має юридичне значення. Це сукупність прийомів, способів і методів, які не лише отримують вираження у правових актах і всебічне обґрунтування в юридичній науці, але й саме вони зумовлюють форму, порядок та особливості здійснення юридичної

діяльності щодо створення правових актів.

У контексті запропонованого визначення цілком логічним є питання щодо співвідношення юридичних технологій і методології права. На нашу думку, це близькі але нетотожні поняття. Основа методології – мислення та світогляд, основа технології – діяльність і шлях отримання результату. Методологія права є значно ширшою за обсягом і включає юридичні технології як невід'ємний складовий елемент.

Використовуючи в якості критерія характер здійснення діяльності, всю сукупність юридичних технологій можна класифікувати на дві великі групи: юридичні технології формалізації права та юридичні технології окремих видів юридичної діяльності.

Юридичні технології формалізації права, своєю чергою, класифікуються на: 1) позитивні – метою яких є створення якісного правового акту; 2) негативні – метою яких є пошук помилок у правових актах.

Позитивні технології формалізації права класифікуються на основні та допоміжні. Основними виступають юридичні технології, завдяки використанню яких забезпечується створення та належне функціонування правового акту. Так, аналізуючи процеси формального вираження права, ми можемо виділити чотири основні технологій формалізації права у практичній юридичній діяльності: *технології створення* – сукупність прийомів, методів, правил, мистецтва створення письмових правових актів, унесення до них змін та їх скасування; *технології впорядкування* – сукупність прийомів, методів, правил, мистецтва систематизації письмових правових актів; *технології тлумачення* – сукупність прийомів, методів, правил, мистецтва з'ясування та роз'яснення сутності правових актів; *технології обслуговування* – сукупність прийомів, методів, правил,

мистецтва обнародування, реєстрації та зберігання тексту правових актів [254].

До допоміжних належить велика кількість юридичних технологій, які забезпечують максимально високий рівень підготовки якісного правового акту. Кожна із зазначених основних юридичних технологій конкретизується та використовує потенціал окремих додаткових технологій. Приміром, під час підготовки правового акту використовуються такі додаткові юридичні технології, як технологія концептуальної оцінки правового акту під час його правової експертизи, технологія встановлення рівня ефективності правового акту у правовому регулюванні, технології майндмеппінгу та ін.

Негативні юридичні технології суттєво відрізняються від позитивних саме метою їх використання. Якщо основною метою позитивних юридичних технологій є створення якісного правового акту, то мета негативних юридичних технологій – пошук помилок і аномалій у тексті правового акту. Найбільш очевидно ця технологія розкривається під час внесення правок до проєкту закону.

Юридичні технології окремих видів юридичної діяльності теж мають власну внутрішню класифікацію, до них належать юридичні технології, завдяки яким забезпечується належне втілення в життя правових актів (здійснення діяльності). Залежно від специфіки предмету та методів здійснення такої діяльності можна виділити технології: адвокатської діяльності, діяльності прокуратури, діяльності суду та ін. Зазначені юридичні технології забезпечують високий рівень ефективності кожного окремого виду юридичної діяльності.

Аналізуючи порядок використання юридичних технологій в окремих видах практичної юридичної діяльності, в якості прикладу їх застосування доцільно звернути увагу на особливості організації та здійснення адвокатської діяльності. Бо саме вона є ланкою, яка забезпечує правозахист

[254] Манько Д. Г. Юридична техніка й технології : курс лекцій. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. С. 29.

і водночас пов’язана зі створенням окремих видів правових актів.

На думку М. Р. Аракеляна, «…сучасна адвокатура в Україні побудована на досягненнях теорії прав і свобод людини й громадянина в демократичному цивільному суспільстві. Відповідно, статус і значення цього інституту повинні рости в міру вдосконалення і розвитку інститутів громадянського суспільства та правової держави, а також формування взаємовідносин між ними, через які розкривається соціальна і правова природа адвокатури як ефективного інституту сучасного громадянського суспільства» [255].

Своєю чергою О. Д. Святоцький з цього приводу визнавав: «…адвокатура – найважливіший правовий інститут, який стоїть на захисті прав і свобод людини і громадянина та відображає стан і рівень демократії в країні. Від того, наскільки вона організована, законодавчо захищена, значною мірою залежить впевненість кожного громадянина в своєму майбутньому, його благополуччя, успішність у бізнесі» [256].

Стаття 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає такі види адвокатської діяльності: надання правової інформації, консультацій і роз’яснень з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; захист прав, свобод і законних інтересів громадян, представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах та різноманітних органах влади, а також інші види адвокатської діяльності, не заборонені законом [257].

Аналізуючи зміст наведеної статті, ми можемо умовно виділити дві

---

[255] Аракелян М. Р. Правозахисна діяльність адвокатури: теоретико правовий ракурс : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. С. 191.

[256] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Адвокатура України : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 1997. С. 12.

[257] Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17

сфери адвокатської діяльності: позасудову та в рамках судочинства. І якщо перша характеризується більшим ступенем диспозитивності та має лише загальні вимоги, сформульовані у правилах адвокатської етики і спеціалізованих нормативно-правових актах, то друга вже більш чітко регламентована в процесуальних нормах.

Але незалежно від того, здійснюється адвокатська діяльність в рамках судочинства чи вона пов’язана із супроводом діяльності юридичних і фізичних осіб, така діяльність засновується на використанні певних юридичних технологій.

В юридичній науці вже існують певні підходи щодо визначення процесів застосування науково обґрунтованої інформації про ефективне використання правового інструментарію задля досягнення результату адвокатської діяльності.

Враховуючи природу адвокатської діяльності, ми можемо виділити п’ять базових (зазначений перелік не є вичерпним) юридичних технологій, які використовуються під час її здійснення.

Першою є технологія юридичної аргументації. Адвокатська діяльність є основною сферою втілення юридичної аргументації. Технології юридичної аргументації містять сукупність правил, способів і методів, завдяки яким адвокат обґрунтовує свою позицію та переконує інших учасників у її істинності. Теорія юридичної аргументації значну увагу приділяє юридичним нормам, котрі регламентують процес доведення, характер доведення, наявність доказів і способи їх отримання, їх оцінку з позицій юридичної відповідності та припустимості. Юридична аргументація формує ступінь довіри до суб'єктів правозастосовної та правотворчої діяльності, адже цей ступінь багато в чому визначається тим, наскільки їх акти є переконливими та обґрунтованими.

За твердженням О. М. Юркевич, «…в практичному значенні юридична аргументація виступає в якості однієї з основних логічних

складових юридичної техніки, що має за мету здійснення правозастосування за певними логіко-юридичними нормами. Сучасна теорія юридичної аргументації поєднує знання формально-логічних теорій загальнотеоретичного значення зі змістовними завданнями правознавчої теорії та юридичної практики» [258].

Другою є технологія проведення консультаційної роботи. Це сукупність правил, способів і методів організації процесу взаємодії адвоката і довірителя з приводу проблеми останнього, з метою виявлення можливих правових варіантів її вирішення та їх наслідків, з'ясування шляхів і способів реалізації обраного варіанта вирішення проблеми. Зазначена технологія охоплює як процедури співбесіди, так і консультування.

Проведення консультаційної роботи «…вимагає від адвоката не лише добре знати право, а й володіти вмінням аналізувати фактичну інформацію, орієнтуватись у нормативному матеріалі та знаходити правову основу для вирішення проблеми довірителя, а також вміти віднаходити альтернативні способи вирішення проблеми. Адвокат має не тільки вказати на можливі способи вирішення проблеми, а й спрогнозувати позитивні та негативні наслідки таких дій» [259].

Третьою є технологія встановлення фактичних обставин та юридичної кваліфікації юридичної справи адвокатом. Зазначена технологія складається з правил, способів і методів, які визначають особливості адвокатської діяльності під час отримання та аналізу доказів, встановлення юридичної основи питання, з яким особа звернулась до адвоката, а також правову оцінку всієї сукупності обставин справи через співвіднесення даного випадку з певними юридичними нормами.

На думку С. Д. Гусарева, «…правова кваліфікація – юридична оцінка

---

[258] Юридична аргументація: логічні дослідження : колективна монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін.; за заг. ред. О. М. Юркевич. Х., 2012. С. 6.

[259] Зейкан Я. П. Адвокатська техніка: методика підготовки прямого допиту і вступної промови. Х.: Фактор, 2016. С. 24.

всієї сукупності фактичних обставин справи шляхом віднесення конкретного випадку до певних юридичних норм. Правова кваліфікація має наскрізне значення у веденні юридичної справи, втілюється в її вирішенні. Якщо на перших стадіях ведення юридичної справи здійснюється попередня кваліфікація, в результаті якої визначають коло обставин (предмет доказування) і загалом потрібну правову норму, то при вирішенні справи остаточно вибирають юридичну норму, що є його основою» [260].

Четвертою є технологія створення письмових правових актів у адвокатській діяльності. Зазначена технологія складається з правил, способів і методів, які визначають порядок та умови створення письмових правових актів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності.

Створення письмових правових актів пов'язано не лише з підготовкою текстів нових актів, але і з внесенням змін у вже існуючі, їх впорядкуванням та обслуговуванням [261].

У рамках цієї технології значна увага приділяється питанням застосування правил: мови, логіки, структурних, реквізитних, процедурних. Аналізуються способи побудови та розташування правового матеріалу, встановлення взаємозв'язку між актами.

П'ятою є технологія підготовки та викладу адвокатом судової промови. Це особлива технологія, яка, за суттю, відображає рівень майстерності адвоката та складається з правил, способів і методів, які визначають мистецтво переконання і впливу адвоката в суді.

Р. С. Кацавець визначає судову промову як «…виступ, звернений до суду, учасників процесу і всіх присутніх у залі судового засідання, який представляє собою роз'яснення значення і характеру обставин справи з

[260] Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності) : навч. посіб. К.: Знання, 2005. С. 255.

[261] Манько Д. Г. Юридична техніка й технології : курс лекцій. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. С. 29.

метою з'ясування істини і постановлення справедливого вироку» [262].

Відтак, у рамках цієї технології аналізу підлягають засоби впливу, які використовуються в судовій промові, досліджується організація матеріалу, логічні докази.

Динаміка втілення в життя правових приписів зумовлює наявність певних правил і способів їх здійснення, тому окремі технології мають лежати в основі будь-якої юридичної діяльності, в тому числі й адвокатської. Здебільшого це дозволяє стверджувати, що юридичні технології здійснення окремих видів юридичної діяльності є саме тією цінністю, яка значною мірою визначає цінність всього процесу юридичної діяльності. Водночас здійснення якісної та ефективної юридичної діяльності не меншою мірою зумовлено суб'єктивними якостями юриста, його бажанням розвиватися та вдосконалювати свій рівень знань і практичних умінь.

Процеси створення, зміни, тлумачення та реалізації нормативних актів визначають ступінь ефективності системи права в державі. У зв'язку з цим вивчення питань, пов'язаних із мистецтвом здійснення юридичної діяльності, застосуванням науково обґрунтованих юридичних технологій і знаряддя юридичної техніки, мають скласти певну галузь у юриспруденції. На нашу думку, така галузь вже практично сформована, принаймні, вона має необхідний теоретико-методологічний арсенал щодо виокремлення в самостійний науковий напрям юриспруденції, назва якого – юридична креативістика.

[262] Кацавець Р. С. Судові промови державного обвинувача та адвоката-захисника у кримінальному судочинстві України: правові, етичні, логічні та мовні аспекти : монографія. К.: ЦУЛ, 2014. С. 10.

3.2. Юридичні технології в законотворчій діяльності

Перш ніж проаналізувати юридичні технології в законотворчій діяльності, необхідно встановити, як співвідносяться між собою поняття правотворчості, нормотворчості та законотворчості. Деякі автори ототожнюють ці поняття, але така позиція вбачається певною мірою спірною. Так, поняття «нормотворчість» є значно ширшим і включає всі види соціального нормування (норми права, норми моралі, релігійні норми, норми традицій та ін.), правотворчість виступає лише одним із видів нормотворчості. Своєю чергою, законотворчість є лише одним із підвидів правотворчості.

На думку С. С. Цися, «…правотворчість – це етап правотворення, який полягає в діяльності спеціально уповноважених суб'єктів зі встановлення, зміни чи скасування правових норм, що виражається у підготовці та прийнятті системи нормативно-правових актів [263].

Безумовно, найбільш поширеним і важливим видом правотворчості є законотворчість. Це пояснюється необхідністю професійного підходу до формулювання загальнообов'язкових правил поведінки, найбільш повного врахування всіх факторів, що впливають на ефективність їх подальшої реалізації, забезпечення внутрішньої узгодженості та несуперечності системи законодавства.

В Україні правом прийняття законів наділена Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади (стаття 75 Конституції України) [264].

Законотворча діяльність має базуватися на таких основних принципах:

- демократизм – юридичні норми повинні виражати волю більшої

[263] Цись С. С. Доктринальні засади правотворчості: проблеми наукового розуміння. *Часопис Київського університету права.* 2015. № 1. С. 71.

[264] Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254л/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4838

частини населення, самих різних соціальних груп;

- гуманізм – захист прав і свобод особистості, людина та її інтереси мають перебувати в центрі законодавчої діяльності;
- законність – відповідність Конституції, неухильне дотримання процедури підготовки, прийняття та публікації законів;
- науковість – відповідність рівню розвитку суспільства, врахування й використання новітніх досягнень науки й техніки;
- збереження національної самобутності та інтернаціоналізм;
- юридично-технологічна досконалість – використання максимально-доцільної кількості юридичних технологій під час створення законів;
- поєднання динамізму і стабільності – дотримання необхідного балансу між прийняттям нових нормативно-правових актів та внесенням змін і доповнень у чинні акти. Прийняття нових нормативних актів, зміна або скасування чинних мають бути обґрунтованими і доцільними, змістовно виваженими і конструктивними.

До базових юридичних технологій законотворчої діяльності в України відносяться: юридичні технології розробки законопроєкту; юридичні технології прийняття законів; юридичні технології обслуговування законів.

Юридичні технології розробки законопроєкту поділяються на: технології попереднього аналізу правовідповідності (відповідність міжнародним актам, законодавству ЄС та України, відповідність правам і свободам людини); технології попереднього аналізу матеріально-технічного забезпечення прийняття та виконання закону (фактичні витрати, навантаження на бюджет та ін.); технології формалізації змісту (мовно-лінгвістичні вимоги до тексту та термінології проєкту закону); технології компонування структури (визначення та розташування структурних елементів, встановлення реквізитів, встановлення зв’язків з іншими актами).

До юридичних технологій формування законів слід відносити сукупність вимог, правил і способів найбільш ефективного компонування та вираження їх форми й змісту. Юридичні технології прийняття законів включають: технології правової експертизи; технології розрахунку матеріально-технічного забезпечення прийняття та виконання закону (фактичні витрати, навантаження на бюджет та ін.); технології внесення та відкликання законопроєктів; технології розгляду законопроєктів; технології прийняття та повторного розгляду законів; технології опублікування законів.

Юридичні технології обслуговування законів складаються з технологій зберігання та ведення справи закону.

Зміст будь-якого закону має відповідати таким вимогам:

- вимога законності – будь-який нормативний акт за змістом має відповідати нормам і принципам міжнародного права, Конституції, нормативним актам (які мають вищу юридичну силу). Умовами вимоги законності є: а) нормативний акт має видаватися в межах компетенції правотворчого суб'єкта; б) повинні дотримуватися права і свободи людини й громадянина;
- вимога відповідності нормам моралі – врахування положень норм моралі під час створення законодавчих норм;
- вимога обґрунтованості та доцільності – відповідність інтересам суспільства;
- вимога ефективності – повне досягнення мети його прийняття;
- вимога своєчасності – закон має бути прийнято в розумний термін з моменту винесення законодавчої ініціативи;
- вимога стабільності – можливість регулювання даних і майбутніх відносин;
- вимога економічності – співвідношення між цінністю отриманого результату і зробленими витратами;

- вимога реальності – здійсниміcть закону, забезпеченість необхідними ресурсами;
- вимога оптимальності – процес пошуку й застосування оптимальної форми правового впорядкування певного фрагмента соціального життя.

До основних способів і прийомів формування змісту законів належать:

- Заборони, розпорядження, дозволи (у тій самій послідовності, в котрій розвивалися історично – *авт.).*
- Принципи права – основні ідеї, абстрактно виражені правила поведінки, що відображають сутність права й закономірність його розвитку.
- Правові дефініції – коротке визначення поняття, яке відображає якісні ознаки явища, предмета.
- Декларації – загальні положення вказують на дух нормативного акта.
- Юридичні конструкції – у вузькому розумінні модель суспільних відносин, елементи якої тісно пов’язані між собою.
- Правові презумпції – обов’язок осіб, які застосовують право, без доказів визнати презюмований факт, на який є вказівка в законі, і вирішити відповідно до цього юридичну справу.
- Правові фікції – неіснуючі положення, але через певні обставини законодавець визнає їх як реальні й обов’язкові.
- Правові аксіоми – загальновизнані істини, які не потребують доказів, що знаходять або пряме, або непряме відображення в нормах права.
- Винятки – положення, згідно з якими можна змінити або не дотримуватись встановленого правила поведінки в особливих або спеціальних цілях.

При викладенні тексту закону слід ураховувати особливості стилю законодавчих актів, який буде істотно відрізнятися, наприклад, від стилю

художніх творів або публіцистичних праць.

Професор Д. А. Керімов виділяє такі риси стилю законодавчого акта:

- директивність, яка виражається в його обов'язкових, владних, вольових формулюваннях;
- офіційність, яка виражається в тому, що закон закріплює суверенну волю держави, а також у тому, що закон приймається вищим державним органом, підписується офіційною посадовою особою, публікується в офіційних виданнях;
- стриманість, яка виключає пафосність, пишність, урочистість [265].

Даний перелік, безумовно, є відкритим. Стилю законодавчих актів характерна також владність, лаконічність, переконливість. Крім того, закони, як правило, мають значні галузеві особливості, що накладає відбиток на їх стиль. Так, Конституція як Основний Закон має містити деякі елементи урочистості й пишності, на відміну від законів, котрі регулюють вузькоспеціальні питання.

Загальноправовий критерій визначеності, ясності, недвозначності правової норми випливає з конституційного принципу рівності всіх перед законом і судом, оскільки така рівність може бути забезпечена лише за умови однакового розуміння й тлумачення правової норми всіма правозастосовниками.

Стиль закону – це композиція його структурних одиниць. Доцільно виділити такі особливості стилю нормативних актів:

- Нормативний текст зазвичай містить оцінку.
- У нормативному тексті використовуються позитивні речення.
- У нормативному реченні порядок слів часто порушується.
- Прикметники вживаються в мінімальній кількості.
- Використовуються абстрактно-узагальнені форми й конструкції.

[265] Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. М., 2000. С. 84.

- Властива мовленнєва стандартизація.
- У нормативних реченнях не повинно бути ланцюжків, складених із однотипних граматичних форм, які йдуть одна за одною.
- Речення в нормативному тексті не повинні бути довгими.
- Неупередженість і відсутність експресії в тексті.

Кожен нормативно-правовий акт має свою чітко визначену форму. Форма – зовнішній обрис, зовнішній вигляд предмета, а також його побудова, певний порядок, на відміну від аморфного матеріалу.

Необхідно розрізняти зовнішню (ідентифікація, можливість відрізнити один акт від іншого) і внутрішню (вираження й впорядкування законодавчої волі за допомогою мови) форму нормативно-правового акта.

Внутрішня форма включає структуру нормативно-правового акта:

- заголовок – найменування нормативного акта;
- зміст – перелік складових елементів;
- преамбула – містить вказівки на обставини, що послугували підставою для прийняття закону (мотив), а так само цілі й завдання, які мають бути досягнуті;
- частина – найбільший підрозділ нормативного акта (загальна, особлива);
- розділ – структурна одиниця на рівні підгалузі або групи інститутів права;
- глава – структурна одиниця оформлення інституту або субінституту права;
- стаття – основна структурна одиниця тексту нормативного акта, саме вона є носієм правової інформації;
- параграф – структурна одиниця, що об'єднує кілька однорідних норм; зустрічається у відомчих підзаконних актах;
- пункт – вторинна щодо статті одиниця тексту, за допомогою якої в статті викладається диференційований текст;

• підпункт – структурна одиниця, використовується для градації тексту великих пунктів, починається з маленької літери;

• абзац – структурна одиниця, використовується для градації тексту, починається з нового рядка з відступом і великої літери;

• примітка – частина нормативного акта, яка становить собою державно-владне встановлення, призначене для спеціального текстового або символічного підкреслення, що носить супровідний характер;

• прикінцеві положення;

• програми – необов'язкова структурна одиниця нормативного акта; використовується за необхідності.

Серед юридичних технологій розташування структурних одиниць слід виділяти наступні:

• всі структурні одиниці повинні мати наскрізну нумерацію;

• всі великі структурні одиниці повинні мати заголовки;

• розташовувати нормативний матеріал треба так, щоб більш важливі приписи передували менш важливим;

• правило має викладатися до винятків;

• положення про обов'язки мають передувати розпорядженням про санкції;

• матеріально-правові приписи розташовуються перед процедурними, а процедурні – перед процесуальними.

Підготовка нормативно-правових актів має відповідати встановленим вимогам:

- взаємозв'язок нормативних приписів, які розміщені в акті, їх логічна послідовність;
- відсутність суперечностей між частинами акта і щодо системи законодавства;

- компактність викладення юридичних норм при глибині й всебічності відображення їхнього змісту;
- ясність і доступність мови;
- використання формулювань і термінів, прийнятих у законодавстві;
- скорочення до мінімуму кількості актів з одного й того самого питання.

Законодавчі акти зазвичай поділяються на статті, підзаконні акти – на пункти. Значні за обсягом акти поділяються на глави, розділи, частини (наприклад, кодекси). Деякі з них забезпечуються преамбулою, додатками.

Без таких офіційних атрибутів, як вказівка місця видання, дати, найменування нормативного акта, його заголовка та підписів офіційних осіб, нормативний акт не може бути визнано офіційним документом.

Систему лінгвістичних засобів складання нормативних актів досить повно досліджувала І. О. Биля. На її думку, мовленнєву основу тексту нормативних актів складають лексичні одиниці: слово, словосполучення, речення, абревіатура. Систему мовленнєвих правил складають п’ять груп:

1) загальнолінгвістичні (ясність, точність, доступність, стислість, офіційність, дотримання граматичних правил);

2) термінологічні – застосування адекватних термінів, які виражають однозначне значення;

3) синтаксичні – правила побудови речення;

4) стилістичні – правила вживання, поєднання і співвідношення мовленнєвих елементів;

5) абревіатури – одиниці тексту мають допоміжне значення й виражають скорочення [266].

Аналізуючи лексичні одиниці та правила їх вживання, слід звертати

[266] Биля І. Нормотворча техніка. *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К.: «Ін Юре», 2003. Т. 1 : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. С. 467.

увагу на наступні положення.

Слово – основна одиниця нормативного тексту. Вимоги до вживання: ясність, однозначність, апробованість, економічність.

Словосполучення – сталий смисловий зв'язок між словами (фразеологізми, вільні (замінні) словосполучення).

Правила до вживання: загальновідомість, однозначність, образність.

Речення – основна смислова одиниця нормативного тексту.

Речення має відповідати таким вимогам: точно виражати думку законодавця (бути узгодженим, без «а», «але», «щоб», «так», «не те», «хоч» і т.д.); бути юридично нейтральним; бути простим і доступним; адекватно виражати волю законодавця (речення має констатувати, розповідати, стверджувати, мати мінімум запитань і спонукальних слів, допускається заперечення).

Не менш важливим технологічним прийомом під час створення законів є використання абревіатур, тобто скорочення словосполучень, утворені з перших літер слів, які до них входять. Види: за зовнішньою формою (з рядкових букв, із великих літер, змішані); за сферою застосування (загальноприйняті, спеціальні (ЖК, СК), індивідуальні (ОМСВ).

Правила використання абревіатур: не мати двозначного характеру; не бути важкими в прочитанні; не відрізнятися немилозвучністю; розшифровуватися в тексті.

Важливе значення мають символічні прийоми (використання державної символіки) при складанні нормативних актів.

Дотримання правил законодавчої технології дозволяє домогтися дохідливості змісту закону, впливаючи, зокрема, на ефективність його застосування, на ступінь досконалості законодавства в цілому.

До характерних особливостей мови юридичних документів в процесі їх формалізації В. М. Тертишник відносить:

1. Мова юридичного документа має бути офіційно-діловою, без складних граматичних конструкцій і стилістичних зворотів, ясною, зрозумілою, змістовною та доцільною.

2. В юридичному документі використовуються такі граматичні засоби мови, які за умови стислого викладення надають максимум інформації (прості закінчені речення, відокремлені дієприслівникові звороти тощо) та лаконічно передають потрібні відомості.

3. Думки мають викладатися в такій послідовності, щоб одне положення виходило з попереднього та готувало б до розуміння наступного. Синтаксичні зв'язки формулюються залежно від логічних зв'язків.

4. Переважно використовується стилістично нейтральний, одноманітний стиль мовлення, без засобів образності й прояву особистих почуттів, нейтральні з погляду емоційного забарвлення літературні вирази. Наприклад, «розкрадач», а не «крадій», «заподіяв тілесні ушкодження», а не «побив до крові», «вчинив хуліганство», а не «зчинив бешкет» тощо. З лексичних синонімів обирається слово, яке має мінімальну експресію, має найменше емоційне забарвлення, є домінантою синонімічного ряду.

5. В офіційно-діловому мовленні, зокрема і в юридичних документах, зазвичай не використовуються метафори, гіперболи, елементи просторіччя, жаргонні слова.

6. Не рекомендується вживати маловідомі та неоднозначні для розуміння терміни, у тому числі слова іноземного походження («плюралізм», «консенсус», «нонсенс», «дефініція», «ініціація») тощо.

7. У синтаксисі ділового стилю поширеним є прямий порядок слів у реченні: підмет стоїть здебільшого на початку речення та найчастіше передує присудку; означення стоять перед означуваними словами, доповнення – після керованого ними слова, обставинні слова (прислівники) – якомога ближче до слова, яке вони пояснюють, вставні слова та звороти ставляться на початку речення.

8. Кількісна перевага надається складним реченням над простими, а кращим є чергування простих і складних речень із дотриманням правил ритміки мови.

9. Широко вживаються дієприкметникові та дієприслівникові звороти, які надають мові лаконізму, влучності та динамічності.

10. Використовується професійна термінологія, яка вживається в нормах права (наприклад, «об'єктивна істина», «цивільний позивач», «амністія», «речовий доказ», «касаційна скарга»).

11. Широко вживаються слова – організатори думки («на підставі викладеного», «однак», «таким чином», «крім того», «але», «безумовно», «більш того», «з огляду на викладене», «при цьому» тощо).

12. Діловий стиль відзначається зростаючою стандартизацією й уніфікацією мови, широким уживанням сталих словосполучень, трафаретів, застосуванням типових текстів. Поширені мовні кліше, стандартні звороти та вирази (наприклад, «провести особистий обшук затриманого», «здійснити привід свідка») [267].

Не менш важливим питанням є вимоги щодо порядку та способів побудови правового матеріалу, а також встановлення зв'язку між правовими актами під час їх формалізації.

Одним із механізмів, за допомогою якого виробляється текст закону, є способи побудови правового матеріалу, що поділяються в залежності від ступеня узагальненості на абстрактний і казуальний.

Перший спосіб побудови – абстрактний – характеризується застосуванням сили абстракції до правової матерії, в результаті чого нормативний правовий акт набуває узагальнюючого характеру.

Основна перевага такого способу побудови правового матеріалу полягає в тому, що він надає нормативному правовому акту

[267] Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Академічне видання. Київ : Алерта, 2014. С. 300.

довготерміновий характер і дозволяє застосовувати його до широкого кола суспільних відносин. Проте не завжди абстрактну норму можна застосувати до конкретних суспільних відносин. В цьому полягає його недолік. Крім того, існує небезпека перетворення норми на формулу, позбавлену реального змісту.

Абстрактні норми, як правило, розміщуються на початку нормативного правового акта при викладенні загальних положень. Абстрактні норми більшою мірою характерні нормативним правовим актам у сфері конституційних правовідносин.

Альтернативний спосіб побудови правового матеріалу – казуальний. Даний спосіб передбачає вказівку на особливі випадки, які слугують підставою для реалізації нормативно-правових актів.

Казуальний спосіб побудови правових норм надає врегульованим суспільним відносинам визначеність і конкретність. Проте використання даного способу тягне за собою незмінне збільшення обсягу правового матеріалу через необхідність перерахування різних ситуацій, явищ, фактів і т. д. Крім того, дуже важко врахувати в правовій нормі всі нюанси регульованих суспільних відносин. Цим зумовлені недоліки казуального способу.

Вибір того чи іншого способу побудови правового матеріалу залежить від багатьох чинників, і насамперед від предмета регулювання закону та галузевих особливостей.

Як зауважує професор Т. В. Губаєва, основний конструктивний принцип, відповідно до якого використовуються способи побудови правового матеріалу, це поєднання узагальнюючої абстракції з понятійною конкретністю викладення, що забезпечує визначеність і точність юридичної форми; слова повинні підбиратися і з'єднуватися з таким розрахунком, щоб можна було регулярно чергувати рівні узагальненості правових норм і досягати інформативної повноти, застосовуючи то більш абстрактні, то

конкретизовані формулювання. Уникнути декларативності правових норм можна шляхом послідовної конкретизації абстрактних положень у подальших нормах закону [268].

Не менш важливою складовою якісної формалізації права є система зв'язку між нормативними правовими актами та окремими нормами права, які дозволяють уникнути повторів, дублювання й перенасичення правового матеріалу.

У літературі виділяють такі види зв'язків: відсилання; бланкетні норми; приписи прийняти певний нормативний правовий акт або здійснити правове регулювання певної галузі суспільних відносин; вказівка на більш високий або рівний за юридичною силою законодавчий акт, на виконання якого прийнято закон.

Відсильні норми. Відсилання є найбільш поширеним видом зв'язку нормативних правових актів. Відсилання можна класифікувати таким чином:

1. За юридичною силою нормативних правових актів, до яких робиться відсилання:
   а) до нормативних правових актів вищої юридичної сили,
   б) до нормативних правових актів рівної юридичної сили,
   в) до нормативних правових актів нижчої юридичної сили.
2. За ступенем конкретизації:
   а) до невизначеного законодавчого акта,
   б) до певного законодавчого акта,
   в) до окремих норм права.
3. За сферою дії нормативних правових актів, до яких робиться відсилання:
   а) до національних нормативних актів,

[268] Губаева Т. В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности : монография. 2-е изд., пересмотр. М.: Норма: НИЦ ИНФРА-М, 2014. С. 76.

б) до міжнародних нормативних правових актів і договорів.

Поширеними помилками при викладенні у відсильних нормах є: формулювання відсилання до правової норми, яка своєю чергою містить відсилання; відсилання до нормативного правового акта, який уже визнаний таким, що втратив чинність; неправильне зазначення реквізитів, у тому числі найменування нормативного правового акта, до якого робиться відсилання.

Неправильна побудова відсильних норм призводить до неузгодженості проєктованого акта з чинним законодавством, правове регулювання стає розбалансованим і суперечливим.

Бланкетні норми, як і відсильні, не містять у своїй структурі повного викладення тих чи інших розпоряджень, але вказують на інші правові встановлення, які прийнято або може бути прийнято. Відмінність бланкетних норм від відсильних полягає в тому, що якщо будь-яку відсильну норму можна сформулювати як визначену, включивши до неї відповідні частини інших правових норм, то з бланкетною нормою цього зробити не можна, оскільки такі частини можуть не існувати (наприклад, правила користування службовим транспортом).

Досить часто в законах і в підзаконних актах містяться нормативні приписи уповноваженим органам прийняти або розробити той чи інший нормативний правовий акт, або здійснити правове регулювання певної галузі суспільних відносин. Подібні приписи можуть також містити вказівку на терміни прийняття необхідних актів та їх форму.

В. М. Сирих виділяє такі вимоги формулювання доручень-розпоряджень щодо прийняття нормативних правових актів:

- у дорученнях зазначаються лише питання, які потребують нормативно-правового регулювання;
- називається орган, якому пропонується підготувати відповідний нормативно-правовий акт;

- встановлюється дата й термін, протягом якого органи повинні підготувати й прийняти відповідний нормативно-правовий акт.

Вказівка на нормативний правовий акт, на виконання якого прийнято той чи інший закон або підзаконний акт, також має велике значення. Як зазначає В. М. Сирих, такими вказівками закріплюють ієрархічні зв'язки між нормативними правовими актами, визначають законодавчу основу чинних актів, фіксують найбільш глибоку ступінь пов'язаності між нормативними правовими актами, котрі регулюють одну сферу суспільних відносин [269].

Даний спосіб зв'язку між нормативними правовими актами більшою мірою характерний підзаконним нормативним правовим актам, ніж законам. Більш того, така вказівка на нормативний правовий акт, на виконання якого прийнято підзаконний акт, є обов'язковою.

До технологій проведення законодавчої процедури можна віднести наступні. Перш ніж розпочати написання проєкту закону, слід проаналізувати, чи належать питання, які передбачається вирішити в ньому, до сфери регулювання законом (стаття 92 Конституції України визначає питання, що регулюються виключно законами) [270].

Перед викладенням нормативних положень законопроєкту необхідно вивчити міжнародні договори України, які стосуються теми проєкту. При цьому слід враховувати вимоги статті 9 Конституції України, згідно з якою чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Під час розробки законопроєктів варто також враховувати положення Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року та Угоди про партнерство й співробітництво між Україною та ЄС (УПС),

---

[269] Сырых В. М. Теория государства и права : учебник для вузов. 6-е изд., перераб. и доп. М.: ЗАО Юстицинформ, 2012. С. 74–75.

[270] Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254л/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4838

зважаючи на їх значення для реалізації курсу на європейську інтеграцію, який проголосила Україна. У разі суперечностей положень проєкту з вимогами УПС їх необхідно привести у відповідність до Угоди, за винятком тих випадків, що передбачає сама УПС.

З метою взаємного погодження проєкту з чинними законами та уникнення суперечностей, слід проаналізувати все чинне законодавство, особливо вимоги, що містяться в податкових і бюджетних законах тощо.

Неправомірно включати до галузевого закону норми, які не є його предметом, або ті, що кодифіковано та розміщено в кодексах. У цьому разі застосовується відсильна (бланкетна) норма до того чи іншого закону (кодексу). Такі самі проблеми виникають досить часто, якщо треба встановити адміністративну або кримінальну відповідальність.

До того ж слід звернути увагу, що відповідно до статті 92 Конституції України питання встановлення юридичної відповідальності визначаються виключно законами. Оформлення проєктів законодавчих актів і супровідних документів повинно здійснюватися відповідно до статтей 85 і 86 Регламенту Верховної Ради України, Положення про порядок роботи у Верховній Раді України із проєктами законів, постанов та інших актів Верховної Ради України [271].

Текст проєкту має викладатися стисло, державною діловою мовою, за можливості короткими фразами. Не варто застосовувати вислови з багатьма підрядними реченнями. Особливу увагу необхідно звертати на точність термінології. Визначення термінів має відповідати тому змісту, який міститься в літературній мові, спеціальних науках і чинному законодавстві, та має бути однаковим у всьому тексті закону. Якщо термінологія обмежується лише певним законом, то надається відповідне застереження.

В разі посилань у тексті закону на статті, частини статей, пункти,

[271] Про Регламент Верховної Ради України : Закон від 10.02.2010 р. № 1861-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17

абзаци тощо, слід пам'ятати, що номери статей і пунктів пишуться цифрами, а частин статей, абзаців – словами.

Назви органів державної влади й організацій мають відповідати їх офіційним назвам на час прийняття закону. Водночас треба враховувати, що відповідно до статті 116 Конституції України право створювати, реорганізовувати та ліквідовувати центральні органи виконавчої влади належить Кабінету Міністрів України. Оскільки цей процес є динамічним, навряд чи доцільно давати в законі власну назву відповідного органу виконавчої влади. Застосування терміна «уповноважений центральний орган виконавчої влади» є більш прийнятним.

Якщо в проєкті є посилання на інший закон, то зазначається його назва.

Нормативні положення не повинні містити зайвої деталізації. Потрібно завжди пам'ятати, що закон регулює суспільні відносини, а не вирішує конкретне питання.

Для полегшення застосування норм і виключення різнотлумачень кожне нормативне положення має бути чітко викладено та сформульовано таким чином, щоб не виникало сумніву стосовно терміну дії в часі. Якщо закон або його окремі норми не обмежені в дії часом, то ніяких застережень щодо цього надавати не треба. У разі, якщо закон або його окремі норми приймаються з обмеженим терміном дії, то про це слід обов'язково зазначити в законі, нормі.

Своєю чергою, юридичні технології здійснення законодавчої процедури відображають алгоритми формалізації правових приписів у тексті конкретного закону. За основу виділення зазначених стадій було використано текст Регламенту Верховної Ради України [272]. Поряд із існуючими варіантами класифікацій стадій законодавчої процедури, в даній

[272] Про Регламент Верховної Ради України : Закон від 10.02.2010 р. № 1861-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17

роботі аналізується така, згідно з якою виділяють дев’ять стадій.

Перша стадія. Законодавча процедура починається з ухвалення рішення про підготовку закону. В даному разі необхідно рішення компетентного органу або спеціально уповноважених на те осіб. Інакше кажучи, визначаються суб'єкти законодавчої ініціативи.

Друга стадія. Підготовка тексту нормативно-правового акта здійснюється у створюваних для цих цілей комісіях, робочих групах, до яких входять депутати, представники зацікавлених громадських організацій («замовники»), вчені-юристи та ін. Але Верховна Рада може доручити підготовку альтернативних проєктів деяким вищим навчальним закладам і вибрати з них найкращий.

Третя стадія. Попереднє обговорення проєкту нормативного акта і його погодження передбачає попереднє ознайомлення з його змістом. Форми обговорення можуть бути найрізнішими: розширене засідання підготовчих комісій; обговорення в пресі, на радіо й телебаченні; рецензування проєкту навчальними закладами та науково-дослідними установами. Проєкти піддаються всебічній спеціалізованій експертизі за участю юристів, фінансистів, екологів та інших фахівців. Найважливіші законопроєкти можуть бути винесені на всенародне обговорення.

Четверта стадія. Після врахування всіх зауважень і пропозицій відбувається доопрацювання проєкту закону в комісії або робочій групі. Закріплюється неофіційний етап підготовки, і вже далі робота над проєктом здійснюється в самій Верховній Раді.

П’ята стадія. Внесення проєкту на розгляд Верховної Ради від імені органу або організації, які готували його, здійснює особа чи орган, наділені правом законодавчої ініціативи. Дана стадія закінчується офіційним включенням проєкту закону до порядку денного засідання Верховної Ради.

Шоста стадія. Обговорення законопроєкту часто передбачає два й більше читань. За результатами обговорення проєкт відхиляється чи

схвалюється, або встановлюється термін другого читання. Обговорення провадиться постатейно, за розділами, або в цілому.

Відповідно до положень Регламенту Верховної Ради України, законодавча процедура здійснюється через «читання» на засіданнях парламенту. При детальному аналізу цих нормативних приписів стає можливим виділити такі технології здійснення законодавчої процедури.

Законопроєкти розглядаються Верховною Радою, як правило, за процедурою трьох читань. Розгляд і прийняття законопроєкту за процедурою трьох читань включає:

1) перше читання – обговорення основних принципів, положень, критеріїв, структури законопроєкту та прийняття його за основу;
2) друге читання – постатейне обговорення й прийняття законопроєкту в другому читанні;
3) третє читання – прийняття законопроєкту, який потребує доопрацювання та погодження в цілому.

Рішення про проведення повторних перших, других читань законопроєктів Верховна Рада може приймати не більше двох разів.

Перше читання. Розгляд законопроєкту в першому читанні, як правило, провадиться за процедурою повного обговорення законопроєктів. При розгляді законопроєкту в першому читанні Верховна Рада може прийняти процедурне рішення про обговорення проєкту за скороченою процедурою. Обговорення за скороченою процедурою не допускається при розгляді проєктів кодексів та інших законопроєктів, у яких кількість статей, пунктів понад 100.

За наслідками розгляду законопроєкту в першому читанні Верховна Рада може прийняти рішення:

1) про прийняття законопроєкту за основу з дорученням головному комітету підготувати його до другого читання;

2) про відхилення законопроєкту;

3) про повернення законопроєкту суб'єкту права законодавчої ініціативи на доопрацювання або направлення його до головного комітету для підготовки на повторне перше читання, визначивши при цьому основні положення, принципи, критерії, яким має відповідати доопрацьований законопроєкт або його структурні частини;

4) про опублікування законопроєкту в друкованому засобі масової інформації, який визначила Верховна Рада, для всенародного обговорення, доопрацювання його головним комітетом із урахуванням наслідків обговорення й подання на повторне перше читання.

Верховна Рада після прийняття законопроєкту за основу може прийняти рішення про прийняття законопроєкту в цілому, за умови дотримання вимог Регламенту ВР України.

Законопроєкт уважається відхиленим, якщо жодне з рішень, зазначених у пунктах 1, 3, 4 частини 1 статті 114 Регламенту ВР України, не підтримано необхідною кількістю голосів народних депутатів. Здійснення таким чином відхилення законопроєкту заноситься до протоколу пленарного засідання як рішення Верховної Ради й має наслідки, передбачені Регламентом (частина 2 статті 107) [273].

Друге читання. Законопроєкт, підготовлений до другого читання, подається у вигляді порівняльної таблиці, яка має містити:

1) текст законопроєкту, взятого за основу;

2) усі внесені та не відкликані пропозиції, поправки, що мають суцільну нумерацію й розміщуються на рівні з відповідними статтями законопроєкту, із зазначенням ініціаторів їх внесення – суб'єктів права законодавчої ініціативи;

3) висновок головного комітету щодо внесених пропозицій, поправок;

4) остаточну редакцію статей законопроєкту, що пропонує головний

[273] Про Регламент Верховної Ради України : Закон від 10.02.2010 р. № 1861-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17

комітет для прийняття у другому читанні.

Якщо з тих чи інших причин не всі пропозиції, поправки включено до порівняльної таблиці, головний комітет готує й подає додаткову порівняльну таблицю.

Якщо головний комітет не прийняв рішення щодо тієї чи іншої пропозиції чи поправки до законопроєкту, то остаточна редакція тексту законопроєкту в цій частині залишається комітетом в редакції першого читання. Такий висновок надає комітет, до предмета відання якого належать питання конституційного права, за зверненням головного комітету в 14-денний термін з дня отримання звернення.

У разі, якщо до законопроєкту, підготовленого до другого читання або повторного другого читання, не надійшло пропозицій і поправок, такий законопроєкт подається без порівняльної таблиці.

Під час *розгляду законопроєкту в другому читанні* Верховна Рада провадить його постатейне обговорення та голосування. У разі необхідності можуть обговорюватися й ставитися на голосування окремі частини, пункти, підпункти, речення або статті.

Верховна Рада може прийняти процедурне рішення про розгляд законопроєкту розділами, частинами, з проведенням щодо них самостійного обговорення й голосування. Таке процедурне рішення може прийматися після обговорення за скороченою процедурою.

До початку або під час обговорення законопроєкту в другому читанні може бути внесена пропозиція про обговорення й голосування спочатку тих структурних частин законопроєкту, які містять основні, вирішальні чи зумовлюючі положення щодо його інших відповідних структурних частин.

Така пропозиція обговорюється за скороченою процедурою, після чого приймається процедурне рішення. У разі внесення Погоджувальною радою пропозицій щодо послідовності розгляду структурних частин законопроєкту, така пропозиція ставиться на голосування без обговорення

до початку розгляду законопроєкту. Під час розгляду законопроєкту в другому читанні провадиться обговорення кожної статті в порядку її нумерації, в запропонованій головним комітетом редакції, якщо не прийнято рішення про розгляд законопроєкту в іншому порядку відповідно до статті 119 цього Регламенту [274].

За наполяганням ініціатора внесення суб'єкта права законодавчої ініціативи може бути проведено обговорення відхилених головним комітетом пропозицій, поправок, що стосуються цих статей.

За наполяганням народних депутатів може бути проведено обговорення врахованої головним комітетом пропозиції, поправки з таким голосуванням щодо її прийняття, виключення в цілому чи її частини. У такому самому порядку може бути порушено питання про розгляд пропозиції, поправки до відповідного тексту статті законопроєкту, прийнятого в першому читанні, але відсутньої в запропонованій головним комітетом редакції.

У разі внесення до порівняльної таблиці законопроєкту кількох альтернативних пропозицій, поправок, щодо яких головний комітет не прийняв рішення, Верховна Рада розглядає кожну з них. Право на роз'яснення пропозицій і поправок мають ініціатори їх внесення – суб'єкти права законодавчої ініціативи. Якщо до однієї статті або її частини є декілька пропозицій, які виключають одна одну, їх обговорення провадиться одночасно з послідовним, у порядку черговості їх внесення, наданням слова ініціаторам їх внесення. Додаткова порівняльна таблиця до законопроєкту розглядається одночасно з основною порівняльною таблицею.

Якщо своєчасно внесену пропозицію, поправку народний депутат не надав, це не перешкоджає її обговоренню й голосуванню на цьому самому

[274] Про Регламент Верховної Ради України : Закон від 10.02.2010 р. № 1861-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17

пленарному засіданні Верховної Ради. Зміст пропозиції чи поправки оголошує головуючий на пленарному засіданні або ініціатор її внесення – суб'єкт права законодавчої ініціативи.

Особливості голосування при розгляді законопроєктів у другому читанні. Верховна Рада провадить голосування за кожною пропозицією, поправкою, яку відхилив головний комітет, якщо на цьому наполягає ініціатор внесення – суб'єкт права законодавчої ініціативи.

Після завершення розгляду пропозицій, поправок, що надійшли до відповідної статті законопроєкту, Верховна Рада провадить голосування щодо статті в цілому.

У разі, якщо не надійшло пропозицій і поправок до статей або немає зауважень до запропонованого головним комітетом тексту законопроєкту, і народні депутати, пропозиції чи поправки яких відхилені головним комітетом, не наполягають на їх голосуванні, головуючий на пленарному засіданні може об'єднати голосування в цілому щодо декількох таких послідовно розміщених статей. Їхній текст підлягає оголошенню, якщо на цьому наполягає хоча б один народний депутат.

У разі, якщо жоден із внесених на друге читання варіантів статті голосуванням не підтримано, стаття вважається відхиленою.

Після завершення постатейного розгляду законопроєкту Верховна Рада провадить голосування щодо прийняття законопроєкту в другому читанні. Якщо до законопроєкту немає зауважень народних депутатів, головуючий на пленарному засіданні може поставити його на голосування в цілому як акт Верховної Ради.

Голосування законопроєкту в цілому не провадиться, якщо внаслідок неприйняття Верховною Радою тих або інших статей законопроєкту або суттєвої зміни запропонованої головним комітетом редакції окремих структурних частин законопроєкту в тексті виникають суперечності чи прогалини, які виключають можливість застосування норм законопроєкту

після його остаточного прийняття та набрання ним чинності.

Якщо законопроєкт не поділяється на статті, пункти, то на голосування ставляться окремо назва законопроєкту, його текст і законопроєкт у цілому.

За результатами розгляду законопроєкту в другому читанні Верховна Рада приймає рішення:

1) про прийняття законопроєкту в другому читанні та доручення головному комітету підготувати його до третього читання;

2) про відхилення законопроєкту;

3) про прийняття законопроєкту в другому читанні та в цілому;

4) про прийняття законопроєкту в другому читанні, за винятком окремих розділів, глав, статей, частин статей та направлення їх головному комітету на доопрацювання з таким поданням законопроєкту на повторне друге читання;

5) про повернення законопроєкту головному комітету на доопрацювання з таким поданням на повторне друге читання.

Якщо запропонований головним комітетом текст законопроєкту прийнято без внесення змін до нього, якщо до нього немає зауважень відповідних структурних підрозділів Апарату Верховної Ради, Верховна Рада може прийняти рішення про прийняття законопроєкту в другому читанні та в цілому.

Розгляд законопроєктів у повторному другому читанні:

1) на повторне друге читання законопроєкт подає головний комітет у вигляді порівняльної таблиці;

2) на повторне друге читання головний комітет подає лише пропозиції, поправки, внесені після другого читання, до статей чи їхніх частин, що не були прийняті в другому читанні. При цьому включаються всі пропозиції, поправки, у тому числі й ті, що були внесені до цих статей чи їхніх частин на попереднє друге читання.

Якщо на повторне друге читання повернено лише окремі структурні частини законопроєкту, порівняльна таблиця готується лише щодо цих структурних частин. Повторне друге читання законопроєкту здійснюється за процедурою другого читання.

Третє читання. До законопроєкту, який готується до третього читання, поправки вносяться в 5-денний термін після дня попереднього читання. До третього читання законопроєкту, який готує головний комітет, вносяться лише поправки щодо внесення виправлень, уточнень, усунення помилок, суперечностей у тексті законопроєкту, а також поправки, внесені з метою погодження між собою структурних частин прийнятого в другому читанні законопроєкту без зміни його змісту. Будь-які інші поправки головний комітет відхиляє без розгляду їх по суті.

Законопроєкт, підготовлений до третього читання, разом із висновком головного комітету та іншими супровідними документами щодо нього надається народним депутатам не пізніш як за п'ять днів до дня його розгляду. Законопроєкт, підготовлений до третього читання, має завізувати голова головного комітету, керівник секретаріату цього комітету та керівники юридичного й редакційного підрозділів Апарату Верховної Ради. Якщо законопроєкт завізовано із зауваженнями, вони додаються до супровідних документів, які надаються народним депутатам разом із законопроєктом.

Супровідні документи, що подаються до законопроєктів, підготовлених до третього читання:

1) порівняльна таблиця;

2) перелік законів, до яких у зв'язку з прийняттям цього закону необхідно внести зміни;

3) план організаційних, кадрових, матеріально-технічних, фінансових, інформаційних заходів для введення в дію закону після прийняття законопроєкту;

4) проєкти актів Кабінету Міністрів України, інших центральних органів виконавчої влади, прийняття яких передбачено в законопроєкті, що розглядається, чи є необхідним для введення відповідного закону в дію, якщо Верховна Рада прийняла рішення про необхідність розробки таких проєктів актів.

Розгляд законопроєктів у третьому читанні. У третьому читанні розглядаються та приймаються рішення щодо поправок (унесення виправлень, уточнень, усунення помилок, суперечностей у тексті законопроєкту), поданих після прийняття законопроєкту в другому читанні.

Розгляд законопроєкту в третьому читанні включає:

1) голосування щодо статей законопроєкту, текст яких зазнав змін після їх прийняття в другому читанні;

2) голосування щодо проєкту постанови, який внесли народні депутати – члени головного комітету про схвалення плану організаційних, кадрових, матеріально-технічних, фінансових, інформаційних заходів, який підготував Кабінет Міністрів України щодо введення в дію закону після прийняття законопроєкту;

3) голосування законопроєкту в цілому.

Після прийняття закону в цілому внесення до його тексту будь-яких змін (за винятком виправлення граматичних або технічних помилок) допускається лише за пропозицією Голови Верховної Ради.

За результатами розгляду законопроєкту в третьому читанні Верховна Рада може прийняти рішення:

1) про прийняття закону в цілому й направлення його на підпис Президенту України;

2) про перенесення голосування щодо законопроєкту в цілому у зв'язку з прийняттям рішення про перенесення розгляду законопроєкту, або до подання Кабінетом Міністрів України проєктів актів, прийняття яких передбачено в законопроєкті, що розглядається;

3) про схвалення тексту законопроєкту в цілому й винесення його на всеукраїнський референдум;

4) про відхилення законопроєкту.

Сьома стадія. Офіційне прийняття складається з голосування й підписання проєкту. Звичайний закон вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість народних депутатів (стаття 91 Конституції України). Закон, який вносить зміни до Конституції, «…вважається прийнятим, якщо на черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менше двох третин від конституційного складу Верховної Ради України» (стаття 155 Конституції України).

Згідно зі статтею 94 Конституції України, закон підписує Голова Верховної Ради України й направляє його Президентові [275].

Президент протягом 15-ти днів після отримання закону підписує його, офіційно оголошує чи повертає з мотивованими пропозиціями до Верховної Ради для повторного розгляду.

У разі, якщо Президент не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається таким, що його схвалив Президент, і має бути офіційно оприлюдненим.

Якщо закон при повторному розгляді Верховна Рада знову прийме не менш як двома третинами народних депутатів, Президент зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом 10-ти днів.

Восьма стадія. Завершується законодавча процедура офіційним оголошенням закону в тій або іншій формі, наприклад, закон публікується в офіційному виданні Верховної Ради «Відомості Верховної Ради України», у газеті «Голос України», оголошується по радіо, телебаченню, шляхом розсилки офіційних текстів у зацікавлені органи, організації та ін.

Дев'ята стадія. Закон набирає чинності через 10 днів із дня його

[275] Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254л/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4838

офіційного оприлюднення, якщо інший порядок не передбачено іншим законом, але не раніше дня його опублікування (пункт 5 статті 94 Конституції України).

Розглядаючи юридичні технології в законотворчій діяльності, необхідно звернути увагу на ще одну важливу складову, яка дозволяє створити якісний правовий акт – правову експертизу. Здійснення ефективного правового регулювання можливо лише за умови наявності системи якісних нормативно-правових актів. Саме від рівня їх відповідності чинному національному законодавству, міжнародним нормам та юридичним технологіям з одного боку, а з іншого – потребам суспільства, залежить якість правового впливу. Відтак, одним із ключових етапів у створені та обігу юридичних документів є правова експертиза.

Слід відзначити, що в сучасній юридичній науці сформульовано позицію, згідно з якою правова експертиза визначається як необхідна складова підвищення якості правотворчої діяльності у публічно-правовій сфері. Але питанням існування правової експертизи у приватноправовій сфері не присвячено окремих комплексних загальнотеоретичних розробок.

У зазначеному аспекті, перш ніж виділити та охарактеризувати технології проведення юридичної експертизи, необхідно визначитися із тим, що слід розуміти під цією категорією та які її види можна виділити.

На сьогоднішній день ми можемо констатувати певну монополізацію правової експертизи лише публічно-правовою сферою. Так, з огляду на чинне законодавство можна встановити, що регламентування основних положень правової експертизи міститься у положеннях статті 103 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р., Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р., в Методичних рекомендаціях щодо проведення правової експертизи проєктів нормативно-правових актів, які схвалено постановою колегії Міністерства юстиції України № 41 від 21.11.2000 р., в Інструкції про призначення та проведення

судових експертиз та експертних досліджень, яка затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08.01.1998 р. № 53/5 (в редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 р. № 1950/5) та в інших нормативно-правових актах, у тому числі й кодифікованих (в яких більшою мірою вказується на можливість або необхідність проведення експертизи, ніж на визначення порядку її проведення та сутності).

Подібну ситуацію ми можемо спостерігати і в загальнотеоретичній юриспруденції, де розуміння та спроби визначення правової експертизи юридичних документів центруються до державної, публічно-правової сфери.

Так, В. М. Литвин правову експертизу проєкту закону характеризує як об'єктивне і повне дослідження поданого на розгляд експертів законопроєкту, відповідно до предмета експертизи, виходячи із загальносуспільних і загальнодержавних інтересів, засад побудови правової системи, відповідно конституційному обов'язку держави щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини. У словникові окремо визначається наукова правова експертиза закону, яка являє собою окремий вид експертизи [276].

З цього приводу Рибікова Г. В. зазначає, що існують різні погляди щодо місця та ролі правової експертизи нормативно-правових актів в процесі правотворчості й правозастосування, а саме: проведення експертизи на стадії правотворчості, не виділяючи окремо правову експертизу; наукове експертне забезпечення правотворчої роботи; використання поняття «рецензування» або уникнення будь-якого терміну щодо такого виду діяльності; відсутність стадії експертизи або будь-якої перевірки проєкту нормативно-правового акту в процесі правотворчості; правова експертиза є самостійною стадією процесу правотворчості або окремим етапом однієї із

[276] Законотворча діяльність: словник термінів і понять / заг. ред. В. М. Литвина. К.: Парламентське вид-во, 2004. С. 94.

стадій; правова експертиза є складовою частиною правового моніторингу правотворчості та правозастосування [277].

Більш широке та слушне, з наукової точки зору, визначення цієї категорії обґрунтовує О. В. Бутенко, який визначає правову експертизу юридичних документів як самостійний етап правотворчого процесу, змістом якого є оцінювання уповноваженими суб'єктами проєкту юридичного документа щодо ймовірності ефективного впливу його правових норм на суспільні правовідносини та досягнення відповідного соціального правового ефекту у випадку його прийняття [278].

Але не зовсім зрозуміло, що автор вкладає у поняття «правотворчий процес». Якщо мова йде про законодавчу процедуру, це знов таки звужує розуміння правової експертизи лише прийняттям нормативно-правових актів, але якщо мова йде про прийняття будь-яких письмових правових актів (правореалізаційних, правозастосовних та ін.), то у зазначеному аспекті стає можливим вийти на інший рівень сприйняття правової експертизи.

В цьому аспекті слід проаналізувати саме поняття експертного дослідження, яке за суттю є діяльністю компетентного суб'єкта, котрий має спеціальні знання щодо дослідження та вирішення певного питання. В юридичній площині ми можемо доповнити цю парадигму елементами юридичної справи. Відповідно, експертне дослідження у сфері юриспруденції є діяльністю компетентного суб'єкта, який має спеціальні знання щодо дослідження та вирішення певного питання, здійснює таке дослідження у відповідності до чинного законодавства, а результати такого дослідження мають юридичне значення.

Наведене розуміння експертного дослідження в юриспруденції дозволяє подолати державоцентриський підхід до розуміння правової

---

[277] Рибікова Г. В. Правова експертиза нормативно-правових актів як правова категорія та наукова доктрина. *Юридичний Вісник*. Одеса : Юрид. літ., 2013. № 4 (29). С. 30.

[278] Бутенко О. В. Поняття та сутність правової експертизи юридичних документів. *Юридична Україна*, 2009. № 6. С. 8.

експертизи юридичних документів і збагатити його приватноправовою сферою.

За суттю, правову експертизу юридичних документів можна представити як певну послідовність дій щодо перевірки відповідності документів чинному законодавству, як у цілому так і окремих частин, а також цілям, які переслідувалися зацікавленими особами під час створення цих документів.

І якщо розглядати правову експертизу у зазначеному ракурсі, то виникає питання: а чи лише проєкти правових актів підлягають експертному дослідженню? Відповідь очевидна – ні. Експертні дослідження можуть бути проведені як щодо проєктів документів, так і до вже створених письмових правових актів.

У якості прикладу проаналізуємо проведення правової експертизи юридичних документів у приватноправовій сфері. Зацікавлена особа може звернутися до юриста як із проханням перевірити вже створений нею документ (експертиза документів перед правочином або здійсненням будь-якої юридично-значущою дії), так і з проханням проаналізувати отриманий документ (запити, приписи, повідомлення, виклик та ін.).

Відповідно, стає можливим виділити дві групи документів, котрі можуть підлягати експертизі: 1) експертиза отриманих зацікавленою особою документів; 2) експертиза створених зацікавленою особою документів. Результат експертизи документів, як правило, представляється клієнтові (зацікавленій особі) в письмовому виді, з рекомендаціями щодо усунення виявлених порушень.

Відтак, експертиза правових актів (всіх письмових юридичних документів) може провадитися як у публічно-правовій, так і в приватноправовій сферах [279].

[279] Слід зазначити, що особливе місце у запропонованій класифікації посідає науково-правова експертиза, але питанням аналізу її сутності та встановлення співвідношення з іншими видами має бути присвячено окреме дослідження.

Але виникає питання щодо порядку проведення експертного дослідження, і відповіддю на таке питання є визначення технологій проведення експертизи юридичних документів.

Взявши за основу положення, викладені у Розділі ІІІ Методичних рекомендацій щодо проведення правової експертизи проєктів нормативно-правових актів, які схвалено постановою колегії Міністерства юстиції України № 41 від 21 листопада 2000 р. [280], в яких сформульовано порядок проведення правової експертизи та її предмет, стає можливим виокремлення наступних технологій: технологія концептуальної оцінки письмового правового акта, технологія системно-юридичної оцінки письмового правового акта, технологія юридико-технічної оцінки письмового правового акта.

Концептуальна оцінка правового акта передбачає визначення сфери суспільних відносин, які він має регулювати, і відповідної галузі права, до якої він належить, а також предмета і методу регулювання конкретного фрагменту цих відносин та засобів впливу на поведінку їх учасників.

Системно-юридична оцінка правового акта передбачає визначення ступеня відповідності існуючих приписів положенням чинного законодавства України та міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які стосуються предмета регулювання даного правового акта.

Юридико-технічна оцінка правового акта має на меті визначення ступеня його відповідності усталеним правилам побудови та редакційно-лексичного оформлення відповідних правових актів.

Аналіз зазначених технологій дає можливість встановити, що їх втілення у життя безпосередньо залежить від використання спеціальних

[280] Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів, схвалені постановою колегії Міністерства юстиції України № 41 від 21.11.2000 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va041323-00/parao26#o26

методів юридичної техніки й технологій [281], а саме – юридичного аналізу (вивчення й осягнення фактичних обставин справи); юридико-логічної концентрації (аналізу оптимального шляху правового врегулювання виниклих фактичних обставин); юридичного конструювання (компонування та формалізації результату розгляду справи).

Результати правової експертизи відображаються в експертному висновку, який складається з вступної, аналітичної та підсумкової частин.

У вступній частині визначається об'єкт і предмет правової експертизи, наводяться дані про експерта або групу експертів, які проводили експертизу, назва документу, дата й місце його прийняття.

Аналітична частина повинна містити обґрунтовані зауваження до тексту правового акта відповідно до кожного з наведених блоків питань правової експертизи, а також пропозиції щодо усунення виявлених недоліків.

У підсумковій частині формулюються концептуальна, системно-юридична та юридико-технічна оцінки правового акта, а також його загальна оцінка.

Правовий експертний висновок є письмовою відповіддю на порушене питання щодо відповідності юридичного документу вимогам законодавства та інтересам зацікавленої особи. Така відповідь має надаватися у вигляді думки експерта, підкріпленої судовою практикою, посиланнями на норми законодавства та на думки відомих юристів.

Отже, правова експертиза юридичних документів має розглядатися як діяльність компетентного суб’єкту, який володіє спеціальними знаннями щодо встановлення відповідності поданого юридичного документа чинному законодавству, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інтересам зацікавленої особи.

[281] Манько Д. Г. Юридична техніка й технології : курс лекцій. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. С. 17.

Правова експертиза юридичних документів може здійснюватися як у приватноправовій, так і в публічно-правовій сферах.

Основними технологіями проведення правової експертизи юридичних документів є: технологія концептуальної оцінки письмового правового акта, технологія системно-юридичної оцінки письмового правового акта, технологія юридико-технологічної оцінки письмового правового акта.

Підсумовуючи, слід зазначити, що законотворча діяльність проявляє себе як особливий вид юридичної діяльності, якісне здійснення якої залежить від рівня професійної майстерності суб'єкта створення закону, його уміння використовувати юридичні технології, правової культури, постійного самовдосконалення та підвищення власного професійного рівня.

3.3. Юридичні технології створення правових актів у правозастосовній і правореалізаційній діяльності

Перш ніж почати аналіз особливостей юридичних технологій, які слід використовувати під час створення правових актів у правозастосовній і правореалізаційній діяльності, вбачається за необхідне висловити кілька зауважень відносно авторського розуміння сутності правозастосування та його співвідношення з реалізацією права.

На нашу думку, реалізація права та правозастосування є окремими поняттями, які мають свої власні форми і види, особливості організації та втілення у життя.

Проблеми, пов'язані з втіленням у життя правових приписів, завжди були в центрі уваги юриспруденції. Проникнення в цей процес, усебічний його аналіз і переосмислення існуючих досліджень є одним із найважливіших завдань сучасної юридичної науки. І вивченню повинні підлягати не окремі категорії, а вся сукупність відносин, пов'язаних зі здійсненням права.

На сьогодні існує два основні підходи до розуміння співвідношення понять «реалізація права» й «правозастосування». Відповідно до першого підходу, правозастосування розглядається як одна із форм реалізації права. Прикладом може слугувати визначення, розроблене Ф. А. Григор'євим і А. Д. Черкасовим, які під реалізацією права розуміють утілення в життя правових приписів, здійснюєме у формах виконання, використання, дотримання й правозастосування [282]. Слід відзначити, що при такому підході реалізація права й застосування права співвідносяться як ціле й частина.

Прибічники іншого підходу проводять межу між правозастосуванням і реалізацією права. Так, наприклад, С. С. Алексєєв у своїй праці «Теорія

[282] Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 1997. С. 212.

права» зазначає, що правове регулювання зрештою виражається в такій поведінці учасників суспільних відносин, яка втілює вимоги й можливості, що містяться у праві. Реалізація права має декілька форм, особливості яких прямим чином залежать від способів правового регулювання, від того, чи реалізується в даному разі дозвіл, заборона чи зобов'язання. Відповідно до цього розрізняють три форми реалізації права: використання, дотримання, виконання [283].

С. С. Алексєєв вважає, що правозастосування – це владна індивідуально-правова діяльність, яка спрямована на вирішення юридичних справ і в результаті якої в тканину правової системи включаються нові елементи – індивідуальні приписи.

М. В. Кравчук зазначає, що «…реалізація правових норм – це здійснення їх приписів у практичних діяннях суб'єктів» [284].

Залежно від характеру диспозиції виділяють: виконання, використання, дотримання. І особливою формою втілення вимог правових норм у життя є застосування норм права державними органами.

Як С. С. Алексєєв, так і М. В. Кравчук розглядають застосування права як самостійну, поряд з реалізацією права, форму втілення правових приписів у життя. Подібної думки дотримуються й учені одеської правової школи: Ю. М. Оборотов, А. Ф. Крижановський та Н. М. Крестовська, які у своїх дослідженнях обґрунтовують, що існує корінна відмінність між правозастосуванням і безпосередньою реалізацією права. Суб'єкт безпосередньої реалізації права самостійно визначає свою поведінку згідно з правовими приписами, а суб'єкт правозастосування впорядковує не свою поведінку, а поведінку сторонніх суб'єктів [285].

---

[283] Алексеев С. С. Теория права. Москва : «Бек», 1995. С. 153.

[284] Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навчальний посібник. 3-тє вид. Тернопіль : Карт Бланк, 2002. С. 161.

[285] Крестовская Н. Н., Оборотов Ю. Н., Крыжановский А. Ф., Матвеева Л. Г. Теория государства и права. Государственный экзамен. Изд. 5-е. Х.: Одиссей, 2009. С. 156.

У цьому аспекті викликає інтерес позиція Т. В. Кашаніної, яка вважає, що найвищою формою узагальнення відносно втілення в життя правових приписів є здійснення права. Причому здійснення права – це втілення (втілювання) встановлених норм права в діяльності суб'єктів права. Слід розрізняти два типи здійснення права: безпосередній тип, або реалізація права, і правозастосовний тип [286].

У цілому, підтримуючи й не заперечуючи проти цього твердження, зауважимо, що в типології, яку запропонувала Т. В. Кашаніна, є певна невідповідність логічним прийомам викладення матеріалу. Характеризуючи перший тип, автор використала поняття «безпосередній», проте другий тип отримав назву – «правозастосовний». Уявляється більш вірним для назви другого типу здійснення права використовувати поняття «опосередкований».

Опосередкований – даний не безпосередньо, не прямо, а через посередництво чогось/когось іншого.

Приєднуючись до позиції прибічників сепарації правозастосування й реалізації права, хочеться додати декілька аспектів. Суб'єкти права, втілюючи правові розпорядження в життя, у ряді випадків можуть діяти самостійно, а в окремих випадках вони позбавлені такої можливості.

При виникненні подібної ситуації очікуваний правовий результат не може бути досягнутий без втручання органів, наділених особливими повноваженнями і владою провадити певні процедури, пов'язані з опосередкованим здійсненням права.

Відповідно, якщо реалізація права носить *вольовий характер* (лише від волі суб'єкта права залежить, реалізує він наявні права чи ні, зробить заборонене діяння, чи втримається від протиправної поведінки) і в ряді випадків може здійснюватися у формі бездіяльності, то правозастосуванню

[286] Кашанина Т. В. Юридическая техника : учебник. М.: Эксмо, 2008. С. 364–365.

властивий *владний характер* (наявність особливих, виключних повноважень у суб'єкта правозастосування, причому як державних, так і недержавних, приміром – повноваження директора приватного підприємства) і тільки активна дія.

Досліджуючи реалізацію права, можна дійти висновку, що це сфера самовираження особистості, її правової активності й життєвої позиції.

Правозастосування ж уявляється тією сферою, де *влада* є складовою частиною механізму здійснення права. Тут особливого значення набуває правозастосовна ідеологія, рівень правової культури суб'єкта правозастосування. Правова активність і правомірна поведінка апріорі маються на увазі щодо суб'єкта, котрий наділяється владою, статус якого повинен бути легальним і легітимним.

Реалізація і правозастосування є різновидами типової дії права та об’єднуються більш широким поняттям – здійснення права. Здійснення права складається з двох типів: безпосереднього – правореалізаційного, та опосередкованого – правозастосовного. Безпосередній тип здійснення права втілюється в життя в таких формах: виконання, використання, дотримання. Опосередкований тип здійснення права своєю чергою класифікується на два види: публічно-правове та приватно-правове правозастосування.

Як публічно-правове, так і приватно-правове правозастосування поділяються на організаційно-виконавче (здійснюється у формах конкретизації та контролю) і правоохоронне (здійснюється у формах вирішення спорів і накладення санкцій). Критерієм зазначеної класифікації стала форма здійснення правозастосовної діяльності.

У наведеному прикладі за основу було прийнято класифікацію форм правозастосування, яку запропонувала Т. В. Кашаніна, згідно з якою виділяють чотири форми: конкретизація, контроль, вирішення спорів,

накладення санкцій [287].

Конкретизація – особлива ситуація, за якої правовідносини не можуть виникнути без владного рішення, яким конкретизуються наявні у суб'єкта права чи обов'язки (наприклад, видача довіреності директором підприємства).

Контроль – регламентація й перевірка статусу суб'єкта, який претендує на відвідування певних об'єктів (наприклад, видача документа, який підтверджує можливість відвідування об'єктів з особливим статусом – електростанції).

Вирішення спорів – вирішення виникаючих конфліктів (наприклад, корпоративних, трудових).

Накладення санкції – прийняття рішення щодо вирішення правового конфлікту, проступку (наприклад, накладення стягнення/заохочення).

Від форм правозастосування необхідно відрізняти види правозастосування – однорідні групи правозастосовної діяльності, об'єднані специфікою суб'єктів, які здійснюють застосування права.

Відповідно, можна зробити висновок про необхідність сепарації опосередкованого типу здійснення права на такі види: публічно-правове правозастосування й приватно-правове правозастосування. У даному разі класифікаційним критерієм є статус суб'єкта правозастосування: а) публічно-правове – таке, що здійснює суб'єкт, наділений державно-владними повноваженнями; б) приватно-правове – таке, що здійснюють інші уповноважені суб'єкти, котрі не мають державно-владних повноважень. Але кожен із цих видів застосування права пов'язаний із виданням певних правових актів.

Аналізуючи правозастосовну діяльність, особливу увагу слід приділяти судовій діяльності та процесам створення судових правових актів.

[287] Кашанина Т. В. Юридическая техника : учебник. М.: Эксмо, 2008. С. 366.

Судове правозастосування можна визначити як особливий різновид правозастосування, котрий полягає у відправленні правосуддя національною системою судів з метою розгляду, вирішення та врегулювання будь-яких суспільних конфліктів, що належать до їх компетенції, у встановлених законом процедурно-процесуальному порядку та формі [288].

Судове правозастосування становить собою врегульовану процесуальним законодавством діяльність суду, осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу, спрямовану на розгляд і вирішення спорів, що виникають із цивільних, кримінальних, сімейних, трудових, а у випадках, передбачених законом, – з інших, у т. ч. публічних відносин.

Процесуальна форма винесення судових рішень суттєво відрізняє судове правозастосування від організаційно-виконавчого. У зазначеному аспекті особливу увагу слід приділити судовим актам. На нашу думку, залежно від значимості актів слід виділяти:

1) основні судові акти – судові рішення та вироки (містять дані вирішення справи по суті);

2) допоміжні акти – супроводжують різні дії суду (у КК – постанови, у ЦК – ухвали);

3) додаткові акти – супроводжують судочинство (протокол судового засідання).

Відповідно, під судовим актом слід розуміти письмовий, правозастосовний, обов'язковий до виконання персоніфікований акт суду, в якому закріплюються результати судової діяльності.

Але існують і інші підходи до розуміння юридичних документів, які видаються судом під час діяльності. Зокрема, універсалізація поняття «судове рішення». Судове рішення – це родове (універсальне) поняття, що

[288] Бобрешов Є. Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. К., 2011. С. 10.

означає акт-рішення суду, яким вирішується судова справа по суті, а також процесуальні питання, що стосуються руху справи, та інші питання у межах юрисдикційних повноважень суду [289].

У чинному законодавстві визначено вимоги, яким повинні відповідати судові акти. При складанні судового акта необхідно дотримуватися загальних правил, які висуваються до форми правових актів. Особливу увагу слід приділяти *таким правилам:* а) змістовні правила (законність та обґрунтованість); б) правила логіки; в) структурні правила; г) мовленнєві правила; д) формальні (реквізитні) правила; е) процедурні правила.

Мові судових актів властива послідовність і логічність викладення. Текст такого документа має відображати причинно-наслідкові зв'язки в межах речення і в повному тексті. Зокрема, мотивувальна частина рішення має відповідати його резолютивній частині. Судове рішення, своєю чергою, є законним і обґрунтованим лише в тому разі, якщо висновки суду ґрунтуються на логічних доводах.

Судовий акт має бути категоричним, тобто повинен давати таку відповідь на позовні вимоги, яка б зняла невизначеність у взаємовідносинах між сторонами спору.

Не допускається перефразовувати текст правової норми, неточно її відтворювати. Висновки про наявність або відсутність обставин, включених до предмета доказування, суд має фіксувати в мотивувальній частині рішення. У резолютивній частині необхідно викладати правові наслідки зафіксованих обставин.

Як зазначає А. В. Красницька, правила юридичної техніки вимагають, щоб термін, вжитий у судовому рішенні, відповідав тому змісту, який він має за законодавством України [290].

---

[289] Посібник з написання судових рішень у цивільному і кримінальному судочинстві. К.: Ваіте, 2016. С. 13.

[290] Красницька А. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування : посібник. 2-ге вид., доповн. і переробл. К.: Парламентське вид-во, 2006. С. 46.

Термін, використаний у судовому акті, має чітко співвідноситися з поняттям, яке він позначає. Судове рішення має бути оформленим в офіційно-діловому стилі.

Ключовими вимогами до судових рішень (судових актів) є законність та обґрунтованість. Укладачі посібника з підготовки судових рішень зазначають: «…відповідно до статті 213 ЦПК судове рішення має бути законним і обґрунтованим.

Законним є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин справи, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені у судовому засіданні.

Відповідно до статті 370 КПК, судове рішення має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права, з дотриманням вимог кримінального провадження, передбачених КПК.

Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу. Вмотивованим є рішення, в якому наведено належні й достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Як бачимо, в обох процесуальних кодексах, при певній текстуальній різниці викладення, відтворено єдиний підхід до розуміння вимог законності й обґрунтованості судового рішення. Певним ключем до розуміння цих вимог також є критерії оцінки судового рішення, які описані в статтях 308312, 337-342 ЦПК і статтях 408-415, 438-440 КПК і які є підставами залишення судового рішення без змін, його зміни чи скасування, що застосовуються судами апеляційної та касаційної інстанцій.

У буквальному розумінні вимога законності означає дотримання

судом норм матеріального і процесуального права. При цьому норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо судом: застосовано закон, який не поширюється на відповідні правовідносини, котрі були предметом судового розгляду; не застосовано закон, який повинен бути застосованим; неправильно витлумачено закон.

Норми процесуального права вважаються порушеними й у тому разі, якщо розгляд і вирішення справи (процесуального питання) було здійснено неповноважним судом.

Обґрунтованим визнається судове рішення, ухвалене судом на підставі обставин у судовій справі, які повно і всебічно з'ясовані на підставі доказів, що були досліджені судом. Для ухвалення обґрунтованого рішення суду необхідно: правильно та повно визначити обставини, які потрібно встановити для законного вирішення справи (процесуального питання), дослідити та оцінити зібрані у справі докази щодо цих обставин, зробити правильні висновки щодо цих обставин.

Отже, ухвалення обґрунтованого судового рішення обумовлюється тим, наскільки якісно суд (суддя) визначив предмет судового розгляду, предмет доказування, а також дотримався усього комплексу правил, які врегульовують процесуальний порядок зібрання, дослідження та оцінки доказів» [291].

Розглянемо більш ретельно юридичні технології підготовки тексту вироку. Згідно з частиною 5 статті 124 Конституції України та частиною 1 статті 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [292], судове рішення ухвалюється іменем України, завдяки чому воно сприймається як воля держави, а вирок, зокрема, визнається засудженим як правова оцінка

[291] Посібник з написання судових рішень у цивільному і кримінальному судочинстві. К.: Ваіте, 2016. С. 29-30.

[292] Про судоустрій та статус суддів : Закон від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

державою його діяння. Бланк, на якому виготовлено судове рішення, обов'язково має містити державну символіку України, тобто герб і напис «Іменем України».

Оскільки оригінал судового рішення виготовляється в єдиному екземплярі та зберігається у справі, важливе значення має якість виготовлення і правильність оформлення його копій. Вимоги до оформлення копій судових рішень і процес їх видачі регламентуються відповідно до загальних правил діловодства. Копію судового рішення потрібно видавати із зазначенням, що це – «копія», і що вона звірена з оригіналом і підписана посадовою особою, яка її звіряла й видавала. Підпис посадової особи на копії судового рішення має бути завірено печаткою того суду, який її видав. Якщо копія складається з кількох аркушів, її потрібно прошити певним способом.

Згідно зі статті 374 КПК, вирок має складатися з трьох частин: вступної, мотивувальної і резолютивної [293].

У вступній частині вироку зазначається ряд важливих даних, що логічно підводять до викладення його мотивувальної частини. Зокрема, відповідно до КПК зазначаються назва суду, який постановив вирок, місце й час постановлення вироку, склад суду, секретар, учасники судового розгляду, перекладач, якщо він брав участь у судовому засіданні, прізвище, ім'я та по батькові підсудного, рік, місяць і день його народження, місце народження й місце проживання, рід занять, освіта, сімейний стан та інші відомості про особу підсудного, що мають значення для справи, і кримінальний закон, який передбачає відповідальність за злочин, у вчиненні якого обвинувачується підсудний.

Суди повинні керуватися положенням про те, що датою постановлення вироку є день його підписання складом суду, незалежно від

[293] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

тривалості часу, протягом якого відбувалась нарада суддів, а місцем його постановлення – місто або інший населений пункт, де це фактично сталося.

У вступній частині вироку належить зазначати, крім складу суду, секретаря й перекладача, а також усіх учасників судового розгляду: обвинувача, захисника, потерпілого, цивільного позивача й цивільного відповідача та їх представників, законного представника неповнолітнього підсудного, якщо вони брали участь у судовому розгляді, вказуючи їхні прізвища й ініціали.

Перехід у вироку від мотивувальної до резолютивної частини слід зазначати лише словом «засудив».

У резолютивній частині обвинувального вироку має бути зазначено: прізвище, ім'я та по батькові підсудного; кримінальний закон, за яким підсудного визнано винним; покарання, призначене підсудному за кожним із обвинувачень, які суд визнав доведеними; остаточна міра покарання, яку вибрав суд; початок терміну відбуття покарання; тривалість випробувального терміну, якщо застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням; рішення про цивільний позов; рішення про речові докази й судові витрати; рішення про зарахування попереднього ув'язнення; рішення про запобіжний захід до набрання вироком чинності й вказівка про порядок і термін оскарження вироку.

Не менш важливими для судового правозастосування є юридичні технології створення судових рішень. Судові рішення викладаються у формі ухвали або рішення (частина 1 статті 208 Цивільного процесуального кодексу України, далі – ЦПК) [294]. Судовий наказ і заочне рішення є різновидами судового рішення.

Судовий розгляд, за допомогою якого справа вирішується по суті, закінчується ухваленням рішення суду іменем України, інші випадки

[294] Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

закінчення розгляду справи (зокрема, закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду) оформляються постановленням ухвали.

Рішення є законним, якщо суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства відповідно до ст. 2 ЦПК, вирішив справу згідно з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин відповідно до ст. 8 ЦПК, а також правильно витлумачив ці норми. Якщо спірні правовідносини закон не врегульовує, суд застосовує закон, котрий регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – виходить із загальних засад законодавства (аналогія права).

Якщо є суперечності між нормами процесуального чи матеріального права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, то рішення є законним, якщо суд застосував згідно ч. 4 ст. 8 ЦПК норми, що мають вищу юридичну силу. У разі наявності суперечності між нормами законів (кодексів), що мають однакову юридичну силу, застосуванню підлягає той із них, який прийнято пізніше. При встановленні суперечностей між нормами права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, суду також необхідно враховувати роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, що містяться в постанові «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 р. № 9 [295].

Обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на основі повно й всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні і які відповідають вимогам закону про їх належність та допустимість, або обставин, що не підлягають доказуванню, а також якщо рішення містить вичерпні висновки суду, що відповідають установленим на підставі достовірних доказів обставинам, які мають значення для вирішення справи.

[295] Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму від 01.11.1996 р. № 9. *Верховний Суд України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96

Під судовим рішенням, зазначеним у частині 3 статті 61 ЦПК, мається на увазі будь-яке судове рішення, яким справа вирішується по суті, яке ухвалює суд у порядку цивільного судочинства (рішення, у тому числі й заочне, або ухвала, а також судовий наказ), у порядку господарського судочинства – відповідно до Господарського процесуального кодексу України, у порядку адміністративного судочинства – відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України [296].

Ухвалене у справі рішення має бути гранично повним, ясним, чітким, викладеним у послідовності, встановленій статтею 215 ЦПК, і обов'язково містити вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини.

Водночас рішення не повинно містити зайвої деталізації, яка не має правового значення в даній справі, а також незрозумілих словосполучень, занадто довгих речень, через які викладення фактичних обставин важко сприймається.

У *вступній частині* рішення зазначаються: час та місце його ухвалення; повне найменування суду, що його ухвалив; прізвище та ініціали судді (суддів – при колегіальному розгляді) та секретаря судового засідання; імена (найменування) сторін та інших осіб, які брали участь у справі; предмет позовних вимог.

В *описовій частині* рішення необхідно, зокрема, зазначити: зміст і підстави позовних вимог відповідно до позовної заяви; про внесені зміни підстав чи предмета позову, розміру позовних вимог, якщо вони мали місце, і узагальнено викласти позицію відповідача: чи визнає він позов, а якщо визнає, то повністю чи частково; у разі заперечень – у чому суть заперечень проти позову; пояснення осіб, які беруть участь у справі, висновки органів державної влади або місцевого самоврядування, якщо вони брали участь у справі, а також зазначити докази й обставини, для встановлення яких вони

[296] Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

досліджувалися. При цьому подання відповідачем зустрічного позову чи третьою особою самостійних вимог не змінює процесуального статусу цієї особи.

У *мотивувальній частині* рішення слід наводити дані про встановлені судом обставини, що мають значення для справи, їх юридичну оцінку та визначені відповідно до них правовідносини, а також оцінку всіх доказів і розрахунки, з яких суд виходив при задоволенні грошових та інших майнових вимог. Встановлюючи наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, визнаючи одні та відхиляючи інші докази, суд має свої дії мотивувати та враховувати, що доказування не може ґрунтуватися на припущеннях (частина 4 статті 60 ЦПК).

У мотивувальній частині кожного рішення має бути наведено також посилання на закон та інші нормативно-правові акти матеріального права (назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону), у відповідних випадках – на норми Конституції України, на підставі яких визначено права та обов'язки сторін у спірних правовідносинах, на статті 10, 11, 60, 212 та 214 ЦПК (статті 224–226 ЦПК – при ухваленні заочного рішення) та інші норми процесуального права, керуючись якими суд встановив обставини справи, права та обов'язки сторін [297].

Резолютивна частина повинна мати вичерпні, чіткі, безумовні й такі, що випливають зі встановлених фактичних обставин, висновки за суттю розглянутих вимог, і залежно від характеру справи давати відповіді на інші питання, зазначені у статтях 215–217 ЦПК.

З метою запобігання виникненню неясності при виконанні рішення в його резолютивній частині, зазначається точне та повне найменування юридичної особи, прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи, відносно яких суд вирішив питання.

[297] Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

Рішення суду ухвалює, оформлює письмово й підписує в дорадчій кімнаті суддя, а в разі колегіального розгляду – судді, які розглядали справу; воно може бути написаним від руки, виконаним машинописним способом чи на комп'ютері в одному примірнику.

Рішення суду проголошується негайно після закінчення судового розгляду й прилюдно, крім випадків, установлених ЦПК.

Датою ухвалення рішення у справі є день його проголошення.

За статтею 215 ЦПК, у формі рішення ухвалюється той судовий акт, який вирішує справу по суті. Закон не передбачає включення до резолютивної частини рішення висновків щодо процесуальних питань, не пов'язаних із вирішенням справи по суті [298].

Вирішуючи питання про виправлення описок чи арифметичних помилок, допущених у судовому рішенні (рішенні або ухвалі), суд не має права змінювати зміст судового рішення, він лише усуває такі неточності, які впливають на можливість реалізації судового рішення чи його правосудності.

Питання про внесення виправлень може вирішувати суд, що ухвалив рішення, як із власної ініціативи, так і за заявою осіб, які беруть участь у справі, і незалежно від того, чи виконано рішення, але в межах установленого законом терміну, протягом якого воно може бути пред'явлено до примусового виконання. Внесення виправлень у судове рішення, яке не підлягає примусовому виконанню, терміном не обмежено.

Після внесення виправлень або арифметичних помилок текст рішення змінювати не можна, проте у виконавчому листі наводяться формулювання резолютивної частини рішення в тій редакції, яку воно отримало у зв'язку з постановленням відповідної ухвали.

До універсальних правил створення якісного судового рішення слід

[298] Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

відносити наступні. Підготовка до написання судового рішення має розпочатися суддею з моменту отримання ним матеріалів для розгляду. Повна, правильна та вчасна «первинна» кваліфікація предмета судового розгляду і предмета доказування є необхідною умовою ухвалення законного, обґрунтованого та вмотивованого судового рішення. Визначення норми матеріального права, що підлягає застосуванню у справі, має здійснюватися суддею з урахуванням наявної ієрархії нормативно-правових актів, положень Конституції України, положень ЄКПЛ, правових позицій, висловлених у своїх рішеннях Верховним Судом України, Конституційним Судом України, ЄСПЛ [299].

Проаналізувавши використання юридичних технологій у процесі публічно-правового правозастосування (на прикладі створення судових актів), перейдемо до аналізу використання юридичних технологій і в приватноправовій сфері правозастосування. Найбільш яскравий приклад такого виду застосування права ми можемо отримати, аналізуючи діяльність юридичної особи.

Юридична особа є суб'єктом права з особливою правосуб'єктністю. Фактично всі елементи правосуб'єктності юридичної особи містяться в юридичних документах (статут і т. д.), виникають з моменту створення й припиняються моментом ліквідації юридичної особи. За приклад візьмемо юридичну особу з такою організаційно-правовою формою, як приватне підприємство. Виконавчим органом управління підприємством є дирекція, а головною посадовою особою – директор. У статуті підприємства закріплюються повноваження, права (особливий статус) і обов'язки директора.

Директор, здійснюючи свою діяльність, є носієм влади, яка була передана йому за рішенням власника. Однак директор діє не в своїх

[299] Посібник з написання судових рішень у цивільному і кримінальному судочинстві. К.: Ваіте, 2016. С. 57.

інтересах, а в інтересах компанії, причому це не його «добра воля», а прямий регламентований обов'язок.

Поряд із директором на підприємстві здійснюють трудову діяльність й інші, підпорядковані йому співробітники. У ряді випадків (оформлення доручення, отримання премії тощо) рядовим співробітникам для здійснення виникаючих у них прав або обов'язків необхідно втручання вищої посадової особи підприємства. Наприклад, коли на підприємстві виникла ситуація (прогул, поява в нетверезому вигляді співробітника і т. д.), яка потребує вирішення суперечки й накладення стягнення. У наведених прикладах показується об'єктивна необхідність використання потенціалу уповноваженого суб'єкта (опосередкована форма) для досягнення юридично значущого результату.

Необхідно враховувати, що будь-яка із названих ситуацій носить суворо індивідуальний характер і не поширюється на інших членів трудового колективу.

Усі прийняті рішення, накази, довіреності, резолюції – фактично весь обсяг юридичних документів, що видає директор підприємства, регламентовано статутом цього підприємства та чинним законодавством. Причому встановлено не тільки умови створення цього документа, але й процедуру його втілення в життя, реєстрації та зберігання.

Якщо з усієї сукупності можливих дій директора підприємства ми візьмемо до розгляду лише ті, що пов'язані з формальним закріпленням індивідуальних владних рішень у конкретних юридичних справах, то в кожному з них можна буде виявити юридично оформлений результат (юридичний документ).

Основними юридичними документами приватноправового правозастосування є розпорядчі документи окремих колективних суб’єктів права. До таких документів належать: накази, розпорядження, постанови, рішення, вказівки та ін.

Розпорядчі документи – це документи, в яких фіксуються рішення адміністративних питань діяльності організації. Завдяки цим документам орган управління здійснює поставлені перед ним власниками (засновниками) та законом завдання [300].

У розпорядчих документах отримують вираз конкретні владні розпорядження суб'єктів управління. Адресатом цих письмових актів є: певні установи, структурні підрозділи, посадові особи або працівники.

Підставою для видання розпорядчого документа може бути: або необхідність виконання прийнятих рішень, або необхідність здійснення власної виконавчо-розпорядчої діяльності, обумовленої функціями й завданнями організації.

Розпорядчі документи можуть бути видані як в умовах колегіальності, так і в умовах одноосібного прийняття рішень.

Всі відомості, викладені в розпорядчому документі, повинні відповідати чинним нормативно-правовим актам, статуту організації та істині про факти відносно осіб, яких він стосується.

Розпорядчий документ має бути логічно викладеним і відповідати вимогам конкретності. У ньому мають бути відображені факти, юридична кваліфікація виниклих обставин, прийняте рішення. Відомості, що наводяться в документі, мають бути узгодженими між собою та не суперечити одна одній.

Всі відомості документа повинні бути викладені в офіційно-діловому стилі, ясною й зрозумілою мовою. Текст такого документа має відповідати вимогам повноти та містити всі відомості, необхідні для забезпечення необхідної якості й ефективності вирішення виниклих обставин.

Обов’язковою умовою при складанні розпорядчого акта є дотримання формально-реквізитних вимог і процедурних правил його прийняття.

[300] Сельченкова С. В. Діловодство : практичний посібник. К.: Інкунабула, 2009. С. 89.

Одним із поширених видів розпорядчих документів є наказ.

Наказ – це письмовий правовий акт правозастосування, який постановляється керівником організації (іншим компетентним суб'єктом) з метою вирішення виниклих обставин, які містить у собі мотивовані розпорядження стосовно адресата [301].

Тема є обов'язковим реквізитом наказу, вона повинна бути чітко та коротко сформульована, висловлювати основний зміст документа й давати відповідь на запитання: про що цей документ? (наприклад: «Про призначення на посаду»).

У наказах текст викладають від першої особи однини («наказую», «пропоную» та ін.). Текст наказу складається з двох частин: констатуючої (преамбули) та розпорядчої (резолюції).

У *констатуючій частині* дається обґрунтування запропонованих дій. Якщо підставою для видання наказу послужив закон або правовий акт вищестоящої організації, у констатуючій частині зазначаються його назва, дата, номер. Якщо наказ видається в ініціативному порядку, тобто на виконання покладених на організацію функцій і завдань, у констатуючій частині формулюються цілі та завдання запропонованих дій, викладаються факти чи події, що послужили причиною видання наказу.

Преамбула може починатися словами: «З метою», «Відповідно до» тощо.

Констатуюча частина відокремлюється від розпорядчої словом «НАКАЗУЮ», яке друкується з нового рядка, від поля, прописними літерами. Констатуюча частина може бути відсутньою, якщо приписувані дії не потребують роз'яснення чи обґрунтування.

Розпорядча частина повинна містити перерахування запропонованих дій із зазначенням виконавця кожної дії та термінів виконання. При цьому

[301] Сельченкова С. В. Діловодство : практичний посібник. К.: Інкунабула, 2009. С. 92.

розпорядча частина поділяється на пункти, якщо виконання наказу передбачає кілька виконавців і виконання різних дій. Пункти, які носять розпорядчий характер, починаються з дієслова (наприклад: створити, підготувати тощо).

У разі, якщо дія передбачає конкретного виконавця, відповідний пункт документа має починатися з вказівки посади й прізвища виконавця (ініціали в тексті ставляться після прізвища), в давальному відмінку. В якості виконавців можуть зазначатися організації чи структурні підрозділи. Відомості про управлінські дії передають дієсловом у формі з доповненням із позначенням об'єкта дії (наприклад: «Менеджеру з продажу товарів Бендеру О. І. підготувати стратегічний план реалізації товарів»).

Термін виконання друкується окремим рядком і оформляється конкретними датами завершення виконання (наприклад: «Термін подання 01.09.2012»).

В останньому пункті розпорядчої частини зазначають конкретних осіб, на яких покладається контроль за виконанням розпорядчого документа.

Якщо наказ змінює, скасовує або доповнює раніше виданий документ або якісь його положення, то один із пунктів розпорядчої частини тексту повинен містити посилання на документ (пункт документа), що відміняється, із зазначенням його дати, номера й заголовка.

У такому разі він має починатися словами: «Визнати таким, що втратив чинність».

Якщо до наказу додаються матеріали довідкового або аналітичного характеру, в розпорядчій частині тексту наказу даються відсилання: «додаток 1» і т. д. На самому додатку в правому верхньому куті першого аркуша друкують слова: «Додаток 1 до наказу…».

Якщо додатком до наказу є окремий документ (наприклад, інструкція), у розпорядчій частини робиться позначка «Додається», а у

верхньому правому куті додатка оформляється гриф затвердження документа.

Накази підписує керівник організації або його заступник, офіційно виконуючий обов'язки керівника під час його тривалої відсутності (відрядження, відпустка, хвороба).

Дуже часто накази оформляються на типових бланках. Обов'язковими реквізитами наказу є: найменування організації, назва виду документа, дата та реєстраційний номер, місце складання чи видання, заголовок до тексту, підпис, візи погодження документа [302].

Із складанням розпорядчих документів пов'язана діяльність усіх працівників апарату управління підприємства. Відповідно, успішна діяльність компанії неможлива без чіткої організації та сучасного технічного оснащення документообігу в цілому й розпорядчої документації зокрема.

Одними з найбільш поширених видів письмових правових актів є правореалізаційні акти. Такі акти супроводжують безліч процедур втілення у життя суб’єктивних прав і обов’язків суб’єктів права. Серед існуючих правореалізаційних документів особливе місце посідає договір. Він є не тільки одним із найдавніших, але й одним із найбільш використовуваних у сучасності способів волевиявлення суб’єктів і втілення в життя норм права.

Договори – явище планетарне, вони використовуються у всіх країнах, опосередковуючи економічне життя людей. У XX столітті робилися спроби їх міжнародної уніфікації. 1994 року було створено два Зводи контрактного права: «Принципи міжнародних комерційних контрактів» і «Принципи європейського контрактного права» [303].

Треба розрізняти нормативні та індивідуальні договори. Нормативний

[302] Сельченкова С. В. Діловодство : практичний посібник. К.: Інкунабула, 2009. С. 94.

[303] Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА (UNIDROIT) : Міжнародний документ від 01.01.1994 р. УНІДРУА. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_920

договір є особливою формою права, він укладається між суб'єктами правотворчості та встановлює правові норми, які є обов'язковими для невизначеного кола осіб і розраховані на багаторазове використання.

Своєю чергою, індивідуальний договір є інститутом цивільного права. Термін «договір» уживається в цивілістиці в різних значеннях. Під договором слід розуміти і юридичний факт, що лежить в основі зобов'язання, і саме договірне зобов'язання, і документ, в якому закріплено факт встановлення зобов'язальних правовідносин.

Як і будь-яка угода, договір становить собою вольовий акт. Однак він уявляє не розрізнені вольові дії двох або більше осіб, а єдине волевиявлення, що виражає їхню спільну волю. Для того, щоб ця спільна воля могла бути сформована й закріплена в договорі, він має бути вільним від будь-якого зовнішнього впливу. Тому стаття 627 ЦК закріплює цілу низку правил, що забезпечують свободу договору [304].

У процесі укладення договору самі учасники розробляють його умови, моделюють власні права й обов'язки. На момент виникнення договірних правовідносин ці моделі перетворюються на реальні суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Це свідчить про те, що договір є засобом нормативної регламентації.

Законодавством визначено, що договір – це домовленість двох і більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (стаття 626 ЦК) [305].

Зміст договору виражається в обумовлених сторонами умовах. Серед умов, що виробляють сторони, заведено розрізняти істотні (основні, обов'язкові, без яких договір не вважається укладеним) і прості (додаткові, що не впливають на сам факт існування договору).

---

[304] Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

[305] Там само.

Внутрішня форма договору складається з елементів його структури, до яких належать: 1) вступна частина (назва, місце й дата укладення); 2) преамбула (найменування сторін, їхнє місце в договірному зобов'язанні, особи, уповноважені підписати договір); 3) основна частина (істотні та прості умови); 4) заключна частина (реквізити, адреси та підписи сторін).

Основна частина договору, як правило, містить такі положення: 1) предмет договору (те, про що договір); 2) ціна; 3) форма оплати; 4) термін виконання; 5) специфічні умови; 6) додаткові чи особливі умови; 7) відповідальність; 8) форс-мажор, або непереборна сила; 9) дія договору; 10) порядок вирішення спорів.

До юридичних технологій підготовки та укладання договорів належать наступні: оферта та акцепт, одночасного підпису та ін.

У пункті 2 статті 638 ЦК названо найбільш поширену процедуру укладення договору: напрям оферти однією стороною та її акцепт іншою [306].

Оферта (від лат. *offero* – пропонувати) – пропозиція укласти цивільно-правовий договір; досить виразно висловлює намір особи, тобто містить усі істотні умови договору або порядок їх визначення.

Акцепт (від лат. *acceptus* – прийнятий) – згода укласти договір на умовах, зазначених у пропозиції (оферті).

Укладення договору може здійснюватися і в іншому порядку: майбутні контрагенти складають повний текст договору й одночасно його підписують; у цих випадках виділення стадій оферти й акцепту виявляється неможливим.

Якщо для договору встановлено нотаріальну форму чи державну реєстрацію, договір вважається укладеним тільки після виконання названих юридичних процедур.

При укладенні договору шляхом направлення письмових оферти й

[306] Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

акцепту, зустрічаються випадки спотворення в телеграмах, телетайпних та інших письмових повідомленнях даних про умови договору, що укладається, які інша сторона вважає правильними, зважаючи на їх відповідність змісту зробленої оферти (акцепту). При виявленні в подальшому таких помилок зацікавлена сторона має право вимагати визнання договору недійсним, як укладеного під впливом суттєвої омани, а при виконанні договору на інших, ніж передбачалося, умовах, – відшкодування заподіяних збитків, якщо існують передбачені законом загальні підстави для накладання такої відповідальності.

Для визнання зробленої пропозиції офертою необхідна наявність названих у статті 641 ЦК ознак. Така пропозиція має: а) адресуватися одній або кільком конкретним особам; б) бути конкретною; в) виражати намір укласти договір із адресатом; г) містити істотні умови пропонованого договору. Оферта може бути сформульована у вигляді письмової пропозиції або ж повного тексту договору, який підписує оферент [307].

Оферта пов'язує особу, що її направила, певними обов’язками, і, отже, якщо на оферту буде відправлено належний акцепт, то договір буде вважатися укладеним. У цьому разі при ухиленні оферента від виконання виниклих договірних зобов'язань він несе відповідальність за порушення договору за загальними правилами цивільного законодавства.

Зроблена оферта не зобов'язує оферента, якщо він направив додаткове повідомлення про відкликання оферти, й таке повідомлення надійшло до іншої сторони раніше або одночасно із самою офертою. До усної оферти це правило не застосовується.

Стаття 643 ЦК виходить з принципу безвідкличної оферти протягом установленого для акцепту терміну. Така оферта іменується твердою. Термін для акцепту може бути встановлено законодавством або обговорено

[307] Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

в самій оферті. При визначенні терміну дії оферти застосовуються загальні правила ЦК про обчислення термінів.

Якщо термін оферти в ній не визначено, вона дійсна протягом нормально необхідного для акцепту часу.

Право на відкликання може бути сформульовано в самій оферті за допомогою включення застереження про те, що вона не є твердою, безвідкличною тощо. Крім того, право оферента відкликати оферту може випливати з обставин, в яких вона була зроблена.

У пункті 1 статті 642 ЦК надається характеристика акцепту як повного й беззастережного прийняття оферти, а також уточняється положення статті 646 ЦК, згідно з якою згода укласти договір на інших умовах, ніж запропоновано в оферті, не є акцептом. Отже, прийняття оферти, але з доповненням її новою умовою, акцептом не вважається [308].

Відповідно пункту 2 статті 642 ЦК, акцепт у формі мовчання допускається не лише у випадках, передбачених законом або угодою сторін, але також, якщо це випливає із звичаю ділового обігу або з колишніх ділових відносин сторін. Наявність колишніх ділових зв'язків сторін має в разі спору встановлюватися на підставі доказів, що належать до їх попередніх взаємовідносин.

Якщо повідомлення про відкликання акцепту надійшло особі, яка подала оферту раніше акцепту або одночасно з ним, акцепт вважається не отриманим.

Звану одночасність надходження відкликання акцепту слід розуміти як вступ акцепту та його відкликання у складі спільної поштової доставки. При електронному зв'язку, коли одночасне направлення двох різних повідомлень є практично неможливим, поняття одночасності слід

[308] Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

трактувати як негайне подальше повідомлення про відкликання тим самим або аналогічним засобом електронного зв'язку.

Коли в оферті визначено термін для акцепту, договір вважається укладеним, якщо акцепт отримує особа, яка направила оферту в межах зазначеного в ній терміну. За відсутності встановленого законодавством терміну для акцепту він повинен надійти протягом нормально необхідного для цього часу.

Не менш важливими при підготовці тексту договору є юридичні технології належного визначення моменту, місця й форми укладення договору.

З'ясування моменту укладення договору необхідно, по-перше, для встановлення, коли у сторін виникають передбачені договором права й обов'язки, а по-друге, для визначення застосовного до договору законодавства, бо договір повинен відповідати обов'язковим правилам (імперативним нормам), які є чинними на момент його укладення.

Пункт 1 статті 640 ЦК містить правило про те, що договір, укладений у момент одержання акцепту, належить до так званих консенсуальних договорів, для здійснення яких досить угоди сторін. Більшість цивільно-правових договорів належить до цієї групи [309].

У пункті 2 статті 640 ЦК йдеться про так звані реальні договори, для укладення яких крім погодження умов необхідна передача майна, що є предметом договору. Реальними є договори позики, зберігання та деякі інші.

У пункті 3 статті 640 ЦК йдеться про договори, які укладаються з дотриманням спеціальних правил про їх державну реєстрацію та іменуються формальними.

Договір є видом угоди, і тому до форми договору застосовуються загальні норми ЦК про форму угоди (статті 202–214 ЦК). У статті 638 ЦК

[309] Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

передбачено додаткові правила, які враховують особливості договору як виду угоди [310].

Сторони мають право узгодити певну форму договору, навіть якщо за законом для даного виду така форма не вимагається. Однак це правило має значення тільки для договорів, що укладаються усно й у простій письмовій формі. Якщо для договору закон установлює нотаріальну форму або державну реєстрацію, така форма за згодою сторін не може бути замінена іншою.

При укладенні деяких письмових договорів слід дотримуватися встановлених правил, що належать до такої письмовій форми, і їх недотримання може вести до неналежного виконання договору. Так, на транспорті діють спеціальні правила заповнення (чи оформлення) перевізних документів, що містять докладні вказівки про внесені в них дані.

Місце укладення договору має значення насамперед для визначення права, яке буде застосовуватися до договору. Місце укладення договору є істотним і для вирішення деяких інших питань, наприклад, встановлення ціни в договорі, якщо вона не була передбачена й має визначатися стосовно ціни, яка при порівнянних обставинах звичайно стягується за аналогічні товари, роботи й послуги.

Місце укладення договору має братися до уваги також при тлумаченні умов договору. Якщо договір було укладено на ярмарку чи виставці, при тлумаченні його умов мають враховуватися діючі на ярмарку (виставці) правила й звичаї його (її) проведення.

ЦК допускає визначення місця укладення в самому договорі. Воно найчастіше збігається з місцем перебування одного з учасників договору. Однак він може назвати, наприклад, місцем ведення переговорів про

[310] Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

укладення договору (ярмарок, виставка) місце знаходження майна, що є предметом договору.

Якщо місце укладення договору сторони не визначили, закон пов'язує його з місцем проживання (місцем перебування) сторони, яка направила оферту.

Зміна й розірвання договору можливі за згодою сторін, якщо інше не передбачено ЦК, іншими законами або договором.

На вимогу однієї зі сторін договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду тільки за умови: 1) істотного порушення договору іншою стороною; 2) в інших випадках, передбачених ЦК, іншими законами чи договором [311].

Змінити або розірвати договір, якщо угоду про це не досягнуто, можна на вимогу зацікавленої сторони, причому тільки в судовому порядку й лише за наявності певних підстав.

Необхідно провадити чітке розмежування між правом висунути вимогу про розірвання договору (повне або часткове) і правом на односторонню відмову (повністю чи частково) від його виконання. Одностороння відмова від виконання договору провадиться без звернення до суду. Відповідно, унаслідок самого факту її здійснення договір вважається розірваним, а при частковій відмові – зміненим.

При зміні договору зобов'язання сторін зберігаються у зміненому вигляді. При розірванні договору зобов'язання сторін припиняються. У разі зміни або розірвання договору зобов'язання вважаються зміненими або припиненими з моменту укладення угоди сторін про зміну або про розірвання договору, якщо інше не випливає з угоди чи характеру зміни договору, а при зміні чи розірвання договору в судовому порядку – з

[311] Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

моменту набрання чинності рішенням суду про зміну або про розірвання договору.

Сторони не мають права вимагати повернення того, що вони виконали за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено законом або угодою сторін. Якщо підставою для зміни або розірвання договору слугувало істотне порушення договору однією зі сторін, інша сторона має право вимагати відшкодування збитків, заподіяних зміною або розірванням договору.

Наведені положення підкреслюють значимість використання юридичних технологій у процесі створення правозастосовних і правореалізаційних правових актів.

3.4. Юридичні технології в електронному документообігу

Сучасне право відображає наявний рівень свободи, воно інтерактивне, динамічне і певною мірою гнучке. Воно відкрите до збагачення зовнішніми факторами, корелює із правовими традиціями та відповідає вимогам часу, але право залишається незмінним за своєю суттю – забезпечувати захист та належну реалізацію свободи індивідів.

Наразі монополія жорсткого права відступає перед розширенням ролі м'якого права в регулюванні суспільних відносин. Світове співтовариство переосмислює роль забезпечених примусом санкцій у їх співвідношенні до фактичних інтересів і волі сторін конфлікту в напрямку його фактичного вирішення. Відома формула отримує нову форму розвитку – важливим є результат, який не лише задовольняє інтересам сторін конфлікту, але й не суперечить загальним вимогам світового співтовариства та правам і свободам індивідів.

Водночас слід враховувати, що досягнення зазначених орієнтирів є можливим лише у відповідному середовищі. На нашу думку, таким середовищем є сучасна держава. Стійка, відкрита до співпраці з іншими країнами, з ефективним механізмом і належним рівнем діджиталізації.

Ці складні процеси вимагають високого рівня юридично-технологічної регламентації процедурно-процесуального механізму їх здійснення. У вказаному аспекті особливого значення отримують ті алгоритми (їх технологічна досконаліть, відповідність інструментарію галузі регулювання, законність, обґрунтованість, своєчасність, переконливість та ін.), які закріплюються у письмових правових актах.

Але аналізуючи наявні алгоритми правового регулювання, ми стикаємося з певною методологічною проблемою щодо їх класифікації. У зазначеному аспекті необхідно враховувати нетотожність таких терміно-понять, як юридичний алгоритм *(legal algorithm),* алгоритми права

(algorithms of law), технологічні алгоритми у праві *(technology algorithms in law).*

Технологічні алгоритми у праві слід розглядати як сукупність техніко-технологічних продуктів (електронні документи, електронний підпис, комп'ютерні програми, пошукові бази даних, електронні реєстри, електронні площадки вирішення спорів, юридичні боти та інше), які використовуються в юриспруденції.

Своєю чергою, стрімкий розвиток суспільних відносин в епоху постмодерну, динаміка технологічного розвитку й процесів обміну інформацією зумовлюють, в тому числі, особливе становище й роль електронного документа в системі документообігу сучасності.

Правове регулювання в сучасній державі має відбуватися із застосуванням цілісної системи засобів, підпорядкованих головній меті – забезпеченню реалізації та захисту прав і свобод індивідів. Такі засоби мають бути досконалими не лише з точки зору вимог юридичної техніки й технологій, але й відповідати потребам та інтересам суспільства, в тому числі з урахуванням розвитку інформаційно-технологічних і комунікативних процесів.

Н. М. Крестовська цілком слушно зазначає, що «…риси сучасної держави не тільки зафіксовано в системі нормативних вимог, але й виражено в реальному її бутті. У вигляді конкретних державних інститутів, їх організації та функціонування. Сучасна держава – це результат зміни менталітету людей, сприйняття не тільки колишніх традицій державності, але й використання загальнолюдських цінностей і змін в сучасному світі» [312].

Своєю чергою Ю. М. Оборотов, аналізуючи сутність сучасної держави, підкреслює важливість спроможності держави адаптуватися до

[312] Крестовська Н. М. Нові підходи до типології держави. *Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія. Одеса, 2012. С. 256–268.

викликів сьогодення. Зокрема вказуючи, що «…стійкість держави залежить не тільки і не стільки від організації держави, її інституціоналізації, скільки від тих цінностей і цілей, якими керуються правителі та підвладні, та які неминуче “форматують” нормативні приписи, створюючи на їхній базі специфічні форми професійної активності. Від того, наскільки культурно зумовлені комунікативні зв’язки спроможні адаптувати державу до змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі, залежить не тільки сьогоднішнє буття держави, а й її подальше життя або загибель» [313].

Відтак ми можемо прийти до висновку, що сучасна держава має наступні ключові характеристики: орієнтованість на створення належних умов реалізації та захисту прав і свобод індивідів, стійкість, відкритість до співпраці з іншими суб’єктами, ефективний механізм реалізації функцій і належний рівень діджиталізації.

Щодо останньої характеристики, то тут слід враховувати декілька важливих аспектів. Так, наразі існує кілька варіантів визначення цього терміну, одним із найбільш ґрунтовних вбачається такий, де діджиталізацію розуміють як неологізм, який увійшов в українську мову лише кілька років тому, є транслітерацією англійського *digitalization* та, згідно з визначенням словника, означає зміни в усіх сферах суспільного життя, пов’язані з використанням цифрових технологій. Зазначене слово являє собою спрощену форму більш точного терміну «цифрова трансформація» та є проявом глобальної цифрової революції [314].

У рамках розвитку програми діджиталізації в Україні уряд прийняв «Положення про Міністерство цифрової трансформації України» (Мінцифри), яке було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України

---

[313] Оборотов Ю. Н. Содержание аксиосферы государства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 223–231.

[314] «Діджиталізація» – слово 2019 року в Україні за версією онлайн-словника «Мислово». URL: https://itc.ua/news/didzhitalizacziya-slovo-2019-roku-v-ukra%D1%97ni-za-versi%D1%94yu-onlajn-slovnika-mislovo/

від 18 вересня 2019 р. № 856. Зазначений акт створює правові передумови для функціонування цієї інституції, визначає засади, цілі та принципи її діяльності.

Зокрема, у вказаному документі визначено: «Мінцифри забезпечує: формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства; формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; формування та реалізацію державної політики у сфері відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; формування та реалізацію державної політики у сфері надання електронних та адміністративних послуг; формування та реалізацію державної політики у сфері електронних довірчих послуг; формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку ІТ-індустрії; виконання функцій центрального засвідчувального органу шляхом забезпечення створення умов для функціонування суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг» [315].

Невід'ємною складовою діджиталізації сучасної держави є процеси транспарентності організації та діяльності її механізму.

Аналізуючи поняття транспарентності, Л. Р. Наливайко та М. Ю. Романов зазначають, що це «…складна теоретико-правова категорія, яка змістовно поєднує в собі такі поняття, як прозорість, відкритість, гласність, публічність, підзвітність, доступ до публічної інформації та участь в управлінні державними справами. Також належить погодитись з тим, що прозорість – це обізнаність з діями влади, а відкритість – це реальна

[315] Питання Міністерства цифрової трансформації. *Урядовий портал.* URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919

можливість впливу, але із цього виходить, що керуючись напрацюваннями вчених, які уніфікують ці складові в категорію транспарентності, ми не просто спростимо понятійно-категоріальний апарат у сфері взаємодії громадськості та державної влади, але й відкриємо нове поле для наукової дискусії, що може сприяти розвитку демократичної та соціальної держави в Україні» [316].

Своєю чергою, на думку С. О. Верланова, «…транспарентність – це не вимога, це вже наша реальність. Наприклад, у податковій службі безліч процесів, які були аналоговими і вимагали паперової роботи, пішли в минуле. Поступовий перехід на сервісну службу з мінімізації спілкування бізнесу і податкових органів давно вже став пріоритетним завданням служби. Транспарентність вирішує багато питань і дає змогу автоматизувати більшість процесів» [317].

Зазначені складні процеси вимагають високого рівня юридично-технологічної регламентації процедурно-процесуального механізму їх здійснення. У сучасному світі особливе місце посідають інформаційно-технологічні процеси. Організація та управління зазначеними процесами здійснюється за допомогою технологічних алгоритмів.

Стрімкий розвиток суспільних відносин в епоху постмодерну, динаміка технологічного розвитку й процесів обміну інформацією зумовлюють особливе становище й роль електронного документа в системі документообігу сучасності.

Слід погодитися із думкою Ю. Н. Харарі щодо ролі та місця інформаційних технологій у розвитку майбутніх відносин у суспільстві. Зокрема, науковець зазначає: «…датаізм наголошує, що Всесвіт складається

---

[316] Наливайко Л., Романов М. Поняття та ознаки транспарентності в контексті євроінтеграції. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2016. № 5 (21). С. 27–29.

[317] Вища рада правосуддя. Нові світові стандарти у сфері правового регулювання формують транспарентність та діджиталізація. URL: https://hcj.gov.ua/news/novi-svitovi-standarty-u-sferi-pravovogo-regulyuvannya-formuyut-transparentnist-ta

з потоків даних, і що цінність будь-якого явища або сутності визначається їх вкладом у обробку даних. Датаізм наголошує, що біохімічні та електронні алгоритми підкорюються тотожним математичним законам. Більш того, створення й обробка даних має бути довірена електронним алгоритмам» [318].

Юридичні технології створення електронних документів перш за все пов'язанні із наявністю у суб'єкта знань у сфері інформаційних технологій, вміння користуватись персональним комп'ютером.

На сьогоднішній день кожен юрист – це насамперед професійний споживач інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) і систем. Уявити юриста без персонального комп'ютера, мобільного телефону та інших технічних аксесуарів просто неможливо.

Очевидно, що юрист повинен знати, як можна застосувати ІКТ у своїй роботі та які правові інформаційні системи вже створено й упроваджено. Правові інформаційні системи, інтегровані в загальну систему проєктного документообігу, є надзвичайно величезною допомогою для молодих юристів, які набувають досвіду.

Але незалежно від майбутнього місця роботи юристу необхідні знання про комп'ютерні технології загалом, про тенденції комп'ютеризації та інформатизації, про інформаційні системи підприємницьких фірм, банків, органів державної влади та ін. Без цього юрист не може ефективно виконувати свої функції, завдання.

Одним із важливих результатів використання технологічних алгоритмів у праві є створення електронних документів. Юридичні технології створення електронних документів перш за все пов'язанні із наявністю у суб'єкта наступних компетенцій: креативність мислення, розвинуті аналітичні здібності та вміння думати на декілька кроків вперед; здібність до організації та планування; навики управління інформацією;

[318] Харари Ю. Н. Homo Deus. Краткая история будущего. М.: Синдбад, 2016. С. 430–431.

вміння вирішувати проблеми й приймати рішення; вміння працювати в команді; співпрацювати з експертами в інших сферах; брати на себе етичні зобов'язання; мотивація і бажання рости, постійний професійний розвиток; моніторинг змін законодавства та нових напрямів в ІТ-сфері; орієнтація на неспеціалізовані та надпрофесійні навички *(soft skill)* бо затребуваними є спеціалісти які знаходяться на стику декількох професій; знання та вміння користуватися спеціалізованим програмним забезпеченням; постійна доступність для комунікації із клієнтом; вузька правнича спеціалізація (приміром, захист інтелектуальних прав або вирішення трудових спорів тощо.).

Юридична діяльність здійснюється за допомогою документів, які одночасно є джерелом, результатом і інструментом цієї діяльності. Сьогодні документ є основним способом подання інформації на будь-якому рівні суспільних відносин.

Згідно із Законом України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року, документ – це матеріальний носій, який містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання в часі й просторі [319].

Більш розгорнуте визначення документа містить наступні положення – це матеріальна форма одержання, зберігання, використання й поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носії.

У статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» зазначається, що «…електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа» [320].

До обов'язкових реквізитів належить електронний підпис – «…це

[319] Про інформацію : Закон України. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12

[320] Про електронні документи та електронний документообіг : Закон від 22.05.2003 р. № 851-IV. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15

електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис» [321].

Згідно із Законом України «Про електронні довірчі послуги», зазначається: «…кваліфікована електронна довірча послуга створення, перевірки та підтвердження кваліфікованого електронного підпису чи печатки надається кваліфікованим постачальником електронних довірчих послуг і включає:

- надання користувачам електронних довірчих послуг засобів кваліфікованого електронного підпису чи печатки для генерації пар ключів та/або створення кваліфікованих електронних підписів чи печаток, та/або перевірки кваліфікованих електронних підписів чи печаток, та/або зберігання особистого ключа кваліфікованого електронного підпису чи печатки;

- технічну підтримку та обслуговування наданих засобів кваліфікованого електронного підпису чи печатки.

Кваліфікований електронний підпис чи печатка вважається таким, що пройшов перевірку та отримав підтвердження, якщо:

- перевірку кваліфікованого електронного підпису чи печатки проведено засобом кваліфікованого електронного підпису чи печатки;

- перевіркою встановлено, що відповідно до вимог цього Закону на момент створення кваліфікованого електронного підпису чи печатки був чинним кваліфікований сертифікат електронного підпису чи печатки підписувача чи створювача електронної печатки;

- за допомогою кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки здійснено ідентифікацію підписувача чи створювача електронної печатки;

- під час перевірки за допомогою кваліфікованого сертифіката

[321] Про електронні довірчі послуги : Закон від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19

електронного підпису чи печатки отримано підтвердження того, що особистий ключ, який належить підписувачу чи створювачу електронної печатки, зберігається в засобі кваліфікованого електронного підпису чи печатки;

- під час перевірки підтверджено цілісність електронних даних в електронній формі, з якими пов'язаний цей кваліфікований електронний підпис чи печатка.

Електронний підпис чи печатка не можуть бути визнані недійсними та позбавлені можливості розглядатися як доказ у судових справах виключно на тій підставі, що вони мають електронний вигляд або не відповідають вимогам до кваліфікованого електронного підпису чи печатки.

Кваліфікований електронний підпис має таку саму юридичну силу, як і власноручний підпис, а також має презумпцію його відповідності власноручному підпису.

Кваліфікована електронна печатка має презумпцію цілісності електронних даних і достовірності походження електронних даних, з якими вона пов'язана.

Обов'язкові вимоги до надання кваліфікованої електронної довірчої послуги створення, перевірки та підтвердження кваліфікованих електронних підписів чи печаток, а також порядок перевірки їх дотримання, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Випуск та обіг засобів електронної ідентифікації з функціями кваліфікованого електронного підпису як документів, що посвідчують особу, регулюються законодавством [322].

Наступною важливою складовою при створенні та верифікації електронних документів є сертифікат ключа.

Законодавством України чітко регламентовано вихідні положення

[322] Про електронні довірчі послуги : Закон від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19

щодо електронного цифрового підпису: «Сертифікат ключа – документ, виданий центром сертифікації ключів, який засвідчує чинність і належність відкритого ключа особі, котра підписує документ. Сертифікати ключів можуть поширюватися в електронній формі чи у формі документа на папері та використовуватися для ідентифікації особи, яка підписувала цей документ. Посилений сертифікат ключа – сертифікат ключа, виданий акредитованим центром сертифікації ключів, засвідчувальним центром, центральним засвідчувальним органом» [323].

Наявність валідних складових елементів електронного документу підтверджує його юридичну силу.

Так у статті 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» зазначено: «…юридична сила електронного документа не може бути заперечена тільки через те, що він має електронну форму. Проте встановлюються й певні обмеження на застосування електронного документа як оригіналу. В електронній формі не може бути створено оригінал свідоцтва про право на спадщину; документ, який відповідно до законодавства може бути створений лише в одному примірнику, крім випадків існування централізованого сховища оригіналів електронних документів» [324].

Особливості юридичних технологій щодо користування електронними документами проявляються в процесах електронного документообігу. «Електронний документообіг (обіг електронних документів) – сукупність процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та в разі необхідності з

[323] Про електронні довірчі послуги : Закон від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. *Верховна Рада України.* URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19

[324] Про електронні документи та електронний документообіг : Закон від 22.05.2003 р. № 851-IV. *Верховна Рада України*. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15

підтвердженням факту одержання таких документів» [325].

Алгоритми електронного документообігу встановлюються державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності згідно із законодавством.

Електронний документообіг здійснюється відповідно до законодавства України або на підставі договорів, що визначають взаємовідносини суб'єктів електронного документообігу. Використання електронного документа в цивільних відносинах здійснюється згідно із загальними вимогами вчинення правочинів, установлених цивільним законодавством.

Суб'єкти електронного документообігу, які здійснюють його на договірних засадах, самостійно визначають режим доступу до електронних документів, що містять конфіденційну інформацію, та встановлюють для них систему (способи) захисту.

В інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних системах, які забезпечують обмін електронними документами, що містять інформацію, яка є власністю держави, або інформацію з обмеженим доступом, повинен забезпечуватися захист цієї інформації відповідно до законодавства.

Правовими актами, в яких визначено порядок застосування електронного документа та електронного підпису в органах державної влади України, є: Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності» (від 19 вересня 2018 р.) та ін.

---

[325] Про електронні документи та електронний документообіг : Закон від 22.05.2003 р. № 851-IV. *Верховна Рада України*. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15

У цих актах зокрема зазначено: «…електронний документ, що надійшов на адресу органу виконавчої влади, підлягає відхиленню в разі: відсутності у адресата надійних засобів електронного цифрового підпису; надходження не за адресою; зараження вірусом; негативного результату перевірки на цілісність і справжність усіх накладених на нього електронних цифрових підписів.

Кожний електронний документ, який одержує адресат, перевіряється на зараження його вірусом, на цілісність і справжність усіх накладених на нього електронних цифрових підписів, включаючи ті, що накладені (проставлені) згідно із законодавством як електронні печатки.

Попередній розгляд електронного документа здійснюється в його візуальній формі. Для подання кваліфікованому надавачу інформації, необхідної для отримання кваліфікованих електронних довірчих послуг, державна установа може використовувати систему електронної взаємодії органів виконавчої влади у разі: використання такої системи кваліфікованим надавачем; дотримання вимог щодо захисту інформації в такій системі державною установою та кваліфікованим надавачем» [326].

Вхідні, внутрішні та вихідні електронні документи реєструються в одній системі, разом із відповідними документами на папері.

Реєстрація вхідних електронних документів здійснюється шляхом заповнення реєстраційно-контрольної картки в електронній формі. Після реєстрації вхідного електронного документа адресат у дводенний термін надсилає відправнику повідомлення за формою, згідно з відповідним додатком про його прийняття й реєстрацію.

Для фіксування резолюції щодо виконання вхідного електронного документа складається відповідний внутрішній електронний документ

[326] Про затвердження Порядку використання електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності : Постанова від 19.09.2018 р. *Кабінет Міністрів України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/749-2018-%D0%BF

«Резолюція» за підписом відповідної посадової особи, про що зазначається в реєстраційно-контрольній картці.

Оформлення й реєстрація електронних документів, що складаються в органі виконавчої влади, здійснюється шляхом накладення на нього електронних цифрових підписів відповідних посадових осіб. На момент накладення останнього електронного цифрового підпису технологічно та/або організаційно забезпечується проставлення у створеному електронному документі дати і його реєстраційного номера.

У разі непідписання або незатвердження електронного документа керівником органу виконавчої влади чи іншою посадовою особою, реєстрація цього документа скасовується, а його виконавець інформується про відхилення документа. Проставлення електронної печатки на електронний документ здійснюється згідно із законодавством. При цьому зазначена процедура виконується лише після підписання або затвердження електронного документа.

Перед відправленням вихідного електронного документа провадиться перевірка його цілісності та справжності всіх накладених на нього електронних цифрових підписів, із додержанням тих самих вимог, що й для вхідних документів. Вихідні електронні документи відправляються адресатам службою діловодства централізовано, не пізніше наступного робочого дня після їх одержання від структурних підрозділів-виконавців.

Електронний документ вважається одержаним адресатом з часу надходження відправнику повідомлення про його прийняття та реєстрацію. Підтвердження факту одержання від адресата повідомлення щодо електронного документа відправник не здійснює.

Реєстраційний номер, дата й час реєстрації електронного документа адресатом, зазначені в його повідомленні, відправник фіксує в реєстраційно-контрольній картці.

Погодження електронного документа здійснюється шляхом накладення на нього електронного цифрового підпису посадової особи.

Зауваження й пропозиції до поданого електронного документа (у разі наявності) фіксуються в окремому електронному документі, на який накладається електронний підпис посадової особи.

В разі відсутності у органу виконавчої влади, який узгоджує електронний документ, надійних засобів електронного цифрового підпису, цьому органу для погодження надається відповідний документ на папері.

Усі інші дії з електронними документами виконуються органом виконавчої влади згідно з вимогами до дій із документами на папері, передбаченими інструкцією з діловодства цього органу.

Процедури підтвердження цілісності даних в електронній формі, з якими пов’язаний кваліфікований електронний підпис чи печатка, здійснюються шляхом перевірки кваліфікованого електронного підпису чи печатки. «Кваліфікований електронний підпис чи печатка вважаються такими, що пройшли перевірку та отримали підтвердження, якщо:

- перевірку кваліфікованого електронного підпису чи печатки проведено засобом кваліфікованого електронного підпису чи печатки;

- перевіркою встановлено, що відповідно до вимог Закону України «Про електронні довірчі послуги» на момент створення кваліфікованого електронного підпису чи печатки був чинним кваліфікований сертифікат електронного підпису чи печатки підписувача чи створювача електронної печатки; за допомогою кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки здійснено ідентифікацію підписувача чи створювача електронної печатки;

- під час проведення перевірки за допомогою кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки отримано підтвердження того, що особистий ключ, який належить підписувачу чи створювачу

електронної печатки, зберігається в засобі кваліфікованого електронного підпису чи печатки, у тому числі на захищеному носієві особистого ключа;

- під час проведення перевірки підтверджено цілісність даних в електронній формі, з якими пов'язаний кваліфікований електронний підпис чи печатка» [327].

Слід звернути увагу, що під час накладання кваліфікованого електронного підпису чи печатки, обов'язковим є використання електронної позначки часу.

В електронному документообігу державних органів особливе місце посідає кваліфікована електронна печатка, яка застосовується для верифікації цілісності електронних даних, а також ідентифікації державної установи як підписувача, в тому числі для засвідчення відповідності електронних копій електронного та паперового (фотокопія) документів оригіналу у випадках, передбачених законодавством.

Підсумовуючи, слід зазначити, що технологічні алгоритми у праві є відображенням процесів діджиталізації відносин правової сфери в сучасній державі. Безумовно, багато питань ще має бути вирішено, але загальний напрям розвитку заслуговує на підтримку та подальші загальнотеоретичні дослідження.

[327] Про затвердження Порядку використання електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності : Постанова від 19.09.2018 р. *Кабінет Міністрів України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/749-2018-%D0%BF

3.5. Юридичні технології обслуговування нормативно-правових актів

Одними із специфічних технологій формалізації права є технології обслуговування нормативно-правових актів. Це певна сукупність принципів, правил, вимог і методів, використання яких забезпечує належний рівень зберігання, державної реєстрації, правової експертизи та опублікування нормативно-правових актів.

Завдяки застосуванню цих технологій, нормативно-правові акти не лише отримують підтвердження їх відповідності національному та міжнародному праву, правам людини, але ще й зберігаються та підтримуються в належному стані, набуваючи статусу еталонних актів.

І. Д. Шутак зазначає, що «…правотворчий процес – це технологія не тільки створення нормативно-правових актів, але й доведення їх розпоряджень до адресатів» [328].

Суб'єктами, які застосовують технології обслуговування нормативно-правових актів, виступають: Верховна Рада України (відносно законів та інших прийнятих нею актів), Міністерство юстиції України та його міжрегіональні управління (стосовно нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади).

Враховуючи статус суб'єкта та його юридичний зв'язок зі створеними нормативно-правовими актами, ми можемо виокремлювати процедури автентичного (здійснюються тим органом, який установив правовий акт) та легального (здійснюються тим органом, який не встановлював правовий акт, але вповноважений законом на проведення такої діяльності) обслуговування нормативно-правових актів.

[328] Шутак І. Д. Юридична техніка : курс лекцій / Івано-Франковськ, Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич : Коло, 2015. С. 196.

Відносно законів та інших актів, прийнятих Верховною Радою України, здійснюються наступні технологічні операції автентичного обслуговування: правова експертиза законопроєкту, реєстрація закону, опублікування, справа закону. Так, оригінал прийнятого Верховною Радою закону в електронній формі не пізніш як у десятиденний строк з дня його прийняття візується керівником секретаріату головного комітету та підписується головою цього комітету. Текст прийнятого Верховною Радою закону в електронній формі опрацьовується в юридичному підрозділі, висновок остаточної юридичної експертизи якого вноситься до єдиної автоматизованої системи.

Слід враховувати певні особливості проведення правової експертизи, оскільки вона здійснюється відносно законопроєктів, а не прийнятих законів. Так, законодавством визначено, що за дорученням Голови Верховної Ради України або Першого заступника Голови Верховної Ради України, заступника Голови Верховної Ради України або за рішенням головного комітету законопроєкт направляється на наукову, юридичну чи іншу експертизу.

Зареєстрований і включений до порядку денного сесії законопроєкт при підготовці до першого читання в обов'язковому порядку направляється для проведення наукової експертизи, а при підготовці до всіх наступних читань – для проведення юридичної експертизи та редакційного опрацювання у відповідні структурні підрозділи Апарату Верховної Ради. Остаточна юридична експертиза і редакційне опрацювання здійснюються після прийняття акта Верховної Ради в цілому.

Також слід враховувати, що зареєстровані законопроєкти, які мають системний характер для окремих галузей законодавства і необхідність наукового опрацювання яких при підготовці до першого читання встановив профільний комітет, направляються для одержання експертних висновків до Національної академії наук України. Окремі законопроєкти також можуть

направлятися для одержання експертних висновків до Кабінету Міністрів України, відповідних міністерств, інших державних органів, установ і організацій або окремих фахівців.

Експертні висновки мають бути подані до Верховної Ради не пізніше 14 днів з дня надходження такого звернення від посадових осіб та органів Верховної Ради. Якщо в установлені строки висновки не одержано, вважається, що зауваження відсутні. Висновки, підготовлені за результатами експертизи, направляються головному комітету для врахування при розгляді законопроєкту та прийняття рішення стосовно подальшої роботи над ним.

Керівник підрозділу, на який покладено функцію з оформлення на підпис Голові Верховної Ради України прийнятих Верховною Радою актів, виготовляє оригінал прийнятого Верховною Радою закону в паперовій формі та подає його на підпис Голові Верховної Ради України разом з копією висновку остаточної юридичної експертизи у паперовій формі. Голова Верховної Ради України підписує поданий на підпис закон не раніше двох і не пізніше п'яти днів з дня його подання. Підписаний закон Голова Верховної Ради України невідкладно направляє Президентові України [329].

Варто зазначити, що постанови та інші акти (резолюції, декларації, звернення, заяви) Верховної Ради приймаються з дотриманням процедури, передбаченої для розгляду законопроєктів у першому читанні з прийняттям їх у цілому, якщо Верховною Радою не прийнято іншого рішення. Постанови та інші акти, прийняті Верховною Радою, підписує та оприлюднює Голова Верховної Ради України. Постанови, прийняті Верховною Радою, які містять положення нормативного характеру, набирають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо ними не передбачено інше.

[329] Про Регламент Верховної Ради України : Закон України; Регламент від 10.02.2010 р. № 1861-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17

Момент оприлюднення є дуже важливим етапом у механізмі організації якісного правового регулювання. У зазначеному аспекті слід погодитися із думкою Т. В. Кашаніної, що «…задля того, щоб забезпечити здійснення норм права, обов'язково треба зробити їх відомими. Це є необхідним не лише для законів, але й для підзаконних актів, які теж регулюють значну кількість відносин» [330].

Згідно чинного законодавства України, підписані Президентом України закони публікуються в газеті «Голос України» та у Відомостях Верховної Ради України, а також розміщуються на офіційному веб-сайті Верховної Ради. Публікація законів та інших актів Верховної Ради в цих друкованих засобах масової інформації є офіційною.

Підписані Головою Верховної Ради України постанови та інші акти Верховної Ради не пізніше наступного дня після їх підписання передаються Апаратом Верховної Ради для опублікування в газеті «Голос України» та у Відомостях Верховної Ради України.

У разі виявлення невідповідності опублікованого закону, постанови чи іншого акта Верховної Ради оригіналу такого акта у строк не пізніше ніж через 10 днів з дня виявлення такої невідповідності, уточнений текст закону, постанови чи іншого акта Верховної Ради публікується в газеті «Голос України», у черговому номері Відомостей Верховної Ради України та, за необхідності, здійснюються відповідні виправлення в еталонному електронному тексті оригіналу відповідного акта в базі даних нормативно-правової інформації «Законодавство України».

Підписаний Президентом України закон, а також підписані Головою Верховної Ради України постанови та інші акти Верховної Ради, є оригіналами і зберігаються в Апараті Верховної Ради в установленому

[330] Кашанина Т. В. Юридическая техника : учебник. М.: Эксмо, 2008. С. 298.

порядку. Всі інші примірники закону, постанов та інших актів Верховної Ради є копіями.

Після набрання законом чинності Апарат Верховної Ради спільно з відповідним головним комітетом веде справу закону в електронній і паперовій формах, яка містить: 1) прийнятий текст закону в паперовій формі та його копію в електронній формі; 2) прийнятий Верховною Радою план організаційних, кадрових, матеріально-технічних, фінансових, інформаційних заходів для реалізації положень прийнятого закону, а також повідомлення, що надійшли до Верховної Ради, про хід виконання цього плану Кабінетом Міністрів України; 3) перелік і тексти прийнятих Президентом України, Кабінетом Міністрів України, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади нормативно-правових актів на виконання положень цього закону; 4) повідомлення Вищої ради правосуддя, Верховного Суду, вищих спеціалізованих судів України, Міністерства юстиції України, Генерального прокурора, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб про дотримання положень закону, а також у разі надходження їх пропозицій щодо підвищення ефективності дії цього закону; 5) документи, відповідні остаточні редакції тексту закону, пов'язані із зміною, втратою чинності законом; 6) рішення та висновки Конституційного Суду України щодо закону.

Своєю чергою, Міністерство юстиції України та його міжрегіональні управління здійснюють процедури легального обслуговування відносно нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади. До складових елементів зазначених процедур належать: правова експертиза, реєстрація, опублікування.

Державна реєстрація нормативно-правового акта складається з двох послідовних етапів: правової експерти та реєстрації.

Правова експертиза нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади включає процедури їх перевірки на відповідність Конституції та законодавству України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколам до неї, міжнародним договорам України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу *(acquis ЄС)*, антикорупційної та гендерно-правової експертиз з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, а також прийнятті рішення про державну реєстрацію цього акта, присвоєнні йому реєстраційного номера та занесенні до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів.

Державній реєстрації підлягають нормативно-правові акти, які містять одну або більше норм, що зачіпають права, свободи та законні інтереси, стосуються обов'язків громадян та юридичних осіб, встановлюють новий або змінюють, доповнюють чи скасовують організаційно-правовий механізм їх реалізації, або мають міжвідомчий характер, тобто є обов'язковими для інших органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, а також юридичних осіб, що не належать до сфери управління суб'єкта нормотворення [331].

Нормативно-правовий акт подається на державну реєстрацію протягом трьох робочих днів після його прийняття в одному примірнику (оригінал нормативно-правового акта). Для нормативно-правових актів, які містять інформацію з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, додатково подається засвідчена в установленому законодавством порядку копія такого акта. Нормативно-правовий акт, що подається на державну реєстрацію, має відповідати вимогам законодавства

[331] Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади : Кабінет Міністрів України; Постанова; Положення від 28.12.1992 р. № 731. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF

про мови та інших актів законодавства, узгоджуватися з раніше прийнятими актами і викладатися згідно з правописом та з дотриманням правил нормопроєктувальної техніки.

Державна реєстрація нормативно-правового акта проводиться протягом 15-ти робочих днів з дня, наступного після надходження його до органу державної реєстрації. У разі потреби (необхідність проведення аналізу нормативно-правового акта із залученням експертів, вивчення значної кількості актів чинного законодавства тощо) цей строк може бути продовжений органом державної реєстрації, але не більш як на 10 робочих днів, про що повідомляється орган, який надіслав нормативно-правовий акт на державну реєстрацію.

У разі, якщо нормативно-правовий акт відповідає вимогам, зазначеним у цьому Положенні, орган державної реєстрації приймає рішення про його державну реєстрацію та заносить його до державного реєстру. Основною формою ведення державного реєстру є електронна. Кожен запис державного реєстру засвідчується спеціально для цього призначеною електронною печаткою органу державної реєстрації. Відповідне засвідчення здійснює уповноважена особа органу державної реєстрації. У разі необхідності, з відповідного реєстру робляться витяги в електронній і паперовій формах.

У разі подання нормативно-правового акта в електронній формі, з державного реєстру одразу за фактом засвідчення запису про державну реєстрацію відповідного акта автоматично надсилається повідомлення суб’єкту нормотворення через систему електронної взаємодії органів виконавчої влади з такими реєстраційними даними: дата державної реєстрації, номер акта згідно з державним реєстром. Реєстраційні дані нормативно-правового акта автоматично завантажуються до реєстраційно-моніторингової картки відповідного акта в системі електронного

документообігу суб’єкта нормотворення та не можуть бути спотворені шляхом їх редагування.

У разі подання нормативно-правового акта в паперовій формі, його реєстраційні дані зазначаються органом державної реєстрації в листі про повернення цього акта після державної реєстрації. Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади направляють для виконання нормативно-правові акти лише після їх державної реєстрації та офіційного опублікування. У разі порушення зазначених вимог нормативно-правові акти вважаються такими, що не набрали чинності, і не можуть бути застосовані. При направленні на виконання та опублікування нормативно-правового акта посилання на дату і номер державної реєстрації акта є обов'язковим.

До Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів (надалі: Реєстру) включаються:

- нормативно-правові акти, видані починаючи з дня прийняття Акта проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.), – чинні, опубліковані та неопубліковані, у тому числі з обмежувальними грифами, закони України, постанови Верховної Ради України, укази й розпорядження Президента України, декрети, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України, рішення й висновки Конституційного Суду України, зареєстровані в Мінюсті нормативно-правові акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю, Національного банку, а також міжнародні договори України;

- нормативно-правові акти, видані до прийняття Акта проголошення незалежності України, що не втратили чинності та не суперечать законодавству України;

- тимчасові нормативно-правові акти з терміном дії рік і більше та з терміном дії менше року в разі подальшого його продовження [332].

До Реєстру вносяться такі дані про нормативно-правовий акт:

- дата й номер акта;

- назва акта;

- текст акта;

- реєстраційний код акта;

- дата присвоєння реєстраційного коду;

- дата реєстрації в Мінюсті, реєстраційний номер;

- класифікаційний індекс.

Нормативно-правові акти, включені до Реєстру, підтримуються Мінюстом у контрольному стані.

Державній реєстрації підлягають нормативно-правові акти, що зачіпають права, свободи й законні інтереси громадян або мають міжвідомчий характер.

На державну реєстрацію подаються нормативно-правові акти, що приймають уповноважені на це суб'єкти нормотворення у визначеній законодавством формі та за встановленою законодавством процедурою, які містять норми права, мають неперсоніфікований характер і розраховані на неодноразове застосування незалежно від терміну їх дії (постійні чи обмежені певним часом) та характеру відомостей, що в них містяться, у тому числі з грифами «Для службового користування», «Особливої важливості», «Цілком таємно», «Таємно» та іншими, а також прийняті в порядку експерименту.

Нормативно-правовий акт подається на державну реєстрацію протягом п’яти робочих днів після його прийняття в трьох примірниках:

[332] Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним. *Кабінет Міністрів України*. Постанова; Порядок від 23.04.2001 р. № 376. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2001-%D0%BF

оригінал і дві завірені в установленому законодавством порядку копії розпорядчого документа (наказу, розпорядження, рішення, постанови тощо), а також затвердженого ним положення (інструкції, порядку тощо) і додатків до них.

У разі наявності положень, норм і доручень, що поширюються на інші органи, нормативно-правовий акт повинний бути узгодженим із відповідними зацікавленими органами у формі, встановленій законодавством.

Спільно виданий нормативно-правовий акт подається на державну реєстрацію органом, підпис першої особи якого на акті стоїть першим.

Нормативно-правовий акт, що подається на державну реєстрацію, має відповідати вимогам законодавства про мови та інших актів законодавства, узгоджуватися з раніше прийнятими актами й викладатися згідно з правописом та з дотриманням правил нормопроєктувальної техніки.

Разом із нормативно-правовим актом до органу державної реєстрації подаються:

а) обґрунтування підстав для видання нормативно-правового акта чи окремих його норм;

б) відомості про чинні акти з цього питання, інформація про терміни приведення їх у відповідність до нормативно-правових актів, поданих на державну реєстрацію, а також про акти, що втрачають чинність у зв'язку з прийняттям цього акта;

в) копія нормативно-правового акта, до якого вносяться зміни чи який визнається таким, що втратив чинність у контрольному стані та порівняльна таблиця;

г) відомості про офіційне погодження акта із зацікавленими органами, незалежно від того, чи є таке погодження обов'язковим згідно із законодавством.

У разі, якщо на державну реєстрацію міністерства та інші центральні органи виконавчої влади подають нормативно-правовий акт із питань, що стосуються соціально-трудової сфери, вони також повідомляють про позицію уповноваженого представника від всеукраїнських профспілок, їх об'єднань та уповноваженого представника від всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців щодо цього акта, а також про проведену роботу з врахування їх зауважень і пропозицій. При цьому необхідність урахування зазначених зауважень і пропозицій визначають міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які приймають цей акт;

д) оригінал та дві копії рішення Мінекономрозвитку про погодження проєкту регуляторного акта або завірена копія рішення апеляційної регуляторної комісії про задоволення скарги головного розробника проєкту регуляторного акта щодо відмови в погодженні проєкту регуляторного акта (для регуляторних актів);

є) довідка щодо відповідності нормативно-правового акта *aquis communautaire*;

ж) висновок Мінюсту, Головного управління Мінюсту в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, районних, районних у містах Києві та Севастополі, міськрайонних (у разі утворення) управлінь юстиції щодо відповідності нормативно-правового акта положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини.

Державній реєстрації підлягають нормативно-правові акти будь-якого виду (постанови, накази, інструкції тощо), якщо в них є одна чи більше норм, які:

а) зачіпають соціально-економічні, політичні, особисті та інші права, свободи й законні інтереси громадян;

б) мають міжвідомчий характер, тобто є обов'язковими для інших міністерств, органів виконавчої влади, а також органів місцевого

самоврядування, підприємств, установ і організацій, що не входять до сфери управління органу, який видав нормативно-правовий акт [333].

На державну реєстрацію не подаються акти:

а) персонального характеру (про склад комісій, призначення на посаду й звільнення з неї, заохочення працівників тощо);

б) дія яких вичерпується одноразовим застосуванням, крім актів про затвердження положень, інструкцій та інших, що містять правові норми;

в) оперативно-розпорядчого характеру (разові доручення);

г) такі, що доводяться до відома підприємств, установ і організацій вищестоящих органів;

д) спрямовані на організацію виконання рішень вищестоящих органів і власних рішень міністерств, інших органів виконавчої влади, що не мають нових правових норм;

е) рекомендаційного, роз'яснювального та інформаційного характеру (методичні рекомендації, роз'яснення, у тому числі податкові тощо), нормативно-технічні документи (національні та регіональні стандарти, технічні умови, будівельні норми й правила, тарифно-кваліфікаційні довідники, кодекси усталеної практики, форми звітності, у тому числі щодо державних статистичних спостережень, адміністративних даних та інші).

У разі надходження акта, який не підлягає державній реєстрації, орган державної реєстрації протягом п'яти робочих днів повертає його суб'єктові нормотворення з відповідним обґрунтуванням.

Державну реєстрацію здійснюють:

- нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади – Міністерство юстиції України;

[333] Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним. *Кабінет Міністрів України*. Постанова; Порядок від 23.04.2001 р. № 376. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2001-%D0%BF

- нормативно-правових актів міністерств і республіканських комітетів Автономної Республіки Крим та територіальних органів центральних органів виконавчої влади в Автономній Республіці Крим – Головне управління юстиції Мінюсту в Автономній Республіці Крим;

- нормативно-правових актів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів, територіальних органів центральних органів виконавчої влади – головні управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі;

- нормативно-правових актів районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів – районні, районні в містах Києві та Севастополі, міськрайонні (у разі утворення) управління юстиції.

Якщо дія нормативно-правового акта поширюється на території інших адміністративно-територіальних одиниць, він реєструється в управлінні юстиції за місцем знаходження органу, що видав нормативно-правовий акт.

Державна реєстрація нормативно-правового акта провадиться протягом 15-ти робочих днів з дня, наступного після надходження його до органу державної реєстрації.

У разі потреби (необхідність проведення аналізу нормативно-правового акта із залученням експертів, вивчення значної кількості актів чинного законодавства тощо) ці терміни можуть бути продовжені керівником органу державної реєстрації, але не більш як на 10 робочих днів, про що повідомляється орган, який надіслав нормативно-правовий акт на державну реєстрацію.

Мінюст та його управління на місцях мають право залучати вчених, фахівців органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками) для проведення аналізу нормативно-правового акта, поданого на державну реєстрацію.

Нормативно-правовий акт може бути повернено органом державної реєстрації без державної реєстрації для доопрацювання на прохання органу, що його прийняв, а також якщо органом, що його прийняв, порушено вимоги цього Положення або порядку подання акта на державну реєстрацію, встановленого органом державної реєстрації.

У разі повернення нормативно-правового акта без державної реєстрації, суб'єкт нормотворення повинен урахувати всі висловлені органом державної реєстрації зауваження, усунути виявлені порушення й протягом місяця повторно подати акт на державну реєстрацію або надати органу державної реєстрації копію документа про скасування такого акта.

У разі, якщо нормативно-правовий акт відповідає зазначеним вимогам, орган державної реєстрації приймає рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта за встановленою Мінюстом формою, заносить його до державного реєстру та на оригіналі акта робить напис встановленого зразка про дату державної реєстрації і номер акта згідно з державним реєстром.

У державній реєстрації відмовляється, якщо нормативно-правовий акт:

а) не відповідає Конституції та законам України, іншим актам законодавства, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколам до неї, міжнародним договорам України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та *acquis communautaire;*

б) видано з порушенням вимог законодавства чи без урахування практики Європейського суду з прав людини, зокрема акт:

- порушує чи обмежує встановлені законом права, свободи й законні інтереси громадян, підприємств, установ та організацій або покладає на них не передбачені законодавством обов'язки;

- виходить за межі компетенції органу, що його видав;

- не відповідає вимогам законодавства про мови;

- суперечить установленому порядку ведення діловодства;

- видано за наявності будь-якої з обставин, визначених у частині 1 статті 25 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (на підставі повідомлення Держком-підприємництва чи його територіального органу);

в) не узгоджено із зацікавленими органами чи не повідомлено про позицію уповноваженого представника від всеукраїнських профспілок, їх об'єднань та уповноваженого представника від всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців щодо нормативно-правового акта, прийнятого міністерством та іншим центральним органом виконавчої влади з питань, що стосуються соціально-трудової сфери, та проведену роботу з врахування їх зауважень і пропозицій;

г) викладено з порушенням правил правопису та нормопроєктувальної техніки;

д) не узгоджується з дорученням, даним органу, що видав акт [334].

Наступного дня після державної реєстрації (присвоєння нормативно-правовому акту реєстраційного номера й внесення до державного реєстру) оригінал нормативно-правового акта з реєстраційними даними повертається органу, що його видав.

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади направляють для виконання нормативно-правові акти лише після їх державної реєстрації та офіційного опублікування.

У разі порушення зазначених вимог нормативно-правові акти вважаються такими, що не набрали чинності й не можуть бути застосовані.

[334] Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним. *Кабінет Міністрів України*. Постанова; Порядок від 23.04.2001 р. № 376. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2001-%D0%BF

При направленні на виконання та опублікуванні нормативно-правового акта посилання на дату й номер державної реєстрації акта є обов'язковим.

У разі внесення змін, доповнень або визнання таким, що втратив чинність, акта законодавства, відповідно до якого прийнято нормативно-правовий акт, орган, що видав цей нормативно-правовий акт, зобов'язаний у місячний термін внести до нього відповідні зміни, доповнення або визнати його таким, що втратив чинність.

Зміни й доповнення, внесені до нормативно-правового акта, а також рішення про втрату нормативно-правовим актом чинності, підлягають державній реєстрації в порядку, встановленому цим Положенням.

Скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правового акта провадить орган державної реєстрації, про що повідомляється орган, який його видав, із зазначенням конкретних причин скасування.

Нормативно-правовий акт, рішення про державну реєстрацію якого скасовано, виключається з державного реєстру через 15 днів після прийняття рішення про скасування його державної реєстрації, а в разі оскарження цього рішення – з дня отримання органом державної реєстрації позитивного висновку за результатами розгляду скарги.

Нормативно-правовий акт, виключений з державного реєстру, підлягає скасуванню органом, що його прийняв, протягом п’яти днів з дня отримання повідомлення про виключення з державного реєстру.

Копія відповідного розпорядчого документа направляється до органу державної реєстрації протягом двох днів із дня скасування нормативно-правового акта.

Окрему увагу слід приділяти питанням опублікування нормативно-правових актів – техніко-юридичним процедурам доведення тексту правових актів до відома їх адресатів. Ці процедури є необхідною вимогою набрання чинності нормативно-правовими актами та їх застосування.

При публікації нормативних актів обов’язково зазначаються такі реквізити: вид та найменування нормативно-правового акта; дата прийняття нормативно-правового акта; суб’єкт, який підписав нормативно-правовий акт; місце й дата підписання нормативно-правового акта; реєстраційний номер нормативно-правового акта.

Для законів і підзаконних актів обов'язковим способом досягнення гласності є публікація (розповсюдження актів за допомогою ЗМІ). У даний час цей спосіб найчастіше набирає форми розміщення в офіційних збірниках документів.

Не менш поширеним є використання офіційного веб-порталу Верховної Ради України (http://iportal.rada.gov.ua).

Технологія опублікування включає в себе такі аспекти, як терміни опублікування:

1) акти Верховної Ради України (закони й постанови), акти Президента України (укази й розпорядження), акти Кабінету Міністрів України (декрети, постанови й розпорядження) не пізніше ніж у 15-денний термін після їх прийняття у встановленому порядку й підписання підлягають оприлюдненню, тобто офіційному опублікуванню в пресі чи в окремих випадках – офіційному оголошенню по телебаченню й радіо з використанням державної мови;

2) закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, не доведені до відома населення в порядку, встановленому законом, не є чинними;

3) офіційне оприлюднення нормативно-правових актів здійснюється лише після включення їх до Єдиного державного реєстру нормативних актів і із зазначенням присвоєного їм реєстраційного коду;

4) офіційне опублікування нормативно-правових актів здійснюється в таких друкованих виданнях: газеті «Урядовий кур'єр», «Голос України», «Відомостях Верховної Ради України». Причому останні мають пріоритет

перед першими двома, якщо в них нормативно-правовий акт буде опубліковано раніше;

5) акти Верховної Ради України й Президента України набирають чинності через 10 днів із дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні;

6) акти Кабінету Міністрів України набирають чинності з моменту їх прийняття, якщо більш пізній термін набрання ними чинності не передбачено в цих актах;

7) акти Кабінету Міністрів України, які визначають права й обов'язки громадян, набирають чинності не раніше їх опублікування в офіційних друкованих виданнях;

8) ненормативні акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України можуть не публікуватися й доводитись до відома підприємств, установ, організацій та осіб через відповідні державні органи та органи місцевого самоврядування;

9) неопубліковані акти Верховної Ради України й Президента України набирають чинності з моменту одержання їх державними органами чи органами місцевого самоврядування, якщо органом, який його видав, не встановлено інший термін набрання чинності;

10) нормативні акти, які видаються міністерствами, іншими органами виконавчої влади, органами господарського управління та контролю і які зачіпають права, свободи й законні інтереси громадян або мають міжвідомчий характер, з 1 січня 1993 року підлягають державній реєстрації в Міністерстві юстиції України, управліннях юстиції на місцях із обов'язковим складанням ними відповідних державних реєстрів і набирають чинності через 10 днів після їх реєстрації, якщо в них не встановлено пізнішого терміну надання дії;

11) закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують кримінальну відповідальність особи.

Варто зауважити, що офіційне опублікування здійснюється державною мовою. У джерелах неофіційного опублікування припускається використання перекладу текстів нормативних актів іншою мовою.

Існує категорія правових актів, на які вимоги обов'язкового опублікування не поширюється (правові акти з «обмежувальними грифами»). До них належать закони, інші нормативні акти, що містять відомості, які становлять державну таємницю (оборона, державна безпека).

Слід враховувати, що нормативно-правовий акт набирає чинності після певного терміну з дня його опублікування, тобто або з дня його офіційного опублікування, або при настанні певної події чи здійсненні будь-яких дій (відкладальна умова). Про це має йтися або в самому акті, або в акті про введення в дію певних нормативно-правових актів.

Якщо терміни визначено днями, то їх обчислюють з дня, наступного після того дня, з якого починається термін. Якщо кінець терміну припадає на день неробочий, то останнім днем вважається перший після нього робочий день.

РОЗДІЛ 4.
ЮРИДИЧНА КРЕАТИВІСТИКА ЯК НОВИЙ НАУКОВИЙ НАПРЯМ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

4.1. Поняття та складові елементи юридичної креативістики, її роль у юридичній науці й освіті

Розвиток та ускладнення соціальних процесів є суттєвим стимулом реформації державно-правової сфери, як з точки зору організації функціонування її інститутів, так і в контексті зміни порядку наукових досліджень вказаних процесів. Сучасна теорія права повинна мати прямий зв'язок із практичною юридичною діяльністю не тільки в контексті встановлення загальних закономірностей правової реальності, але й обґрунтуванню дієвих способів і засобів пов’язаних із створенням, застосуванням та обслуговуванням якісних правових актів. Вирішення зазначеного питання та значуща роль яку відіграють у належному правовому регулюванні ефективні правові акти, зумовлюють виділення самостійного наукового напряму в рамках теорії права. На нашу думку, таким напрямом є юридична креативістика.

Юридична креативістика як наука, є системою знань про загальні закономірності сучасного правового мислення та порядку використання певних правил, способів, методів мистецтва створення, втілення у життя та обслуговування правових актів під час здійснення правової діяльності компетентними суб’єктами права.

Формуванню юридичної креативістики, як самостійного наукового напряму, передував тривалий історичний розвиток та збагачення її теоретичного арсеналу. Починаючи з простих та зрозумілих правил формальної фіксації волі правотворця до формування розгалуженої та впорядкованої системи знань.

Сам термін «креативістика» є похідним від англійського creation та має кілька варіантів значення основними з яких є: 1) творення, створення; 2) твір, творіння (мистецтва); 3) формування, заснування (щодо компаній), 4) виготовлення. В кожному з зазначених варіантів, ми бачимо що це діяльність або результат діяльності суб'єкта. В свою чергу прикметник «юридична», вказує не тільки на сферу в якій це творення здійснюється, але й на єдиний матеріальний об'єкт який створюється в юриспруденції – правовий акт. Відтак, терміно-поняття «юридична креативістика», на найбільш узагальненому рівні розуміння, відображає діяльність певного суб'єкта результатом якої є створення правових актів.

Вся сукупність правил, засобів, способів та методів створення правових актів, весь той інструментарій який ми використовуємо зараз, під час створення правових актів, формувався на протязі багатьох століть. Від видання первісних варіантів тексту окремих соціально значущих приписів до вироблення збалансованої системи правил та методів створення якісних правових актів. Все це розвивалося еволюційно, збагачуючись науковими надбаннями.

Первісно, це були прості вимоги, потім вони були конкретизовані відносно текстів закону, після цього почали формуватися вимоги до мови і стилю, юридичної композиції тексту. Зрозумілим розвитком та відображенням наукового осмислення зазначених процесів стала юридизація Р. Ф. Єрингом терміну «техніка» та, відповідно, введення у науковий обіг, категорії «юридична техніка».

Зазначена категорія відображує першу, науково-обґрунтовану спробу, поєднати всю сукупність інформації у сфері створення правових актів. Безумовно, спочатку мова йшла про закони та механізми підвищення їх ефективності. Фактично, від законодавчої техніки, у напряму до правотворчої, із урахуванням позитивних та негативних технологій. Зазначений процес супроводжувався розвитком суспільних відносин, під

час якого відбувалося змінення суспільних уявлень та розуміння таких понять як «техніка» й «технологія».

Сьогодні, і про це зазначалося у попередніх підрозділах, не можна ототожнювати поняття «техніка» та «технологія», не можна звужувати об'єктну складову виключно до законів. Виклики сьогодення вказують на необхідність конструювання та впорядкування цілісної сукупність, яка б не тільки відповідала вимогам сучасного суспільства, але й відображувала накопичений досвід, систему знань з питань створення, втілення у життя та обслуговування правових актів.

І саме у зазначеному аспекті, юридична креативістика є синтезом знань, умінь та правил відносно компонування форми і змісту правових актів, їх застосування у юридичній діяльності, глибині інноватівного та креативного мислення суб'єктів їх створення.

Юридична креативістика вивчає загальні явища правової реальності, а саме питання створення, інтерпретації, впорядкування та втілення у життя правових актів. Перш за все юридичних документів – правових актів у яких фіксується результат юридично значущої дії. А відтак, ми можемо констатувати взаємозв'язок із такими юридичними науками як: теорія держави і права, кримінальний процес, адміністративний процес, цивільний процес, конституційний процес та ін. У циклі наук загальнотеоретичної юриспруденції юридична креативістика відіграє роль системоутворювальної дисципліни спрямованість якої орієнтовано на момент створення правових актів.

По суті, необхідність виокремлення юридичної креативістики в системі юридичних наук зумовлена потребою прямих досліджень загальних закономірностей про особливості сучасного правового мислення та порядку використання певних правил, способів, методів мистецтва створення, втілення у життя та обслуговування правових актів. Зазначені пошуки дозволяють дослідити на більш глибокому рівні правову сферу. Розкрити

сутність та роль суб'єктів правотворення у процесах формалізації права, із урахуванням їх досвіду, використання ними емпіричної бази, осмисленню та узагальненню фактів правової реальності.

Юридична креативістика має спільний з іншими юридичними науками об'єкт дослідження – державно-правову реальність. Але відрізняється власним предметом досліджень. Аналізуючи наведену інформацію, стає можливим визначити предмет юридичної креативістики – загальні закономірності сучасного правового мислення та порядку використання певних правил, способів та методології мистецтва створення, втілення у життя та обслуговування правових актів під час здійснення правової діяльності компетентними суб'єктами права.

У предметі юридичної креативістики закріплюються положення щодо: закономірностей створення, втілення у життя та розуміння правових актів; системи категоріально-методологічного апарату (юридична техніка, юридична технологія, алгоритм права, юридичний алгоритм, юридична композиція правового акту та ін.); сутність і призначення креативного правового мислення; пропозиції щодо розвитку та вдосконаленню окремих понять та положень у правовій сфері.

Юридична креативістика орієнтована на дослідження не тільки мистецтва створення юридичних документів, але й технології здійснення юридичної діяльності щодо їх прийняття, обнародування, тлумачення та здійснення.

Як і будь яка інша юридична наука, юридична креативістика виконує певні функції які є відображенням її впливу на розвиток освітянської, наукової та практичної складової юриспруденції.

Доцільним є виділення наступних функцій:

1) пізнавальна – полягає у виявленні, пізнанні та поясненню сутності окремих правових явищ пов'язаних із сучасним правовим мисленням та порядком використання певних правил, способів та методології мистецтва

створення, втілення у життя та обслуговування правових актів;

2) евристична – відкриття нових державно-правових закономірностей що виникають в процесі розвитку предмета дослідження;

3) прогностична – виражається в передбаченні подальшого розвитку особливостей формалізації права на основі адекватного відображення його об'єктивних закономірностей та визначення шляхів подальшого вдосконалення правових актів і практики їх застосування.

4) методологічна – виражається у формуванні понятєвого апарату у сфері створення правових актів, що забезпечує однаковість у класифікації та оцінці явищ фахівцями різних галузей права;

5) науково-прикладна – полягає у розробці рекомендацій для практичного вирішення завдань щодо підготування законопроєктів і проєктів інших нормативно-правових актів, рішень, що виносяться правозастосовними органами, правореалізаційних документів та ін.;

6) естетична – полягає у формуванні збалансованої юридичної композиції та еталонних вимог до правових актів, посеред яких вимоги ясності, переконливості, точності, однозначності, лаконічності, нормативності, мовностилістичної довершеності юридичних текстів.

Юридична креативістика охоплює процедури створення та втілення в життя всіх можливих видів правових актів.

Вихідними засадами юридичної креативістики, її базовими характеристиками є мова, закон, наука. Конкретизуємо зазначені положення:

1) наука (науковість) – це особливість світогляду, правового мислення та системи впорядкованих знань, пов’язаних із мистецтвом створення правових актів;

2) право (право-відповідність) – це обов’язкове використання законодавчо регламентованої інформації щодо порядку створення, обслуговування та втілення в життя правових актів обов’язковою умовою

встановлення відповідності духу і принципам права;

3) мова (мовно-досконалість) – це спосіб і форма виразу теоретичної моделі в реальному правовому акті. Відтак знання лінгвістичних, синтаксичних, граматичних, стилістичних та інших правил є запорукою створення якісного правового акту.

Юридична креативістика містить науково обґрунтовану інформацію щодо процесів створення, тлумачення, впорядкування, використання та застосування правових актів.

Юридична креативістика безпосередньо пов’язана з дією права як у статичному (створення правових актів), так і в динамічному (втілення у життя та застосування правових приписів) аспектах.

Найтісніший зв'язок юридичної креативістики вбачається із наступними категоріями: нормотворчість, правотворчість, законотворчість, законодавча процедура, правова норма, правопорядок, законність, правове регулювання, процедурні та процесуальні норми права, правові аксіоми, правові принципи, правові презумпції, правові фікції, правозастосування, реалізація права, правові відносини, інтегративне праворозуміння, юридична практика, юридична техніка, юридичні технології, юридичний алгоритм, юридична процедура, юридичний процес.

Для того щоб отримати максимально повну інформацію про природу юридичної креативістики, можливості її протиставлення іншим та заміщення. Доцільно використовувати, в якості додаткового способу оксиморон (або оксюморон) наприклад, спляча креативістика, креативний шаблон, алгоритм бездіяльності. Це дозволяє розкрити змістовну частину також відновити моменти контакту та зв'язку з зовнішніми поняттями, з’ясування місця досліджуваної категорії в категоріальному апараті юриспруденції. З іншого боку, звернення до моделювання оксиморонів, є однією з складових сучасного креативного правового мислення. Бо оксиморон, це в тому числі, і ланцюжок у пошуках оптимальної форми, і

яскравий момент привертання уваги. Більш того, із метою пошуку оптимальної моделі текстового виразу волевиявлення, суб'єкт правотворення також може використовувати оксиморон, але лише на стадії розробки проєкту тексту правового акту.

Також, необхідно розмежовувати: креативність юриспруденції – як здатність нетривіального та нетрадиційного підходу до вирішення питань у правовій сфері [335], та юридичну креативістику – як систему знань про сучасне правове мислення та порядок використання певних правил, способів та методології мистецтва створення, втілення у життя та обслуговування правових актів під час здійснення правової діяльності компетентними суб'єктами права.

Креативне правове мислення базується на певних вихідних засадах, посеред яких слід виділяти наступні: 1) максимально можлива глибина занурення у проблематику дослідження, яка дозволяє реально збільшити творчу ефективність проникнення в сутність предмету аналізу; 2) відмова від традиційних висновків і стереотипів, неординарна оцінка сталих положень і процесів; 3) зваженість та раціональність при відмові від сформованих догм та стереотипів, шлях в майбутнє пролягає з минулого, а відтак, відмова від існуючих варіантів є, перш за все, процесом їх переосмислення, а не остаточного відкидання; 4) суб'єктивний потенціал творця є основою його креативності, лише від його здібностей та знань залежить результат інтелектуальної діяльності, юридична креативістика, як наука, лише пропонує творцю арсенал правил, способів, принципів який він буде використовувати в своїй діяльності по створенню правових актів.

Телеологічна спрямованість креативного мислення орієнтована на творчий підхід під час вирішення юридичної справи, критично-абстрактної оцінки фактичних обставин, рівня соціальної затребуваності у певних

[335] Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : монографія. / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін. / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. С. 3.

моделях врегулювання, аналізу можливих проблем та перешкод досягнення кінцевої мети. Зазначені цілі вимагають не тільки створення творчої атмосфери, але, й у окремих випадках, залучення експертів, задля належної оцінки тих чи інших попередньо розроблених пропозицій, зокрема в контексті втілення у життя створених правових актів, орієнтованих на поліпшення стану справ і попередження кризових ситуацій, що можуть виникнути. Не менш важливим є й формування змістовних мотиваційних установок, на які має орієнтуватися суб'єкт правотворення, задля підготовки можливих шляхів вирішення в найближчій і довгостроковій перспективі завдань, що вимагають застосування його творчих здібностей. Поряд із цим, креативне мислення має спиратися на постнекласичну парадигму методології юриспруденції засновану на принципах додатковості, міждисциплінарності, інтерсуб'єктності, плюралізму.

Слід зазначити, що творчий підхід, є невід'ємною складовою організації будь-якої діяльності, в тому числі і юридичної. Причому, ми можемо виділити два рівні його застосування. На першому рівні, творчий підхід застосовується під час створення правових актів, на другому, під час загальної організації діяльності певного інституту. А відтак, ми можемо простежити прямий зв'язок між підвищенням рівня креативних здібностей окремих суб'єктів які приймають участь у організації юридичної діяльності та ефективністю функціонування цілої інституції (приміром адвокатське об'єднання).

На думку К. Негрус та М. Пикеринг, творчість слід сприймати як процес, який надає досвіду значення і допомагає йому досягти комунікативної цінності. Творчість як експресія, тобто вираз, перетворює і стискає досвід на значиму форму шляхом слів, образів і звуків, які при цьому використовуються, а творчий вираз досвіду створює основу його

комунікативного значення [336].

Безумовно, пізнання предмету юридичної креативістики засновано на креативному підході до осмислення права і держави. Вона є відображенням процесу й результату осмислення, фактичних дій щодо створення ефективної та якісної різоми права – еволюційно прогресуючої, такої що змінюється, але не міняє суті мети свого існування, сукупності соціальних регуляторів, направлених на впорядкування суспільних відносин у межах, які відповідають вірі людей в наявність у них певних природніх прав і свобод.

У зазначеному контексті, слід погодитися із висловлюванням Ж. Л. Бержеля, який зазначає, що право це перш за все мистецтво, яке полягає в покращені соціальних відносин шляхом формування справедливих правил і їх застосування в неупереджений спосіб. Також це і мистецтво класифікації юридичних форм, конструювання теорій, розробка принципів [337].

Слід враховувати, що найбільш повне осягнення предмету юридичної креативістики можливе лише за умови застосування креативного начала в дослідженні права і держави.

При аналізі юридичної креативістики як самостійного наукового напряму, слід враховувати ще й особливості системи її пізнавальних засобів наукового вивчення правових явищ. Зокрема, до таких засобів відносяться наступні групи методів: загальні методи пізнання; загальнонаукові методи; міждисциплінарні методи; спеціально-наукові методи юридичних наук.

Із сукупності загальних методів пізнання використовуються: метод дескрипції для опису правових актів та їх відображення в загальнозрозумілому знаковому вигляді, інформації відносно їх сутності та форми; метод порівняння для встановлення тотожності або відмінності між

[336] Негрус К., Пикеринг М. Креативность и культурные ценности / Пер. с англ. Х.: «Гуманитарный Центр», 2011. С. 58.

[337] Бержель Ж.-Л. Общая теория права. Под. общ. ред. В.И. Даниленко / Пер. с фр. М.: NOTA BENE, 2000. С. 12.

поняттями; метод узагальнення для обґрунтування загальних закономірностей сучасного правового мислення та процесів створення і обслуговування правових актів із урахуванням усіх їх властивостей і ознак.

Із сукупності загально-наукових методів пізнання особливу увагу приділяється діалектичному методу, який зумовлює об'єктивний, всебічний і конкретний розгляд понять які входять до предметного полю юридичної креативістики з урахуванням притаманних їм зв'язків та виявленням взаємозалежності форми й сутності.

Слід враховувати, що повнота наукового дослідження юридичної креативістики пов'язана також із використанням на всіх етапах таких загальнонаукових методів, як аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, аналогія.

Із сукупності міждисциплінарних методів слід застосовувати: соціологічний метод при встановленні конкретних соціальних фактів і вимог; статистичний метод для кількісної характеристики окремих процесів та їх наслідків; конкретно-історичний при вивчені специфіки виникнення, розвитку та особливостей формування юридичної креативістики.

Особлива увага приділяється використанню спеціально-наукових методів юридичних наук: герменевтичний метод – для дослідження особливостей розуміння та тлумачення правових актів в різні історичні періоди та з урахуванням підходів різних шкіл розуміння права; формально-догматичний метод – при аналізі положень правових актів; порівняльно-правовий – для зіставлення юридичних понять, явищ і процесів щодо юридичних технологій створення правових актів які існують одночасно у різних країнах, аналізу особливостей організації та здійснення юридичної діяльності.

Юридична креативістика володіє власними методами дослідження, а саме: юридичного аналізу, юридико-логічної концентрації та юридичного конструювання.

Метод юридичного аналізу (критично-абстрактного дослідження) орієнтує на пізнання фактичних обставин юридичної справи, доказової бази та затребуваності у правовому акті, який підлягає створенню. Таке пізнання має відбуватися шляхом виділення основної мети, першочергових і другорядних завдань, пошуку технологій та застосування правил, прийомів, способів і засобів, у тому числі матеріально-технічного характеру, необхідних для створення правового акту, в якому (в тому числі) отримують закріплення певні юридичні алгоритми.

Метод юридичного аналізу складається з наступних процедур: збір і систематизація доказової бази; аналітичне дослідження наявних доказів і затребування додаткових документів; встановлення придатності доказів; доказування попереднього правового висновку; матеріально-технічне оформлення юридичної справи.

Затребуваність активного використання вказаного методу випливає і з аналізу практики Європейського Суду з прав людини, в окремих рішеннях якого прямо визначається, що для справедливого судового розгляду суттєве значення має наявність у судовому рішенні достатніх підстав та аргументів, на підставі яких воно було ухвалене. Так, у рішенні за справою «Руіс Торіа проти Іспанії» від 9 грудня 1994 р. ЄСПЛ визнав: «…у відповідності до встановленого прецедентного права, яке відображає принцип належного здійснення правосуддя, у рішеннях судів мають бути належним чином вказані підстави, за якими вони були ухвалені. Пункт 1 статті 6 ЄКПЛ зобов'язує судові інстанції вказувати мотивацію ухвалених ними рішень» [338].

Ефективність втілення в життя зазначеного методу пов'язана також із використанням окремих методів соціології та статистики, зокрема: опиту-

[338] Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 420.

вання, інтерв'ювання, статистичного аналізу та зведення, кореляції та ін.

На думку О. Ф. Скакун, «…фактичні обставини справи встановлюються через доказування – логічно послідовну творчу діяльність органу дізнання, слідчого, прокурора, суду щодо зібрання, дослідження й оцінки певних документів про обставини, які необхідно встановити для правильного вирішення юридичної справи. Доказування дає змогу відтворити той чи інший фрагмент дійсності, реконструювати обставини з метою встановлення істини для застосування норм права. У процесі доказування використовуються презумпції та преюдиції, які відповідно до законодавства не мають потреб у доказуванні. Законодавство фіксує, які обставини потребують доказування, а які – ні (загальновідомі, презумпції, преюдиції), які факти доводяться певними способами (наприклад, експертизою). Остаточне оцінювання доказу завжди є справою правозастосувача» [339].

Враховуючи зазначені обставини, ми можемо констатувати, що інформація, яка отримується в процесі реалізації методу юридичного аналізу, має суттєве значення не тільки для підготовки юридичної справи, її справедливого та вмотивованого розгляду, але й, що є найбільш важливим, зазначена інформація є основою для майбутнього нормативного визначення (формалізації) моделі поведінки.

Метод юридико-логічної концентрації, за суттю, є теоретичною моделлю порядку співставлення встановлених фактичних обставин юридичної справи із наявними нормами права.

Метод юридико-логічної концентрації зумовлює застосування вищого рівня професійної майстерності юриста, з урахуванням як його професійного досвіду, так і фактичного відчуття права, розуміння порядку

[339] Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид., доп. і перероб. Київ : Правова єдність; Алерта, 2014. С. 232.

організації системи законодавства та знання чинних правових норм, звичаїв ділового обороту, а також особливостей організації юридичної діяльності, юридичної доктрини та догми права.

Слід враховувати, що зазначене співставлення фактичної та юридичної моделі юридичної справи не завжди має абсолютний рівень співвіднесення. Інколи має місце прогалина у праві, і саме у цих випадках від професійного рівня правозастосовувача – суб'єкта юридичної справи, залежить якість та ефективність вирішення порушеного питання.

Метод юридико-логічної концентрації зумовлює напрям оціночно-пізнавальної діяльності компетентного суб'єкту щодо можливостей застосування правових норм. Окремими процедурами реалізації зазначеного методу можна виділити: зіставлення отриманих даних відносно фактичних обставин з положеннями норм права; вибір найбільш повних і ефективних моделей правової регламентації; юридична кваліфікація.

З цього приводу В. Г. Гончаренко зазначає, що «…юридична кваліфікація методологічно залежить від рівня теоретичної розробки правових норм окремо і в їх системі, від якості законотворення, рівня індивідуальної підготовки кадрів правозастосовників і прямо детермінується навичками неофіційного доктринального та офіційного аутентичного, легального і казуального тлумачення, будучи повною мірою саме результатом цих видів тлумачення» [340].

В аспекті розкриття сутності юридичних алгоритмів та юридичних технологій зазначений метод дозволяє встановити особливості ідентифікації суб'єктів і вибору належної моделі їх поведінки в рамках здійснення ними ефективної юридичної діяльності.

[340] Гончаренко В. Г. Пізнавальна функція юридичної кваліфікації. *Вісник Академії адвокатури України*. К.: Видавничий центр Академії адвокатури України. 2010. № 1 (17). С. 108.

Метод юридичного конструювання відображає послідовність пошуку та створення необхідного виду формально-юридичного оформлення – як самого процесу провадження юридичної справи, так і фіксації її результатів.

Юридичне конструювання – це інтелектуальна діяльність компетентного суб'єкту щодо створення (відтворення) правового акту (як письмового, так і усного, і конклюдентного). Це конструювання моделі, в якій встановлюється юридична композиція, що відображає логічне співвідношення викладу усіх необхідних структурних елементів правового акту.

Юридичне конструювання складається з двох базових процедур: моделювання порядку викладу змісту та пошуку відповідної форми вираження. Результатом зазначених процедур є, за суттю, проєкт правового акту. Такий акт ще може бути змінено у відповідності до вимог суспільства або індивіда (якщо мова йде про правореалізаційні акти), його окремих верств, положень національного або міжнародного права.

Метод юридичного конструювання дозволяє виділити із всієї сукупності юридичних технологій саме ті, які необхідно застосувати для розробки та прийняття затребуваного виду правового акту, встановити композиційні особливості створення юридичних алгоритмів, проаналізувати статус суб'єктів конструювання, прийомів і способів викладення правового матеріалу та встановлення зв'язку з іншими правовими актами.

На основі результатів отриманих під час розкриття предмету дослідження, виконання встановлених функцій і завдань, формується й самостійна навчальна юридична дисципліна «Юридична креативістика». Метою якої є надання студентам вже здобутих наукою і апробованих практично знань щодо розвитку креативного правового мислення та ефективного здійснення юридичної діяльності і створення правових актів.

Як навчальна дисципліна «Юридична креативістика» виконує дві

функції: по-перше, ознайомлює студентів із категоріальним апаратом та юридичними технологіями створення, застосування та обслуговування правових актів, по-друге, забезпечує їх належну загальнотеоретичну підготовку (зокрема, розвиток креативного, абстрактного, аналітичного мислення, формування правової культури).

Що ж до визначення місця «Юридичної креативістики» як навчальної дисципліни у системі юриспруденції, то треба зауважити таке. Всі наявні підходи щодо визначення її місця в системі юриспруденції можна об'єднати у дві великі групи: 1) суто практичний; 2) науково-практичний.

Суто практичний підхід має на увазі розгляд цієї дисципліни виключно як практичної діяльності, спрямованої на вироблення тексту нормативно-правового акта. Тут відбувається ототожнення юридичної та законодавчої техніки й технологій. У даному разі юридична креативістика, щодо її місця у структурі юриспруденції, розглядається як самостійна наука, яка має прикладний характер, предметом якої є мистецтво прийняття законів.

Як приклад можна навести дослідження російського вченого В. М. Сирих [341], котрий обґрунтовує статус юридичної техніки у структурі юриспруденції як самостійної прикладної науки, поряд із такими науками, як кримінологія, криміналістика та ін.

Суто науковий підхід, згідно з яким «юридична креативістика» є наука й тільки наука, не належить до числа пануючих.

Сутність науково-практичного підходу полягає в тому, що «юридичну креативістику» не можна зводити ні до виключно практичної діяльності з оформлення проєктів правових актів, ані до суто теоретичної проблематики. Вона становить собою єдність обох елементів, тобто єдність наукового й

[341] Сырых В. М. Предмет и система законодательной техники как прикладной науки и учебной дисциплины. *Законодательная техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование.* Н. Новгород, 2001. Т. 1. С. 10.

практичного (технологічного).

У даному разі юридична креативістика розглядається в рамках теорії права. Так, наприклад, Т. В. Кашаніна вважає, що в теорії права доцільно виділяти три найвагоміші розділи: догма права – основи права, дефініції, концепції, твердження, визначення, що є норма права, правові відносини, правотворчість, здійснення права; юридична техніка – засоби створення, опублікування, систематизація, тлумачення та здійснення правових норм; конфліктологія права – вчення про правову патологію [342].

В свою чергу, навчальна дисципліна «Юридична креативістика» становить собою науково-технологічну сферу юридичного знання. Сказане дозволяє стверджувати, що в неї є не тільки прикладне, а й пізнавальне, гносеологічне значення. Сутність «Юридичної креативістики» можливо визначити в порівнянні з «Юридичною деонтологією». Якщо остання відповідає на запитання «що» може і повинний робити юрист, то дисципліна «Юридична креативістика» відповідає на запитання «як», додержуючись яких правил, вимог та засобів, юрист повинний здійснювати юридичну діяльність зі створення та обслуговування правових актів.

Враховуючи сутність та зв'язок юридичної техніки та технології із фундаментальними галузями права, стає можливим припущення, що юридична креативістика є одним з інструментів розкриття сутності права, алгоритмів, які наближають нас до розуміння цього соціального феномену. Відповідно, «Юридична креативістика», як навчальна дисципліна, належить до фундаментальних дисциплін юридичної науки, а її основною функцією є навчальна – передача наукових знань студентам. Відтак, її ключовим призначенням є формування у студентів компетентностей пов’язаних із мистецтвом створення якісних правових актів та здійсненням ефективної юридичної діяльності. Зокрема, до вказаних компетенцій відносяться:

[342] Кашанина Т. В. Юридическая техника: учебник. М. : Эксмо, 2008. С. 24.

здатність демонструвати знання про правила створення письмових правових актів; здатність належно використовувати юридичну термінологію, ефективно і вільно передавати концептуальні ідеї, принципи і теорії юридичної техніки та технологій письмовими, усними та візуальними засобами; здатність орієнтуватися у світовому й національному нормативно-правовому просторі в контексті необхідності постійного розширення і актуалізації знань для підвищення професійної майстерності у сфері технологій створення письмових правових актів; здатність застосовувати набуті теоретичні знання, сучасні методики і освітні технології, в тому числі і інформаційні, для забезпечення якісної діяльності у майбутній професії; здатність до комплексного планування, організації та здійснення навчальних проєктів, підготовки аналітичної звітної документації та презентацій; здатність збирати, порівнювати, аналізувати і представляти інформацію у навчанні з формалізації права, використовувати спеціалізовані методи і підходи, в тому числі принципи; здатність усвідомлювати сутність взаємозв'язків між юридичною діяльністю та формалізацією права; здатність реалізовувати антропологічний підхід на заняттях та у майбутній професійній діяльності.

Задля досягнення в процесі навчання вказаних компетенцій, студенти мають пізнати та засвоїти:

- категоріальний апарат навчальної дисципліни, що забезпечить можливість критичного аналізу, оцінки і синтезу нових та традиційних ідей і положень у сфері створення правових актів;

- основні теоретичні положення, концептуальні та методологічні знання теорії, історії, новітніх напрямків розвитку теорії права задля осягнення ключових підходів, принципів та методів формалізації права;

- науково-практичний зміст та тенденції розвитку сучасного праворозуміння у відповідності до яких, формулювати власне уявлення про право та форми його існування;

- проблематику сучасних держави і права, що встановлюють нові вимоги до суб'єктів формалізації права;

- теорію та практику забезпечення сталого розвитку української державності та права, що забезпечить об'єктивність оцінки існуючих дефектів системи чинних письмових правових актів;

- правила та прийоми існуючих технологій формалізації письмових правових актів;

- науковий та емпіричний матеріал (інформацію) щодо складових системи сучасного права, а також інституціональних складових сучасної держави;

- нормативно-правовий матеріал з питань формалізації права та здійснення інших видів юридичної діяльності, оцінки його якості, ефективності та тенденцій розвитку;

- особливості технологій створення письмових правових актів на основі яких слід вирішувати окремі актуальні проблеми у сфері теорії держави і права та створювати концептуально-методологічні підходи щодо їх вирішення з досягненням відповідних наукових результатів;

- порядок ініціювання та реалізації інноваційних комплексних проєктів, щодо створення окремих видів письмових правових актів, їх правової експертизи та втілення у життя.

Значна увага приділяється формуванню умінь студентів:

- переосмислювати наявні та створені нові цілісні знання та/або професійні практики у предметній сфері теорії держави і права в аспекті створення правових актів та здійснення інших видів юридичної діяльності;

- виконувати відповідні експериментальні дослідження та застосовувати дослідницькі навички за професійною тематикою, з питань створення письмових правових актів;

- продемонструвати найбільш передові концептуальні та методологічні знання і розуміння: теорії та історії держави права, сучасного

правового мислення та креативного підходу до здійснення юридичної діяльності, сучасних концепцій та теоретичних положень щодо складових правової реальності, призначення та можливості сучасних права й держави, особливостей організації правового регулювання в Україні, основних понять, принципів, нормативів, процедур із урахуванням особливостей їх формування та виразу у письмових правових актах;

- досліджувати та синтезувати актуальні проблеми у теорії права, в аспекті створення, застосування та обслуговування правових актів, створювати концептуально-методологічні підходи щодо їх вирішення з досягненням відповідних наукових результатів;

- продемонструвати найбільш передові концептуальні та методологічні знання і розуміння: призначення та можливості сучасних права й держави із урахуванням використання якісного, формально вираженого правового акту;

- досліджувати та синтезувати актуальні проблеми у теорії держави і права, та створювати концептуально-методологічні підходи щодо їх вирішення з досягненням відповідних наукових результатів в аспекті юридичної креативістики;

- здійснювати пошук інформації в різних джерелах юридичної науки і практики для розв’язання задач юридичної креативістики;

- здійснювати системний, науковий аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства, судової практики, особливостей організації юридичної діяльності та визначати тенденцій їх розвитку, задля належного обґрунтування теоретичних положень приписами чинного законодавства в сфері формалізації права;

- складати договори та провадити договірну роботу. Складати різні види заяв і звернень, у тому числі відповіді на такі звернення;

- здійснювати документальну фіксацію всіх стадій процесу застосування права;

- створювати електронні документи та провадити роботу з електронного документообігу;

- провадити юридичну експертизу письмових правових актів як на публічно-правовому, так і на приватноправовому рівнях.

Студенти правники після опрацювання курсу «Юридична креативістика» мають усвідомлювати: особливості організації правового регулювання в Україні, основних понять, принципів, нормативів, процедур із урахуванням характеру їх формування та підстав застосування, функціональної спрямованості та змісту системи сучасного законодавства (теорій формування та практичної реалізації законодавства, законності, правопорядку), а також інституціональних складових держави. При цьому не менш важливою складовою має стати уміння оцінювати результати попередніх наукових досліджень у сфері юридичної техніки й технологій та юридичної діяльності.

Таким чином знання, які отримують студенти, створюють реальні засади підвищення якості здійснення реальної юридичної діяльності, що своєю чергою є запорукою розвитку нашої держави, підвищення рівня ефективності правового регулювання, росту та збагачення правової культури.

4.2. Сучасне правове мислення та правова аргументація як вихідні засади юридичної креативістики

Досягнення нових рівнів розуміння держави і права зумовлює необхідність застосування креативного підходу до засвоєння вихідних засад юриспруденції. Сучасне правове мислення має бути позбавленим стереотипності при постановці та вирішені дослідницьких завдань. Мислити творчо, із використанням широкого методологічного арсеналу та ґрунтуючись на наявній правовій спадщині, є прямою вимогою викликів сьогодення.

В. В. Дудченко зазначає, що розглядаючи мислення як пізнавальну активність суб'єкта ми доходимо розуміння того, що мислення виникає і реалізується в процесі постановки і вирішення практичних і теоретичних проблем. Тут ми знову виходимо на рівень критичного аналізу, тому що в процесі пізнання державно-правових явищ слід враховувати тенденції розвитку потреб та інтересів суспільства. І це закономірно у тому сенсі, що у визначеній життєвій ситуації може відбутися зміна відносин і розуміння окремого з інститутів держави і права, або цей інститут втратить свою об'єктивність і, як наслідок, можливість впливу на суспільні відносини. Завданням ученого є обґрунтування конкретного інституту з урахуванням синтезування наявних знань про нього й об'єктивних запитів соціуму [343].

Водночас В. В. Копейчиков вважає правовим мисленням процес опосередкованого та узагальненого відображення правових явищ у їх істотних властивостях, зв'язках і відносинах [344].

---

[343] Дудченко В. В. До питання щодо становлення новаційного науково-правового мислення. *Правове життя сучасної України* : матер. Міжнар. наук. конфер. професорсько-викладацького складу (м. Одеса, 20–21 травня 2011 р.). Т. 1. / відп. ред. В. М. Дрьомін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2011. С. 41.

[344] Копейчиков В. В. Правознавство : навч. посіб. / За заг. ред. В. В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 1999. С. 138.

На думку О. Мордовцева, правове мислення – особливий вид інтелектуально-пізнавальної діяльності, а також правила (канони), за якими у визначеній соціально-правовій системі прийнято формувати та розвивати правову мову та передавати будь-яку юридично важливу інформацію [345].

Водночас О. Овчинников наполягає на визначенні правового мислення як феномену духовного світу людини, процесу розуміння індивідом навколишньої соціально-правової дійсності, результатом якого є, з одного боку, бажане та позитивне право, а з іншого – комплекс правових знань, навичок та стереотипів поведінки, що формуються та інституціоналізуються у правовій свідомості та юридичному світосприйнятті людини [346].

Кожен відчуває право індивідуально, яке стає об'єктом правосвідомості. Тут мислення проєктується лише на визначення власного бачення права та, як правило, обмежується визначенням «справедливе чи несправедливе», «правильне чи неправильне», «необхідне чи даремне» тощо.

Правове мислення є інтелектуальною, творчою операцією, спрямованою на пізнання права, результати якого отримують вираз у правосвідомості та правовій поведінці.

Правове мислення юриста є внутрішньою формою буття професійної юридичної діяльності, творчою, інтелектуальною діяльністю з понятійно-категоріальним апаратом юриспруденції, чинною нормативно-правовою базою, мета якої відтворює нормотворчі, правозастосовні, наукові завдання за допомогою використання системи засобів правового мислення.

Правові приписи, правові поняття не передують правовій дійсності, зокрема, юридичній практиці, а випливають з неї. Їх зміст усвідомлюється

---

[345] Мордовцев А. Ю. Юридическое мышление в контексте сравнительного правоведения: культурно-антропологические проблемы. *Философия права*. 2003. № 1 (7). С. 38.

[346] Овчинников А. И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ. Ростов н/Д. : Изд-во Рост. ун-та, 2003. С. 309.

за допомогою методів та засобів правового мислення, які, у свою чергу, завжди ґрунтуються на певних гносеологічних та моральних засадах, соціальних цінностях як даностях для конкретного дослідника, що спрямовують, як правило, наукові дослідження залежно від ідеологічного та політичного спрямування дослідника [347].

Цілком зрозуміло, що залежно від виду правореалізації буде модифікуватись і поняття правового мислення.

А. Жалінський наголошує на тому, що правове або соціально-правове мислення представляє собою інтелектуальну діяльність, що спрямована на вирішення завдань, пов'язаних з використанням правових засобів або правових аргументів. Мислення стає правовим, якщо воно: по-перше, спрямоване на реалізацію права з використанням можливостей права; по-друге, якщо для досягнення поставленої мети проєктуються та використовуються правові засоби; та, по-третє, при вирішенні правових завдань враховуються закономірності та властивості права, в тому числі дотримання деяких загальнообов'язкових правил [348].

Правове мислення у професійній юридичній діяльності за своєю природою спрямоване на здійснення цієї діяльності шляхом пізнання та оцінки закономірностей функціонування права та правової системи.

Не можливо погодитись із В. Курьяновим, який наголошує на тому, що професійне мислення юриста – загальновизнана орієнтація у конкретних професійно-правових ситуаціях правової дійсності, або – система інформаційно-правової насиченості, що склалась завдяки орієнтирам професійного призначення [349], оскільки правове мислення – внутрішня форма процесу розуміння індивідом-юристом правової дійсності, яка у

---

[347] Селіванов В. М. Взаємозв'язок пізнавально-теоретичної діяльності у сфері права та юридичної практики. *Право і влада суверенної України*. К.: «Ін Юре», 2002. С. 443.

[348] Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность : учебное пособие. М.: БЕК. 1997. С. 198.

[349] Курьянов В. А. Процессуально-правовое мышление в деятельности следователя. *Юрист-Правовед.* 2008. № 5 (30). С. 113.

кожному конкретному випадку завдяки системі засобів правового мислення втілюється у конкретних діях юриста, спрямованих на виконання професійних завдань.

О. Аверін науково-правове мислення розглядає з позицій юридичного пізнання, тобто специфічного виду пізнавальної діяльності людини, що відноситься до гуманітарного типу свідомості й відрізняється суб'єктивною інтерпретацією події, що відбулась у минулому та пов'язана з людськими відносинами, критичним аналізом версій цієї події, психологічним сприйняттям встановленого знання про подію [350]. Такий погляд не витримує критики, оскільки О. Аверін не вказує на особливості наукової юридичної діяльності, а ототожнює її із будь-якою пізнавальною діяльністю людини з гуманітарним типом свідомості.

О. Скакун визначає професійно-правове мислення юриста як систему інформаційно-правової наповненості юриста, яка склалась завдяки установкам професійного значення, що дає змогу орієнтуватись у конкретних професійно-правових ситуаціях дійсності [351].

Процес правового мислення юриста одночасно зливається з предметною стороною професійної юридичної діяльності, оскільки навіть надаючи юридичну консультацію, юрист використовує правове мислення із синхронним моделюванням фактичних обставин справи та її юридичної кваліфікації.

Отже, мислення у юридичній науці постає правовим мисленням та є, з одного боку, розумінням – як інтелектуальним процесом формування тріади «судження–умовивід–поняття» – правової реальності, що функціонує як повсякденне та компетентне правове мислення, та, з іншого боку, – є поетапною, творчою, інтелектуальною діяльністю з використання

[350] Аверин А. В. Формирование научно-правового мышления судей как направления судебно-правовой политики. *Правовая политика и правовая жизнь.* 2004. № 2. С. 7.

[351] Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник. Харьков : Эспада, 2005. С. 750.

системи змістовних, процедурних, визначальних засобів правового мислення завдяки професійному досвіду та знанням, з метою задоволення публічних інтересів -науковим та практичним правовим мисленням юриста.

Для правового мислення характерна як парадигма донаукового праворозуміння, так і наукового праворозуміння або (та) постнаукового праворозуміння, із зауваженням на те, що донаукове праворозуміння є основою для становлення правового мислення, яке у парадигмі наукового та постнаукового праворозуміння вже функціонує завдяки використанню системи процедурних, змістовних, визначальних засобів.

Проаналізувавши вищезазначені доктринальні дефініції правового мислення, зупинимось детально на його специфіці та змісті правового мислення у професійній юридичній діяльності.

Так, правове мислення юриста є видом мислення та відрізняється від інших видів мислення тим, що функціонує у правовому полі, володар якого пізнає та аналізує правові явища, у зв'язку із власною ініціативою або юридичною кваліфікацією, владними повноваженнями, та підпорядкуванню закону.

Як зазначалось раніше, правове мислення, як і будь-яке мислення, бере свій початок від процедури пізнання, яка існує завдяки знанням, досвіду та розуму. Причому, досвід формується завдяки професійній діяльності шляхом отримання інформації (спостереження, експеримент, ведення справи тощо) і її аналізу в свідомості, та є початком розумової діяльності, яка веде до логічних операцій з категоріями і поняттями, що є основою правового мислення.

Водночас, пізнання вимагає застосування законів логіки, основ психології тощо, що призведе у майбутньому до досягнення професіоналізму у відповідній трудовій сфері.

Професіоналізм – це вищий рівень психофізіологічних, психічних та особистих змін, які відбуваються в процесі довготривалого виконання

людиною службових обов'язків, що забезпечують якісно новий, більш ефективний рівень складних професійних завдань в особливих умовах[352].

Не менш важливим поняттям для обґрунтування особливостей правового мислення у юристів є професійність як якість трудової діяльності юристів, яка пов'язана з втіленням у життя права шляхом створення норм права, застосування норм права при реалізації законних прав та інтересів і забезпеченні їх охорони та захисту, а також здійсненні наукової та навчальної юридичної діяльності.

Трудова діяльність юристів у будь-який час спрямована на досягнення юридично значимих результатів, які ґрунтуються на праві, обмежуються правом та існують завдяки праву.

Правове мислення, як і будь-який вид мислення, пов'язане з впливом формальної логіки у взаємодії із догмою права. Справедливим у цьому сенсі є твердження О. С. Алєксєєва, що первинно закладена у позитивному праві спрямованість на вирішення життєвих ситуацій, а звідси – на забезпечення максимальної, граничної визначеності у регулюванні суспільних відносин, на забезпечення її максимально можливої точності, досягається насамперед за допомогою того, що всі елементи правової матерії, всі її «атоми» підпорядковуються вимогам і правилам формальної логіки, коли виведені з них висновки виражаються не в діалектичних судженнях типу «і-так, і-ні», а у суворих висновках – «тільки-так», «тільки-ні» [353].

Однак нормативна-правова база, якою оперує юрист у професійній діяльності, постійно зазнає змін, оскільки змінюються існуючі суспільні відносини, з'являються нові суспільні зв'язки, еволюціонує саме право, що обумовлює необхідність таких якостей правового мислення, як ініціативність, новаторство, що виходять за межі формально-логічного

[352] Игнатьев В. Г. Государственная служба. Ростов н/Д., 2004. С. 347.

[353] Алексеев А. С. Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. С. 178.

мислення. Це спричиняє існування своєрідного протиріччя між мобільністю інтелекту, евристичними засадами правового мислення та жорстким використанням правил формальної логіки у професійній діяльності.

Таке протиріччя відображається і в професійній мові, оскільки мова, якою ми користуємося у сфері права, об'єктивно повинна бути: гранично визначеною; слова, що використовуються у такій мові повинні бути однозначними, тобто виключати подвійне тлумачення [354].

Наступною особливістю правового мислення у професійній юридичній діяльності є те, що це вид мислення, який, у більшій мірі, регламентується нормами права, одночасно передбачаючи вільний простір суб'єкта права для пізнання, оцінки, сформування власного ставлення до правових явищ, поведінки та дій.

Так, юридична регламентація процесу мислення правозастосовувача, гарантує аналіз не тільки самого процесу мислення, а й якості висновку правозастосовувача, який отримано в результаті функціонування правового мислення, та його відповідності духу та букві закону. Тут доречним є приклад застосування процесуальних кодексів при здійсненні правосуддя судами, в яких детально регламентовані дії суду під часу вирішення судових справ.

Ще однією особливістю правового мислення юриста вважаємо те, що воно на практиці у юридичній ситуації у будь-якому разі темпорально обмежене, оскільки у законодавстві передбачені строки виконання необхідних дій у відповідних правовідносинах, що вимагає від юриста всебічного знання чинного законодавства та швидкої раціональної реакції у вирішенні поставлених професіональних завдань.

Так, відповідно до ч. 1 статті 294 Цивільного процесуального кодексу України, апеляційна скарга на рішення суду подається протягом десяти днів

[354] Алексеев А. С. Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. С. 178. С. 35.

з дня його проголошення [355]. Аналогічні норми містять інші процесуальні кодекси (стаття 186 Кодексу адміністративного судочинства України, стаття 93 Господарського процесуального кодексу України, стаття 393 Кримінального процесуального кодексу України). Ця норма для юристів, які представляють інтереси сторін, визначає строк для оформлення та подання апеляційних скарг на рішення суду першої інстанції. Водночас, для суду, який виніс вищезазначене рішення, сплив цього строку призведе до ініціювання за заявою заінтересованої особи примусового виконання рішення, наприклад, у порядку, передбаченому Розділом VI Цивільного процесуального кодексу України та Законом України «Про виконавче провадження».

Більш того, лише завдяки правовому мисленню можна виявити якісно нові суспільні відносини, що поки що не врегульовані правом, однак за своєю суттю потребують такої правової регламентації, оскільки охоплюють найбільш важливі соціальні зв'язки.

Визначивши особливості правового мислення слід зазначити, що правове мислення характерно для всіх носіїв правової свідомості[356], особливе місце серед яких посідають юристи, оскільки, (як було зазначено раніше) лише юристи завдяки професійному праворозумінню, досвіду юридичній діяльності здатні концентрувати одночасно у своїй правовій свідомості досягнення сучасної юриспруденції, впроваджувати ідеали права у нормотворення, правозастосування, користуватися засобами правового мислення при вирішенні юридичних ситуацій тощо, які виражені не тільки

[355] Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 40, 41, 42. Ст. 492.

[356] Андрюшко І. Я. Правове мислення як індикатор правового розвитку. *Правові проблеми зміцнення української державності :* матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 19–20 листопада 2010 р.) / ГО «Причорноморська фундація права». Одеса, 2010. С. 9–10.; Андрюшко І. Я. Моральні основи правового мислення. *Моральні основи права* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 16.12.2010 р.). Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня». 2010. С. 175–178.

у чинній нормативно-правовій базі, але й обумовлені правовими традиціями.

Слід наголосити на тому, що правове мислення, як і інші види мислення, тісно пов'язане з індивідуально-особистими якостями індивіду, такими як відповідальність, справедливість, точність, розумність тощо. Однак, будь-яка зміна цих якостей – чи-то їх збільшення, чи їх зменшення, – здатна стати умовою для зловживання правом та некомпетентності, або правового ідеалізму.

Правове мислення – внутрішній зміст процесу розуміння суб'єктом права правової дійсності, результатом якого є правова поведінка у контексті позитивного права, що втілюється у його правовій культурі.

Правове мислення ґрунтується на засадах раціоналізму, так як розуміння права, будучи первинною ланкою правового мислення, є оціночною діяльністю, яка полягає у порівнянні правових норм, явищ суспільної дійсності, з цінностями права та правовими цінностями, які відображено у джерелах права.

Думається, що у зміст правового мислення входить система його етапів та сукупність засобів правового мислення.

Загальну модель етапів правового мислення можна представити наступним чином: перший етап – виявлення, усвідомлення та формулювання проблемної ситуації, пов'язаної з визначеним об'єктом; отримання фактичної, а також правової характеристики об'єкта мислення; формулювання завдання, на виконання якого буде спрямований процес мислення; другий етап – аналіз можливого використання правових засобів; третій – вибір оптимального варіанту рішення з урахуванням існуючих обмежень та можливих наслідків [357].

[357] Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность : учебное пособие. М.: БЕК, 1997. С. 200.

Така модель етапів притаманна для здійснення професійної юридичної діяльності, поряд із яким співіснує правове мислення інших суб'єктів права – компетентне та повсякденне правове мислення, що мають більш спрощену систему етапів, серед яких – пізнання правового явища, формулювання власного відношення до правового явища та, як наслідок, завдань правової поведінки, здійснення правової поведінки тощо.

Стосовно системи етапів правового мислення юриста слід зазначити, що на першому етапі правового мислення юрист ознайомлюється з юридичною ситуацією в контексті соціальних відносин, визначає їх зміст, суб'єктів та об'єкт, та визначає власну роль у таких відносинах.

Другий етап правового мислення загалом пов'язаний з вибором норм права, які регламентують такі правовідносини (правова кваліфікація) та формуванням комплексу засобів правового мислення, за допомогою яких юристом буде досягнуто юридичних результатів.

Відносно третього етапу правового мислення слід зазначити, що він є заключною стадією правового мислення і полягає в тому, що юрист остаточно, зваживши всі можливі варіанти правового регулювання, вибирає найбільш ефективний та доцільний і втілює його у життя.

За допомогою правового мислення юрист при здійсненні нормотворчої діяльності керується результатами наукових досліджень, піклується про дотримання балансу між існуючими у суспільстві цінностями, дотримує принцип формальної визначеності норм права тощо.

Правове мислення у нормотворчості слугує засобом для побудови моделі подальшого розвитку соціальних відносин, які планується регламентувати із кореляцією на їх соціально-культурну обумовленість та спробою відтворити майбутні нововведення шляхом експериментальних досліджень.

О. Овчинников наводить слушну систему принципів, яким, з точки зору правового мислення, повинна відповідати правотворча діяльність: по-

перше, у процесі законодавства слід пам'ятати про те, що всі наукові прогнози відносно майбутніх тенденцій розвитку соціально-політичної ситуації мають лише можливий характер; по-друге, той, хто здійснює цей прогноз, настільки близький до реальності, наскільки він близький по етнокультурному «стереотипу поведінки», стилю й складу розуму тим, по відношенню до кого здійснюється передбачення (порушення даного принципу помічається у ситуаціях «допомоги зарубіжних фахівців» вітчизняним законодавцям, що може призвести до непередбачуваних наслідків); по-третє, із зазначеного вище виходить принцип експерименту – чим більше інновацій та новел у законі, тим більше необхідності у його експериментальній перевірці; по-четверте, слід пам'ятати про те, що не тільки правова політика, але й юридична техніка визначені ціннісними порядками та залежать від суспільно-політичної парадигми та національної культури [358].

Думається, що почуття, емоції, суб'єктивні погляди нормотворців під час здійснення нормотворчості мають бути підкорені досягненням науки (зокрема, законам логіки) та соціально-культурним факторам. Справедливим у цьому аспекті є твердження А. Наших, що уява, інтуїція, почуття відіграють певну роль у правотворчій діяльності, але їх роль повинна бути не беззаперечною, а підкореною науковому пізнанню, що проникає крізь явища буття у його структуру, властивості, змістовні зв'язки [359]. Водночас Р. Васильєв слушно зауважує, що принцип «науковості» «не є панацеєю» від неякісних законів, а відкинення інтуїції, гіпотез, домислів у сфері законотворчого регулювання в реальності забезпечити неможливо [360].

---

[358] Овчинников А. И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ. Ростов н/Д. : Изд-во Рост.ун-та, 2003. С. 180.

[359] Нашиц А. Правотворчество. Теория и законодательная техника. М.: Прогресс, 1974. С. 16.

[360] Васильев Р. Ф. Законодательный процесс. Понятие. Институты. Стадии : научно-практическое пособие / Отв. ред. Р. Ф. Васильев. М., 2000. С. 83.

Отже, юрист-нормотворець під час здійснення нормотворчої діяльності повинен максимально наблизитися до адресатів правового акту, який буде створено, з метою регламентації певних суспільних відносин, суб'єктами яких стануть такі адресати, що унеможливить мертвонародженість майбутніх правових норм і закладе основи для їх ефективної дії. Крім того, юрист-нормотворець, володіючи правовим мисленням, повинен вміти представити найбільш оптимальний, доцільний з точки зору ефективності та внутрішньої побудови (мови, структури) проєкт правового акту.

Хто як не юрист під час здійснення нормотворчості повинен намагатися завжди втілювати у життя вимоги до форми та змісту норм права, серед яких: наявність необхідних реквізитів (дата, орган, що прийняв такий акт, назва документу, його номер, підпис компетентної особи); структурна довершеність правового акту (наявність преамбули, розділів, статей, частин статей, пунктів та ін.); відповідність юридичній мові (ясність, однозначність, чіткість тощо).

Слід погодитись із О. Ф. Скакун у тому, що правоутворення (відносно терміна вже були висловлені зауваження) – форма виникнення і буття права у широкому правовому полі: до правотворчості, поряд із нею, у вигляді правотворчості, після правотворчості, у процесі реалізації права. Правоутворення відбувається і поза санкцією держави, у рамках громадянського суспільства – у правосвідомості, конкретних правовідносинах, правомірній поведінці, правових теоріях, судових рішеннях, конституційних звичаях, індивідуальних та колективних договорах, у тому числі суб'єктів федерації, учасників інших співтовариств тощо. Правоутворення живить правотворчість новими правовими ідеями, правилами поведінки, конкретними рішеннями, угодами. Вони досліджуються, узагальнюються, систематизуються державою, а потім формулюються у нормах права, зовні виражених у нормативно-правових

актах, нормативно-правових договорах, правових прецедентах, правових звичаях [361].

У національному правовому просторі найбільш поширеною із вищезазначених форм нормотворчості є законотворчість та підзаконотворчість, які, в основному, зводяться до прийняття, зміни або відміни існуючих нормативно-правових актів за допомогою юридичної техніки.

Сьогодні гостро стоїть питання співвідношення наукової раціональності – правового мислення, нормотворчої техніки та соціального підґрунтя виникнення джерел права, оскільки будь-яка правова норма повинна бути як соціально необхідною, так і юридично виваженою, а її дія повинна регулювати суспільні відносини та забезпечувати правопорядок. Правотворча діяльність – це не витвір свавільних «правил гри», вона об'єктивно обумовлена закономірностями міжлюдських відносин, тенденціями їх розвитку. Норми права мертві, якщо вони «перескакують» через існуючі в суспільстві економічні та морально-психологічні можливості [362].

Крім того, зазначене вимагає від юристів постійно керуватись у професійній діяльності, у тому числі під час участі у нормотворчій діяльності, законами логіки: несуперечливості, виключного третього, тотожності, достатньої підстави. Так, закон несуперечливості полягає в тому, що два судження, що суперечать одне одному, не можуть бути одночасно істинними. Законом виключного третього передбачається те, що два судження, що суперечать одне одному, не можуть одночасно бути помилковими: одне з них обов'язково помилкове, а інше – істинне. Закон тотожності втілюється у постійному дотриманні єдиного змісту, обсягу

[361] Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник. Харьков : Эспада, 2005. С. 468–469.

[362] Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник для вузов. М.: Норма, 2005. С. 16.

правового явища під час нормотворчості. Закон достатньої підстави наголошує на тому, що для будь-якого явища повинно існувати емпіричне та теоретичне обґрунтування.

Розуміння (інтерпретація) – основна форма духовного освоєння соціально-правової дійсності. Прийняття чи неприйняття явища зовнішнього світу в систему цінностей, безпосередній або опосередкований перелік взаємозв'язків, і є процес (і результат) розуміння. Отже, правова культура суспільства прямо впливає на інтерпретаційну функцію правового мислення. Звідси висновок: людина ніколи адекватно не зрозуміє правовому норму, в основу якої покладено цінність, що відсутня у ціннісній ієрархії цієї людини. Тим більше не буде розуміння системи норм, ціннісна структура якої дуже відрізняється від системи норм суспільства. Аналогічно можливо стверджувати, що народ не зрозуміє правових норм чужої сукупності норм; доки цінності, що лежать в основі таких правових норм, не стануть значущими, що торкаються глибинних пластів свідомості людей, керуватись у своїй діяльності ними, мислити ними ніхто не буде [363].

Однак до початку здійснення нормотворчої діяльності нормотворцям слід змоделювати майбутні правовідносини, зокрема: виокремити їх суб'єктний, об'єктний та змістовний склад, визначитись із методом регулювання (імперативний чи диспозитивний), розділити абстрактне та конкретне, соціально необхідне та лобійоване тощо. Тому актуальною сьогодні у дослідженнях В. Баранова, О. Овчинникова є проблематика «тіньового права», що розглядається як інтерпретація бажаного права; відповідно, офіційне право детерміноване неофіційним [364].

Практична діяльність юриста повсякчас спрямована на презюмування того, що відповідні правовідносини будуть функціонувати індивідуально-

[363]Овчинников А. И. Социокультурная самобытность правового мышления и юридическая этнология. *Юристъ-Правоведъ.* 2003. № 1 (6). С. 21.

[364] Баранов В. М. Теневое право : монография / Нижегород. акад. МВД России. Н. Новгород, 2002. 165 с.

визначеним шляхом із залученням типових життєвих обставин. Тому абстрактні визначення правових явищ, системи категорій та понять у праві, правові типології та класифікації так чи інакше пов'язані з презумпціями та фікціями, які використовуються у звичайних, щоденних правових ситуаціях. У цьому сенсі, поняття галузевих наук є, певною мірою, правилами, які вказують на те, що повинно бути або як воно безумовно буде. Саме завдяки правовому мисленню можна максимально зменшити розрив між абстрактністю та індивідуальністю правовідносин шляхом створення юридичної кваліфікації конкретних життєвих правовідносин.

Таким чином, як бажане, так й існуюче право втілюється у правосвідомості нормотворців настільки, наскільки це можливо, з їх індивідуальної правосвідомості, але з урахуванням групової та масової правосвідомості, що іноді суперечать одна іншій.

Думається, що тексти правових актів повинні бути зрозумілими для кожного, а отже бути простими, стислими, ясними, системними та послідовними. Наприклад, втілення критерію ясності виявляється у тому, що норма права є точною та однозначною.

Водночас, ясність використання загальновживаних понять існує поряд із функціонуванням професійної мови юристів, яка застосовується зокрема при введенні у правовий акт норм-дефініцій.

Слід зазначити і те, що правовий акт, створений у процесі нормотворчої діяльності, повинен бути правовим з точки зору не тільки букви, але й духу закону, тобто втілювати у собі ідеї справедливості, гуманізму, ефективності, соціальної необхідності, рівності та ін. В утилітарному суспільстві створення будь-якого правового акта передбачає досягнення цілей, не пов'язаних із реалізацією справедливості, хоча етимологія поняття «право» передбачає домінування у ньому справедливості. Антиподом є суспільство, в якому закон є соціально

корисним та справедливим одночасно, що необхідно враховувати при створенні правових актів.

Усе наведене стосується як законодавчого процесу, який не тотожний із законотворчим процесом, оскільки останній включає в себе моделювання можливих результатів регулювання суспільних відносин відповідним законом, інститути впливу окремих суспільних груп на процес створення такого закону, підзаконотворчу діяльність. Слушним у цьому контексті є твердження Б. А. Страшуна про те, що законотворчий процес є ширшим поняттям, оскільки охоплює діяльність, яка не завжди регулюється правом і не вичерпується власне створенням закону, а включає оцінку його ефективності та можливість подальшого коригування. В цій діяльності можуть брати участь і суб'єкти, які не наділені спеціальними правами в цій сфері («групи тиску», дослідницькі центри тощо) [365].

На думку Ю. М. Перерви, законодавчий процес є нормативною (юридизованою) частиною законотворчості, що являє собою послідовність логічно і змістовно пов'язаних між собою проваджень та окремих процедур щодо створення нормативно-правових актів найвищої юридичної сили [366]. Більш того, А. С. Олійник підкреслює, що законодавча діяльність є одним із видів інтелектуальної діяльності, який включає у себе як мистецтво, так і науку [367]. Водночас, слід погодитись із визначенням законотворчості, яке надає Р. В. Чорнолуцький: «самостійна, цілеспрямована, полісуб'єктна, загальнодержавна парламентська чи референдарна правотворчість, телеологічний зміст якої полягає у прийнятті, зміні чи скасуванні норм права у формі актів найвищої юридичної сили» [368].

---

[365] Страшун Б. А. Конституционное(государственное) право зарубежных стран: в 4 т. Тома 1–2. Часть общая : учебник. 3-е изд., обнов. и дораб. М.: БЕК, 2000. С. 319.

[366] Перерва Ю. М. Законодавчий процес в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. «Конституційне право». К., 2009. С. 11.

[367] Олійник А. С. Організаційно-правові питання забезпечення законодавчої діяльності в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституційне право». К., 1998. С. 5.

[368] Чорнолуцький Р. В. Удосконалення законодавчого процессу як гарантія якості реформування правової системи в Україні. *Актуальні питання правової реформи та розбудови громадянського суспільства в*

Тлумачення норм права відбувається на всіх етапах законодавчого процесу, прямо залежить від мислення та має на меті, як правило, видання норми права, яка б повністю відповідала суспільним потребам та ефективно функціонувала у системі права. Це буде проаналізовано далі у п. 2.3. Відтак, практичні результати тлумачення у правотворчій діяльності полягають у виданні правових норм, що найповніше відповідають економічним, політичним, культурним потребам життя, ефективно врегулюють суспільні відносини й органічно вписуються в чинну правову систему [369].

На підтвердження зазначеного можна навести приклад прийняття Закону України «Про іноземні інвестиції» від 13.03.1992 р., який закріпив суттєві преференції для іноземних інвесторів у сфері податкових, митних та інших правовідносин, що у подальшому призвело до спекулятивних правочинів та репатріації прибутків за кордон. Як наслідок – розруха української економіки, зниження рівня життя населення тощо. Думається, все це стало можливим через недостатній аналіз відносин, які потребували регламентування. Вже 19.03.1996 р. Законом України «Про режим іноземного інвестування» зазначений Закон визнано таким, що втратив чинність.

Створенню правових актів як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування, передує виникнення суспільної необхідності в регулюванні відповідних соціальних відносин. Ця суспільна необхідність може бути виражена у зверненні громадян до голови міської ради, до територіального органу виконавчої влади тощо, депутатському зверненні, службовому листі підпорядкованої посадової особи до безпосереднього керівника тощо, а може вже бути закріплена на законодавчому рівні шляхом зазначення майбутнього підзаконного регламентування компетентними

Україні : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Харків, 2–3 лютого 2012 р.). У 2-х томах. Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2012. Т. 1. С. 41.

[369] Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм : навч. посібник. Львів : Льв.ДУВС, 2009. С. 260–261.

суб’єктами. Тоді відповідний орган публічної влади, за виключенням органу законодавчої влади, центральних органів виконавчої влади, починає опрацювання порушеного питання щодо створення підзаконного акту й задіюється весь інтелектуальний потенціал як юридичних служб, так і відповідальних за таку проблему посадових осіб необхідних підрозділів.

Вирішальним при створенні нового нормативно-правового акту є вплив та участь у такій підзаконній нормотворчій діяльності юристів. Однак, досить часто, наприклад, органи місцевого самоврядування, здійснюють калькування вже діючих нормативно-правових актів інших територіальних громад замість того, щоб створювати дійсно сучасний, необхідний, раціональний, відповідний історико-культурним традиціям територіальних громад акт. Прикладом є те, що у містах Одеса, Черкаси, Южне, Нова Одеса, с. Денежниково тощо правила благоустрою мають ідентичні норми, а іноді навіть містять посилання на норми права, які на момент їх прийняття вже втратили чинність.

Таким чином, правове мислення у нормотворчості є інтелектуальною діяльністю нормотворців щодо використання системи засобів правового мислення, у тому числі юридичної техніки, для майбутньої регламентації правових відносин у формі прийняття відповідного правового акту, спрямованого на введення в дію нових норм права, зміну чи припинення дії чинних норм права.

Юридична креативістика орієнтована не тільки і навіть не стільки на пізнання того «як» слід мислити сучасному правотворцю, але на те, як слід використовувати отриманні знання, уміння, компетенції під час здійснення юридичної діяльності. Сучасне правове мислення створює фундамент для всебічно обґрунтованої та переконливої юридичної аргументації. Але ми можемо констатувати наявність певного методологічного спору відносно термінопонять «правова» або «юридична» аргументація.

Так на думку П. М. Рабіновича та Т. І. Дудаш, щодо аргументації розуміння критерію «правовості» (чи «юридичності») не існує єдиного підходу. На поверхні, здавалось би, лежить пояснення такого терміновживання сферою або контекстом використання аргументації. Обмежувати «правовість» («юридичність») аргументації тим, що вона здійснюється у правовідносинах, означає звужувати її поняття, бо за межами опиняється принаймні наукова (доктринальна) правова аргументація, яку Р. Алексі вважає «рушієм» аргументації. Формулювання «юридична значущість аргументації» не має чітко визначеного змісту і не конкретизує поняття «юридичність» (так само це стосується й поняття «юридична сфера»). Зазначення критерієм «правовості» обґрунтування того, що воно базується на офіційно дозволених та обов'язкових джерелах, наголошує лише на одному аспекті – якими засобами можна аргументувати, аби аргументація була «правова». Але ж й у неюридичному контексті аргументування можна наводити юридичні аргументи, так само як можна наводити соціальні, економічні, моральні та й інші аргументи в юридичному контексті аргументування. Тому для позначення належності аргументації саме до права краще, гадаємо, послуговуватися ширшим за значенням прикметником «правовий», а не «юридичний» [370].

Своєю чергою, в рамках дослідження ми приєднуємся до наукової позиції, зокрема М. І. Козюбри, згідно із якою більш вірним є використання саме терміну «юридична аргументація» і пов'язано це, на нашу думку, із телеологічною орієнтацією процесу доведення та обґрунтування своєї позиції. Аргументація використовується під час розгляду конкретної юридичної справи, а її результати отримують закріплення у правових актах які мають саме юридичне значення. Можливість та необхідність застосування неюридичних складових (моральних, філософських,

[370] Рабінович П. М. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 2. С. 8–20.

соціальних, економічних та інших) не є визначальною ознакою яка б переконувала у використанні прикметника «правова» при визначенні аргументації у юриспруденції.

М. І. Козюбра на основі узагальнення висловлених у літературі позицій виділяє чотири типи (моделі) юридичної аргументації: дедуктивна, індуктивна, герменевтична та цілісна (когерентна).

Дедуктивна модель є однією з найстаріших. Вона ґрунтується на правилах силогізму: рішення будь-якого правового казусу, яке за названими правилами розглядається як менший засновок, виводиться з чинної юридичної норми – більшого засновку. Дедуктивна модель юридичної аргументації характерна переважно для концепції юридичного позитивізму та його варіантів, зокрема так званої юриспруденції понять.

Індуктивна модель юридичної аргументації виникла як реакція на недосконаліть дедуктивної моделі та ґрунтується на протилежних їй засобах і прийомах юридичного дискурсу. Її формування й остаточне утвердження тісно пов’язано зі становленням і розвитком соціологічної юриспруденції та її варіантів – від школи вільного, «живого права» Є. Ерліха та Р. Паунда до американської і скандинавської шкіл правового реалізму.

Герменевтична модель юридичної аргументації, як випливає з її назви, своїм становленням і розвитком зобов’язана герменевтиці. Ключовим поняттям цієї моделі є поняття так званого герменевтичного кола, під яким розуміється можливість осягнення цілого через осягнення частин і навпаки, що, власне, й утворює коло.

Когерентність або системна єдність є суттєвим елементом раціональності та є незамінною для теорії раціонального юридичного дискурсу. Самостійною моделлю вона стає лише тоді, коли єдність (когерентність) стає домінантною ідеєю.

Підсумовуючи аналіз виділених типів юридичної аргументації, М. І. Козюбра цілком слушно зазначає, що «сучасна юридична аргументація

не може ґрунтуватися як на механічному застосуванні норми закону чи іншого нормативного акта до конкретної ситуації, так і на необмеженій дискреції під час ухвалення правозастосовних рішень. У юридичній аргументації мають поєднуватися здобутки всіх її моделей – дедукції, індукції, герменевтики і діалектики. Лише таке поєднання здатне забезпечити точність, необхідну об'єктивність, реалістичність і динамізм юридичної аргументації» [371].

Юридична аргументація має ґрунтуватися на поєднанні логіки і діалектики. Перша надає аргументації точності, усталеності, необхідної об'єктивності, а друга – реалістичності і динамізму, без чого уявити право неможливо [372].

На думку М. Д. Савенко, зміст юридичної аргументації залежить від рівня правової, політичної і загальної культури, національних традицій, звичаїв, досягнень конституціоналізму, повноти використання конституційних і загальновизнаних правових, демократичних, загальнолюдських цінностей та стану і якості правового регулювання. Результати юридичної аргументації не будуть істинними, якщо вони призводять до фактичного скасування прав і свобод, звуження їх змісту, обсягу та сфери застосування конституційних цінностей, порушують засади функціонування та розвитку громадянського суспільства, принципи діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, допускають концентрацію чи узурпацію влади одним з органів державної влади або їх наслідком буде розбалансування системи стримувань і противаг усього державного механізму [373].

---

[371] Козюбра М. І. Моделі (типи) юридичної аргументації. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2013. Т. 144–145. С. 3–8.

[372] Бержель Ж.-Л. Общая теория права. М., 2000.

[373] Савенко М. Д. Методологія юридичної аргументації у рішеннях конституційної юстиції. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2013. Т. 144–145. С. 12–17.

Досліджуючи особливості юридичної аргументації у рішеннях Конституційного Суду України (надалі КСУ), М. Д. Савенко зауважує, що її методологічна складова полягає у використанні всіх відомих методів наукового дослідження, досягнень герменевтики, доктринальних розробок, а також прецедентів Європейського суду з прав людини і аргументів своїх попередніх рішень. При цьому КСУ може використовувати лише ті аргументи власних рішень і рішень Європейського суду з прав людини, які базуються на ґрунтовному дослідженні і стали основою прийняття відповідного рішення. Не можна розцінювати як аргумент одне лише посилання на положення Конституції чи міжнародних актів, рішення Європейського суду з прав людини, на неаргументовані висловлювання у власних рішеннях. Простий набір подібних посилань або висмикування окремих положень роздумів певного суду не відповідає вимогам до змісту мотивувальної частини рішення, вони не породжують переконання в обґрунтованості аргументами позиції КСУ, а відтак немотивоване рішення не може вважатися легітимним. Неприпустимим є використання в аргументації такого техніко-юридичного прийому, як юридична фікція, а також пересмикування, маніпулювання висловлюваннями Європейського суду з прав людини і власних рішеннях, а точніше свідоме і навмисне намагання визнати окремі правові судження, орієнтири, що не мають ніякого стосунку до справи, аргументами з метою створити ілюзію переконливості позиції КСУ [374].

Аналізуючи технологічні особливості юридичної аргументації, слід враховувати, що здійснення аргументації, це переконання в справедливості і правильності власної позиції шляхом доведення законної та обґрунтованої інформації (тез та аргументів) у певній формі.

[374] Савенко М. Д. Юридична аргументація в конституційному судовому процесі: методологічний аспект. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2012. Т. 129. С. 11–16.

Теза повинна бути сформульована зрозуміло, чітко і ясно. У цьому правилі утримується вимога ясності предмета доведення або спірного положення. У формулюванні тези варто уважно стежити за точністю її синтаксичної структури. У протилежному випадку з'являється можливість витлумачити її різним способом. Також слід виявити точну кількісну характеристику тези. Оскільки будь-яка теза виражається судженням, то потрібно з'ясувати, чи містить воно якесь твердження (заперечення) про всі предмети даного класу або тільки про деякі (про багатьох, про більшість, про меншість тощо). Із практичної точки зору доцільно уточнити час, про який йде мова в судженні, наприклад уточнити, чи стверджується, що визначена властивість належить предметові завжди, або воно належить йому тільки іноді; уточнити значення таких слів, як «сьогодні», «завтра», «через скільки-то годин» тощо. З цією метою, власне, і розробляється сучасна часова (темпоральна) логіка. Іноді стверджують, що певна подія відбудеться «найближчим часом», «у наступний період». Потрібно запропонувати пропонентові уточнювати такі твердження [375].

В свою чергу, аргументи повинні бути достовірними. Це значить, що вони повинні бути або безпосередньо пред'явленими (якщо мова йде про матеріальні об'єкти), або бути обґрунтованими надійними і безперечними документами, або бути раніше фактично або логічно доведеними твердженнями, або бути твердженнями, прийнятими без доведень (аксіоми, принципи). Також аргументи повинні бути незалежними один від одного, тобто доведення не повинне містити в собі кола. При порушенні цього правила виникає помилка «коло в аргументації», коли тезу обґрунтовують за допомогою аргументів, один із яких, у свою чергу, обґрунтовують за допомогою тези. Таку помилку у логіці називають ще «передбачення підстави» (лат. *petitio principii*) [376].

[375] Юридична аргументація. Логічні дослідження. Х.: Вид. Іванченко І. С., 2012. 210 с.
[376] Там само.

Юридичними аргументами можуть бути загальні правові положення, норми права та інші оціночні стандарти. Так, правомірність або протиправність конкретного злочину визначають шляхом його співставлення з правовими нормами. Якщо, наприклад, дії конкретної особи кваліфікують як вимагання, то як висновок підтверджують істинність такого твердження – «Вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці». Також у якості аргументів можуть виступати факти – перевірені з допомогою доказів, істинні, встановленні на відповідному професійному рівні знання про об'єктивну соціальну дійсність.

Існує тільки одне загальне правило стосовно форми аргументації: відношення між аргументами і тезою повинна бути відношенням слідування. Форма може бути організована у вигляді як безпосереднього пред’явлення речових доказів, так і складного ланцюжка логічних умовиводів. Так, у континентальних судових системах – дедукція і повна індукція, а в англо-американських судах, крім цих форм демонстративного висновку, допускаються й аналогії у формі прецедентів [377].

Зміст юридичного тексту вимагає логічності та високого ступеня доведеності, а це зумовлює специфіку синтаксичної будови речення: наприклад, детальне висвітлення причино-наслідкових відношень, яке забезпечують складно-підрядними реченнями, дієприкметниковими зворотами, вставними словами та уточненнями. Для більшої переконливості

[377] Юридична аргументація. Логічні дослідження. Х.: Вид. Іванченко І. С., 2012. 210 с.

та підкреслення офіційності у правових актах використовуються безособові звороти, кліше, шаблони та складні конструкції.

Аргументування – це форма діяльності людини, в якій реалізується мовна особливість, задіяні її знання, уявлення, система цінностей, комунікативні навички, світоглядний та емоційний стан.

Для підвищення якості правових рішень, зниження до мінімуму кількості неефективних правових актів необхідно щоб аргументація на користь їх прийняття була переконливою, щоб рішення такі приймалися у результаті раціональної дискусії. Оскільки за результатами правотворчої роботи – роблять висновки про державу в цілому, про рівень розвитку демократії, цивілізованості, культури. Людське суспільство завжди потребує точних і досконалих правових рішень. Не можна допускати прийняття поспішних, непродуманих, необґрунтованих правових рішень, адже будь-яка помилка законодавця спричиняє невиправдані матеріальні витрати та порушення інтересів громадян. Наукове обґрунтування технологій створення, використання та обслуговування правових актів забезпечить їх якість та ефективність у процесі правового регулювання правових відносин.

Підсумовуючи, слід підкреслити, що заснована на сучасному правовому мисленні юридична аргументація застосовується під час здійснення всіх існуючих видів юридичної діяльності, а відтак виступає складовою предметної сфери юридичної креативістики.

4.3. Мова права та категоріальний апарат юридичної креативістики

Навряд чи в якомусь іншому виді писемного мовлення зовнішня форма висловлення має таке велике значення, як у юриспруденції.

Н. В. Артикуца [378]

Однією з вихідних засад юридичної креативістики є мова як спосіб і форма виразу теоретичної моделі врегулювання суспільних відносин у правовому акті. Досягнення високого рівня якості правового регулювання можливо лише за умови належного формального вираження правових приписів, яка, в свою чергу, напряму залежить від мовної компетенції юриста.

Мовна компетенція юриста полягає в майстерному володінні словом, досконалому знанні тонкощів лексики української мови. Висока мовна культура досягається не одразу і не можна протягом короткого часу без наполегливої праці досконало опанувати лексичне багатство мови. Тільки при активному ставленні до слова, постійно шліфуючи свою мову, можна оволодіти словом як засобом точного вираження думки, засвоїти специфіку лексико-семантичних ресурсів сучасної української літературної мови: їх семантичну структуру, системні відношення між словами, диференціацію словникового складу сучасної української мови, зміст і призначення лексикографічних джерел [379].

Як функціональна основа права мова права – це історично сформована сукупність лексичних, фразеологічних, граматичних і стилістичних мовних засобів, які забезпечують комунікативні потреби в правовому житті суспільства. При цьому основними сферами функціонування мови права є

[378] Артикуца Н. В. Нові підходи до мовної підготовки майбутніх юристів і викладачів права. *Право України*. 1997. № 12. С. 58–60.

[379] Українська мова (за правознавчим спрямуванням) : навч. посібник / О. А. Лисенко, В. М. Пивоваров, Л. М. Сідак та ін. Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 120.

законодавство, судочинство і нотаріальне діловодство, юридична наука і освіта, правова інформація, правова публіцистика [380].

Сьогодні юридична наука і юридична освіта виступають не тільки як сфери існування мови права, але вони є центральними формами і методами утвердження, використання і зміни мови права. При цьому загальнотеоретична юриспруденція як наука і навчальна дисципліна відіграє провідну роль, визначаючи магістральний розвиток мови права в юридичній теорії і практиці.

Слід погодитися із твердженнями окремих науковців щодо наявності підстав розмежовувати правничу мову та правову мову. Таке розмежування можна здійснити, відштовхнувшись від семантичного значення прикметників «правничий» та «правовий» в українській мові. «Правовий» – це той, що стосується права [381], а «правничий» – той, що стосується діяльності правника [382].

На думку П. М. Рабіновича та Т. І. Дудаш, правнича мова – це мова, яку використовує правник у своїй професійній діяльності, а правова мова (якщо останню терміносполуку розглядати як синонім до терміносполук «мова права», «юридична мова») – стосується права. Різним є насамперед лексико-термінологічне наповнення цих «мов»: якщо правова мова включає правову термінологію, то правнича мова охоплює й інші галузеві термінології, котрі мають стосунок до діяльності правника, як-от: термінології економічну, фінансову, медичну тощо. Тобто арсенал лексичних засобів, які є первинними і ведуть за собою синтаксис, морфологію та стилістику, є ширшим саме у правничій мові. Отож терміносполука «правнича мова» означає поняття, ширше за обсягом, ніж

[380] Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. 2-ге вид., змін. і доп. К. : Стилос, 2004. С. 136.

[381] Словник української мови : в 11 т. / редкол. І. К. Білодід та ін. К.: Наук. думка, 1970–1980. Т. 7 / ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко. К.: Наук. думка, 1976. С. 507.

[382] Російсько-український словник правничої мови / гол. ред. А. Ю. Кримський. К., 1926. С. 4.

поняття «правова мова», яке є спеціальним щодо першого. Саме у таких значеннях вжито у цій статті згадані терміносполуки [383].

До правничої мови входять такі одиниці: правовий термін; правова номенклатура – власні імена, зокрема, назви нормативно-правових актів, державних органів, посадових осіб, державних нагород (наприклад, Конституція України, Закон України «Про третейські суди»); правова абревіатура – скорочене найменування номенклатур (наприклад, ЦК України); професійний сленг – слова, які використовуються в усному побутово-професійному мовленні правника (наприклад, «корпоративка»); загальновживані слова; загальновживані слова, що набувають спеціального значення у нормативно-правових актах, – слова, що не є правовими термінами, однак мають дефініцію, яка спеціалізує їхнє значення саме у відповідному нормативно-правовому акті (наприклад, терміно-поняття «будівлі», «алкогольні напої» отримали визначення у статті 14 Податкового кодексу України; проте вони не стали у зв'язку з цим правовими; законодавець через такі визначення лише зафіксував ті їхні ознаки, котрі є юридично значущими); спеціальні терміни, що належать до інших терміносистем (насамперед, економічних, технічних, а також інших), щодо яких немає потреби виокремлювати їхні юридично значущі ознаки у правових дефініціях) [384].

Мова права характеризується набором певних лінгвостилістичних параметрів, які водночас слугують і вимогами до сучасного юридичного тексту: офіційність, ясність, точність, однозначність, повнота змісту, логічна послідовність, аргументованість, чіткість структури викладу, настановчо-інформативний (директивний) характер правових приписів, кодифікованість, узагальненість, сувора нормативність на всіх мовних

[383] Рабінович П. М. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2017. № 1. С. 17–18.

[384] Там само. С. 18.

рівнях, високий ступінь стандартизації (термінології і синтаксичних конструкцій: усталених зворотів, формул, кліше), стилістична однорідність, нейтральність (беземоційність), традиційність (стабільність) засобів вираження, відсутність індивідуально-авторських рис [385].

Юридична мова як соціально та історично сформована сукупність мовних засобів (лексичних, фразеологічних, граматико-стилістичних) являє собою поліфункціональну, відкриту і багаторівневу систему.

Будучи складною поліфункціональною підсистемою літературної мови, мова права виконує низку функцій, серед яких є базові (загальномовні) і специфічні: 1) номінативна (називання правових реалій і понять); 2) гносеологічна (знаряддя й спосіб правового пізнання, оволодіння суспільно-правовим досвідом); 3) аксіологічна (правової та морально-етичної оцінки); 4) комунікативна (спілкування); 5) регулювально-волюнтативна (правове регулювання людської поведінки та суспільних відносин через волевиявлення суб'єкта права та вплив на правосвідомість); 6) культуроносна (збереження й передачі правового знання та правової культури); 7) естетична (мовностилістична довершеність тексту закону як еталон для усіх юридичних документів). Актуалізація певного набору базових і специфічних функцій на мовленнєвому рівні залежить від мети і призначення, змісту і форми, жанру і стильової приналежності юридичного тексту [386].

Відкритість мови права обумовлена не лише самою природою права, тенденцією до розширення сфери правового регулювання (майже усіх видів) суспільних відносин, але й внутрішньо-лінгвістичними чинниками – передусім постійною взаємодією загальнолітературної і власне юридичної лексики, адже юридичний словник постійно поповнюється термінами,

[385] Артикуца Н. В. Мова права та її вивчення студентами юридичних спеціальностей у вищих навчальних закладах України. *Культура народов Причерноморья*. 2004. № 49, Т. 2. С. 155.

[386] Там само.

утвореними на основі загальновживаних слів шляхом їх спеціалізації. Процеси термінологізації і детермінологізації спричиняють мінливість (рухливість) меж юридичної і загальновживаної лексики. Співвідношення загальновживаної і спеціальної лексики у юридичних текстах варіюється залежно від їхнього призначення і жанру.

Відкритість мови права як системи виявляється у наявності в юридичних текстах поряд із юридичною лексикою загальновживаних слів, спеціальної лексики суміжних із правом сфер, у процесах термінологізації та детермінологізації, тенденції до розширення юридичного словника за рахунок новоутворень, взаємодії власних мовних ресурсів і запозичень тощо. Стилістична диференційованість обумовлена широкою і розгалуженою сферою її застосування: законодавство, судочинство, нотаріат, діловодство, юридична наука й освіта, правова інформація, правова публіцистика. Правнича мова у кожній із названих комунікативно-функціональних галузей характеризується певним набором специфічних рис, функцій, інвентарем мовних засобів, композиційною системою функціональних різновидів і жанрово-ситуативних стилів.

Мова права послуговується засобами різних функціональних стилів, серед яких найважливішими є: офіційно-діловий (обслуговує сферу внутрішнього і міжнародного законодавства, правозастосування, судочинства, нотаріату, діловодства), науковий (сферу правничої науки й освіти), публіцистичний (засоби масової юридичної інформації, правова освіта населення, судові промови) та розмовний (сфера переважно неофіційного професійного спілкування юристів). Ці основні функціональні різновиди правничої мови згідно з тематикою і жанровою класифікацією юридичних текстів поділяються на підстилі. Так, в офіційно-діловому стилі є підстилі: законодавчий (конституція, закон, постанова, указ, декрет, кодекс та ін.), дипломатичний (договір, угода, конвенція, декларація, меморандум, нота та ін.), судово-правовий (позов, апеляція, протокол

допиту, обвинувальний висновок, касаційне подання та ін.), адміністративно-канцелярський (довідка, контракт, доручення, звіт, службовий лист та ін.). Офіційно-діловий стиль юридичного мовлення, відображений передусім у текстах юридичних документів, характеризується сукупністю таких основних стильових рис (одночасно й вимог до нормативно-правових актів): офіційність, точність, однозначність, стандартизованість (термінології, синтаксичних конструкцій: усталених зворотів, формул, кліше; структури документа), зрозумілість, повнота змісту, логічна послідовність, аргументованість, сувора нормативність на всіх мовних рівнях, настановчо- інформативний характер приписів, безособовість, узагальненість, стилістична однорідність, емоційно-експресивна нейтральність, відсутність образності та індивідуально-авторських рис. У мові правових приписів специфічними засобами висловлення правового змісту є: юридична термінологія як система словесного вираження понять і категорій права; юридичні конструкції як логіко-правові феномени; юридична аргументація; моделювання і тлумачення норм права; юридичний текст як мовне (текстуальне) вираження юридичного мислення і репрезентації правового знання; юридично-технічні правила побудови і формулювання правових норм, дефініцій термінів, нормативно-правових актів на основі вироблених у правотворчості, юридичній науці та практиці методів і прийомів. Кожен підстиль офіційно-ділового стилю має свої специфічні ознаки, норми і правила використання мовних засобів залежно від призначення офіційно-ділового тексту та комунікативного завдання [387].

Складовою частиною правничої та правової мови є правова (юридична) термінологія.

[387] Мова права і мова закону. Юридичний текст : лекції / ЮФ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. URL: http://jurfak.univer.kharkov.ua/studentu/newlections/Tema_3_Pravnicha_lingvistika.pdf

Термін можна визначити як словесне позначення поняття, що використовується при викладенні змісту нормативного юридичного акта, він служить точним позначенням поняття і відмежовує його від інших близьких за змістом понять [388].

Під юридичним терміном розуміють слово або словосполучення, що позначає спеціальне поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (законодавчі акти, словники, наукові праці) [389].

На думку П. М. Рабіновича, під правовим терміном слід розуміти – слово чи словосполучення, яке є узагальненим найменуванням певного правового поняття і яке використовують у мовах правотворчості, правотлумачення, правозастосування, правореалізації, професійній правничій мові та у мові правничої науки [390].

Правовим (юридичним – *автор*.) термінам властиві як загальномовні ознаки, притаманні усім термінам, так і ознаки спеціально-юридичні.

До ознак правового терміна належать: 1) однозначність – правовий термін має позначати лише одне правове поняття, а останньому має відповідати лише один правовий термін (щоправда, цей принцип стосується зазвичай тих правових термінів, котрі входять до складу однієї правової терміносистеми); 2) системність – будь-який правовий термін є елементом певної правової терміносистеми, що власне й робить його терміном; певне значення правового терміна зафіксоване і підтримується саме у цій системі; 3) дефінітивність – правовий термін, зазвичай, має своє визначення (правову дефініцію) – нормативно-правове (тобто формально обов’язкове, яке міститься в джерелах позитивного права або актах офіційного тлумачення)

---

[388] Биля І. О. До проблеми термінології нормативних правових актів. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. Вип. 44. 2000. С. 4.

[389] Українська мова (за правознавчим спрямуванням) : навч. посібник / О. А. Лисенко, В. М. Пивоваров, Л. М. Сідак та ін. Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 137.

[390] Рабінович П. М. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2017. № 1. С. 19.

чи наукове (доктринальне); 4) сфера застосування правового терміна – мови правотворчості, правотлумачення, правозастосування, правореалізації, професійна правнича мова та мова правничої науки (правознавства) [391].

Для того щоб система зазначених термінів дійсно служила підвищенню рівня якості вітчизняного законодавства, нормопроєктувальники повинні керуватися вимогами, які висуваються наукою до юридичних термінів. На думку М. І. Клочко, слід виділяти наступні вимоги: 1) терміни, що вживаються, мають бути однозначними. Тому для позначення понять слід уникати використання омонімів, паронімів. За наявності синонімів потрібно вживати те слово, яке найповніше відбиває сутність конкретного явища, правової категорії; 2) термінам, що вживаються, належить бути простими і зрозумілими. Незважаючи на складність юридичної термінології, законодавцеві потрібно прагнути до того, щоб слова й вирази закону давали в цілому правильне уявлення про зміст його норм. Тому слід віддавати перевагу тим термінам, які вже визнані та апробовані на практиці. З метою чіткого розуміння юридичних термінів необхідне, по можливості, їх максимально точне і небагатослівне визначення; 3) правова термінологія повинна бути стабільною, не допускати багатозначного читання й розуміння; терміни мають бути усталеними, їх зміст не повинен змінюватися з прийняттям кожного нового закону. Однак вимога стабільності зовсім не означає відсутності змін у терміносистемі; 4) текст нормативного акта не повинен допускати вживання іноземних слів і термінів при наявності рівнозначних слів і термінів в українській мові за умови, що вони є природними для української сучасної термінології. Необхідно також повністю виключити вживання русизмів; 5) важливою вимогою є єдність правової термінології. Вона полягає передусім у тому, що правовому поняттю повинен відповідати

[391] Рабінович П. М. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2017. № 1. С. 19–20.

той же самий термін у різних нормативних актах, а різні поняття не слід позначати одним терміном [392].

На практиці, значення однакових термінів, які використані в різних законах, не завжди тотожні за змістом. З цього приводу О. Ф. Скакун зазначає, що це пояснюється тим, що крім загальноправової термінології, яка підсумовує основні терміни всієї системи законодавства, є міжгалузева і галузева термінологія. На відміну від міжгалузевої термінології, що використовується в кількох галузях законодавства (наприклад, матеріальна відповідальність, значний збиток, провина), галузева термінологія спирається на предметно-логічні зв'язки і співвідношення понять, що відбивають специфіку тільки її сфери суспільних відносин і не поширюється на інші. Наприклад, поняття «цінні папери» має різний зміст і сферу використання в інституті спільного інвестування і на фондовій біржі. Недоречно, таким чином, одним і тим самим термінам, що вживаються в різних законах, надавати те саме значення [393].

З метою чіткого розуміння юридичних термінів необхідне, по можливості, їх максимально точне і небагатослівне визначення. Так, за словами відомого німецького правознавця Р. фон Ієрінга «чим простіша конструкція, тим вона більш досконала, прозора, природна» [394].

Наступною складовою яка розкриває роль і значення правничої та правової мови в процесах організації врегулювання соціальних відносин є юридична конструкція.

Поняття «юридична конструкція» вперше осмислена у творі німецького юриста та філософа XIX ст. Р. Ієрінга «Юридична техніка». Вчений заснував традицію теоретичного розгляду юридичної конструкції. В

---

[392] Клочко М.І. Юридична термінологія: поняття, особливості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* Х. : Право, 2009. Вип. 18. С. 150–152.

[393] Скакун О. Ф. Актуальні питання термінології законодавства. *Методологічні проблеми правової науки* : матеріали міжн. наук. конф. Х. : Право, 2003. С. 103.

[394] Ієрінг Рудольф фон Юридична техніка. М. : Стаут, 2008. С. 123.

його роботі поняття юридичної конструкції стало предметом спеціального розгляду [395].

Вивчаючи юридичну конструкцію, Р. Ієрінг фактично надав їй статус способу вираження ідеї самостійності юридичного мислення як історично прогресивного способу правотворчості. Це поняття було введено для заміни історично першої одиниці права – юридичної норми, яка має природне ситуативне походження. Натомість було запропоновано штучне утворення, продукт юридичної техніки (юридичної догматики), артефакт юридичного мислення – юридичну конструкцію [396].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови, зазначається, що конструкція – це, по-перше будова, взаємне розташування частин машини, апарата, приладу тощо; по-друге, споруди складної будови, а також окремі їх частини; по-третє, це словосполука, якій властиві певні граматичні зв'язки [397].

Юридична конструкція – це таке поняття, яке створюється спеціальним чином. По-перше, в результаті певної інтелектуальної роботи, а по-друге, спочатку в розрахунку на виконання заздалегідь закладеної функції, яка видаватиметься актуальною практичною необхідністю юридичного врегулювання певної галузі суспільних відносин. В цьому відношенні юридична конструкція протистоїть поняттям, створеним в рамках неюридичних дисциплін, але задіяним в процесі правового регулювання суспільних відносин (природно-науковим поняттям, що використовуються в криміналістиці). Та обставина, що зміст цих понять часто набуває відомого юридичного відтінку, не перетворює їх в юридичні конструкції. Юридичні конструкції спочатку й повністю формуються в

[395] Пономарев Д. Е. Генезис и сущность юридической конструкции : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Екатеринбург, 2005. С. 59.

[396] Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія / Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Івано-Франківськ, 2014. С. 124.

[397] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. С. 567.

рамках правознавства. З цієї ж точки зору юридичні конструкції як феномени, що мають штучну природу, відрізняються від таких правових утворень, які складаються в юридичній практиці без спеціальної участі юридичного мислення, наприклад, від правових звичаїв [398].

І. Шутак та І. Онищук критерієм ідентифікації поняття юридичної конструкції запропонували наступну ознаку: юридичними конструкціями є тільки такі поняття, які забезпечують здійснення юридичної практики внаслідок того, що вони формальним чином набувають безпосередньо правового значення. Якщо поняття закріплено в джерелі позитивного права на рівні терміна й розкрито через норми права як система правових засобів (повноцінний механізм правового регулювання або його елемент), то це поняття є юридичною конструкцією. Ті ж конструкції, які не зафіксовані нормативно («правовідносини», «суб'єкт права», «об'єкт права» тощо) необхідно в такому випадку визнавати теоретичними конструкціями, які можуть при відповідних умовах стати юридичними [399].

І. Шутак з метою більш точного визначення юридичної конструкції запровадив поняття «модель». Таким чином юридична конструкція – модель врегульованих правом суспільних відносин або окремих елементів, яка служить методом пізнання права та суспільних відносин, врегульованих ним [400].

Основне значення юридичної конструкції полягає в тому, що вона дає готовий типовий зразок, схему, в яку вводиться правовий матеріал. Так, С. Алексєєв розглядає юридичні конструкції в якості «результату типізації в праві», «скелета, інфраструктури, моделі, покликаної дати оптимальний соціальний результат», а «відпрацьованість конструкцій – показник

[398] Шутак І. Д. Юридична техніка : навч. посіб. для вищих навч. закл. Івано-Франківськ, 2013. С. 269.

[399] Тамс амо. С. 270.

[400] Шутак И. Д. Теория и практика оговорок в праве : система понятий. Терминологический словарь / СПб ун-т МВД России. СПб: Алетейя, 1999. С. 13.

досконалості законодавства, обліку типових схем і моделей, даних науки й практики, вимог ефективності і логіки» [401].

Юридична конструкція – це базова побудова, що зображає та формує правову реальність, яка відноситься в рівній мірі до доктринальної, догматичної та практичної юриспруденції [402].

На думку Г. І. Бойко обґрунтовує, що юридична конструкція, перш ніж бути втіленою в законодавстві, моделюється вченими. Юридичні конструкції, які поширюються на всю систему позитивного права й визначають її характер, зміст, іменуються загальноправовими конструкціями. Вони відтворюють правові явища в гранично узагальненому вигляді та придатні для використання в більшості галузей права. Юридична конструкція є не лише об'єктом теоретичного аналізу, а й елементом юридичної практики (правотворчої, інтерпретаційної та правозастосовної). Ефективність застосування юридичної конструкції можна підвищити за допомогою посилення гармонізації дії всіх нормативно-правових актів. Для цього необхідний спеціальний галузевий аналіз юридичних конструкцій правозастосовних та інтерпретаційних актів. Вдалі зразки формулювання й реалізації цих самобутніх прийомів юридичної техніки за певних умов можуть бути сприйняті також правотворчою практикою [403].

Як зазначив С. Васильєв, юридична конструкція, спочатку виступає правовим явищем та в результаті остаточної формалізації (побудови, моделювання) стає елементом правової системи, виконуючи при цьому функцію зображення результату правового впливу і набуває властивість системно-структурної цілісності [404].

---

[401] Кузьмина Е. М. Современные подходы к конструкции «субъект правоприменительной деятельности». *Юридическая техника*. 2013. № 7. С. 371–374.

[402] Немытина М. В. Методологический смысл категории «юридическая конструкция». *Юридическая техника*. Нижний Новгород, 2013. № 7 (ч. 2). С. 528.

[403] Бойко Г. І. Юридична конструкція як засіб юридичної техніки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 197.

[404] Васильев С. В. Юридические конструкции как инструмент правоприменения в гражданском судопроизводстве. *Наука. Общество. Государство* : електр. научный журнал. 2013. № 3 (3). С. 6.

Юридична конструкція становить собою таке структурне розташування правового матеріалу, яке характеризується внутрішньою єдністю прав, обов'язків і форм відповідальності відповідних осіб.

С. С. Алексєєв дає таке визначення юридичної конструкції: це як би готові зразки, схеми, в які вбирається правовий матеріал [405].

О. Ф. Черданцев визначає юридичні конструкції як ідеальну модель, яка відображатиме структурну будову врегульованих правом суспільних відносин [406].

В. А. Бєлов розрізняє такі види юридичних конструкцій:

1) залежно від походження: рецептовані (тобто конструкції, апробовані в інших галузях внутрішнього й міжнародного права); власні;

2) за «архітектурною» формою: ступінчасті (юридичні конструкції, в яких всі елементи суворо взаємно послідовні); сумарні (юридичні конструкції, що складаються виключно з доданих компонентів) [407].

Широкий підхід до розуміння юридичної конструкції дозволяє охопити всі можливі її види які застосовуються під час створення правових актів.

Так, на думку В. В. Чевичелова, слід виділяти такі їх види: 1) техніко-юридичні і теоретико-юридичні; 2) за сферою дії: публічно-правові і приватно-правові, а також загальноправові, міжгалузеві, галузеві (матеріальні і процесуальні); 3) за обов’язковістю елементів: конструкції з обов’язковими та необов’язковими елементами; 4) за джерелом права: конструкції, закріплені у нормативно-правових актах, актах судової нормотворчості, нормативних договорах, правових звичаях; 5) за значенням

---

[405] Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия. Некоторые тенденции мирового правового развития - надежда и драма современной эпохи. М.: Статут, 2000. С. 39.

[406] Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции : монография. М.: Норма : ИНФРА-М, 2012. С. 131.

[407] Белов В. А. Юридическая техника российского налогового законодательства (общетеоретический анализ) : дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2002. 191 с. URL: http://www.dissercat.com/content/yuridicheskaya-tekhnika-rossiiskogo-nalogovogozakonodatelstva-obshcheteoreticheskii-analiz.

і роллю у правовому регулюванні: регулятивні та охоронні; 6) за взаємодією елементів: статичні і динамічні; 7) за достовірністю: істинні та хибні; 8) за методом правового регулювання: імперативні та диспозитивні [408].

Юридичні конструкції створюються, як правило, шляхом законодавчого закріплення. Наприклад, конструкція ліквідації юридичної особи. Разом з тим не слід недооцінювати й важливість створення юридичних конструкцій ученими-юристами. Найчастіше вони є як би прообразами конструкцій, закріплених у законі.

Не менш важливе місце у правничій мові займають також й юридичні фікції, суть яких полягає в тому, що неіснуюче визнається існуючим. К. М. Панько розуміє фікції як прийом законодавчої техніки, що полягає у визнанні існуючим неіснуючого й навпаки, а також властивість норми права не відповідати потребам суспільства в процесі правотворчої і правозастосовної діяльності [409].

Дане визначення дозволяє виділити два типи юридичних фікцій: традиційні (наприклад, зняття судимості) й фікції в праві, коли один закон суперечить іншому (тобто фікція як властивість). Однак можна помітити, що другий тип юридичних фікцій (за К. М. Паньком) є не засобом законодавчої техніки, а показником якості закону (тобто показником результативності застосування засобів законодавчої техніки). Отже, як елемент законодавчої техніки розглядається юридична фікція у вузькому її розумінні.

Узагальнивши визначення юридичної фікції, можна зробити висновок, що юридична фікція – це визнання існуючими неіснуючих обставин задля мінімізації витрат від прогалин у праві.

Значення юридичних фікцій розкривається у двох аспектах: по-перше,

---

[408] Чевычелов В. В. Юридическая конструкция (проблемы теории и практики) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2005. С. 145–146.

[409] Панько К. К. Фикции в уголовном праве и правоприменении. Воронеж, 1998. С. 73.

кількісне і якісне спрощення нормативного матеріалу; ро-друге, спосіб подолання невизначеності в правовому регулюванні. Однією з основних ознак фікції є її імперативність. Причому слід відзначити, що фікція практично завжди незаперечна. Як правило, юридичні фікції застосовуються лише тоді, коли інші засоби непридатні.

Г. Ф. Дормідонтов називав фікцію «засобом, який служить цілям юридичної економії» і говорив, що «вони викликані на світ необхідністю задовольняти нові потреби та бути в розпорядженні засобами, які допомагають уникнути по можливості ломки усталених понять і зберегти традиційне вчення формально недоторканним» [410].

Відмінним від фікції є поняття юридичної презумпції. «Презумпція» в перекладі з латинської мови означає «припущення». Це абстрактне положення, де на основі окремих приватних ознак шляхом умовиводу робиться загальний висновок.

Юридична презумпція – це припущення щодо наявності певних фактів, явищ, ситуацій, зв'язків, які визнаються істинними, поки не доведено протилежне. Основна властивість юридичної презумпції – це гаданий характер.

Професор В. К. Бабаєв виділяє два види юридичних презумпцій:

1) загальноправові (визнані в усіх галузях права), які фактично стали принципами права й, на думку вченого, навряд чи можуть розглядатися як засіб законодавчої техніки:

- презумпція істинності та доцільності норм права;
- презумпція добропорядності;
- презумпція знання законів;
- презумпція правосуб'єктності осіб;

[410] Дормидонтов Г. Ф. Классификация явлений юридического быта, относимых к случаям применения фикций. Ч. I. *Юридические фикции и презумпции. Вестн. граждан. права*. 2011. № 3. URL: http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc; base=CJI;n=52552

2) презумпції як засоби юридичних технологій. За значущістю вони не досягають рівня презумпції-принципів (наприклад, презумпція батьківства, презумпція смерті особи, безвісно відсутньої понад п'ять років, та ін.) [411].

Видається, що до складових правничої мови слід відносити обидва різновиди юридичних презумпцій. Дана позиція зумовлена тим, що обидва різновиди презумпції використовуються при підготовці правових актів незалежно від того, чи є вони універсальними чи мають спеціальний характер.

Особливе місце у понятійному апараті юридичної креативістики займають правові аксіоми.

Правові аксіоми – це положення, які не вимагають доказів у юридичному процесі. У вітчизняній юридичній науці цей термін появився в 60-х роках минулого століття. Хоча багато аксіом були відомі з глибокої давнини (ніхто не може бути суддею у власній справі; ніхто не може передавати іншому більше прав, ніж мав би сам; ніхто не зобов'язаний сам себе звинувачувати; будь-який сумнів трактується на користь обвинуваченого; закон зворотної сили не має й т. д.).

Правові аксіоми спрощують правове регулювання та роблять законодавство більш доступним для громадян.

Аналізуючи роль правничої мови під час створення правових актів, необхідно враховувати й особливості способів побудови правового матеріалу й зв'язки між ними. Зазначені способи поділяються в залежності від ступеня узагальненості на абстрактний і казуальний.

Перший спосіб побудови – абстрактний – характеризується застосуванням сили абстракції до правової матерії, у результаті чого нормативний правовий акт набуває узагальнюючого характеру.

Основна перевага такого способу побудови правового матеріалу

[411] Бабаев В. К. Теория государства и права : учеб. для вузов. М.: Юристъ, 2004. С. 132.

полягає в тому, що він надає нормативному правовому акту довготерміновий характер і дозволяє застосовувати його до широкого кола суспільних відносин. Проте не завжди абстрактну норму можна застосувати до конкретних суспільних відносин. З цим пов'язаний його недолік. Крім того, існує небезпека перетворення норми на формулу, позбавлену реального змісту.

Абстрактні норми, як правило, розміщуються на початку нормативного правового акта при викладенні загальних положень. Абстрактні норми більшою мірою характерні для нормативних правових актів у сфері конституційних правовідносин.

Альтернативний спосіб побудови правового матеріалу – казуальний. Даний спосіб передбачає вказівку на особливі випадки, які служать підставою для реалізації нормативно-правових актів.

Казуальний спосіб побудови правових норм надає врегульованим суспільним відносинам визначеність і конкретність. Проте використання даного способу тягне за собою незмінне збільшення обсягу правового матеріалу через необхідність перерахування різних ситуацій, явищ, фактів і т. д. Крім того, дуже важко врахувати в правовій нормі всі нюанси регульованих суспільних відносин. Цим зумовлені недоліки казуального способу. Вибір того чи іншого способу побудови правового матеріалу залежить від багатьох чинників, і насамперед від предмета регулювання закону та галузевих особливостей.

Як зауважує професор Т. В. Губаєва, основний конструктивний принцип, відповідно до якого використовуються способи побудови правового матеріалу, це поєднання узагальнюючої абстракції з понятійною конкретністю викладення, що забезпечує визначеність і точність юридичної форми; слова повинні підбиратися й з'єднуватися з таким розрахунком, щоб можна було регулярно чергувати рівні узагальненості правових норм і досягати інформативної повноти, застосовуючи то більш абстрактні, то

конкретизовані формулювання [412].

Уникнути декларативності правових норм можна шляхом послідовної конкретизації абстрактних положень у подальших нормах закону.

Що до способу зв'язків між правовими актами та окремими нормами права, то слід зазначити їх велику роль у формуванні цілісної та збалансованої системи. Належні зв'язків між правовими актами дозволяють уникнути повторів, дублювання й перенасичення правового матеріалу.

У літературі виділяють такі види зв'язків: відсилання; бланкетні норми; приписи прийняти якийсь нормативний правовий акт або здійснити правове регулювання певної галузі суспільних відносин; вказівка на більш високий або рівний по юридичній силі законодавчий акт, на виконання якого прийнято закон.

Поширеними помилками при викладенні відсильних норм є: формулювання відсилання до правової норми, яка, у свою чергу, містить відсилання; відсилання до нормативного правового акта, який уже визнаний таким, що втратив чинність; неправильне зазначення реквізитів, у тому числі найменування, нормативного правового акта, до якого робиться відсилання.

Неправильна побудова відсильних норм призводить до неузгодженості проєктованого акта з чинним законодавством, правове регулювання стає розбалансованим і суперечливим.

Бланкетні норми, як і відсильні, не містять у своїй структурі повного викладення тих або інших розпоряджень, але вказують на інші правові встановлення, які прийняті або можуть бути прийняті. Відмінність бланкетних норм від відсильних полягає в тому, що якщо будь-яку відсильну норму можна сформулювати як визначену, включивши до неї відповідні частини інших правових норм, то з бланкетною нормою цього

[412] Губаева Т. В. Язык и право. Искусство владение словом в профессиональной юридической деятельности. М.: Норма, 2004. С. 37.

зробити не можна, оскільки такі частини можуть не існувати (наприклад, правила користування службовим транспортом).

Досить часто в законах і підзаконних актах містяться нормативні приписи уповноваженим органам прийняти або розробити той або інший нормативний правовий акт або здійснити правове регулювання певної галузі суспільних відносин. Подібні приписи можуть також містити вказівку на терміни прийняття необхідних актів та їх форму.

В. М. Сирих виділяє такі вимоги формулювання доручень-розпоряджень прийняти нормативні правові акти:

- у дорученнях зазначаються тільки питання, які потребують нормативно-правового регулювання; називається орган, якому пропонується підготувати відповідний нормативно-правовий акт;

- встановлюється дата й термін, протягом якого органи повинні підготувати й прийняти відповідний нормативно-правовий акт [413].

Вказівка на нормативний правовий акт, на виконання якого прийнято той чи інший закон або підзаконний акт, також має велике значення. Як зазначає В. М. Сирих, такі вказівки закріплюють ієрархічні зв'язки між нормативними правовими актами, визначають законодавчу основу чинних актів, фіксують найбільш глибоку ступінь пов'язаності між нормативними правовими актами, що регулюють одну сферу суспільних відносин.

Даний спосіб зв'язку між нормативними правовими актами більшою мірою характерний для підзаконних нормативних правових актів, ніж для законів. Більше того, така вказівка на нормативний правовий акт, на виконання якого прийнято підзаконний акт, є обов'язковою.

Враховуючи затребуваність у доктринальному аналізі вихідних положень мови права та правничої мови, в рамках мовознавства сформувався окремий напрям наукових досліджень – юридична лінгвістика.

---

[413] Сырых В.М. Способы связи закона с другими правовыми актами. *Законодательная техника* : научно-практическое пособие. М., 2000. С. 164.

Юридична лінгвістика – це міждисциплінарна наука про роль і функції мови в юридичній теорії та практиці. Вона поєднує у собі науки про мову, її сутність, будову, функціонування та розвиток [414] та правознавство – науку про об'єктивні закономірності розвитку держави і права, їх місце і роль у суспільному житті [415]. Об'єктом юридичної лінгвістики є мова, яка функціонує в царині юридичної науки й освіти, правотворчій, правозастосовній практиці й судочинстві.

Юридична лінгвістика є відносно новою галуззю мовознавства. Особливістю цієї дисципліни є те, що вона має міждисциплінарний характер, тому що поєднує мову та право. Юрислінгвістика займається такими проблемами закономірностей мови, що є підґрунтям тексту закону, визначають його створення та практичне застосування.

Потреба застосовувати методологічний інструментарій різних дисциплін, юриспруденції та мовознавства, продиктовані потребою здійснювати комплексне дослідження закону, влади в їх взаємозв'язку з мовою, культурою, соціумом.

На думку О. Ю. Діомідової, сьогодні проблематика праць з юридичної лінгвістики розширилася: досліджуються природа, функції та специфіка мови права, жанрово-стилістичні різновиди мови законотворчості та судочинства. У центрі уваги й історія мови юриспруденції, а саме: термінологія, лексикографія, текстологія та стилістика. Набуває розвитку порівняльне юридичне мовознавство, судова лінгвістика. До настанов цієї мовознавчої галузі зараховують розробку правил вживання мовних ресурсів в юриспруденції та законотворчості, оптимізацію використання мовних одиниць відповідно до ситуації, професійно-комунікативних потреб. Юрислінгвістика сконцентрована на дослідженні проблем лінгвоправового

[414] Карпенко Ю. О. Мовознавство. Українська мова : енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. 3-є вид., зі змінами і доповненнями. К., 2007. С. 381.

[415] Бобровник С. В. Правознавство. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. К., 2003. Т. 5. С. 46.

простору: лінгвістична експертиза юридичних документів, рекомендації з розробки текстів законів та інших нормативно-правових актів, проведення досліджень у сфері юридичного перекладу, криміналістичні дослідження для визначення мовної стратегії й тактики [416].

Підсумовуючи, хотілось би зазначити, що юридична креативістика орієнтована на практику, вона обґрунтовує на науковому рівні та привносить до неї нові технології, моделі й компетентності у сфері мистецтва створення правових актів. Безумовно, це підкреслює необхідність використання креативного підходу до вирішення сформованих завдань, а відтак і належного рівня підготовки студентів правників, в тому числі й у сфері юридичної лінгвістики та мови права. Слід погодитися з точкою зору, що головна мета юридичної освіти полягає не стільки у формуванні системи знань про позитивне право, скільки у формуванні правового мислення, засвоєнні певних базових, глибинних архетипів, які спрямовують поведінку людей у правовій сфері [417]. Такий підхід пропонує розглядати сучасного юриста як людину, яка за нормативними будовами здатна вловити найбільш важливі ідеї, тобто «читати», «говорити» та «слухати» мовою права.

Питання юридичної лінгвістики включає не лише питання мови права та закону, правових текстів, їх смислів, функцій та усталених структур, але й проблему законодавчої стилістики, особливості національної правничої методології. Саме тому вміння роботи з текстами, а також розуміння стилістики мови українського права, має бути одним із ключових елементів підготовки сучасних юристів [418].

---

[416] Діомідова О. Ю. Сучасна юридична лінгвістика: перспективи розвитку. *Мова і суспільство.* 2014. Вип. 5. С. 19.

[417] Введение в украинское право / под общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. 2-е изд., перераб. и доп. Одесса : Юрид. л-ра, 2009. С. 196.

[418] Зархіна С. Сучасні підходи до взаємодії філософії мови та філософії права. *Вісник академії правових наук України*. 2003. № 4.

Система лінгвістичної освіти правознавців набуває нового змісту. Сьогодні вона має бути максимально спрямована на майбутні фахові потреби правника, формувати такий високий рівень мовної культури, фахової ерудиції, комунікативної компетенції, який дозволить підтримувати високий професіоналізм у будь-якій юридичні сфері на рівні зростаючих вимог споживачів професійних правничих послуг [419].

С. П. Кравченко цілком слушно зазначає, що формування компетентної правової культури та правового мислення сучасних юристів вимагає не лише спеціалізації, але й широкопланового підвищення рівня їх загальної культури та ерудиції. Формування навичок лінгвістичного аналізу юридичних текстів, оволодіння основами використання термінологічного апарату юридичної практики та юридичної науки не лише сприяє поєднанню теоретичних та практичних знань про право, але й дозволить скласти в єдину картину різні пласти правової культури сучасного суспільства [420].

Але, поряд із тим великим значенням, яке має мова права в процесах впорядкування суспільних відносин, ми можемо констатувати наявність багатьох дискусійних та спірних питань в цій сфері. Перш за все, у методологічному дискурсі, щодо визначення базових термінів і понять (правнича, правова або юридична мова, юридичні або правові терміни, юридична лінгвістика, лінгвоюристика, юрислінгвістика та ін.). Вказане, підкреслює актуальність, затребуваність та необхідність подальших наукових розробок у вказаній площині.

---

[419] Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб. 2-ге вид., змін. і доп. К.: Стилос, 2004. С. 5.

[420] Кравченко С. П. Навчальна дисципліна «Мова українського права». *Актуальні грані загально-теоретичної юриспруденції* : монографія. Одеса, 2012. С. 416.

4.4. Етично-культурні вимоги та особливі компетентності суб'єктів правотворення

Письмові правові акти, як важливі складові правового життя, створюються у відповідності до чітко визначеної процедури їх розробки, прийняття та впровадження, яка повинна здійснюватися на значному професійному рівні. Із зазначеного випливає, що одним із важливих шляхів підвищення якості правового життя суспільства є підвищення якості правотворення.

На думку Т. О. Дідич, процесу правотворчості передує правоутворення, що має гносеологічний характер і є поняттям, ширшим за поняття нормотворчість, правотворчість і законотворчість [421]. Своєю чергою О. Ф. Скакун зазначає, що правотворення є формою виникнення і буття права, а саме – правотворення існує до правотворчості, поряд із ним у вигляді правотворчості, після правотворчості у вигляді реалізації права [422].

О. В. Куціпак, аналізуючи наявні наукові розробки, виділяє наступні підходи до розуміння феномену правотворення, яке визначається як: «процес, через який здійснюється трансформація соціальних факторів у юридичні норми»; специфічна технологія, змістом якої є сукупність суспільних відносин, що націлена на вирішення певних завдань щодо забезпечення правотворчості, вивчення суспільних відносин, прийняття рішення про розробку проєкту нормативно-правового акта, проведення його розгляду, затвердження та введення в дію; форма взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного розвитку, які зумовлені загальнокласовими (загальнонародними) інтересами, в процесі якої відбувається формування правосвідомості і волі пануючого класу через

[421] Дідич Т. О. Правоутворення: поняття та сутність явища. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 1. С. 37.

[422] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид. Харків : Консум, 2005. С. 294.

правотворче волевиявлення уповноважених державою суб'єктів та подальша об'єктивація вказаного правотворчого волевиявлення у вигляді нормативно-правового акта; легітимна діяльність індивідів та їх об'єднань, у результаті якої під впливом певних об'єктивних потреб стихійно формуються правові відносини, природою яких є правосвідомість, що у подальшому санкціонуються державою; гносеологічний акт усвідомлення соціальної дійсності з метою її коригування шляхом прийняття юридичних норм; процес формування державного волевиявлення; легітимна діяльність індивідів та їх об'єднань, у процесі якої під впливом певних об'єктивно зумовлених потреб стихійно формуються правові відносини, які в подальшому санкціонуються державою [423].

С. В. Плавич визначає три етапи утворення права: 1) гносеологічний, який відображає процес виникнення і становлення права у формі правосвідомості; 2) матеріальний – де право формується у результаті реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що трансформуються у конкретні правовідносини; 3) інституціональний – коли право виступає у вигляді норм, які у сукупності утворюють систему. Іншими словами, зміст поняття правотворення відображає процес появи права як результат соціального розвитку суспільства, що бере початок із з'ясування потреби у нормативному регулюванні суспільних відносин, створення концепції (ідеї, форми) такого регулювання, розроблення і прийняття правового акта та введення його в дію. Відповідно, правотворчість є одним із етапів правотворення, правова форма діяльності держави та уповноважених органів з прийняття, зміни, призупинення дії і скасування юридичних норм [424].

[423] Куціпак О. В. Правовий акт як форма прояву правового життя : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2015. С. 105.

[424] Плавич С. В. Теоретико-методологічні засади правотворчості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2009. С. 16.

Правотворчість є початковим етапом розвитку правових актів. Це процес пізнання і оцінки правових потреб суспільства і держави, формування правових актів уповноваженими суб'єктами в межах відповідних процедур [425]. Правотворчістю є діяльність щодо формального вираження у правових актах змісту волевиявлення правотворця.

П. М. Рабінович обґрунтовує, що соціальним призначенням правотворчості є встановлення стандартів, еталонів, взірців поведінки учасників суспільної життєдіяльності, тобто моделювання суспільних відносин, які, з позиції держави, є припустимі, бажані або необхідні (обов'язкові чи заборонені) [426].

О. І. Ющик також акцентує увагу на змістовній і цільовій специфіці правотворчості. Так, вчений пише, що з одного боку, правотворчість – це така сама сфера діяльності, що регулюється правом, як і будь-яка інша. У ній наявні всі атрибути та компоненти правового регулювання: юридичні норми, які регламентують правотворчість, правовідносини, відповідальність тощо. Правотворчість – це не просто діяльність, яка регулюється правом, а «особливий компонент системи правового регулювання, що має свою ціль» [427].

Правотворчість має здійснюватися у відповідності до певних принципів. Риндюк В. І., аналізуючи сутність нормотворчої та правотворчої діяльності пропонує виділення наступних загальних принципів:

1) гуманізм, т.б. людинолюбство – юридичні норми повинні формуватися на засадах загальнолюдських цінностей, міжнародних стандартів прав людини, створення умов і механізмів їх втілення в життя суспільства і держави;

---

[425] Тихомиров Ю. А. Правовые акты : учеб.-практ. и справ. Пособие. М.: Юринформцентр, 1999. С. 33.

[426] Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. К.: Атіка, 2001. С. 103.

[427] Ющик О. І. Законодавчий процес як вид юридичного процесу. *Правова держава : щорічник наукових праць* / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2005. Вип. 16. С. 115.

2) демократизм – юридичні норми повинні виражати волю більшості населення, враховувати інтереси різних соціальних груп; до участі у нормотворчості залучаються найширші верстви населення, різноманітні об'єднання громадян;

3) гласність – відкритість, «прозорість» нормотворчого процесу для широкої громадськості;

4) законність – юридичні норми повинні встановлювати лише компетентні органи в межах їх повноважень, з дотриманням визначеної процедури, а головне — відповідно до змісту конституції та інших законів держави;

5) науковість – юридичні норми повинні відповідати науковим положенням стосовно досягнутого рівня розвитку суспільства, реальним соціальним умовам, закономірностям суспільного життя; при їх розробці слід використовувати новітні досягнення відповідних наук;

6) системність – облік нормативно-правових актів, узгодження їх з іншими нормативно-правовими актами;

7) техніко-юридична досконалість – при розробці та встановленні юридичних норм слід застосовувати оптимальні, рекомендовані юридичною наукою і випробувані практикою засоби юридичної техніки;

8) професіоналізм – виробленням юридичних норм повинні займатися професіонали. У нормотворчому процесі необхідно використовувати знання не тільки досвідчених юристів (як учених, так і практиків), а й учених різних спеціальностей (політологів, економістів та ін.) [428].

Найважливішим видом правотворчості є створення законів. Життєздатність законів забезпечується багатьма компонентами, серед яких

[428] Риндюк В. І. Нормотворча діяльність : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. К. : КНЕУ, 2009. С. 25.

у вітчизняній літературі визначають передусім зміну усталеної практики законотворчості, що полягає у наступному [429]:

1) на стадії підготовки проєкту закону доручати його розробку групі вчених-спеціалістів, це змінило б відомчий порядок підготовки законопроєктів;

2) доцільно вносити важливі законопроєкти на прилюдне обговорення, попередньо розробивши механізм підведення його підсумків і врахування їх у законопроєкті, що дозволить уникнути недосконалості законів;

3) необхідно створити надійну організаційно-правову перепону немотивованим та науково не обґрунтованим законодавчим актам, що сприятиме підвищенню якості самого закону з техніко-юридичного погляду, який є адекватним відображенням законодавцем правових потреб, і що є можливим при додержанні принципу науковості даного процесу;

4) створити єдиний термінологічний словник законодавства з метою правильного та однозначного використання правової термінології;

5) затвердити єдину державну програму законотворчості, яка має забезпечити процес регулювання суспільних відносин на законодавчому рівні.

Реалізація таких принципів правотворчості, як демократизм, науковість, системність та ін., прямо визначають умови ефективності правотворчої діяльності та її результатів [430].

Відтак, ми можемо констатувати наявність близьких, але не тотожних термінів: правотворчість та правотворення. Правотворення – форма виникнення і буття права в широкому правовому полі, це соціальний

---

[429] Чміль В. В. Практика законотворчої діяльності в Україні (історико-правовий аспект). *Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку* : зб. матер. наук. конф. (м. Косів Івано-Франківської обл., 27–30 січня 2007 р.). К., 2007. Вип. 8. С. 132–133.

[430] Плавич С. В. Теоретико-методологічні засади правотворчості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2009. С. 127–128.

процес, який охоплює такі складові, як усвідомлення доцільності врегулювання суспільних відносин правом і діяльність спеціально уповноважених суб'єктів щодо прийняття (внесення змін чи скасування) правових актів. Правотворення відбувається як до правотворчості, так і поза правотворчістю: у правосвідомості, конкретних правовідносинах, правомірній поведінці, правових теоріях і т. ін.

Правотворчість – є центральною ланкою правотворення, яка полягає в діяльності спеціально уповноважених суб'єктів щодо прийняття, внесення змін або скасування правових актів.

Правотворення є невід'ємним компонентом правового життя суспільства, стан якого змінюється залежно від різноманітних об'єктивних та суб'єктивних чинників, правотворення покликане відповідати на його соціальні та інші потреби. Тому з кожним новим народженим нормативно-правовим актом у житті суспільства й держави відбувається оновлення правового життя.

Саме дієвий процес правотворення свідчить про те, що правове життя не припинилося. Соціальне життя кидає виклик із сукупності проблем і потреб різноманітного характеру саме правовому життю. І особи які причетні до творення права, мають розпізнати, виявити ці потреби й проблеми, а також фактори, що їх спричинили. Тобто, як правотворчість неможлива без втручання людей, так і підтримання правового життя неможливе без людей і стосунків між ними.

Одним з важливих чинників ефективності правотворення є якості та компетентності суб'єктів правотворення посеред яких слід виокремлювати: суб'єктів створення правотворчої ідеї – суб'єкти законодавчої ініціативи, соціальні групи, суспільні організації; правокреатори *(law creator)* – фізична особа (яка має професійний або науковий рівень правосвідомості) яка створює тексти письмових правових актів із використанням юридичних технологій та на основі креативного правового мислення; суб'єктів

користування – особи які втілюють у життя та обслуговують створені правові акти.

В процесі визначення системи вимог та якостей якими має володіти правокреатор, слушною є думка французького правника Поля Дельнуа, який вказує, що: «згідно із загальним розумінням, нормотворення пов'язане лише з питаннями редагування у вузькому сенсі цього слова – граматичними питаннями, стилем, словниковим запасом, правильністю мови, структурою текстів. Нормопроєктувальник має дбати про формальну досконаліть текстів й про зміст правової норми. Тобто, нормопроєктувальник не повинен бути лише людиною форми, він має бути також людиною змісту правової норми» [431].

Сутність визначальних вимог до діяльності правокреаторів обґрунтовано у основних засадах професійної етики юристів України. Зокрема, вказується, що «в своїй професійній діяльності юристи України керуються наступними основними принципами: служіння народу України; верховенства права; незалежності і підкоренню лише закону; демократизму і гуманізму; пріоритету прав і основних свобод людини і громадянина; професіоналізму, компетентності і відданості справі; чесності і порядності додержання присяги (там, де її прийняття передбачено).

Юристи при виконанні своїх професійних обов’язків дотримуються загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародних договорів України, які є складовою частиною її законодавства. В особистому житті юристи своєю поведінкою стверджують загальнолюдські моральні цінності, принципи християнської моралі, узвичаєні етичні настанови інших релігійних конфесій.

У своїй повсякденній професійній діяльності юристи повинні всіляко сприяти розбудові в Україні громадянського суспільства. Це означає, що у

[431] Дельнуа Поль. Номопроектувльник. пер. з франц. Нариси з нормотворення. Міжнародний досвід. Кн. 1. К., 2000. С. 1.

законотворчій і правоохоронній діяльності, при здійсненні правосуддя або захисту прав і законних інтересів особи, під час виконання службових і професійних обов'язків кожний юрист має керуватися принципами гуманізму, пріоритету прав людини і громадянина, поваги до особи та соціальної справедливості.

Професійна діяльність юристів зобов'язує їх керуватися принципами верховенства права і верховенства закону, ставити інтереси суспільства та держави вище власних або корпоративних інтересів. Стверджуючи правові основи конституційної єдності системи державної влади, юристи своїми діями всіляко сприяють реалізації принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, допомагають забезпечувати їх взаємодію і співпрацю.

Всією своєю поведінкою юристи мають стверджувати повагу до правничої професії, сприяти зростанню її престижу та ролі у державотворенні і громадському житті. Такого підходу необхідно дотримуватися у всіх сферах діяльності юристів: професійній, науковій, громадській, публіцистичній та й інших. Постійне самовдосконалення, безперервне підтримання професійного рівня та підвищення кваліфікації є моральним обов'язком кожного юриста» [432].

Ряд положень яким мають відповідати правокреатори сформульовано у правилах етичної поведінки державних службовців. Зокрема, там вказується, що державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування зобов'язані виконувати свої посадові обов'язки чесно і неупереджено, незважаючи на особисті ідеологічні, релігійні або інші погляди, не надавати будь-яких переваг та не виявляти прихильність до окремих фізичних чи юридичних осіб, громадських і релігійних організацій. Вони повинні постійно поліпшувати свої уміння, знання і навички

[432] Основні засади професійної етики юристів України : Затверджені V з'їздом Спілки юристів України (м. Київ, 16 травня 2001 р.). URL: http://www.lawclinic.narod.ru/gazeta/gazeta9/3.htm

відповідно до функцій та завдань займаної посади, підвищувати свій професійний та культурний рівень, удосконалювати організацію службової діяльності [433].

Аналізуючи вихідні засади юридичної етики, А. Ф. Коні, свого часу вказував, що «кожний юрист повинен неодмінно засвоїти основні моральні засади своєї юридичної професії, з ними, як з міцною зброєю, як з вірним компасом треба увійти в життя... Бо якими б добрими не були правила діяльності, вони можуть втратити свою силу і призначення у недосвідчених, грубих і недобросовісних руках» [434].

Виділення у якості безпосереднього суб'єкта створення правових актів саме правокреатора є невипадковим. Свого часу у юридичній науці відбувалася жвава дискусія з приводу визначення терміну, який слід застосовувати для характеристики таких суб'єктів.

Аналізуючи проблеми правотворчості, що склалися в сучасній Росії, В. М. Баранов, вказує і обґрунтовує, що правотворчістю повинні займатися професіонали, і пропонує такого роду професіоналів іменувати норморайтерами *(Legal rules writer)*. Можливе застосування поняття «праворайтер», але воно значно вужче за обсягом і слабше за функціональними можливостями [435].

В. М. Баранов пропонує наступну структуру компетенції норморайтера: а) певний обсяг базових юридичних знань, а також лінгвістичних, математичних, культурологічних і т. п.; б) система спеціальних «правотворчих знань», яка повинна постійно поповнюватися;

[433] Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : Затверджені Наказом Національного агентства України з питань державної служби 05.08.2016 р. № 158. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text

[434] Кони А. Ф. Очерки и воспоминания: публичные чтения, речи, статьи и заметки. СПб.: тип. А. С. Суворина, 1906. X. С. 24.

[435] Баранов В. М. Норморайтер как профессия. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2017. № 6. С. 18.

в) комплекс нормостворюючих умінь і навичок; г) стійкі ідеологічні та ціннісні правотворчі установки [436].

До зазначеної структури можна додати такі елементи як: креативність мислення, прагнення до самовдосконалення і розвитку, комунікативні навички, досвідчений користувач інформаційних технологій, соціолого-правові знання та вміння, віра в право.

В цілому, піднята В. М. Барановим методологічна проблема, викликала широкий резонанс в юридичній сфері і отримала відгук великої кількості вчених правознавців.

Так, І. М. Мацкевич, аналізуючи право-і законотворчі процеси вказує, що слід виділяти наступних суб'єктів законотворчості:

1. Нормоцивіс. Це споживачі законів і підзаконних нормативних правових актів, які одночасно є їх замовниками, у міру виникнення потреб у відповідних нових актах.

2. Нормовікаріум. Це депутати, покликані тонко і гостро відчувати потреби в нових законах і труднощі при реалізації старих. Про роль і значення депутатів, звичайно, треба говорити окремо. У сучасній дійсності на цих людях лежить відповідальність за все, що відбувається в країні і в світі.

3. Норморайтер. Це те, що придумав професор В.М. Баранов.

4. Нормокреатор. Це творчі люди, які в тому числі створюють і розвивають систему законодавства, крім іншого вони творчо наглядають за норморайтерами, в разі необхідності ініціюють їх зміну.

5. Нормолегес. Це політики і громадські діячі.

Головними суб'єктами в цій системі, як не важко здогадатися, є нормокреатори, але це аж ніяк не означає, що роль і значення норморайтеров від цього знижується. Навпаки, від виконання

[436] Баранов В. М. Норморайтер как профессия. *Вестник Саратовской государственной юридической академии.* 2017. № 6. С. 21.

норморайтерами своїх функцій залежить якість закону і можливість його належного виконання. Більш того, рівно тією мірою, як нормокреатори повинні стежити за необхідністю зміни норморайтеров, норморайтери повинні стежити і за тим, щоб змінюваність нормокреаторов також неухильно дотримувалася. Забезпеченням змінюваності суб'єктів законотворчості повинні займатися нормолегес [437].

Аналізуючи зазначені положення, складно погодитися із запропонованою авторами моделлю найменування суб'єктів ґрунтуючись лише на факті створення «норми». Це занадто широке поняття, яке охоплює можливість створення всіх видів соціальних норм: моралі, традицій, релігійних і в тому числі правових. У зв'язку з цим, бачиться доцільним, використання в якості визначального слова саме «право», яке акцентує увагу на природі специфічної діяльності по створенню всіх видів письмових правових актів.

Досить цікавий ракурс проблем в сфері сучасної правотворчості піднімає А. А. Соколова, яка небезпідставно вказує, що крім структурного аспекту, особливо важливий змістовний. Один з викликів XXI століття – створення штучного інтелекту, який вже заміщає і в перспективі може замінити багато професій, в тому числі, як переконані деякі автори, і юридичні. Які перспективи стійкості юридичної професії на ринку праці, чи всі види правової діяльності можуть бути замінені «роботами»? Зростаюча роль штучного інтелекту призведе до конкуренції на ринку праці і витіснить деякі категорії юридичної діяльності, такі як оформлення заповітів, стандартних контрактів, пошук правової інформації. У державах з правовою системою *Common Law* комп'ютерні технології вже зараз дозволяють здійснювати пошук прецедентів, підготовку документів, прогнозування результатів судових процесів – ці завдання охоплюють значну частину

[437] Мацкевич И. М. Субъекты законотворчества: к вопросу о норморайтерах и не только. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2018. № 2 (42). С. 339.

юридичної практики. Таким чином, зростання машинного інтелекту порушить та трансформує професію юриста [438].

Своєю чергою Джон Макгінніс у статті «Machines v. Lawyers», описуючи кризу в юридичній освіті, констатує: школи права стикаються з найбільш значним зниженням числа учнів за останні десятиліття. Кризовий стан юридичної освіти і положення професії адвоката на ринку праці є також, як він вважає, передвісником трансформації в юридичній професії. За його прогнозами, комп'ютерне навчання та інші цифрові технології можуть найближчим часом змінити професію юриста, а штучний інтелект витіснить адвокатів зі сфери правових досліджень [439].

Професійна робота і якісні її результати важливі в будь-якій сфері державної і суспільної діяльності. Це завдання суттєво посилюється, якщо результат діяльності зачіпає інтереси всіх громадян суспільства, державних органів, інститутів громадянського суспільства, в загалі – всіх і кожного. Всебічно підготовлений юрист-інтелектуал зможе зайняти активну професійну позицію в творчому процесі творення права і в протистоянні штучного інтелекту проти професії юриста, вистояти та взяти «роботів» як технічних помічників [440].

Слід погодитися з позицією А. А. Соколової, що саме у юриста-інтелектуала, який дійсно прагне до самовдосконалення, розширює кругозір своєї компетентності, в тому числі, за рахунок залучення до неюридичних знань (технічних, лінгвістичних, комунікативних і т.п.) є всі підстави перемогти в протистоянні з технічними новаціями вказавши їх місце виключно в якості допоміжних інструментів.

---

[438] Соколова А. А. Профессионализм в нормотворческой деятельности: перспективы и вызовы XXI века. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2018. № 2 (42). С. 341.

[439] John O. McGinnis, Machines v. Lawyers. As information technology advances, the legal profession faces a great Disruption. *City Journal. Spring,* 2014. URL: https://www.city-journal.org/html/machines-v-lawyers-13639.html

[440] Соколова А. А. Профессионализм в нормотворческой деятельности: перспективы и вызовы XXI века. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2018. № 2 (42). С. 343.

Розмірковуючи над характером і особливостями діяльності по створенню правових актів, М. Л. Давидова вказує, що ця діяльність є специфічною і вимагає спеціальної підготовки. Правда, не у всіх випадках така підготовка може виявитися достатньою. Крім неї потрібно мати аналітичний склад розуму, високий рівень професійного мислення. Усуваючи недоліки нормативних правових актів, правотворец часто мислить як суддя в складній правозастосовній ситуації: співвідносить можливі варіанти вирішення проблеми с діючою системою правових норм, прагне своїми правотворчими діями не зруйнувати логіку останньої, намагаючись органічно «вписати» нову норму в діючу систему права. Однак, крім глибоких правових знань, розуміння логіки права, законодавцю необхідні і прогностичні здібності, розуміння логіки суспільного життя. Важливо критично оцінювати межі власних можливостей, усвідомлювати, що свобода правотворчості обмежена ефективністю існуючих правових інститутів, організаційними і функціональними особливостями правоохоронної системи, рівнем правової культури, готовністю суспільної правосвідомості сприйняти нову норму і безліччю інших чинників. Будь-які законотворчі рішення повинні виходити з пріоритету цілісності і стабільності правової системи, що насамперед означає – ґрунтуватися на знанні її структури і на розумінні її закономірностей [441].

Слід погодитися М. Л. Давидової в тому, що законодавцю дійсно необхідні і прогностичні здібності, і розуміння логіки суспільного життя. Однак, зазначені характеристики отримуються виключно з досвідом юридичної діяльності, хоча і ґрунтуються на високому рівні інтелектуальних здібностей безпосереднього суб'єкта створення правових актів.

[441] Давыдова М. Л. Профессия норморайтера: массовость или элитарность? *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2018. № 2 (42). С. 358.

Необхідно підкреслити, що дослідження у сфері проблем правотворчої діяльності та підготовки фахівців зі створення якісних правових актів є перспективним і обов'язковим напрямом у діяльності освітніх установ більшості розвинених країн.

Так, представники американської адвокатської асоціації вважають, що вміння створювати законодавчі тексти, проєкти законів слід розглядати як окрему компетенцію, в якій переплітаються такі компоненти, як знання норм права, вміння оперувати абстрактними поняттями, організаторські здібності, дослідницька інтуїція, уміння прогнозувати, але особливу увагу слід приділити вмінню якісному формулюванню положень правових актів. Сформована компетенція в області написання законодавчих текстів пов'язана з умінням мислити системно, структурно, з умінням точно і недвозначно оформляти думки в слова, творити у відповідності до вимог логіки. Вміти писати – означає вміти мислити. Якісний письмовий текст є результатом дисциплінованого або упорядкованого мислення. Робота над письмовим текстом пов'язана з розвитком аналітичних здібностей [442].

На сайті Гарвардської школи права закріплено: «основна мета створення закону, це – створення тексту, який не суперечить законодавчій базі, є зрозумілим та аргументованим, відтворений зрозумілою юридичною мовою, в якому за допомогою посилань строго дотримується взаємозв'язок з іншими юридичними текстами (законами, статтями, прецедентами) [443].

Про те, яка увага приділяється юридичному тексту в законодавчих органах США, говорять спеціально розроблені керівництва по правотворчої діяльності, що носять вельми докладний і детальний характер [444].

---

[442] Garner Bryan A. Garner on language and writing: selected essays and speeches of Bryan A. Garner / with a foreword by Ruth Bader Ginsburg; [illustrations by J. P. Schmelzer]. American Bar Association, 2009. P. 830.

[443] Legal Research and Writing. URL: https://hls.harvard.edu/dept/opia/what-is-public-interest-law/public-interest-work-types/legal-writing

[444] Texas Legislative Council Drafting Manual January 2017 [Revised to update Appendix 7] Prepared by the Staff of the Texas Legislative Council Published by the Texas Legislative Council P.O. Box 12128 Austin, Texas 78711-2128. URL: https://tlc.texas.gov/docs/legref/draftingmanual.pdf

Зазначені вимоги знаходять свою деталізацію в різних довідниках з написання законодавчих текстів, в яких прописуються конкретні правила використання тих чи інших мовних засобів: розділових знаків, модальних дієслів, термінології і т. п. Зразки таких посібників можна знайти, наприклад, на сайті Національної конференції законодавчих органів США [445].

Освітні установи різних країн активно вирішують питання підготовки кадрів в області створення законодавчих текстів. Деякі університети пропонують міжнародні магістерські програми *(University of Ottawa, Canada, School of Advanced Study University of London, Great Britain)* [446].

Все це вказує на підвищений інтерес в підготовці фахівців особливого рівня, юристів, основним покликанням яких є абстрактне моделювання юридичної композиції і вміння її відтворювати в тексті конкретного письмового правового акта, з урахуванням соціолого-правових аспектів, зв'язків з уже існуючою системою правових актів.

Узагальнюючи аналіз запропонованих варіантів назви професії «норморайтера» В. М. Баранов вказує, що заперечення з приводу звернення до іншомовного поняття були очікуваними. Але, дискусія, яка виникла у зв’язку з цим, в певному сенсі є позитивним явищем. Є навіть думка, що норморайтер – це не фахівець, а та особа, яка має талант, особливий дар, який або є, або його немає [447].

Аналізуючи критичні публікації та враховуючи запропоновані альтернативні варіанти назви «норморайтера», слід виділити наступні варіанти іменування цієї категорії фахівців: «юридичний технолог» (С. М. Воробйов), «законотворець» (І. Клепицкий), «нормотворець» (А. П. Семітко, А. Р. Нематов), «юрист-нормограф» (В. В. Черніков),

[445] National conference of state legislatures. URL: http://www.ncsl.org

[446] Legislative Drafting Course. URL: https://ials.sas.ac.uk/study/courses/legislative-drafting-course

[447] Баранов В. М. К вопросу о процессе и результате подготовки в России специалистов правотворчества. *Вестник Нижегородской академии МВД России.* 2018. № 2 (42). С. 448.

«легалрайтер» (С. М. Кочои), «фахівець з нормоконтролю» (Н. А. Фролова, М. М. Ростомашвілі), «скріптолексер» (А. А. Соколова).

Але поряд із зазначеними варіантами хотілося б звернути увагу на існування такого терміну, як «легіслатор». У зарубіжних юридичних джерелах термін «легіслатор» *(legislator or lawmaker)* використовується для визначення особи, яка пише і безпосередньо приймає закони, осіб, які є членами законодавчих органів [448].

Своєю чергою, на думку автора, жоден із запропонованих термінів не відповідає природі сучасного правотворчості. Такий термін повинен відображати як особливості об'єктної сфери – письмові правові акти, так і специфіку суб'єктної сфери – науковий потенціал суб'єкта, креативне правове мислення, віру в ефективність права, високий рівень знань у правовій сфері, уміння створення правових актів як в законотворчій, правозастосовній та правореалізаційній формі.

З огляду на суб'єктивні й об'єктивні вимоги сучасного правотворення, при визначенні суб'єкта створення правового акта найбільш доцільним вбачається термін – «правокреатор».

Правокреатор *(law creator)* – фізична особа, юрист (професійного, та/або наукового рівня правосвідомості) яка створює тексти письмових правових актів із використанням юридичних технологій та на основі креативного правового мислення.

Окремим питанням є те, яким правотворчими компетенціями має володіти правокреатор. На нашу думку, основною правотворчою компетентністю правокреатора є розробка та затвердження, відповідно до діючого законодавства, письмових правових актів, які регулюють окремі сфери життєдіяльності суспільства.

[448] Thomas H. Little and David B. Ogle. The Legislative Branch of State Government People, Process, and Politics. ABC-CLIO. 2006. 491 p.

Правокреатори повинні виражати й закріплювати інтереси відповідної частини суспільства або власні інтереси. Вони мають виконувати доручення в межах своїх повноважень, наданих законом, сприяти втіленню у життя, прав і свобод окремих громадян, підприємств та організацій, які функціонують на основі наявних нормативно-правових норм, правил і процедур.

Вони також відповідальні за узгодження діяльності різних підприємств та організацій, окремих груп громадян з реалізації основних їх завдань. Формалізувати дозвіл чи заборону відповідно до діючого законодавства певних дій, призупинення або відміну рішень керівників підприємств та організацій, адміністративні санкції та звернення до прокуратури й суду з приводу порушень та зловживань з боку окремих громадян.

Правотворчі компетенції правокреаторів мають відповідати Конституції, законам України, урядовим рішенням, постановам та нормативним актам місцевих органів влади, корпоративним актам юридичних осіб.

Правотворчі компетентності зумовлюють уміння працювати з фактами, інформацією (у тому числі розгляд пропозицій, заяв і скарг громадян), аналіз ефективності здійснення органами управління своїх функцій та стану організації управління, характеристики стану справ у різних сферах життєдіяльності, у галузях, на окремих підприємствах тощо.

Правотворчі компетентності сприяють формуванню соціальних цінностей та традицій, які створюють сприятливі соціокультурні умови для успішної реалізації державної політики, розвитку трудової підприємницької мотивації, досягненню соціальної стабільності та злагоди. Стають вихідними чинниками формування локальної ідентичності, єдиної місцевої спільноти.

Актуальними знаннями, уміннями та навичками в цьому виді компетентності, що нарівні з іншими формує загальну компетентність правокреатора, є: попередження й вирішення конфліктних ситуацій між окремими соціальними верствами, соціально-професійними, етнічними, релігійними групами, окремими громадянами, організаціями, установами тощо.

Правокреатори здійснюють індивідуальну роботу з основних питань, які мають бути вирішені, а результат такого рішення має бути закріпленим у письмовому правовому акті.

Відтак, загальна компетентність правокреатора має включати в себе нормотворчі, організаційно-розпорядчі, управлінські, координаційні, контрольно-наглядові, інформаційно-аналітичні, економічні, ціннісно-орієнтаційні (морально-етичні), соціально-психологічні та комунікативно-консультаційні компетентності. Зазначені компетентності досягнуть максимальної реалізації виключно за умови використання правокреатором творчого підходу до реалізації своїх функцій. Креативність, є невід'ємною умовою вирішення юридичних справ та створення письмових правових актів.

Враховуючи зазначені положення, вбачається доцільним формування та виділення окремої спеціалізації під час підготовки юристів, слухачі якої будуть отримувати належні компетенції у сфері створення правових актів. Юридичною дисципліною, яка у повному обсязі відповідає за формування у студентів умінь, знань та досягнень у створенні правових актів є юридична креативістика.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і подано нове вирішення важливого наукового завдання, яке полягає в обґрунтуванні та розкритті сутності юридичних технологій і алгоритмів, визначення ролі зазначених категорій у процесі правового регулювання, юридичної діяльності та становлення нового наукового напряму в юридичній науці – юридичної креативістики, яка передбачає дослідження природи правових актів, аналіз і розробку механізмів підвищення їх якості та вдосконалення порядку формалізації права. За результатами наукового дослідження сформульовано такі висновки:

1. Визначено методологічні засади дослідження юридичних алгоритмів і технологій формалізації права у вимірі юридичної діяльності. Враховуючи сучасні тенденції юридичної науки щодо пошуку розуміння права, науково-дослідною програмою дослідження було обрано інтегративний тип праворозуміння. Інтегративне праворозуміння має необхідний потенціал не лише для розкриття природи права, але й для встановлення взаємодії між «живим правом», «правом у житті», «правом у текстах». Такий тип дозволяє синтезувати правову ідею і зміст права, форму права, правову комунікацію та відносини.

Під час розкриття методологічних підвалин дослідження особливу увагу було приділено уперше сформульованим у загальнотеоретичній юриспруденції спеціально-науковим методам юридичної креативістики, завдяки застосуванню яких було охарактеризовано особливості формалізації права, порядок компонування юридичної композиції письмових правових актів, механізми їх створення та використання. До зазначених методів належать: метод юридичного аналізу, метод юридико-логічної концентрації, метод юридичного конструювання.

2. Розкрито природу і призначення сучасного права в аспекті розуміння та моделювання юридичних алгоритмів. Так, вбачається доцільним розуміння права в якості певної складної сукупності, в якій проявляється різноманіття ракурсів цілісності права, де не лише зберігаються і змінюються правові норми, але й з'являються нові прояви правового регулювання. Зазначена сукупність є мінливою цілісністю, яка не втрачає своєї основної ціннісної якості – регулювання найважливіших відносин суспільства. Все це дозволяє розглядати право в якості певної різоми – організованої та такої що розвивається цілісності, яка змінюючи свою форму не змінює сутності та соціального призначення.

Відтак ми можемо стверджувати, що соціальна природа і призначення права полягає не стільки у встановленні обов'язків, окремих визначень і статусу, скільки в закріпленні «порядку» діянь суб'єктів щодо втілення в життя та захисту своїх прав і виконання обов'язків. Зазначений порядок здійснюється у формі юридичного процесу або правової процедури, за винятком окремих випадків рекомендацій або заохочень має імперативний характер. Такий висновок зумовлює необхідність більш ретельного дослідження природи динамічної складової права, основу якої, на наше переконання, складають юридичні алгоритми.

3. Охарактеризовано юридичну діяльність як особливу сферу застосування технологічного арсеналу права. Удосконалено визначення правової діяльності, під якою слід розуміти різновид соціальної діяльності, яку здійснюють компетентні особи з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів суб'єктів у відповідності до вимог права. Правова діяльність класифікується на юридичну діяльність і юридично значущу діяльність осіб, які володіють компетентною правосвідомістю.

Своєю чергою, набули подальшого розвитку положення щодо розуміння юридичної діяльності як різновиду правової діяльності, що

здійснюється індивідуальними (носії професійної та наукової правосвідомості) та колективними суб’єктами права з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів суб'єктів у відповідності до вимог права, в практичній, науковій та освітянській сферах.

4. Визначено особливості юридичних алгоритмів процедур легалізації та встановлено співвідношення зазначених процедур із дією права і юридичною діяльністю. Легалізація, будучи правовою процедурою, визначає склад і послідовність здійснення особливого виду юридичної діяльності та пов’язана із задоволенням потреб суб’єктів права щодо надання певним об’єктам статусу, який відповідає чинному законодавству. Юридичні алгоритми процедур легалізації завжди мають імперативний характер. Процедура легалізації насамперед отримує фіксацію у статиці дії права завдяки прийняттю певних соціальнозначущих приписів, і лише після цього стає можливим втілення в життя юридичних алгоритмів легалізаційних процедур у динаміці дії права.

5. Удосконалено наукове визначення поняття правового акту та розкрито особливості його юридичної композиції в аспекті формалізації права. Правовий акт – це діяння або результат діяння уповноваженого суб'єкта права, яке викладено в офіційно визнаній формі та має юридичне значення. Правові акти отримують вираз у письмовій, усній або конклюдентній формі.

Юридична композиція правового акту відображає стиль викладення матеріалу та юридичні конструкції, які використовувалися при цьому. Юридична композиція правового акту – це особливості конструювання, викладення та ролі в правовому регулюванні соціально-значущого припису, який отримує вираз у правовому акті. Юридична композиція письмового правового акту складається із наступних компонентів:

компоненти змісту (відображають сутність акту): науковість, ідея, тема, розкриття значення, відповідність формальній логіці; компоненти форми (відображають порядок розміщення та структурування тексту): реквізити (назва та вид, адресат, дата, нумерація сторінок, членування тексту), відповідність вимогам діловодства, відповідність юридичним технологіям; компоненти функціональності (зумовлюють обсяг правового акту): елемент відповідності (відповідність чинним правовим актам), елемент авторитетності (професійність суб'єкта створення правового акту), елемент затребуваності (необхідність прийняття відповідного акту); компоненти мови: має бути чіткою, зрозумілою і доступною, оформленою в офіційно-діловому стилі державною мовою, науковий характер, документальність, ясність, максимальна точність, визначеність викладу, економічність використання в тексті актів мовленнєвих засобів, зв'язність і послідовність викладу, експресивна й емоційна нейтральність, безособовість, повнота, цілісність, логічна завершеність.

6. Встановлено, що особливості вираження конструкції юридичного алгоритму в тексті правового акту пов'язані з необхідністю точного відображення його складових елементів. Юридичний алгоритм має свою власну структуру, яка складається з персоніфікації, моделі поведінки та змістовного зв'язку між ними.

Важливою ознакою є нерозривна пов'язаність елементів структури юридичного алгоритму, що утворюють логічну та послідовну цілісність, в якій сформульовано порядок діянь.

Персоніфікація є корисним інструментом конкретизації положень законодавства. Завдяки персоніфікації відбувається визначення суб'єктів правовідносин, вона виступає запорукою якісного застосування правових норм, оскільки деталізує суб'єктний склад учасників юридичної справи.

Під моделлю поведінки як складовим елементом юридичного алгоритму слід розуміти виражену в тексті конкретної статті або в іншому елементі правового акту термінологічну конструкцію, в якій відображено певну послідовність діянь (дій або бездіяльності), котрі має або може вчинити особа, зазначена у персоніфікаційній частині юридичного алгоритму, або обсяг позбавлень чи наділень такої особи певними цінностям.

Змістовний зв'язок між персоніфікацією та моделлю поведінки відображає співвідношення між ними, засновані на взаємозалежності та послідовній, логічній взаємообумовленості.

7. Проведено класифікацію видів юридичних алгоритмів за наступними критеріями:

- за характером правового регулювання: а) загальні юридичні алгоритми – положення, які містяться в законах; б) спеціальні юридичні алгоритми – положення, які містяться у правозастосовних або правореалізаційних актах;

- за формою правової активності суб’єктів права: а) юридичні алгоритми, які втілюються в життя завдяки дії; б) юридичні алгоритми, які втілюються в життя завдяки юридично-значущій бездіяльності;

- залежно від типу правових норм: а) юридичні алгоритми, виражені в матеріальних правових нормах; б) юридичні алгоритми, виражені в процедурно-процесуальних правових нормах;

- за процедурно-процесуальними особливостями прояву в соціальній діяльності: а) процесуальні юридичні алгоритми; б) юридичні алгоритми пов’язаних із процесом процедур; в) юридичні алгоритми самостійних правових процедур;

- за формою вираження: а) письмові юридичні алгоритми – зафіксовані у текстах письмових правових актів; б) усні юридичні

алгоритми – виражені в офіційно визнаній формі алгоритми словесного виконання правових норм; в) конклюдентні юридичні алгоритми;

- за особливістю забезпечення виконання та формою припису: а) алгоритми жорсткого права; б) алгоритми м'якого права.

8. Розкрито роль юридичних алгоритмів як системоутворюючих складових існування процедурних і процесуальних норм. При дослідженні правової системи будь-якої держави можна встановити, що процедури використовуються значно частіше, ніж процес. Процедури існують в усіх, без винятку, галузях права. Існування права невід'ємно пов'язано з процесом і процедурою. Саме в них відображається порядок і послідовність здійснення юридичної діяльності та/або юридично значимих дій різними суб'єктами права, що спрямовані на досягнення юридично значущого результату.

Зазначене свідчить про пов'язаність юридичного процесу і правової процедури, яка полягає в тому, що обоє представлені у вигляді встановленої в правових нормах послідовності зміни фаз розвитку та мають деякі схожі ознаки. Однак це не означає тотожності зазначених понять (хоча свідчить про наявність певної «єдиної основи» – юридичного алгоритму).

Між юридичним процесом і правовою процедурою існує ряд відмінностей: процедура здійснюється як безпосередньо, так і опосередковано, процес лише опосередковано; процедурні норми можуть закріплюватися як на нормативному, так і на індивідуальному рівні. Процесуальні норми, навпаки, можуть закріплюватися лише в централізованому, як правило, в законодавчому порядку. Більше того, для юридичного процесу характерна більш детальна регламентація послідовності перебігу; юридичний процес, на відміну від процедури, регламентовано імперативними правовими нормами, тоді як процедура

визначається як імперативними, так і диспозитивними нормами; правова процедура може здійснюватися кожним дієздатним суб'єктом права. Юридичний процес здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами, які володіють особливим правовим статусом. З урахуванням того, що для здійснення юридичної діяльності необхідна система спеціально уповноважених органів, а відповідно – й цільове матеріально-технічне забезпечення, то основною формою такої діяльності є юридичний процес. Основною, але не єдиною, оскільки в рамках юридичної діяльності здійснюються й окремі процедури.

У будь-якому разі, як юридичний процес, так і правова процедура перш за все відображають певний порядок, модель, послідовність діянь суб'єктів, а як уже зазначалося, така модель поведінки закріплюється саме в юридичних алгоритмах.

9. Проаналізовано сучасні підходи до розуміння юридичних технологій та удосконалено категоріально-понятійний апарат загальнотеоретичної юриспруденції в контексті встановлення співвідношення між термінами: юридична техніка – сукупність юридично-технічного інструментарію (засобів), який слід використовувати при створенні та вдосконалені письмових правових актів; юридична технологія – сукупність науково-обґрунтованої інформації (правил, способів, методів, концепцій та ін.) щодо використання юридичного інструментарію при створенні правових актів і здійсненні юридичної діяльності.

Ґрунтуючись на сформованих у науковій літературі тенденціях щодо розуміння суті, змісту й призначення юридичної техніки і юридичної технології та їх співвідношення, можна зробити висновок про необхідність і можливість подальшої диференціації та інтеграції знань про юридико-технічний і юридико-технологічний аспекти юридичної діяльності з метою найбільш адекватного відображення та

конструювання її сучасних різновидів, що зумовлює потребу в розробці фундаментальної концепції юридичної технології.

Юридична технологія включає систему взаємопов'язаних операцій та обумовлена рівнем розвитку правової системи суспільства, яка ґрунтується на знаннях про оптимальну взаємодію юридичних і юридично-технічних засобів, а також наукових висновків, що використовуються для досягнення певних правових цілей і тягнуть за собою певні юридичні результати.

10. Визначено, що до базових юридичних технологій законотворчої діяльності в Україні належать: юридичні технології розробки законопроєкту; юридичні технології прийняття законів; юридичні технології обслуговування законів.

Обґрунтовано, що юридичні технології розробки законопроєкту поділяються: на технології попереднього аналізу правовідповідності (відповідність міжнародним актам, законодавству ЄС та України, відповідність правам і свободам людини); технології попереднього аналізу матеріально-технічного забезпечення прийняття та виконання закону (фактичні витрати, навантаження на бюджет та ін.); технології формалізації змісту (мовно-лінгвістичні вимоги до тексту та термінології проєкту закону); технології компонування структури (визначення та розташування структурних елементів, встановлення реквізитів, встановлення зв’язків з іншими актами).

Встановлено, що юридичні технології прийняття законів включають: технології правової експертизи; технології розрахунку матеріально-технічного забезпечення прийняття та виконання закону (фактичні витрати, навантаження на бюджет та ін.); технології внесення та відкликання законопроєктів; технології розгляду законопроєктів;

технології прийняття та повторного розгляду законів; технології опублікування законів.

Юридичні технології обслуговування законів складаються з технологій зберігання та ведення справи закону.

11. Охарактеризовано юридичні технології створення правових актів у правозастосовній і правореалізаційній діяльності. Зокрема визначено, що реалізація і правозастосування є різновидами типової дії права та об’єднуються більш широким поняттям – здійснення права. Здійснення права складається з двох типів: безпосереднього – правореалізаційного, та опосередкованого – правозастосовного. Безпосередній тип здійснення права втілюється у життя в таких формах: виконання, використання, дотримання. Опосередкований тип здійснення права своєю чергою класифікується на два види: публічно-правове та приватно-правове правозастосування.

Як публічно-правове, так і приватно-правове правозастосування поділяються на організаційно-виконавче (здійснюється у формах конкретизації та контролю) і правоохоронне (здійснюється у формах вирішення спорів і накладення санкцій).

Мові правозастосовних актів властива послідовність і логічність викладення. У більшості випадків законом встановлюються виключні вимоги щодо їх форми і змісту. Текст такого документа має відображати причинно-наслідкові зв'язки в межах речення і в повному тексті. Зокрема, мотивувальна частина документу має відповідати його резолютивній частині. Письмовий правозастосовний акт, своєю чергою, є законним і обґрунтованим лише в тому разі, якщо висновки ґрунтуються на логічних доводах і відповідають закону. Не допускається перефразовувати текст правової норми, неточно її відтворювати. Акти застосування права мають

бути категоричними, тобто повинні давати таку відповідь на вимоги, яка б зняла невизначеність у взаємовідносинах.

Своєю чергою, правореалізаційні письмові правові акти відображають більшу диспозитивність щодо їх форми та змісту. Законом встановлюються лише загальні вимоги, і лише від суб'єкта залежить, як він сформулює своє волевиявлення. За загальним правилом, юридична композиція таких актів має вступну, основну та заключну частини. Окрім загальних юридичних технологій, у яких формулюються вимоги до змісту, логіки і мови правових актів, для розробки письмового правореалізаційного акту велике значення мають суб'єктивні характеристики. Компетентність і досвід субє'кта, його вміння мислити креативно, абстрактно та творчо, зумовлюють створення якісного документу. Але у будь-якому випадку, як правозастосовні, так і правореалізаційні правові акти мають відповідати критеріям законності й обгрунтованності.

12. Показано специфіку ролі юридичних технологій електронного документообігу в процесах діджиталізації сучасної держави. Обгрунтовано, що стрімкий розвиток суспільних відносин в епоху постмодерну, динаміка технологічного розвитку й процесів обміну інформацією зумовлюють, в тому числі, особливе становище й роль електронного документа в системі документообігу сучасності.

Правове регулювання в сучасній державі має відбуватися із застосуванням цілісної системи засобів, підпорядкованих головній меті – забезпеченню реалізації та захисту прав і свобод індивідів. Такі засоби мають бути досконалими не лише з точки зору вимог юридичної техніки і технологій, але й відповідати потребам та інтересам суспільства, в тому числі з урахуванням розвитку інформаційно-технологічних і комунікативних процесів.

Сучасну державу характеризують наступні ознаки: орієнтованість на створення належних умов реалізації та захисту прав і свобод індивідів, стійкість, відкритість до співпраці з іншими суб'єктами, ефективний механізм реалізації функцій і належний рівень діджиталізації.

13. Визначено юридичні технології обслуговування нормативно-правових актів, до яких слід відносити певну сукупність принципів, правил, вимог і методів, використання яких забезпечує належний рівень зберігання, державної реєстрації, правової експертизи та опублікування нормативно-правових актів.

Завдяки застосуванню цих технологій, нормативно-правові акти не лише отримують підтвердження їх відповідності національному та міжнародному праву, правам людини, але ще й зберігаються та підтримуються в належному стані, набуваючи статусу еталонних актів.

14. Юридична креативістика як наука є системою знань про загальні закономірності сучасного правового мислення та порядок використання певних правил, способів, методів мистецтва створення, втілення у життя та обслуговування правових актів під час здійснення правової діяльності компетентними суб'єктами права.

Формуванню юридичної креативістики як самостійного наукового напряму передував тривалий історичний розвиток і збагачення її теоретичного арсеналу: починаючи з простих і зрозумілих правил формальної фіксації волі суб'єкта правотворення до формування розгалуженої та впорядкованої системи знань.

Необхідність виокремлення юридичної креативістики в системі юридичних наук зумовлена потребою прямих досліджень загальних закономірностей про особливості сучасного правового мислення та порядок використання певних правил, способів, методів мистецтва створення, втілення у життя та обслуговування правових актів. Зазначені

пошуки дозволяють дослідити на більш глибокому рівні правову сферу. Розкрити сутність і роль суб'єктів правотворення у процесах формалізації права з урахуванням їх досвіду, використання ними емпіричної бази, осмислення та узагальнення фактів правової реальності.

Як і будь яка інша юридична наука, юридична креативістика виконує певні функції, які є відображенням її впливу на розвиток освітянської, наукової та практичної складової юриспруденції. Доцільним є виділення наступних функцій: пізнавальна, евристична, прогностична, методологічна, науково-прикладна, естетична.

15. Обґрунтовані вихідні засади юридичної креативістики, а саме: 1) наука (науковість) – це особливість світогляду, правового мислення та системи впорядкованих знань, пов'язаних із мистецтвом створення правових актів; 2) право (правовідповідність) – це обов'язкове використання законодавчо регламентованої інформації щодо порядку створення, обслуговування та втілення в життя правових актів; 3) мова (мовнодосконаліть) – це спосіб і форма виразу теоретичної моделі в реальному правовому акті.

Встановлено об'єкт, предмет, функції, соціальне призначення юридичної креативістики, обґрунтовано доцільність її виокремлення як самостійної юридичної науки, охарактеризовано взаємозв'язок з іншими дисциплінами юриспруденції.

16. Обґрунтовано, що юридична креативістика не лише має розвиватися як наука, але й має посісти відповідне місце серед дисциплін загальнотеоретичної юриспруденції.

Вихідним призначенням цієї навчальної дісциплини є формування у студентів компетентностей, пов'язаних із мистецтвом створення якісних правових актів і здійсненням ефективної юридичної діяльності.

Зокрема, до таких компетенцій належать: здатність демонструвати знання про правила створення письмових правових актів; здатність належно використовувати юридичну термінологію, ефективно і вільно передавати концептуальні ідеї, принципи й теорії юридичної техніки та технологій письмовими, усними та візуальними засобами; здатність орієнтуватися у світовому й національному нормативно-правовому просторі в контексті необхідності постійного розширення й актуалізації знань для підвищення професійної майстерності у сфері технологій створення письмових правових актів.

Формування у студентів юридичного профілю зазначених компетенцій є основою забезпечення високого рівня якості їх юридичної діяльності у майбутньому.

17. Охарактеризовано сучасне правове мислення та інноративну юридичну аргументацію в контексті формування юридичної креативістики. Наголошено на необхідності розмежовувати: креативність юриспруденції – як здатність нетривіального та нетрадиційного підходу до вирішення питань у правовій сфері, та юридичну креативістику – як вчення, систему знань про особливості сучасного правового мислення і мистецтво створення, впорядкування, тлумачення, обслуговування та втілення в життя правових актів.

Теоретичне співвідношення (креативність юриспруденції – юридична креативістика) є відображенням процесу й результату осмислення, фактичних дій щодо створення ефективної та якісної різоми права – еволюційно прогресуючої, такої що змінюється, але не міняє суті й мети свого існування, сукупності соціальних регуляторів, направлених на впорядкування суспільних відносин у межах, які відповідають вірі людей в наявність у них певних природніх прав, свобод і обов’язків.

Слід враховувати, що найбільш повне осягнення предмету юридичної креативістики можливе лише за умови застосування креативного начала в дослідженні правової сфери.

Вдосконалено визначення поняття «правокреатор» (law creator) – фізична особа (має професійний або науковий рівень правосвідомості), яка створює тексти письмових правових актів із використанням юридичних технологій і на основі креативного правового мислення.

18. Юридичні технології та алгоритми складають суттєву основу організації якісної юридичної діяльності, є запорукою розвитку правової системи, підвищення рівня ефективності правового регулювання, росту та збагачення правової культури.

Всебічне загальнотеоретичне дослідження юридичних алгоритмів, алгоритмів права, технічних алгоритмів у праві, юридичних технологій, мови права, юридичної креативістики та особливостей креативного мислення у сучасній юриспруденції, вміле використання на практиці результатів таких досліджень, є необхідними умовами правового розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Діджиталізація» – слово 2019 року в Україні за версією онлайн-словника «Мислово». URL: https://itc.ua/news/didzhitalizacziya-slovo-2019-roku-v-ukra%D1%97ni-za-versi%D1%94yu-onlajn-slovnika-mislovo/
2. Аверин А. В. Формирование научно-правового мышления судей как направления судебно-правовой политики. *Правовая политика и правовая жизнь.* 2004. № 2. С. 6-13.
3. Академічний тлумачний словник української мови. URL: http://sum.in.ua/s/akt.
4. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. 492 с.
5. Алаіс С. І. Проблема праворозуміння в основних школах права : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2003. 203 с.
6. Алексеев А. С. Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. 710 с.
7. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник, 2-е изд. перераб. и доп. М.: ТК Велби, «Проспект», 2008. 565 с.
8. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права : курс лекций. Свердловск : изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1966. 195 с.
9. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия. Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. М.: Статут, 2000. 256 с.
10. Алексеев С. С. Теория права. М.: «Бек», 1995. 320 с.
11. Андріїв В. Правові норми в системі соціальних норм держави. *Підприємництво, господарство і право.* 2007. № 9. С. 46-49.

12. Андрюшко І. Я. Правове мислення як індикатор правового розвитку. *Правові проблеми зміцнення української державності* : матер. Міжнародної наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 19–20 листопада 2010 р.) / ГО «Причорноморська фундація права». Одеса, 2010. С. 9–10;
13. Андрюшко І. Я. Моральні основи правового мислення. *Моральні основи права* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 16.12.2010 р.). Надвірна : «Надвірнянська друкарня», 2010. С. 175–178.
14. Антропокультурні чинники європейського вибору України : монографія / авт. кол.: Є. І. Анрос, Г. І. Шалашенко, В. П. Загороднюк та ін. К.: Наукова думка, 2014. 300 с.
15. Антропологія права : навч. посіб. / В. І. Кушерець, В. М. Кравець, С. О. Мосьондз та ін.; за ред. В. І. Кушерця. К.: Знання України, 2011. 223 с.
16. Арабаджи Н. Б., Манько Д. Г. Юридичні технології адвокатської діяльності в системі цінностей права. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету.* О.: «Гельветика», 2018. Вип. 28. С. 4–7.
17. Аракелян М. Р. Правозахисна діяльність адвокатури: теоретико правовий ракурс : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 386 с.
18. Аракчеев В. С. Процедурно-правовые нормы: понятие и значение в регулировании трудовых отношений. Томск, 1981. 211 с.
19. Артеменко В. Проектування нормативно-правових актів / Фонд «Європа XXI». К., 2007. 256 с.
20. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навч. посіб., 2-ге вид., змін. і доп. К.: Стилос, 2004. 277 с.
21. Артикуца Н. В. Мова права та її вивчення студентами юридичних спеціальностей у вищих навчальних закладах України. *Культура народов Причерноморья.* 2004. № 49, Т. 2. С. 155–157.

22. Артикуца Н. В. Нові підходи до мовної підготовки майбутніх юристів і викладачів права. *Право України*. 1997. № 12. С. 58–60.
23. Бабаев В. К. Теория государства и права : учеб. для вузов. М. : Юристъ, 2004. 458 с.
24. Баранов В. М. К вопросу о процессе и результате подготовки в России специалистов правотворчества. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2018. № 2 (42). С. 497–502.
25. Баранов В. М. Предисловие. *Проблемы юридической техники* : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. Н. Новгород, 2000. С. 10.
26. Баранов В. М. Норморайтер как профессия. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2017. № 6. С. 16–29.
27. Баранов В. М. Теневое право : монография / Нижегородская акад. МВД России. Н. Новгород, 2002. 165 с.
28. Белов В. А. Юридическая техника российского налогового законодательства (общетеоретический анализ) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2002. 191 с. URL: http://www.dissercat.com/content/yuridicheskaya-tekhnika-rossiiskogo-nalogovogozakonodatelstva-obshcheteoreticheskii-analiz.
29. Бердяєв Н. А. Царство Духа и царство кесаря. М.: «Республика», 1995. 383 с.
30. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Пер. с фр.; под. общ. ред. В. И. Даниленко. М.: NOTA BENE, 2000. 576 с.
31. Бибило В. Н. Специфические особенности норм гражданского процессуального прав. *Правовые средства обеспечения развития экономики Республики Беларусь* : сб. мат. Междунар. науч-практ. конф. (г. Минск, 9–10 ноября 2007 г.). Мн.: БГУ, 2008. С. 388–390.
32. Биля І. Нормотворча техніка. *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій,

Ю. С. Шемшученко. К.: «Ін Юре», 2003. Т. 1 : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. С. 474-477.

33. Биля І. О. До проблеми термінології нормативних правових актів. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. 2000. Вип. 44. С. 3–7.
34. Бігун В. С. Правова антропологія. До питання про дослідження людини в праві. *Часопис КУП*. 2002. № 2. С. 15–20.
35. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. К., 2011. 303 с.
36. Бобрешов Є. Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К., 2011. 20 с.
37. Бобровник С. В. Правознавство. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. К., 2003. Т. 5. 736 с.
38. Богуцький П. Українське право: ідентифікація та розвиток національної правової системи. URL: http://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/ukrayins%60ke-pravo-identyfikatsiya-ta-rozvytok-natsional%60noyi-pravovoyi-systemy/
39. Бойко Г. І. Юридична конструкція як засіб юридичної техніки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 190–198.
40. Большая Советская энциклопедия. М.: Сов. энцикл., 1969–1978. 719 с.
41. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева. 3‑е изд. М.: ИНФРА-М, 2006. 858 с.
42. Борисова Л. Н. Общая теория процессуальных норм права : автореф. дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Ставрополь, 2004. 25 с.
43. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми : проблемні лекції. Дніпропетровськ : АМСУ, 2006. 73 с.

44. Братасюк М. Ціннісний підхід до права в контексті сучасної правничої методології. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 11. С. 3–7.
45. Бутенко О. В. Поняття та сутність правової експертизи юридичних документів. *Юридична Україна*, 2009. № 6. С. 4–9.
46. В'юницька О. І. Роль Ради Європи у зміцненні демократії у країнах Центрально-Східної Європи : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. К., 2005. 20 с.
47. Васильев Р. Ф. О понятии правового акта. *Вестн. Моск. ун-та.* Сер. 11. *Право.* 1998. № 5. С. 3–25.
48. Васильев Р. Ф. Законодательный процесс. Понятие. Институты. Стадии : научно-практ. пособие / отв. ред. Р. Ф. Васильев. М., 2000. 320 с.
49. Васильев С. В. Юридические конструкции как инструмент правоприменения в гражданском судопроизводстве. *Электронный научн. журнал «Наука. Общество. Государство»*. 2013. № 3 (3). С. 1–7.
50. Васильєв Р. Ф. О понятии правового акта. *Вестн. Моск. ун-та.* Сер. 11. Право. 1998. № 5. С. 14–17.
51. Введение в украинское право / под общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. 2-е изд., перераб. и доп. О.: Юрид. л-ра, 2009. 768 с.
52. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
53. Вища рада правосуддя. Нові світові стандарти у сфері правового регулювання формують транспарентність та діджиталізація. URL: https://hcj.gov.ua/news/novi-svitovi-standarty-u-sferi-pravovogo-regulyuvannya-formuyut-transparentnist-ta
54. Гарник О. В. Вступ до філософії права. Дніпропетровськ : ДДУ, 1999. 100 с.
55. Гегель Г. В. Ф. Философия права / пер. с нем. М.: Мысль, 1990. 524 с.

56. Гойман В. И. Действие права (методологический анализ) / Академия МВД РФ. М., 1992. 351 с.
57. Гончаренко В. Г. Пізнавальна функція юридичної кваліфікації. *Вісник Академії адвокатури України*. К.: Видавничий центр Академії адвокатури України. 2010. № 1 (17). С. 106–108.
58. Горобец К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс : монография. Одесса : «Фенікс», 2013. 218 с.
59. Горшенев В. М., Недбайло П. Е. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика. М., 1976. 370 с.
60. Горшенев В. М. Нетипичные нормативные предписания в праве. *Советское государство и право*. 1978. № 3. С. 113–114.
61. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15/paran720#n720
62. Губаева Т. В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности. М.: Норма, 2004. 160 с.
63. Губаева Т. В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности : монография. 2-е изд., пересмотр. М.: Норма: НИЦ ИНФРА-М, 2014. 176 с.
64. Гудима Д. А. Людина правова та юридична: спроба антропологогерменевтичного аналізу. *Актуальні проблеми держави і права.* 2009. Вип. 50. С. 276–283.
65. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. К., 2007. 422 с.
66. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». К., 2007. 35 с.
67. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності) : навч. посіб. К.: Знання, 2005. 655 с.

68. Гусарєв С. Д. Правова діяльність в структурі соціальної діяльності. *Українське право*. 2005. № 1. С. 41–50.
69. Давыдова М. Л. Профессия норморайтера: массовость или элитарность? *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2018. № 2 (42). С. 357–360.
70. Дашковська Т. М. Співвідношення правових норм і юридичного процесу у деяких правових системах світу : дис. ... канд. юрид. наук спец.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2016. 215 с.
71. Даштамиров С. А. Социальные нормы: гносеологический и социологический анализ. Баку, 1984. 189 с.
72. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. 1072 с.
73. Дельнуа Поль. Номопроектувльник / Пер. з франц. *Нариси з нормотворення. Міжнародний досвід*. Кн. 1. К., 2000. 420 с.
74. Дідич Т. О. Правоутворення в Україні: теоретико-правові та практичні аспекти : монографія. К.: Ліра, 2017. 492 с.
75. Дідич Т. О. Правоутворення: поняття та сутність явища. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 1. С. 35–39.
76. Діомідова О. Ю. Сучасна юридична лінгвістика: перспективи розвитку. *Мова і суспільство*. 2014. Вип. 5. С. 18–22.
77. Дія права: інтегративний аспект : монографія / відп. ред. Н.М. Оніщенко. К.: «Юридична думка», 2010. 359 с.
78. Дормидонтов Г. Ф. Классификация явлений юридического быта, относимых к случаям применения фикций. Ч. I. *Юридические фикции и*

презумпции. Вестник граждан. права. 2011. № 3. URL: http://base. consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc; base=CJI;n=52552

79. Дубов Г. О. Становлення методології юридичних досліджень: особливості радянського та сучасного етапів : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2014. 160 с.
80. Дудаш Т. І. Правоназви як закономірний прояв праворозуміння. Права людини: соціально-антропологічний вимір : колективна монографія. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія І. Дослідження та реферати.* Вип. 13. Львів : Світ, 2006. 280 с.
81. Дудченко В. В. Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2007. 394 с.
82. Дудченко В. В. Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Одеса, 2007. 35 с.
83. Дудченко В. В., Аракелян М. Р., Завальнюк В. В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2014. 183 с.
84. Дудченко В. В., Капустіна Н. Б., Горобець К. В. Сучасні філософсько-правові доктрини : навчально-методичний посібник. Одеса : Фенікс, 2018. 76 с.
85. Дудченко В. В. Подальший розвиток природно-правової концепції в українській юриспруденції. *Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* К., 2010. Випуск 50. С. 803–804.
86. Дудченко В. В. До питання щодо становлення новаційного науково-правового мислення. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу (м. Одеса, 20–21 травня 2011 р.). Т. 1 / відп. ред. д-р юрид. наук

В. М. Дрьомін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2011. С. 38-42.

87. Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник для вузов. М.: Норма, 2005. 640 с.
88. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42016052
89. Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность : учебное пособие. М.: «БЕК», 1997. 362 с.
90. Завальна Ж. В., Старинський М. В. Професійні навички юриста : навч. посіб. Суми : Універсальна книга, 2006. 160 с.
91. Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 47. С. 309–312.
92. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.
93. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
94. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : Затверджені Наказом Національного агентства України з питань державної служби 05.08.2016 р. № 158. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text
95. Зайцев И. М. Понятие и содержание юридического процесса. *Теория государства и права* : курс лекций / под ред. Матузова Н. И., Малько А. В. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. С. 243-246.
96. Законотворча діяльність: словник термінів і понять / заг. ред. В. М. Литвина. К.: Парламентське вид-во, 2004. 340 с.

97. Заморська Л. І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 304 с.
98. Зархіна С. Сучасні підходи до взаємодії філософії мови та філософії права. *Вісник академії правових наук України*. 2003. № 4. С. 284–290.
99. Зейкан Я. П. Адвокатська техніка: методика підготовки прямого допиту і вступної промови. Х.: Фактор, 2016. 160 с.
100. Игнатьев В. Г. Государственная служба. Ростов н/Д., 2004. 560 с.
101. Иеринг Р. Борьба за право / пер. Лойко В. И. М.: Изд-во Вестника знания (В. В. Битнера), 1912. 71 с.
102. Исаева Л. А. Юридические технологии в деятельности уголовно-исполнительной системы : дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Владимир, 2008. 199 с.
103. Источники права : учеб. пособие. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. 760 с.
104. Ієрінг Рудольф фон. Юридична техніка. М.: Стаут, 2008. 231 с.
105. Кант И. Метафизика нравов в двух частях. Часть первая. Метафизические начала учения о праве / Соч.: в 6-ти т. М., 1965. Т. 4. Ч. 2. 478 с.
106. Карпенко Ю. О. Мовознавство. Українська мова : енциклопедія / 3-є вид., зі змінами і доповненнями; редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко О. О. К., 2007. 824 с.
107. Карпов Я. С., Кисельник О. В., Кремень В. Г. Концепції сучасного природознавства : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Професіонал, 2004. 496 с.
108. Карташов В. Н. Юридическая техника, тактика, стратегия и технология (к вопросу о соотношении). *Проблемы юридической техники*. Н. Новгород, 2000. С. 16–23.

109. Карташов В. Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. Саратов : изд-во Саратовского ун-та, 1989. 399 с.
110. Кауфманн А. Онтологическая структура права. *Российский ежегодник теории права.* 2008. № 1. С. 151–174.
111. Кацавець Р. С. Судові промови державного обвинувача та адвоката-захисника у кримінальному судочинстві України: правові, етичні, логічні та мовні аспекти : монографія. К.: ЦУЛ, 2014. 150 с.
112. Кашанина Т. В. Юридическая техника : учебник. М.: Эксмо, 2008. 512 с.
113. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. К.: Кондор, 2006. 477 с.
114. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01. Л., 2013. 449 с.
115. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. М.: Аванта+, 2001. 559 с.
116. Клочко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* Х.: Право, 2009. Вип. 18. С. 148–154.
117. Ковтонюк А. М. Основні концепції права в інтегративній юриспруденції. *Університетські наукові записки.* 2007. № 4. С. 32–37.
118. Козюбра М. І. Загальнотеоретичне правознавство *:* стан та перспективи. *Право України*. 2010. № 1. С. 32-44.
119. Козюбра М. І. Моделі (типи) юридичної аргументації. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2013. Т. 144–145. С. 3–8.
120. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівень. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.

121. Коморний О. М. Правові акти – поняття та ознаки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 32. С. 204–215.
122. Кони А. Ф. Очерки и воспоминания : публичные чтения, речи, статьи и заметки. СПб. : тип. А. С. Суворина, 1906. X. 892 с.
123. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254л/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4838
124. Копейчиков В. В. Правознавство : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 1999. 480 с.
125. Котенко О. А. Право як явище соціальної дійсності. *Часопис Київськ. ун-ту права.* 2011. № 3. С. 62–64.
126. Котенко О. А. До питання про генезис правового розвитку. *Державо і право* : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. К., 2010. Випуск 50. С. 75–80.
127. Кравченко А. П. Антропологічний принцип у філософії права : монографія. Х., 2007. 258 с.
128. Кравченко С. П. Навчальна дисципліна «Мова українського права». *Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції :* монографія. Одеса, 2012. С. 410–417.
129. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навчальний посібник. 3-тє вид. Тернопіль : Карт Бланк, 2002. 247 с.
130. Красницька А. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування : посібник. 2-ге вид., доповн. і переробл. К.: Парламентське вид-во, 2006. 537 с.
131. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : монографія. / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. 488 с.

132. Крестовская Н. Н., Оборотов Ю. Н., Крыжановский А. Ф., Матвеева Л. Г. Теория государства и права. Государственный экзамен. Изд. 5-е. Х.: Одиссей, 2009. 256 с.

133. Крестовська Н. М. Нові підходи до типології держави. *Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія. Одеса, 2012. С. 256–268.

134. Крижановський А. Ф. Сучасний правопорядок: контури теорії. *Актуальні проблеми держави і права*. О.: Юрид. л-ра, 2009. № 49. С. 251–258.

135. Крижановський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія / Одес. нац. юрид. акад. О.: Фенікс, 2006. 196 с.

136. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

137. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

138. Кузьмина Е. М. Современные подходы к конструкции «субъект правоприменительной деятельности». *Юридическая техника*. 2013. № 7. С. 371–374.

139. Курьянов В. А. Процессуально-правовое мышление в деятельности следователя. *Юрист-Правовед.* 2008. № 5 (30). С. 113–115.

140. Куціпак О. В. Правовий акт як форма прояву правового життя : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01, НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2015. 190 с.

141. Леушин В. И. Соотношение правовой практики и юридической деятельности. *Юридическая деятельность: сущность, структура, виды* : сб. науч. тр. Ярославль, 1989. С. 45-50.

142. Леушин В. И. Юридическая практика в социалистическом обществе: гносеологический и специально-юридический аспект : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Свердловск, 1990. 35 с.
143. Логіка : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / А. Є. Конверський. К.: Укр. Центр духов. культури, 1999. 399 с.
144. Логіка для юристів : лекції / Правничий коледж ЛНУ ім. І. Франка. URL: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/83/23/
145. Логіка традиційна та сучасна : підручник / А. Є. Конверський; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2004. 535 с.
146. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М.: НОРМА, 2003. 240 с.
147. Лукьянова Е. Г. Процессуальное право и его место в структуре права : дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2000. 218 с.
148. Максимов С. И. Правовая реальность : опыт философского осмысления. Харьков, 2002. 327 с.
149. Мальцев Г. В. Социальные основания права. М.: Норма, 2007. 800 с.
150. Манько Д. Г. Легалізація в механізмі дії права : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2014. 232 с.
151. Манько Д. Г. «Узаконение» или «отмывание»: к вопросу о видах легализационной процедуры. *Гуманізація у сфері кримінальної юстиції: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 18 лютого 2011 р.). Одеса, 2011. С. 52–55.
152. Манько Д. Г. Взаємозалежність правових систем в умовах глобалізації та інтеграції: позитивний та негативний аспекти. *Євроінтеграція: польський досвід і українські перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12 квітня 2019 р.) / за ред. А. Ф. Крижановського; уклад.: Н. М. Крестовська, С. І. Цуркану. Одеса : «Гельветика», 2019. С. 14–16.

153. Манько Д. Г. Віртуальне буття електронного документу: питання теорії та практики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. № 4. С. 13–17.

154. Манько Д. Г. Дія права та механізм дії права: загальнотеоретичний аналіз. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : Фенікс, 2015. Вип. 23. С. 74–77.

155. Манько Д. Г. Законотворчество и правоотношения по его осуществлению: теоретико-правовой анализ. *Юридичний Вісник*. Одеса: Юрид. літ., 2013. № 3. С. 24–31.

156. Манько Д. Г. Запровадження європейських демократичних цінностей в Україні: окремі технології та алгоритми. *Україна. Євроінтеграція. Інтермаріум: історія і сучасність* : матер. II Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 27–28 жовтня 2017 р.) / ред. кол.: С. В. Ківалов, А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська / Міжнародний гуманітарний університет. Миколаїв, 2016. С. 23–26.

157. Манько Д. Г. Імперативний припис у праві: аспекти природи юридичного алгоритму. *Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 8–9 вересня 2017 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2017. С. 15–20.

158. Манько Д. Г. Класифікація видів юридичних алгоритмів. *Юридична наука в умовах євроінтеграції України та Молдови*: *сучасні орієнтири правового розвитку* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Кишинів, 24–25 березня 2017 р.) / com. org.: V. Bujor (preşedinte) et al. Chişinău : S. n., 2017. С. 33–36.

159. Манько Д. Г. Легализация информационного пространства в сети Интернет. *Сучасні проблеми соціогуманітарних та фундаментальних наук* : матеріали наук. конф. професорсько-викладацького складу, студентів магістрів та аспірантів (м. Одеса, 19 травня 2011 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса : Фенікс, 2011. С. 62–65.
160. Манько Д. Г. Легализация как феномен правовой жизни современного общества. *Юридичний вісник.* Одеса : Юридична література, 2013. № 1. С. 18–23.
161. Манько Д. Г. Легалізаційна діяльність як вид юридичної діяльності. *Публічне право. Науково-практичний юридичний журнал.* 2013. № 9. С. 283–288.
162. Манько Д. Г. Легалізація іноземних заробітчан в Україні. *Науковий вісник Міжнар. гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» :* зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. № 2. С. 9–13.
163. Манько Д. Г. Легітимація і легалізація юридичної особи. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. Одеса : Юридична література, 2012. Вип. 63. С. 85–92.
164. Манько Д. Г. М'яке право та його роль у реалізації інвестиційних проектів. *Торгово-економічна і гуманітарна співпраця між Україною і Китаєм у контексті проекту «Один пояс – один шлях»* : матеріали науково-практичної конференції (м. Одеса, 22 січня 2018 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2018. С. 6–7.
165. Манько Д. Г. Методологічні засади дослідження юридичного алгоритму. *Чорноморські наукові студії* : матеріали III міжнародної мультидисциплінарної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2017. С. 22–25.
166. Манько Д. Г. Модель поведінки як складовий елемент структури юридичного алгоритму. *Юридична наука нового часу: традиції та*

вектори розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 9 березня 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса : «Гельветика», 2018. С. 12–14.

167. Манько Д. Г. Особливості історичного розвитку інституту легалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2012. № 3. С. 11–18.
168. Манько Д. Г. Особливості методології юридичної техніки й технології. *Розвиток методології сучасної юриспруденції* : III Міжд. наук. конфер. пам'яті професора О. В. Сурилова (м. Одеса, 12 квітня 2013 р.) / відп. ред. Ю. М. Оборотов; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2013. С. 124–127.
169. Манько Д. Г. Персоніфікація як складовий елемент структури юридичного алгоритму. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 2–3 березня 2018 р.) / Міжнар. гуманітарний університет. Одеса, 2018. С. 5–10.
170. Манько Д. Г. Право, свобода і справедливість: співвідношення та роль у соціальному регулюванні. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 26–27 лютого 2016 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2016. С. 12–18.
171. Манько Д. Г. Природа людиноцентриського розуміння права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» :* зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2015. Вип. № 17. Том 1. С. 15–18.
172. Манько Д. Г. Процедурно-процесуальний механізм права як форма здійснення юридичної діяльності. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : збірник наукових праць / Міжнар. гуманіт. ун-т. Одеса, 2012. Вип. 16. С. 64–67.

173. Манько Д. Г. Спеціальні методи юридичної діяльності щодо створення правових актів. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету.* Одеса : «Гельветика», 2018. Вип. 29. С. 4–7.

174. Манько Д. Г. Структура юридичного алгоритму та його відображення у правових актах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» :* зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2017. Вип. № 25. С. 4–8.

175. Манько Д. Г. Технологический механизм права и его соотношение с юридической деятельностью. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» :* зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2013. Вип. 6–2, том 1. С. 40–44.

176. Манько Д. Г. Технології здійснення правозастосовної діяльності. *Приватне право в умовах глобалізації: на шляху до ренесансу українського права* : збірник наукових праць / за ред. І. Г. Оборотова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 157–162.

177. Манько Д. Г. Технології проведення правової експертизи юридичних документів. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету.* Одеса : Фенікс, 2016. Випуск 25. С. 63–67.

178. Манько Д. Г. Технології формалізації права. Н*ауковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» :* зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2013. Вип. № 5. С. 18–21.

179. Манько Д. Г. Щодо визначення поняття юридичної техніки і технології. *Держава і право* : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 50. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. С. 93–98.

180. Манько Д. Г. Щодо визначення предмету навчальної дисципліни «Проблеми теорії держави і права». *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Всеукраїнської

науково-практичної конференції (м. Одеса, 6–7 лютого 2015 р.) / гол. оргком. А. А. Березовський, Т. О. Анцупова, О. С. Кізлова, Н. А. Орловська, Д. В. Кравцов, Є. Л. Стрельцов / Міжнар. гуманітарний університет. Одеса, 2015. С. 15–18.

181. Манько Д. Г. Щодо визначення складу суб'єктів формалізації права. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 23–24 жовтня 2015 р.) / Запорізька міська громадська організація «Істина». Запоріжжя, 2015. С. 18–21.
182. Манько Д. Г. Щодо широкого розуміння категорії застосування права. *Публічне право*. К.: «Атіка», 2011. № 1. С. 130–135.
183. Манько Д. Г. Юридический алгоритм как основа процедурно-процессуального механизма права. *Евразийский юридический журнал*. Москва. 2013. № 10 (65). С. 119–125.
184. Манько Д. Г. Юридична аргументація: поняття та технології здійснення. *Наукові записки Міжнар. гуманітарного університету.* Одеса : «Гельветика», 2018. Вип. № 30. С. 21–23.
185. Манько Д. Г. Юридична діяльність технології та алгоритми здійснення. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 2 (volume 1). С. 97–101.
186. Манько Д. Г. Юридична техніка й технології : курс лекцій. Херсон : Олді-плюс, 2013. 204 с.
187. Манько Д. Г. Юридичні технології та алгоритми формалізації права у вимірі юридичної діяльності : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 280 с.
188. Манько Д. Г. Юридичні технології: поняття та особливості співвідношення із суміжними категоріями. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» :* зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2019. Вип. № 37. С. 6–12.

189. Манько Д. Г. Юридично-технічні аспекти Другого статуту Великого князівства Литовського 1566 р. *Україна. Євроінтеграція. Інтермаріум: історія і сучасність* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 28–29 жовтня 2016 р.) / ред. кол.: А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, О. С. Кізлова / Міжнародний гуманітарний університет. Миколаїв, 2016. С. 75–80.
190. Манько Д. Г. Діджиталізація правового регулювання: технологічні алгоритми та електронні документи. *Держава та регіони. Серія «Право».* 2020. № 1. С. 18–23.
191. Манько Д. Г. Особливості технології логічного тлумачення правових актів. *Право і держава в дослідженнях молодих науковців* : матер. VI наук.-практ. конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Одеса, 22–23 березня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. С. 28–31.
192. Манько Д. Г. Юридическая техника и технологи в аспекте формализации права. *Духовні засади сучасного правоґенезу» – IX Прибузькі юридичні читання :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Миколаїв, 2013. С. 61–63.
193. Манько Д. Г. Юридична креативістика: поняття та місце в системі юридичних наук. *Правові новели.* 2019. № 7. Том 2. С. 13–20.
194. Манько Д. Г. Юридична креативність: поняття та складові елементи. *Чорноморські наукові студії* : матеріали VI Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції (м. Одеса, 15 травня 2020 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2020. С. 70–72.
195. Марчук В., Ніколаєва Л. Процедури правової діяльності: поняття та класифікація. *Вісник прокуратури.* 2003. № 12 (30). С. 89–90.
196. Матвєєва Л. Г. Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Х., 2005. 200 с.

197. Мацкевич И. М. Субъекты законотворчества: к вопросу о норморайтерах и не только. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2018. № 2 (42). С. 333–340.

198. Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів, схвалені постановою колегії Міністерства юстиції України № 41 від 21 листопада 2000 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va041323-00/parao26#o26

199. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. 420 с.

200. Мінченко О. В. Особливості здійснення юридичної діяльності в умовах германської правової сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2009. 217 с.

201. Місце цивільного процесуального права в правовій системі України. URL: http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/civ-proces/3.php

202. Мова права і мова закону. Юридичний текст : лекції / ЮФ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. URL: http://jurfak.univer.kharkov.ua/studentu/newlections/Tema_3_Pravnicha_lingvistika.pdf

203. Мордовцев А. Ю. Юридическое мышление в контексте сравнительного правоведения: культурно-антропологические проблемы. *Философия права*. 2003. № 1 (7). С. 38–39.

204. Мурашин О. Г. Акти прямого народовладдя у правовій системі. К.: Знання, 1999. 183 с.

205. Муромцев Г. И. Юридическая техника: некоторые вопросы содержания понятия. *Проблемы юридической техники* : сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. Н. Новгород, 2000. С. 23–27.

206. Нагребельний В. П., Оніщенко Н. М. Юридичний процес. *Юридична енциклопедія.* Т. 6. К., 2004. 768 с.

207. Наливайко Л., Романов М. Поняття та ознаки транспарентності в контексті євроінтеграції. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2016. № 5 (21). С. 27–29.
208. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм : навчальний посібник. Львів : Льв. ДУВС, 2009. 336 с.
209. Нашиц А. Правотворчество. Теория и законодательная техника. М.: Прогресс, 1974. 256 с.
210. Негрус К., Пикеринг М. Креативность и культурные ценности / Пер. с англ. Х.: «Гуманитарный Центр», 2011. 300 с.
211. Немытина М. В. Методологический смысл категории «Юридическая конструкция». *Юридическая техника.* Нижний Новгород, 2013. № 7 (ч. 2). С. 528–532.
212. Нерсесянц В. С. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина : предисловие. *Рулан Н. Юридическая антропология* : учебник для вузов / пер. с франц.; отв. ред. В. С. Нерсесянц. М.: НОРМА, 2000. С. 1–6.
213. Нерсесянц В. С. Философия права : учебник для вузов. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. 656 с.
214. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учебник. М.: НОРМА, 2000. 552 с.
215. Нерсесянц В. С. Ценность права как триединства свободы, равенства и справедливости. *Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление* / Институт государства и права РАН. М., 1996. 89 с.
216. Николина К. В. Теоретичний аналіз співвідношення процедурних та матеріальних норм права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 40–43.

217. Ніколенко Л. М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві. *Наше право*. № 10. 2013. С. 148–154.

218. Оборотов Ю. Н. Содержание аксиосферы государства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 223–231.

219. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права. *Право України*. 2010. № 4. С. 49–55.

220. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. *Проблеми філософії права.* 2003. Том 1. С. 41–43.

221. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс : учеб. / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : «Фенікс», 2011. 436 с.

222. Овчинников А. И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ. Ростов н/Д. : Изд-во Рост.ун-та, 2003. 344 с.

223. Овчинников А. И. Социокультурная самобытность правового мышления и юридическая этнология. *Юристъ-Правоведъ*. 2003. № 1 (6). С. 19-23.

224. Олійник А. С. Організаційно-правові питання забезпечення законодавчої діяльності в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». К., 1998. 17 с.

225. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія / Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Івано-Франківськ, 2014. 228 с.

226. Оніщенко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 442 с..

227. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2002. 352 с.

228. Оніщенко Н. М. Юридичний процес як форма правової діяльності. *Право України.* 2002. № 7. С. 6-12.

229. Основні засади професійної етики юристів України : Затверджені V з'їздом Спілки юристів України (м. Київ, 16 травня 2001 р.). URL: http://www.lawclinic.narod.ru/gazeta/gazeta9/3.htm

230. Панов М. І. Точність правових норм як необхідна умова якості правотворення. *Юридична техніка.* URL: http://legaltechnique.org/

231. Панько К. К. Фикции в уголовном праве и правоприменении. Воронеж, 1998. 135 с.

232. Патерило І. В. Право як ціннісна категорія : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 209 с.

233. Перерва Ю. М. Законодавчий процес в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. «Конституційне право». К., 2009. 19 с.

234. Петришин О. Соціально-юридична природа права. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 15–29.

235. Питання Міністерства цифрової трансформації. *Урядовий портал.* URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919

236. Плавич С. В. Теоретико-методологічні засади правотворчості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2009. 215 с.

237. Погребна Л. Діловодство, яким воно повинно бути. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Фактор, 2008. 416 с.

238. Податковий кодекс України від 21.12.2010 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-19

239. Подковенко Т. О. Антропологічний підхід до права як основа юридичної науки. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 32–37.

240. Поляков А. В. Общая теория права : курс лекций. СПб.: Юридический центр пресс, 2001. 642 с.

241. Поляков А. В., Тимошина Е. В. Общая теория права : учебник / Санкт-Петербургский государственный университет. Юридический

факультет. СПб.: Изд. Дом СПб государственного университета, 2005. 472 с.

242. Пономарев Д. Е. Генезис и сущность юридической конструкции : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Уральская государственная юридическая академия. Екатеринбург, 2005. 175 с.

243. Посібник з написання судових рішень у цивільному і кримінальному судочинстві. К.: Ваіте, 2016. 206 с.

244. Правила дорожнього руху від 10.10.2001 р., затверджені Постановою КМУ від 10.10.2001 р., за № 1306. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF/paran930#n930

245. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Х., 2013. 976 с..

246. Правове письмо / В. А. Ватрас, Д. А. Монастирський, В. Г. Рогожа та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 147 с.

247. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко; за заг. ред. В. С. Журавського. К.: Юрінком Інтер, 2003. 294 с.

248. Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА (UNIDROIT) : Міжнародний документ від 01.01.1994 р. УНІДРУА. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_920

249. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17

250. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.11.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text

251. Про електронні довірчі послуги : Закон від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19

252. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон від 22.05.2003 р. № 851-IV. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15

253. Про забезпечення виконання завдань, передбачених Планом заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014-2017 роки у м. Києві : Розпорядження КМР від 28.01.2015 р. № 51. URL: http://kievcity.gov.ua/done_img/f/%D0%A0%D0%9A%D0%9C%D0%94%D0%90-51-28012015.PDF

254. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму від 01.11.1996 р. № 9. *Верховний Суд України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96

255. Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України, Положення від 28.12.1992 р. № 731. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF

256. Про затвердження Положення про організацію персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-98-%D0%BF

257. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним. *Кабінет Міністрів України*. Постанова; Порядок від 23.04.2001 р. № 376. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2001-%D0%BF

258. Про затвердження Порядку використання електронних довірчих послуг в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах та організаціях державної форми власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/749-2018-%D0%BF
259. Про затвердження Порядку присвоєння реєстраційних (облікових) номерів платників податків. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0540-98
260. Про ідентифікацію об'єктів нерухомого майна для державної реєстрації прав на них : Постанова КМУ від 08.12.2010 р. № 1117. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1117-2010-%D0%BF
261. Про інформацію : Закон України. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12
262. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18
263. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1678-18/paran2#n2
264. Про Регламент Верховної Ради України : Закон від 10.02.2010 р. № 1861-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17
265. Про судоустрій та статус суддів : Закон від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19
266. Протасов В. Н. Юридическая процедура. М.: Юрид. лит., 1991. 79 с.

267. Пучков О. А. Юридическая антропология и развитие науки о государстве и праве: теоретические основы : дисс. … д-ра юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург, 2001. 503 с.
268. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*. К., 2001. Т. 3. С. 618–627.
269. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави / 10-те вид., доп. Львів : Край, 2008. 224 с.
270. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. К.: Атіка, 2001. 176 с.
271. Рабінович П. М. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2017. № 1. С. 17–29.
272. Рабінович П. М. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 2. С. 8–20.
273. Рабінович П. Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми. *Юридична Україна*. 2003. № 1. С. 20–25.
274. Радейко Р. І. Теоретико-правові засади формалізації права : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2015. 22 с.
275. Распутина Л. Н. Процедурные нормы и правоотношения в сфере правового регулирования труда : автореф. дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Омск, 2002. 26 с.
276. Рибікова Г. В. Правова експертиза нормативно-правових актів як правова категорія та наукова доктрина. *Юридичний Вісник*. Одеса : Юрид. літ. 2013. № 4 (29). С. 26–30.

277. Риндюк В. І. Нормотворча діяльність : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. К.: КНЕУ, 2009. 162 с.

278. Ромашов Р. А. Реалистический позитивизм как интегративный тип современного правопонимания. *Університетські наукові записки.* 2007. № 4. С. 13–20.

279. Російсько-український словник правничої мови / гол. ред. А. Ю. Кримський. К., 1926. 322 с.

280. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. *Человек и мир*. СПб.: Питер, 2003. 508 с.

281. Рудольф фон Иеринг. Юридическая техника / сост. А. В. Поляков. М.: Статут, 2008. 231 с.

282. Савенко М. Д. Методологія юридичної аргументації у рішеннях конституційної юстиції. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2013. Т. 144–145. С. 12–17.

283. Савенко М. Д. Юридична аргументація в конституційному судовому процесі: методологічний аспект. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2012. Т. 129. С. 11–16.

284. Сандевуар П. Введение в право. М., 1994. 324 с.

285. Св. Евангелие от Матфея. URL: https://www.bibleonline.ru/bible/lut/40/22/

286. Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Адвокатура України : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 1997. 286 с.

287. Селіванов В. М. Взаємозв'язок пізнавально-теоретичної діяльності у сфері права та юридичної практики. *Право і влада суверенної України*. К.: «Ін Юре», 2002. 723 с.

288. Сельченкова С. В. Діловодство : практичний посібник. К.: Інкунабула, 2009. 480 с.

289. Сендецька Т. В. Визначення поняття «правовий акт» у правовій системі України. *Форум права.* 2011. № 3. С. 708–711.

290. Середа О. О. Процедурні норми в нормативно-правових актах України. *Держава і право.* Вип. 32. 2002. С. 46–52.

291. Сінькевич О. В. Норми конституційного права України : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2003. 192 с.

292. Скакун О. Ф. Актуальні питання термінології законодавства. *Методологічні проблеми правової науки* : матеріали міжн. наук. конф. Х.: Право, 2003. С. 102–105.

293. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид. Харків : Консум, 2005. 656 с.

294. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. К.: Правова єдність, 2011. 656 с.

295. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник; 4-те вид., доп. і перероб. Київ : Правова єдність; Алерта, 2014. 524 с.

296. Скакун О. Ф. Правова система України на правовій карті світу. *Наукові доповіді інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України.* Х.: Еспада, 2004. № 1. 96 с.

297. Сливка С. С. Філософія права: методологічне осмислення. *Право України*. 2011. № 8. С. 61–70.

298. Словник іншомовних слів / за ред. академіка НАН УРСР О. С. Мельничука. К.: Наука, 1974. 776 с.

299. Словник синонімів української мови. URL: http://synonyms_uk.enacademic.com/7829/%D1%83%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F

300. Словник української мови : в 11 т. / редкол. І. К. Білодід (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1970–1980. Т. 7 / ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко. К.: Наук. думка, 1976. 840 с.

301. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід та ін. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 4: І-М / ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко. К.: Наукова думка, 1973. 840 с.

302. Соколова А. А. Профессионализм в нормотворческой деятельности: перспективы и вызовы XXI века. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2018. № 2 (42). С. 340–343.

303. Соловьев В. С. Предварительные замечания о праве вообще. *Власть и право*. Л., 1990. С. 216–220.

304. Соловьёв Э. Ю. Критика практического разума. *Новая философская энциклопедия*. 2-е изд., испр. и допол. М.: Мысль, 2010. Т. 1. С. 44.

305. Сорокина В. В. Процессуальная форма юридической деятельности в современной России: вопросы теории и практики : автореф. дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2009. 22 с.

306. Співробітництво між Україною та Радою Європи. URL: http://coe.mfa.gov.ua/ua/ukraine-coe/cooperation

307. Страшун Б. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: в 4 т. Тома 1–2. Часть общая : учебник; 3-е изд., обнов. и дораб. М.: БЕК. 2000. 784 с.

308. Сырых В. М. Предмет и система законодательной техники как прикладной науки и учебной дисциплины. *Законодательная техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование.* Н. Новгород, 2001. Т. 1. 840 с.

309. Сырых В. М. Теория государства и права : учебник для вузов. 6 е изд., перераб. и доп. М.: ЗАО Юстицинформ, 2012. 704 с.

310. Сырых В. М. Способы связи закона с другими правовыми актами. *Законодательная техника* : научно-практическое пособие. М., 2000. С. 163–179.

311. Теория государства и права / под ред. В. К. Бабаева. М.: Юристъ, 2003. 592 с.

312. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 1997. 672 с.

313. Теория юридического процесса / под общей ред. В. М. Горшенева. Харьков : «Вища школа», 1985. 192 с.

314. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

315. Тертишник В. М. Зразки юридичних документів: настільна книга слідчого : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. К.: Правова єдність, 2009. 344 с.

316. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Академічне видання. Київ : Алерта, 2014. 440 с.

317. Тихомиров Д. О. Юридична діяльність в англо-американській правовій сім'ї (теоретико-правові аспекти) : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 193 с.

318. Тихомиров Ю. А. Коллизии между правовыми актами: способ преодоления. *Колізії у законодавстві України: проблеми теорії і практики*. К.: Генеза, 1996. С. 14–20.

319. Тихомиров Ю. А. Правовые акты : учеб.-практ. и справ. пособие. М.: Юринформцентр, 1999. 381 с.

320. Тихомиров Ю. А., Котелевская Ю. А. Правовые акты : учеб.-практ. и справочное пособие. М.: БЕК, 1999. 381 с.

321. Толковый словарь современного русского языка / сост. Д. Н. Ушаков. М.: Альта-пресс, 2005. 1239 с.

322. Українська мова (за правознавчим спрямуванням) : навчальний посібник / О. А. Лисенко, В. М. Пивоваров, Л. М. Сідак та ін. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2014. 340 с.
323. Український тлумачний словник. URL: https://ukrainian_explanatory.academic.ru/120007/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F
324. Українські словники. URL: http://ukrslov.com/
325. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дисс. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. «Філософія права». Одеса, 2011. 17 с.
326. Федорова Т. С. Господарська юстиція у сучасній державі : монографія. Одеса : Юридична література, 2019. 198 с.
327. Философский энциклопедический словарь / ред. кол. С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-оглы и др. 2-е изд. М.: Сов. энцикл., 1989. 815 с.
328. Філософський енциклопедичний словник. Київ : «Абрис», 2002. 742 с.
329. Фогельсон Ю. Б. Мягкое право в современном правовом дискурсе (окончание). *Журнал российского права*. 2013. № 9. С. 48–51.
330. Хазова О. Искусство юридического письма. М.: Юрайт, 2011. 181 с.
331. Харари Ю. Н. Homo Deus. Краткая история будущего. М.: Синдбад, 2016. 496 с.
332. Хоменко І. В. Логіка для юристів : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2001. 224 с.
333. Цвик М. В. Правопонимание (значение повторяемости общественных отношений для его исследования). *Право Украины*. К., 2011. № 1. С. 38–44.
334. Цвік М. В., Петришин О. В. Загальна теорія держави та права. Х.: Право, 2009. 572 с.

335. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

336. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

337. Цись С. С. Доктринальні засади правотворчості: проблеми наукового розуміння. *Часопис Київського ун-ту права.* 2015. № 1. С. 69–72.

338. Чевычелов В. В. Юридическая конструкция (проблемы теории и практики): дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2005. 180 с.

339. Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции : монография. М.: Норма : ИНФРА-М, 2012. 320 с.

340. Чечина Н. А. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производства. *Юридическая процессуальная форма: теория и практика.* М., 1976. 376 с.

341. Чміль В. В. Практика законотворчої діяльності в Україні (історико-правовий аспект). *Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку* : зб. матеріалів Наук. конф. (м. Косів Івано-Франківської обл., 27–30 січня 2007 р.) / Київський ун-т права НАН України. К., 2007. Вип. 8. С. 132–133.

342. Чорнолуцький Р. В. Удосконалення законодавчого процессу як гарантія якості реформування правової системи в Україні. *Актуальні питання правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 2–3 лютого 2012 р.); у 2-х томах. Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2012. Т. 1. С. 40–42.

343. Шалінська І. В. Акти «м'якого права» у системі джерел права : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2015. 20 с.

344. Шаповал В. Н. Антропологічні виміри розвитку філософії права в Україні. *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С. 129–130.

345. Шафиров В. Человекоцентристский подход к пониманию права. *Право України*. 2011. № 1. С. 101–106.

346. Школик А. М. Система адміністративного права України та проблеми її реформування. URL: http://www.lawyer.org.ua

347. Шутак И. Д. Теория и практика оговорок в праве : система понятий. Терминологический словарь / Санкт-Петербургский университет МВД России. СПб : Алетейя, 1999. 203 с.

348. Шутак І. Д. Юридична техніка : курс лекцій / Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич : Коло, 2015. 228 с.

349. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.

350. Шутак І. Д. Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання. *Тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції* (м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2015 року) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 177 с.

351. Элементарные начала общей теории права : учеб. пособие для вузов / под общей ред. В. И. Червонюка. *Право и закон*. М.: КолосС, 2003. 544 с.

352. Юридическая техника : учебник / Т. В. Кашанина. М.: Эксмо, 2008. 512 с.

353. Юридична аргументація: логічні дослідження : колективна монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін.; за заг. ред. О. М. Юркевич. Х., 2012. 344 с.

354. Юридична аргументація. Логічні дослідження. Х.: Вид. Іванченко І. С., 2012. 210 с.

355. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред-кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998. Т. 1. 672 с.

356. Юридична техніка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів / І. Д. Шутак, І. І. Онищук. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.

357. Ющик О. І. Законодавчий процес як вид юридичного процесу. *Правова держава* : щорічник наукових праць / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2005. Вип. 16. С. 109–117.

358. Яковенко О. В. Правовая процедура : дис. … канд. юрид. наук. Саратов, 1999. 219 с.

359. Anatolii Kryzhanovskyi, Denys Manko, Olena Sierykh, Natalia Atamanova, and Antonina Zghama. General Theoretical Aspects of Legal Development. *Journal of Advanced Research in Law and Economics.* Winter 2019. Volume X. ISSUE 7 (45). P. 2047–2054. DOI: 10.14505/ jarle.v10.7(45).15. Available from: http://journals.aserspublishing.eu/jarle/index.

360. Daben J. La technique de l elaboration du droit. Positif. Spesialement du droit prive. Bruxelles, Paris, 1935. 180 p.

361. Deven R. Desai, Joshua A. Kroll. Trust but verify: a guide to algorithms and the law. URL: https://jolt.law.harvard.edu/assets/articlePDFs/v31/ 31HarvJLTech1.pdf

362. Disruption. *City Journal. Spring*, 2014. URL: https://www.city-journal.org/ html/machines-v-lawyers-13639.html

363. Foreword by Ruth Bader Ginsburg / Illustrations by J. P. Schmelzer. American Bar Association, 2009. 876 p.

364. Garner Bryan A. Garner on language and writing: selected essays and speeches of Bryan A. Garner / with a Hall J. Integrative Jurisprudence. N.Y. 1961. 839 p.

365. Garner Bryan A. Garner on language and writing: selected essays and speeches of Bryan A. Garner / with a foreword by Ruth Bader Ginsburg; [illustrations by J.P. Schmelzer]. American Bar Association, 2009. 876 p.

366. Jeremy Barnett, Adriano Soares Koshiyama and Philip Treleaven. Algorithms and the Law. URL: http://www.jeremybarnett.co.uk/algorithms-and-the-law

367. John O. McGinnis. Machines v. Lawyers. As information technology advances, the legal profession faces a great disruption. Spring 2014. URL: https://www.city-journal.org/html/machines-v-lawyers-13639.html

368. Legal Research and Writing. URL: https://hls.harvard.edu/dept/opia/what-is-public-interest-law/public-interest-work-types/legal-writing

369. Legislative Drafting Course. URL: https://ials.sas.ac.uk/study/courses/legislative-drafting-course

370. Manko D. Legal technologies of maintenance of legal acts in Ukraine. *European Reforms Bulletin.* 2019. № 4. P. 37–40.

371. Manko D. G. Features of legal procedures of legalization business procedures in Ukraine and China: legal analysis. *Juridical scholarly discussions as a factor for the sustainable development of legal doctrine and legislation* : collective monograph / S. S. Andreichenko, G. V. Chebotareva, L. V. Didenko, O. S. Kizlova, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 121–135. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-181-0/121-135

372. Manko D. G. Juridical activity as a special area for the application of juridical algorithms. *New tasks and directions for the development of juridical science*

in XXI century : collective monograph / S. S. Andreichenko, G. V. Chebotareva, A. V. Denysova, L. V. Didenko, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 159–174. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-178-0/159-174

373. Manko D. G. Methodological basis of the research of legal algorithms. *Theoretical and practical problems of the legal regulation of social relations* : collective monograph / V. V. Abroskin, S. S. Andreichenko V. V. Bondar, G. V. Chebotareva, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 190–207. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-177-3/190-207
374. National conference of state legislatures. URL: http://www.ncsl.org
375. Salomon J. What is Technology? The Issue of its origins and definitions. *Historiy of technology*. 1984. Vol. 1. P. 113–156.
376. Texas Legislative Council Drafting Manual January 2017 [Revised to update Appendix 7]. Prepared by the Staff of the Texas Legislative Council Published by the Texas Legislative Council. URL: https://www.reformaustin.org/category/texas-legislature/
377. Thomas H. Little and David B. Ogle. The Legislative Branch of State Government People, Process, and Politics. ABC-CLIO. 2006. 491 p. URL: https://tlc.texas.gov/docs/legref/draftingmanual.pdf

Додаток 1

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографії:

1. Манько Д. Г. Юридична техніка й технології : курс лекцій. Херсон : Олді-плюс, 2013. 204 с.
2. Манько Д. Г. Легалізація в механізмі дії права : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2014. 232 с.
3. Манько Д. Г. Юридичні технології та алгоритми формалізації права у вимірі юридичної діяльності : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 280 с.

Статті у фахових (у тому числі в міжнародних) виданнях:

4. Манько Д. Г. Щодо визначення поняття юридичної техніки і технології. *Держава і право. Юридичні і політичні науки* : збірник наукових праць / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2010. Випуск 50. С. 93–98.
5. Манько Д. Г. Щодо широкого розуміння категорії застосування права. *Публічне право*. К.: «Атіка», 2011. № 1. С. 130–135.
6. Манько Д. Г. Легітимація і легалізація юридичної особи. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. Одеса : Юридична література, 2012. Вип. 63. С. 85–92.
7. Манько Д. Г. Легализация как феномен правовой жизни современного общества. *Юридичний вісник*. Одеса : Юридична література. 2013. № 1. С. 18–23.
8. Манько Д. Г. Легалізаційна діяльність як вид юридичної діяльності. *Публічне право. Науково-практичний юридичний журнал*. 2013. № 9. С. 283–288.

9. Манько Д. Г. Технології формалізації права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2013. Вип. № 5. С. 18–21.
10. Манько Д. Г. Законотворчество и правоотношения по его осуществлению: теоретико-правовой анализ. *Юридичний Вісник*. № 3. О.: Юрид. літ., 2013 р. С. 24–31.
11. Манько Д. Г. Технологический механизм права и его соотношение с юридической деятельностью. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2013. Вип. 6–2. Том 1. С. 40–44.
12. Манько Д. Г. Природа людиноцентриського розуміння права. *Науковий вісник Міжнар. гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2015. Вип. № 17. Том 1. С. 15–18.
13. Манько Д. Г. Структура юридичного алгоритму та його відображення у правових актах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2017. Вип. № 25. С. 4–8.
14. Манько Д. Г. Юридичні технології: поняття та особливості співвідношення із суміжними категоріями. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2019. Вип. № 37. С. 6–12.
15. Манько Д. Г. Юридична креативістика: поняття та місце в системі юридичних наук. *Правові новели*. 2019. № 7. Том 2. С. 13–20.
16. Манько Д. Г. Діджиталізація правового регулювання: технологічні алгоритми та електронні документи. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2020. № 1. С. 18–23.
17. Манько Д. Г. Юридична діяльність технології та алгоритми здійснення. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 2 (volume 1). С. 97–101.

18. Манько Д. Г. Юридический алгоритм как основа процедурно-процессуального механизма права. *Евразийский юридический журнал*. Москва. 2013. № 10 (65). С. 119–125.
19. Manko D. G. Methodological basis of the research of legal algorithms. *Theoretical and practical problems of the legal regulation of social relations : collective monograph* / V. V. Abroskin, S. S. Andreichenko V. V. Bondar, G. V. Chebotareva, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 190–207. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-177-3/190-207
20. Manko D. G. Features of legal procedures of legalization business procedures in Ukraine and China: legal analysis. *Juridical scholarly discussions as a factor for the sustainable development of legal doctrine and legislation* : collective monograph / S. S. Andreichenko, G. V. Chebotareva, L. V. Didenko, O. S. Kizlova, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 121–135. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-181-0/121-135
21. Manko D. G. Juridical activity as a special area for the application of juridical algorithms. *New tasks and directions for the development of juridical science in XXI century* : collective monograph / S. S. Andreichenko, G. V. Chebotareva, A. V. Denysova, L. V. Didenko, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 159–174. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-178-0/159-174
22. Anatolii Kryzhanovskyi, Denys Manko, Olena Sierykh, Natalia Atamanova, and Antonina Zghama. General Theoretical Aspects of Legal Development. *Journal of Advanced Research in Law and Economics.* 2019. Volume X. ISSUE 7(45). Winter. P. 2047–2054. DOI: 10.14505/ jarle.v10.7(45).15. Available from: http://journals.aserspublishing.eu/jarle/index.
23. Manko D. Legal technologies of maintenance of legal acts in Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 4. P. 37–40.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

24. Манько Д. Г. Легализация информационного пространства в сети Интернет. *Сучасні проблеми соціогуманітарних та фундаментальних наук :* матер. наук. конф. професорсько-викладацького складу, студентів магістрів та аспірантів (м. Одеса, Міжнародний гуманітарний університет, 19 травня 2011 р.). О.: Фенікс, 2011. С. 62–65.
25. Манько Д. Г. «Узаконение» или «отмывание»: к вопросу о видах легализационной процедуры. *Гуманізація у сфері кримінальної юстиції: сучасний стан та перспективи розвитку :* матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 18 лютого 2011 р.). О., 2011. С. 52–55.
26. Манько Д. Г. Легалізація іноземних заробітчан в Україні. *Науковий вісник Міжнар. гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. № 2. С. 9–13.
27. Манько Д. Г. Процедурно-процесуальний механізм права як форма здійснення юридичної діяльності. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : збірник / Міжнар. гуманіт. ун-т. Одеса, 2012. Вип. 16. С. 64–67.
28. Манько Д. Г. Особливості історичного розвитку інституту легалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. № 3. С. 11–18.
29. Манько Д. Г. Віртуальне буття електронного документу: питання теорії та практики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. № 4. С. 13–17.
30. Манько Д. Г. Особливості методології юридичної техніки й технології. *Розвиток методології сучасної юриспруденції* : III Міжд. наукова конференція пам’яті професора О. В. Сурилова (м. Одеса, 12 квітня 2013 р.) / відп. ред. Ю. М. Оборотов; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2013. С. 124–127.

31. Манько Д. Г. Особливості технології логічного тлумачення правових актів. *Право і держава в дослідженнях молодих науковців* : матер. VI наук.-практ. конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Одеса, 22–23 березня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. С. 28–31.
32. Манько Д. Г. Юридическая техника и технологи в аспекте формализации права. *Духовні засади сучасного правоґенезу – IX Прибузькі юридичні читання* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Миколаїв, 2013. С. 61–63.
33. Манько Д. Г. Щодо визначення предмету навчальної дисципліни «Проблеми теорії держави і права». *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 6–7 лютого 2015 р.). / оргком.: А. А. Березовський, Т. О. Анцупова, О. С. Кізлова, Н. А. Орловська, Д. В. Кравцов, Є. Л. Стрельцов; Міжнар. гуманітарний університет. Одеса, 2015. С. 15–18.
34. Манько Д. Г. Дія права та механізм дії права: загальнотеоретичний аналіз. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету.* Одеса : Фенікс, 2015. Вип. 23. С. 74-77.
35. Манько Д. Г. Щодо визначення складу суб'єктів формалізації права. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та право-застосування*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 23–24 жовтня 2015 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2015. С. 18–21.
36. Манько Д. Г. Право, свобода і справедливість: співвідношення та роль у соціальному регулюванні. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 26–27 лютого 2016 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2016. С. 12–18.

37. Манько Д. Г. Технології здійснення правозастосовної діяльності. *Приватне право в умовах глобалізації: на шляху до ренесансу українського права* : збірник наукових праць / за ред. І. Г. Оборотова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 157–162.
38. Манько Д. Г. Технології проведення правової експертизи юридичних документів. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : Фенікс, 2016. Випуск 25. С. 63–67.
39. Манько Д. Г. Юридично-технічні аспекти Другого статуту Великого князівства Литовського 1566 р. *Україна. Євроінтеграція. Інтермаріум: історія і сучасність* : матеріали Міжнародної наукової конференції (Одеса, 28–29 жовтня 2016 р.). / ред. кол.: А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, О. С. Кізлова; Міжнародний гуманітарний університет. Миколаїв, 2016. С. 75–80.
40. Манько Д. Г. Класифікація видів юридичних алгоритмів. *Юридична наука в умовах євроінтеграції України та Молдови: сучасні орієнтири правового розвитку* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Кишинів, 24–25 березня 2017 р.) / com. org.: V. Bujor (preşedinte) et al. Chişinău : S. n., 2017. С. 33–36.
41. Манько Д. Г. Методологічні засади дослідження юридичного алгоритму. *Чорноморські наукові студії* : матеріали III Міжнародної мультидисциплінарної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2017. С. 22–25.
42. Манько Д. Г. Імперативний припис у праві: аспекти природи юридичного алгоритму. *Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 8–9 вересня 2017 р.). Одеса, 2017. С. 15–20.
43. Манько Д. Г. Запровадження європейських демократичних цінностей в Україні: окремі технології та алгоритми. *Україна. Євроінтеграція.*

Інтермаріум: історія і сучасність : матеріали II Міжнародної наукової конференції (Одеса, 27–28 жовтня 2017 р.) / ред. кол.: С. В. Ківалов, А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська; Міжнародний гуманітарний університет. Миколаїв, 2016. С. 23–26.

44. Манько Д. Г. М'яке право та його роль у реалізації інвестиційних проектів. *Торгово-економічна і гуманітарна співпраця між Україною і Китаєм у контексті проекту «Один пояс – один шлях»* : матеріали науково-практичної конференції (м. Одеса, 22 січня 2018 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2018. С. 6–7.
45. Манько Д. Г. Персоніфікація як складовий елемент структури юридичного алгоритму. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 2–3 березня 2018 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2018. С. 5–10.
46. Манько Д. Г. Модель поведінки як складовий елемент структури юридичного алгоритму. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 9 березня 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса : «Гельветика», 2018. С. 12–14.
47. Арабаджи Н. Б., Манько Д. Г. Юридичні технології адвокатської діяльності в системі цінностей права. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. О.: «Гельветика», 2018. Вип. 28. С. 4–7.
48. Манько Д. Г. Спеціальні методи юридичної діяльності щодо створення правових актів. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : «Гельветика», 2018. Вип. 29. С. 4–7.
49. Манько Д. Г. Взаємозалежність правових систем в умовах глобалізації та інтеграції: позитивний та негативний аспекти. *Євроінтеграція: польський досвід і українські перспективи* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12 квітня 2019 р.). / за ред. А.

Ф. Крижановського; уклад.: Н. М. Крестовська, С. І. Цуркану. Одеса : «Гельветика», 2019. С. 14–16.
50. Манько Д. Г. Юридична аргументація: поняття та технології здійснення. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : «Гельветика», 2018. Вип. № 30. С. 21–23.
51. Манько Д. Г. Юридична креативність: поняття та складові елементи. *Чорноморські наукові студії* : матеріали VI Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції (м. Одеса, 15 травня 2020 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2020. С. 70–72.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні положення дисертації, результати розробки проблеми, одержані узагальнення і висновки обговорено на розширеному засіданні кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія». Її положення, висновки та пропозиції доповідалися на конференціях: «Сучасні проблеми соціогуманітарних та фундаментальних наук» (м. Одеса, 19 травня 2011 р.) – особиста участь; «Гуманізація у сфері кримінальної юстиції: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 18 лютого 2011 року) – особиста участь; «Розвиток методології сучасної юриспруденції: ІІІ міжнар. наукова конференція памяті професора О. В. Сурилова» (м. Одеса, 12 квітня 2013 р.) – особиста участь; «Право і держава в дослідженнях молодих науковців» (м. Одеса, 22–23 березня 2013 р.) – особиста участь; «Духовні засади сучасного правоґенезу. ІХ Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 29–30 листопада 2013 р.) – особиста участь; «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті» (м. Одеса, 6–7 лютого 2015 р.) – особиста участь; «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Запоріжжя, 23–24 жовтня 2015 р.) – особиста участь;

«Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 26–27 лютого 2016 р.) – особиста участь; «Україна. Євроінтеграція. Інтермаріум: історія і сучасність» (м. Одеса, 28–29 жовтня 2016 р.) – особиста участь; «Юридична наука в умовах євроінтеграції України та Молдови: сучасні орієнтири правового розвитку» (м. Кишинів, 24–25 березня 2017 р.) – особиста участь; «Чорноморські наукові студії» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) – особиста участь; «Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні» (м. Одеса, 8–9 вересня 2017.) – особиста участь; «Україна. Євроінтеграція. Інтермаріум: історія і сучасність» (м. Одеса, 27–28 жовтня 2017 р.) – особиста участь; «Торгово-економічна і гуманітарна співпраця між Україною і Китаєм у контексті проєкту «Один пояс – один шлях» (м. Одеса, 22 січня 2018 р.) – особиста участь; «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави» (м. Одеса, 2–3 березня 2018.) – особиста участь; «Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку» (м. Одеса, 9 березня 2018.) – особиста участь; «Євроінтеграція: польський досвід і українські перспективи» (м. Одеса, 12 квітня 2019.) – особиста участь; «Чорноморські наукові студії» (Одеса, 15 травня 2020 р.) – особиста участь.